RAYMOND ARON

SINIF MÜCADELESİ

Erol Güngör

BAŞBAKANLIK KÜLTÜR MÜSTEŞARLIĞI KÜLTÜR YAYINLARI

Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı
Kültür Yayınları

Raymond Aron

SINIF MÜCADELESİ

Sanayi Cemiyeti Üzerine Yeni Dersler

Çeviren
Erol GÜNGÖR

BİRİNCİ BASILIŞ

DEVLET KİTAPLARI

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1973

Başbakanlık Kültür Müşteşarlığı Kültürel Yayımlar ve Tanıtma Genel Müdürlüğünün 20 Mart 1973 tarih ve 49 sayılı emirleriyle birinci defa olarak 10.000 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz		I
I.	Birkaç Hatırlatma, ve Görüş Açıları	3
II.	Marksizmde Sınıf Anlayışı	18
III.	Sınıfların İki Türlü Tarifi	35
IV.	Tarifler, Anketler, Meseleler	51
V.	Kapitalist Cemiyetlerde Sınıflar	67
VI.	Sınıf Menfaati ve Sınıf Mücadelesi	84
VII.	Sovyet Cemiyetinde Sınıf Münasebetleri	100
VIII.	Sosyal Sınıflar ve Siyasî İktidar	116
IX.	Bölünmüş Elit ve Birlik Halinde Elit	132
X.	İdareci Sınıfların Mukayesesi	147
XI.	Sosyal Tekâmülün Meylettiği Yönler	164
XII.	Sınıf Mücadelesinden Çekişmeli Tatmin Yoluna Gidiş	179
XIII.	Objektif Farklar, Sosyal Mesafe, Sınıf Şuuru	195
XIV.	Sınıflar ve Sosyal Hareketlilik	212
XV.	Sosyal Hareketlilikten Seçkinlerin Değişmesine Gidiş	235
XVI.	Batıda İdareci Zümrelerin İstiklâli	253
XVII.	Sovyet Rejiminin Tekâmülü Üzerine Düşünceler	271
XVIII.	Sovyetler Birliğinde İdareci Zümrelerin İstikbali	287
XIX.	Neticeler	305
	EK	323

ÖNSÖZ

1962 yılında "Dix-huit leçons sur la société industrielle" (Sanayi Cemiyeti Üzerine Onsekiz Ders) adlı eserimi okuyucuya sunarken şu satırları yazmıştım : "Bu dersler gerçekten 1955 — 56 yılında Sorbonne'de verilmiştir... Dersin adı *Centre de Documentation Universitaire*'de gösterilmiş bulunuyordu. Bunları o haliyle daha geniş bir kitleye sunmayı şimdiye kadar kabul etmemiştim. Bu tereddüdümün sebebini okuyucu hemen anlayacaktır. Belli bir andaki araştırmayı ihtiva eden ve öğrenciler için çalışma vasıtası olan bir derste bir metod ortaya atılır, çeşitli görüşler ana hatlariyle verilir, vakıalar ve fikirler nakledilir. Bir ders öğretim gayesine bağlı olan ve tamamen hazırlanmış metni takip etmeyen bir karakter taşır, taşımaması da imkânsızdır. Bu dersler önceden yazılarak hazırlanmış değildir : Bu yüzden, sonradan yapılan düzeltmelerle azaltılabilen fakat ortadan kaldırılamayan bir takım kaçınılmaz kusurlariyle birlikte, bir konuşma "üslubu taşımaktadır."

Okuyucuların "Onsekiz Ders"e gösterdiği müsbet ilgi ve birçok yabancı editörlerin bunları tercüme etme hususunda gösterdikleri arzu beni bu ikinci cildi neşretmeye teşvik etti, ama daha önceki derslerim için yaptığım hatırlatmayı burada da tekrar edeceğim: Bu kitabın ondokuz bölümü de 1956 — 57 ders yılında Sorbonne'da verilmiş olan derslerdir. Sınıf Mücadelesi'ndeki tahliller Sanayi Cemiyeti adlı kitabın bir devamıdır, bunlar kendi başına da anlaşılabilir olmakla beraber okuyucu ancak her iki kitabın bir bütün teşkil ettiğini düşündüğü takdirde bu derslerin temellerini ve önemini tamamiyle kavrayacaktır. Sanayi cemiyeti meselesini ortaya koyuş tarzım, yani bazı tenkitçileri şaşırtan Tocqueville-Marx zıdlaşması, bu araştırma boyunca doğru bir tarz olarak görünecektir sanırım. Sanayi cemiyetinin in-

celenmesi kendi başına bir gaye değildi, o incelemenin burada sınıflar arasındaki münasebetlere ait araştırmaya bir giriş teşkil etmesi gerekiyordu; sınıf mücadelesine ait inceleme de siyasî rejimlerin araştırmasına yol açıyor ki, "Democratie et Totalitarisme" adlı üçüncü bir cildin konusu bu olacaktır.

Bu arada, Michel Collinet ve Robert Kanters adlı tenkidcilerin bana genellikle müsbet davranmakla beraber yaptıkları bir itiraza da birkaç kelime ile cevap vermek istiyorum. Ben niçin Saint-Simon'a ve onun taraftarlarına kendi haklarını vermemişim, yani sanayi cemiyeti fikri ve tabirini onlara ait diye belirtmemişim ? Eğer bu kavramın tarihî gelişmesini anlatmak niyetinde olsaydım, başka münasebetlerle[1] yapmış olduğum gibi, Saint-Simoncular dan olsun August Comte'dan olsun bahsederdim. Ama Onsekiz Ders'in ilk dördünde böyle bir niyetim yoktu, ben orada takip edeceğim metodu ana hatlarıyla belirtmek ve Tocqueville'in gitgide burjuvalaşma tezi ile Marx'ın sonsuz sınıf kavgası kehanetine bir alternatif göstermek istiyordum. Michelle Collinet'nin bana anlatmak için bu kadar uğraşmasına rağmen, Tocqueville'in sanayi cemiyeti hakkında ne teori kurmuş ne de onu müşahede etmiş (Amerika'ya gittiği zaman henüz bu cemiyet yoktu) olduğunu elbette ben de görmezlikten gelemezdim : Fakat Tocqueville'in siyasî-sosyal bir tahlilden hareket ederek bazı önemli noktalarda istikbalin cemiyeti hakkında iktisadî bir tahlilden hareket eden Marx'dan daha doğru bir görüşe varmış olması, şu kitapta tesbit edilmiş ve batı cemiyetlerine dikkatle bakınca da görülecek olan bu gerçek, beni geçen yüzyılın filozof-sosyologlarını seçmeye zorladı; onların başlıca düşüncelerini yüzyılımızın gerçekleriyle karşılaştırmaya çalıştım.

Saint-Simoncu ana fikirlerin gerçeklerle karşılaştırılması hem ilgi çekici hem de öğretici olacaktı. Ben bu kar-

---

[1] *La Société industrielle et la guerre* ve *Dimensions de la conscience historique*. Aynı şekilde, *Preuves* dergisinin Nisan 1963 sayısında neşredilen şu makalemde de : *Développement et idéologie*.

şılaştırmaya harp konusunda August Comte'a atıf yapmak suretiyle giriştim. Ama Saint-Simonculara gelince ortaya iki güçlük çıkıyor : Henri Gouhier'in bazıları tarafından ihmal edilmekle beraber hiç kimsenin çürütmediği kitaplarında göstermiş olduğu gibi, Saint-Simonculuk cereyanında Henri de Saint-Simon'un muhtemelen az bir rolü vardır ve bunu Augustin Thierry'nin, Auguste Comte'un, Enfantin'in, Bazard'ın rollerinden kolayca ayırdedemeyiz. Saint-Simoncular moda fikirleri ifade ettiler ve yaydılar, zamanın ruhunu (zeitgeist)'i aksettirdiler, görüşlerini sıkı ve sistemli bir şekle sokmadılar. Tocqueville veya Marx ise benim karşımdaki soruya her biri kesin bir cevap veriyordu. Saint-Simoncular dan hiçbiri hakkında aynı şey söylenemez.

Muhakkak ki Auguste Comte kadar diğer Saint-Simoncular da içinde yaşamakta olduğumuz ve elektronik makineler başındaki manajerler tarafından idare edilen teknoloji cemiyetinin peygamberleri olarak görülebilir. Fakat, bütün sanayi cemiyetlerinin ortak vasıflarını bildiren bu adamlar, iki cildin (üçüncüyü tamamlayacak) sosyolojik bir açıdan ve objektiflik gayretiyle ele aldığı zamanımızın büyük bloklaşmasının imkânlarından haberdar değillerdi. Tocqueville demokratik cemiyetlerin hürriyetçi ve despotik olmak üzere ikiye ayrılabileceğini anlamıştı. Karl Marx proleterya ile burjuvazi arasında, ve dolayısiyle bu iki gruptan herbirini tutan rejimler arasında ölümcül bir mücadele olacağını ilân etti. Saint-Simoncular ve Auguste Comte politikanın özelliklerini Marx'tan daha da az biliyorlardı. Yahut, hiç değilse, eşyanın idaresinin birgün insanlardan müteşekkil hükûmetin yerini alacağını farzedersek, Comte'a ve Simon'a ait kehanetlerin bugünkü cemiyetin yine de çok ilerisinde olduğunu söyleyerek taraftarlarını memnun edebiliriz.

Bu derslerin verilişinden beri altı yıldan fazla bir zaman geçti. Şu son onbeş yıldır Batı Avrupa'da bilhassa göze çarpan tarihin süratli akışı bugün bu problemleri dün olduğu gibi görmeme imkân vermiyordu. Şimdi bu araştırmamın neticeleri aradan geçen hadiselerle doğrulanmış bulunuyor. Fakat yine de tamamlanması gereken bazı noktalar var ki, bu önsözde onlara kısaca işaret edeceğim.

1. İşçi sınıfı gitgide daha mütecanis bir hale mi geliyor, yoksa vasıfsız işçi ile meslek sahibi işçi veya makineye nezaret eden aşağı teknisyen arasındaki mesafenin artışı yüzünden bu sınıf gitgide parçalanıyor mu? Bu suale verdiğim cevaplar bana tatminkâr görünmüyor. Hiçbir basit cevap geçerli olamaz, çünkü çeşitli ve birbirine zıt gelişmeler karşısında bulunuyoruz. Bir taraftan, geçen yüzyılın endüstrilerindeki meslek sahipleri önemlerini kaybediyorlar ve mütehassıs işçiler de, birçok sanayi kollarında, anonim bir kitle halinde kaybolup gidiyor, her biri bir imalâtın en küçük bir parçası üzerinde çalışmaya mahkûm hale geliyor. Fakat bu durum diğer sınaî organizasyonlar arasında sadece bir örnek teşkil etmektedir: Birtakım önemli sanayi kollarında (Petrol, elektronik, elektrik enerjisi) organizasyon modeli çok daha başkadır. Yeni işçi sınıfı, tutumları bakımından, bir taraftan çeşitli iş organizasyonu tipleriyle bir taraftan da çok yüksek tüketim seviyesi ve kitle haberleşme vasıtalarının faaliyetleriyle (işçi gruplarının geçen yüzyıldaki orjinal ve bağımsız kültürünü ortadan kaldıran bir faaliyet) karakter kazanmaktadır. İki basit formülün- gitgide mütecanis olma ve gitgide parçalanma- hiçbiri de gerçekteki karmaşık durumu aksettirmiyor.

2. İktisadî gelişme ilerlediği ölçüde kitlelerin, işçi kitleleri dahil, isyan etmekten ziyade hak talep etmeye yönelmeleri artık şüphe götürmez bir gerçektir. Bu manâda, marksist tabirle sınıf mücadelesinin siyasî mücadele haline dönüştürülmesi, yani proletaryanın kendisini mutlak iktidar peşinde bir parti olarak görme iradesi, milyonlarca seçmene sahip komünist partilerinin bulunduğu Fransa'da ve İtalya'da bile zayıflamaktadır. İtalya'da komünist partisi daha esnek bir taktik arıyor, Ortak Pazarı kökten reddetmek istemiyor. Tecrübeler artık en fanatik ideologların bile kapitalist rejimde hiçbir düzelmeye imkân olmadığını iddia etmelerine imkân vermiyor. Sendikaların ve partilerin kısmî reformlar için yaptıkları faaliyete (Lenin'in İngiliz modeline bakarak trade-unionism dediği şeye) pragmatizm dersek, komünist partisinin inkılâp yapmak üzere mevcut rejime karşı faaliyetlerini de ideolojik hareket sayarak, Avrupa ekonomi-

lerinin onbeş yıldanberi elde ettikleri ilerleme her tarafta pragmatik temayülü kuvvetlendirmiş, ideolojik temayülü ise zayıflatmış bulunuyor.

Fakat bu duruma bakarak, artık sosyal ihtilafların aslan payı almaktan, ücretleri artırmak veya teknik değişmelere direnmekten başka hedefi olmayacağı neticesine varmak yanlıştır. Şimdiki halde çoğu memleketlerde işçilerin ekserisi değişik idare tarzları karşısında ilgisiz görünmekle beraber, bazı memleketlerde teşebbüslerin organizasyonunu hedef alan isteklerin gelişmesi mümkün ve muhtemel bulunmaktadır. Pragmatik kavgalarla ideolojik çatışmalar arasında üçüncü bir münakaşa veya mücadele konusu var ki, bunun da gayesi işçilerin teşebbüs hayatına katılma nisbetini artırmak olacaktır.

3. Nihayet, Amerika Birleşik Devletlerinde nüfusun dörtte üçünün hayat seviyesi yükselmeye devam ederken, ayni zamanda nüfusun bir bölümünün -bazılarına göre yüzde 20-25 i, bazılarına göre de yüzde 15-20 si- fakirliği ortadan kalkmamıştır ve kendini nisbeten, hatta belki mutlak bir şekilde belli etmektedir[1] Çeşitli sebeplerden dolayı, bu hadise batı Avrupa memleketlerinden daha çok A.B.D. de belirgindir: Sosyal güvenlik tedbirlerinin daha az gelişmiş olması (ihtiyarların sefaleti), ırk farkları (siyahlar, Portorikolular), mahallî ayrılıklar (bazı bölgeler iktisadî gelişme bakımından hız kaybetmektedir) gençlerin işsizliği v.s. bu sebepler arasındadır. Zengin cemiyetlerde "başarısızların" yükü çeşitli gruplar üzerine eşitsiz olarak dağılmaktadır. Tahsil görme şansına en az sahip olanlar iş bulamamakta en şanslı olanlardır.

Başka yerlerde daha az belirgin olacak şekilde, bu hadise Avrupa ekonomisinin bugünkü safhasının, yani süratli gelişme ve tam istihdam safhasının ötesinde de kendini gösterebilmektedir. Modern teşebbüslerin teknik karmaşıklığı gitgide daha çok sayıda işçinin vasıflı hale gelmesini gerektiriyor. Bazı hallerde az kaliteli işçilere göre iş mevcut de-

[1] Karşılaştır : Michael HARRINGTON, *The Other America*, Poverty in America, New York, 1963.

ğildir, ve bu türlü işçiler, iş bulsalar bile, sanayi cemiyetinin nimetlerini değil sadece külfetini görmektedirler.

Amerika Birleşik Devletleri zengin bir cemiyetteki fakirlik, daha doğrusu sefalet problemini keşfetme yolundadır. Bu problem üretim vasıtalarındaki gelişmeye rağmen hayat seviyesinde umumî bir düşüklük problemi değildir; marksizmin fakirleşme telakkisiyle de pek ortak bir tarafı yoktur. Aslında onu unutmaya yatkın memleketlerde bu problem daha az mevcut değildir ve o memleketlere iktisadî gelişmenin veya teknik terakkinin sosyal barıştan veya gerçekten insanî münasebetlerden doğmuş mucizevî bir netice olmadığını hatırlatmaktadır. Çalışarak gitgide daha çok mal üretilebilmesi sayesinde, geçen yüzyılda sosyal problem adı verilen hadisenin unsurları değişiyor. Bu gelişme elde mevcut kaynakların dağılımını değiştirmekten daha çok verimliliği artırmaktadır. Ama ne kendi üstüne kıvrılmış bir iktisadî gelişme ne de sırf dinamizmi ile önem kazanan bir teknik ilerleme adaletli bir nizamın garantisi olabilir, hele kendisinden daha çok dünyayı değiştirmiş olan bir insanlığın emellerine uygun şartları hiç temin edemez.

Onsekiz Ders adlı kitaptan okuyucuların çoğu ya bayağı denecek kadar aşikâr yahut da yanlış bir netice çıkardılar. Herkes bilir ki sanayileşme yolundaki bütün cemiyetler birbirine benzer vasıflara sahiptir, ve sovyet tipi ekonomi ile batılı tipteki ekonomi arasındaki ihtilâfın asıl mahiyetini belirtmeye çalışmam yüzünden bir sovyet dergisinin bana yönelttiği hücumlar hakikatleri katiyen değiştirmeyecektir. Her iki tarafta da ilim ve üretim tekniği aynı olduğu ölçüde, iki ekonomi veya gelişme modeli arasında, iki tip sanayi cemiyeti arasında bir mukayese yapmanın meşru olduğuna inanmak için, benim Moskovalı tenkitçilerimin yapmaya çalıştığı gibi, Marksist olmaya ihtiyaç yoktur. Fakat bu iki çeşit rejimin benzerlikler gösterdiğini söylemek -Literaturnaya Gazeta'da beni tenkid edenlerin iddia ettikleri gibi- aradaki farkların kıymetsiz olduğu manâsına gelmez. Siyasî rejimlerden az farklı olan iktisadî rejimler bile "niçin mücadele ettiğimizi bilmemize" yetecek derecede farklıdır. Ve

Sovyetlerde Stalin'in rejimi kadar Kruşçev'in rejimi de bizim korumak istediğimiz siyasî hürriyetlere imkân tanımamaktadır.

Bir gün farkların giderilmesini ve bu iki dünyanın sadece bugünkü gibi birbirlerini yıkmamakta ortak menfaatları olduğunun değil, kendi kıymet sistemlerinin de şuuruna varmalarını yürekten istiyorum. Fakat barış içinde yanyana yaşama prensibi, yani termonükleer harbe mani olmak için bulunan makul yol, aynı zamanda ideolojilerin de barış içinde yanyana bulunması haline dönmedikçe, her iki taraf birbirinin inançlarına yaşama hakkı tanımadıkça, herkes mutlak hakikatin kendinde olduğu iddiasından vazgeçmedikçe, Marksist-Leninistler kendi aralarında gitgide çağdışı hale gelen bir ideolojiye inanmayanları tasfiye etmek için en tesirli metodun ne olduğu konusundan başka münakaşa yapmadıkça, rejimlerin sosyolojik mukayesesi de tarihî bir diyalog değil, akademik bir antrenman halinde kalacaktır. Ama akademik egzersizin bazan tarihî diyalogu hazırladığı da olmuştur ve belki şimdi de propaganda patırtılarının arkasında gizli bir hakikat parçası yatmaktadır.

Brannay, Ağustos 1963

SINIF MÜCADELESİ

I

Birkaç Hatırlatma ve Görüş Açıları

Bu yıl size vereceğim dersler bir bütünün ikinci yarısını teşkil ediyor; birinci yarısı geçen yıl anlatılmıştı. Size şimdi daha önce görmüş olduğunuz konuları hatırlatacak ve bu yılki derslerin ana fikirlerine işaret edeceğim.

Hareket noktası olarak alınış olduğum mesele, Tocqueville'in ve Marx'ın eserlerinde ayni zamanda ortaya atılmış bulunuyordu. Bu yazarlardan birincisi demokrasiye doğru hemen hemen karşı konulmaz, adeta Tanrı yazısı olan bir hareketin varlığını iddia ediyor, demokrasi tabiriyle de mevki farklarının gittikçe ortadan kalkmasını ve hayat şartlarında müşterek bir seviyeye doğru gitme temayülünü kasdediyordu. Marx'ın bakışı ise bir taraftan buna yakın olmakla beraber bir taraftan da tamamen farklıydı. Marx, 19 ncu yüzyılın başlarında, istihsal kuvvetlerinin gittikçe inkişaf ettiğini gördü, fakat bu büyümenin, kapitalist bir nizam içinde, zarurî olarak şiddetli bir sınıf mücadelesine yol açacağına inandı. Ondan bir asır sonra, Marx'ın bu görüşünü artık bir tek basit sebepten dolayı tutmuyoruz: Şimdi karşımızda bir tek değil, fakat iki gelişme örneği bulunmaktadır: Batı dünyasındaki, yani Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupadaki gelişme, ve bir ayırım yapmadan sosyalist, komünist, veya Sovyet Tipi dediğimiz rejimlerde görülen gelişme (ben bu üç tabiri de ayni manada kullanıyorum; bunların üçü de Avrupa'nın öbür tarafında müşahade ettiğimiz inkişaf tarzını işaret

etmektedir). Şu halde asıl meseleyi şöyle ifade edebiliri : İstihsal kuvvetlerindeki gelişme, şu veya bu rejimde, ne dereceye kadar gittikçe şiddetlenen bir sınıf mücadelesine yol açabilir ? Bu sual siyasî art-fikirlerle sorulmuş değildir, çünkü günümüzün resmî komünist doktrinleri bu suali ortaya atmakta ve yakın zamandaki bazı hadiseleri,[1] sosyalizmin gerçekleştirlmesi ölçüsünde sınıf mücadelesi de şiddetlenmeye müsaittir diye izah etmektedirler.

İşte geçen yılki ana meselemiz bu idi : İstihsal kuvetleri, ister kapitalist ister sovyet tipi bir rejimde olsun, nasıl büyümektedir? Her iki rejimde görülen gelişme birbiriyle mukayese edilebildiğine ve edildiğine göre, her ikisini de ayni cinsin iki örneği diye alabiliriz. Buradan sanayi cemiyeti denilen anahtar mefhumu incelemeye geçmiştik. Sosyalizm ile kapitalizmi karşılaştırmadan önce, bunlarda ortak olan hususiyetleri tahlil etmek gerekiyordu. Bir sanayi cemiyetinde, işgücünün artan bir kısmı fabrikalarda ve hizmet sektöründe kullanılmaktadır. Bu son derece basit ve ilk bakışta görülen bir vakıadır, ama iş bu görünüşle kalmıyor. Ziraattan sanayie duğru bir iş gücü aktarması için, zirâî istihsal hacminin sadece köylüleri değil, fakat şehirlerde yaşayanları da beslemeye yeterli olması lâzımdır. Eğer sabit veya gitgide azalan sayıda ziraatla uğraşan nüfus sadece kendilerini değil, şehirlerin de artan nüfusunu besleyecek kadar gıda istihsal edebilirse, işçi başına istihsal artıyor demektir. Bu durumda, bir cemiyet hem ziraatte hem de sanayide işin istihsal gücü arttığı ölçüde sanayileşmiş olur. Bu noktada modern cemiyetin ikinci hususiyeti ortaya çıkıyor : Verimlilik endişesi. Eskiden her nesil daha önceki nesiller gibi yaşamayı

[1] Bu ders, 1956'daki Macaristan hadiselerini müteakiben verilmişti.

normal sayardı; bizim cemiyetlerimizde ise herkesin daha çok şeye sahip olmayı ve daha iyi yaşamayı istemeleri normal sayılmaktadır. Nihayet, modern cemiyetin üçüncü hususiyetine geliyoruz: Gitgide gelişen bir teknik, daima daha fazla istihsal etme iradesini gerçekleştirmenin yegâne vasıtasıdır.

Sanayi cemiyeti hakkındaki bu basit tarif kabul edilecek olursa, görülür ki kapitalist rejime karşı olan doktrinlerin yaptıkları birçok itirazlar pekâlâ Marksist rejim için de yapılabilir. Marx, kapitalizmin temel hususiyetlerinden birinin de sermaye birikmesi olduğunu söylemişti. Bugün kesinlikle biliyoruz ki, daha fazla istihsal endişesiyle hareket eden bütün cemiyetler, gittikçe artan miktarlarda sermaye ile makinelere yatırım yapmak zorunda bulundukları ölçüde, bu hususiyeti taşımaktadırlar. Ayni şekilde, Marx işçinin kendi gücüyle istihsal ettiği kıymetin tamamını ücret halinde alamayışı yüzünden istismar edilmiş olduğunu söylüyordu. Ama, rejim ne olursa olsun, bunun böyle olması gerekir; çünkü yaratılan bu değerin bir parçası mevcut makineleri yenilemek veya genişletmek için yeniden yatırılacak, bir parçası da cemiyetin idarecilerine veya yeni doğanlara gidecektir. İşçinin "istismarı" (sömürülmesi) iki rejimde de, fakat değişik şekillerde olur. Kapitalist bir rejimde yatırıma ayrılan kıymet, istihsal vasıtalarını elde bulunduranların ferdî gelirlerinden çıkar; Sovyet tipi bir rejimde ise devlet hazinesinden çıkar. Her iki cemiyette de bazı fertler imtiyazlıdırlar, yani hiyerarşinin alt kademesindeki işçilerden daha fazla gelire sahiptirler. Sermaye birikimi veya "istismar" hadisesi her iki tip sanayi cemiyetinde de vardır, yoksa bunlardan birinin diğerine kıyasla sahip olduğu bir hususiyet değildir.

Simone Weil, modern sanayiin işçileri her ne pahasına olursa olsun daha fazla istihsal yapma gibi mutlak bir prensibe hizmet ettirmek suretiyle gayri insanî şartlar altında yaşatmasından şikâyet ediyor. Bir filozof modern sanayi organizasyonunda verimlilik endişesinin hâkim olmasının arzuya şayan bir şey olup olmadığı hakkında spekülâsyon yapabilir; işçilerden istenen çalışmayı sınırlandırmak maksadıyla, daha aşağı bir hayat seviyesiyle yetinmek gerektiği de söylenebilir. (Kanaatımca bu iddia bir bütün olarak yanlıştır, çünkü verimliliğin artışı, uzun vadede, insanlardan beklenen gayreti azaltabilir). Ne olursa olsun, her iki sanayi cemiyeti tipini bize göründüğü şekliyle müşahede edecek olursak, birinde rastlanan bir hususiyetin öbüründe de pekâlâ görüleceği söylenebilir.

Son bir nokta daha: eğer modern cemiyetlerin esas hususiyeti gitgide daha fazla istihsal yapmak endişesi ise, Marx'a göre kapitalizmin esas vasfı olan şahsî mülkiyet meselesi önemini tamamen kaybetmese bile artık onun düşündüğü ölçüde bir mesele teşkil etmeyecektir. Geçen yıl size devlet malı olan bir endüstrinin hususî elde bulunan bir endüstriye ne kadar benzediğini göstermeye çalışmıştım. Demirperde denilen şeyin iki tarafındaki fabrikaların da pek çoğu birbirine çok benzer; benzememesi imkânsızdır, çünkü bunların hepsi de aynı istihsal tekniğini kullanır veya kullanmaya çalışır ve hepsi de aynı kaçınılmaz şartlara bağlıdır.

İki türlü sanayi cemiyeti arasında elbette farklar da vardı. Geçen yıl iki tip zıdlıktan, iki *büyüme modeli* arasındaki ve iki *cemiyet tipi* arasındaki zıtlıklardan bahsederek bu farkları göstermeye çalışmıştım.

Birinci zıtlık şudur: Amerikan ekonomisindeki gelişmenin belirli bir devresinde cereyan eden şeylerle Sovyet-

ler Birliği ekonomisinde onun benzeri bir devrede olup bitenleri karşılaştırırsak, arada hem benzerliklerin hem de farkların bulunduğunu görürüz. Ziraat sektörü veya birinci sektördeki insan gücünün ikinci ve üçüncü sektörlere aktarılması, ziraattaki ve hususiyle sanayide istihsal kapasitesinin artışı başlıca benzerlikleri teşkil ediyor. Fakat Sovyet tipi gelişme batıda rastlanmayan bazı hususî durumlar arzetmektedir: Evvelâ, sanayie verilen öncelik bilhassa fazladır; Birleşik Devletlerde olduğu kadar Japonya'da da, Sovyetlerin ilk beş yıllık plânları devresine muadil bir devrede, hem zirâî, hem de sınaî sahada bir istihsal artışı olmuştur; istihsal edilen mallardaki artışla birlikte reel satınalma gücü de artmıştır. Sovyetler Birliği örneğinde (Doğu Avrupanın diğer memletketlerinden bahsetmiyorum) ağır sanayideki ilerleme belki de batı ekonomisinin gelişme seyri içinde hiç bir devreye kıyaslanamayacak kadar çok yavaş olmuştu. Ben bu hususiyetleri bir tek faktörle kesin bir şekilde açıklamak iddiasında değilim. Sovyet modeli gelişmenin plânlama hatasından mı, yoksa plâncıların tercihlerinden mi ileri geldiği sualini açık bırakmıştım. Bu noktadaki şüphem aşağıdaki sebebe dayanıyor: İlk beş yıllık plânlar devrinde, idarecilerin resmen koymuş oldukları hedefler ağır sanayide, hafif sanayide ve ziraatta elde edilen neticeler arasında muazzam fark olacağını göstermiyordu. Bu anormal farklar, ziraatta öngörülen tedbirlerdeki bir gecikmenin neticesi olarak düşünülebilir. Ben bu durumun nasıl izah edilebileceğini göstermeye çalışmıştım: Sovyet plâncıları bir fasit daire içine düştüler. Sanayii süratle geliştirmek istedikleri için, köylerdeki mahsulün önemli bir kısmını peşinen elde tutmak zorunda idiler. Bunu yapmak için de kollektif mülkiyet nizamını sokmaları gerekiyordu. Ne-

ticede köylüler, yıllarca, hoşlanmadıkları bir rejimi bir çeşit işi yavaşlatma greviyle, istihsale karşı ilgisizlikle karşıladılar ve neticede düşük bir mahsul alındı. İki türlü kalkınma veya iktisadî büyüme modeli arasındaki bu zıtlıklar, nasıl izah edilirse edilsin, dışarıdan müşahede edilebilen bir vakıadır.

Buna karşılık, benim geçen yıl üzerinde durmuş olduğum ikinci tezat halihazırdan ziyade gelecekle ilgiliydi. Sovyet ekonomisi geliştiği nisbette ona ait bugünkü hususiyetler gitgide ortadan kalkacak mı, yoksa büsbütün şiddetlenecek mi, sualini ortaya koymuştum. Bugüne kadar plânlama rejimi, Sovyetlerde tatbik edildiği şekliyle, çeşitli mahsullerin fiyatları arasında maliyet masraflarından ziyade idarecilerin siyasî maksatlarına bağlı münasebetler tesis etmek suretiyle, elde mevcut kaynakları bilhassa ağır sanayie kanalize etme (kitlelere geçici veya devamlı fedakârlıklar empoze edebilecek bir usul) yolunu tutmuştur.

O zaman nisbeten nikbin bir faraziye ortaya atmıştım: Sovyet iktisadî rejimi batılı ekonomilere benzemeyecek şekilde bir istihalaye uğrayacaktır. Bu faraziyenin dayandığı başlıca deliller de şunlardı: Ekonomi geliştiği ve büyüdüğü ölçüde, otoriter plânlama da gitgide güçleşir. Münevverler plânlamanın piyasa ekonomisindeki krizlere mucizevî bir çare olduğunu kolaylıkla düşünebilirler; hakikatte bir plânın tam gerçekleşmesi için, az sayıda birtakım insanların masa başında otururak millî kaynakların tahsisiyle ve bu kaynakların her bir sektörde veya teşebbüs sahasında en iyi bir şekilde kullanılmasıyla ilgili bütün kararları alabilmeleri gerekir. Bir memleketin bütün müstahsilleri namına karar veren böyle bir topyekûn plânlama, elektronik makinelerin yardımı da olsa, yine bir idarenin imkân ve kabiliyetlerinin ötesinde bir iştir. Tatbikatta bir

ekonomi ne kadar gelişirse o kadar karmaşık bir hale gelir ve şimdi demir perdenin öbür tarafında mühim bir mesele olan ademi merkeziyet istikametindeki gelişme temayülü de o nisbette artar. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'nın gerek geniş kitleye hitab eden gerekse teknik mahiyetteki dergilerinde aşırı merkeziyetçiliğin mahzurları veya güçlüklerinin izahıyla ilgili yazılar kadar sık rastlanan hiç bir konu yoktur. Nazarî araştırmalardan edindiğim kanaata göre, bir ekonomi geliştikçe fiyat mekanizmasına daha çok önem verecektir. Her bir fert belli bir miktarda para kazanınca, az-çok çeşitli mallar imal edilecek ve müstehlikler de gelirlerini şu veya bu mala sarfedeceklerdir. Sovyet iktisadî rejimi bugüne kadar içinde bulunmuş olduğu aşırı darlık halinden kurtulur kurtulmaz, halkın tercihlerini daha çok hesaba katmak zorunda kalacak ve plâncılar da istihsal vasıtalarını talebe göre tevzi edeceklerdir. Tabiî, benim bu tahminlerim birçok ihtiyatî kayıtlara bağlıdır. Meselâ bu konuda tamamen iktisadî bir bakış lâzımdır, halbuki Sovyet plânlamacıları meseleleri hep siyasî açıdan elde almış bulunmaktadırlar.[1]

Geçen yıl yaptığımız bu tahlillerin neticeleri bugün hâlâ demir perdenin iki tarafında geçerli olan ideolojilerden oldukça farklıydı. Şimdi çok yaygın kanaatlardan birine göre, istihsal güçleri geliştikçe kapitalizmden sosya-

[1] Peter Wiles, haklı olarak, plâncıların fertler tarafından istendiği gibi harcanacak gelirleri dağıtmak yerine, idarî yoldan birtakım ilâve istihlâk malları dağıtabildiklerini söylüyor. Komünist partisinin XXII nci kongresi de bu türlü bir sistemi öngörür gibidir. Fertler gelirlerinin sadece yarısını istedikleri gib harcayacaklar, diğer yarısı, idarî kanaldan, mal halinde dağıtılacaktır. Batı cemiyetlerinde, sosyal sigorta sistemi vasıtasıyla, devlet tarafından kararlaştırılan istihlâkin azaltılmış bir şekli mevcuttur.

lizme doğru gidilecektir. Böyle bir şematik tarih görüşü için sadece tuhaf değil, hemen hemen saçma diyeceğim, çünkü bu istikamette bir gelişmeye dair tek bir misal bile mevcut değildir; üstelik, hiç değilse bazı bakımlardan bunun tersine bir hareket müşahede edilmektedir. (Burada sosyalizm tabirini Sovyet rejiminin kabul edilmesi mânasında kullanacağım). Batılı ekonomilerde bir çeşit sosyalizasyon'a gidilmiş olabilir, fakat bu gidişin çeşitli mânaları vardır: Devlet iktisadî hayata gitgide daha vasıtasız müdahaleler yapmaktadır; gelirleri sosyal mülâhazalara göre dağıtmaktadır; birtakım endüstrileri devletleştirmektedir. Ama bu tedbirler batılı ekonomilerin kendi bünyesi içinde olmaktadır, bunlar topyekûn bir plânlama konusu olmadığı gibi, Sovyet rejimindeki emsali hadiselere de benzemez. Böyle bir durumda devlet müdahalesini *Batı ekonomilerinin istikbali* gibi düşünmek mânasızdır; *bu ekonomilerin geçmişi de böyle değildir.* Bu müdahaleler, benzer meseleleri halletmek için günümüze kadar kullanılan farklı bir metodu temsil etmektedir. Yine, tekrar ediyorum, Sovyet ekonomisinin sosyalize edilmiş batılı ekonomilere benzeyeceğini ve ideolojik çatışmaların aldatıcı karakterini ortaya çıkarabilecek bir uzlaşmaya doğru gittiğimizi düşünmek de fazla nikbinlik olur. Böyle bir hayale kapılmamamız için en azından iki sebep mevcuttur: Birincisi, insanlar tarih boyunca doğru fikirler kadar, yanlış olanlar uğrunda da, gerçekler kadar hayaller peşinde de birbirleriyle savaşmışlardır; iki farklı iktisadî rejim birbirine benzediği zaman bile yine birbirlerine aynı zararı vermeye, aynı kötülüğü yapmaya devam edebilirler. İkincisi, Sovyetlerde tatbik edilen rejim, bir bolluk ideolojisi adına, mevcut nesillerin refahını sistemli bir şekilde cemiyetin kudretine feda etmektedir. (Bu tezattan daha man-

tıkî bir şey olamaz). Böyle bir siyaset uzun zaman ayakta durabilir. Ben sizden geçen yıl verdiğim bir rakamı hatırlamanızı isteyeceğim: Şimdi tatbik edilmekte olan beş yıllık plân, çelik istihsalini Büyük Britanya'nın şimdiki demir - çelik istihsal hacminden daha yükseğe çıkarmayı öngörüyor.[1] Belki bir gün kapitalist denilen ve seçmenlerin reyleriyle müstehliklerin çoğunluğuna bağlı bulunan bir rejimin refah ekonomisine (nisbî de olsa yine refaha) yöneleceğini, diğer taraftan sosyalizm denilen ve bir azınlığın mutlâk iktidarına dayanan bir rejimin de, siyasî sebeplerle, harbe yönelmiş bir iktisadî kudrete öncelik tanıyacağını görünce aradaki bu tezat bizi çok şaşırtacaktır. Bu çeşit bir tezadın kuvvetlenmesi birtakım siyasî veya psikolojik neticelere yol açacaktır ki, hepinizin tasavvur edebileceği bu neticeler üzerinde durmayacağım.

Şimdi bu yıl anlatacağımız konuya gelmiş bulunuyoruz. İki tip cemiyetin tahliliyle uğraşacağız. Geçen yıl verilen ve esas itibariyle iktisadî olan dersler sadece bir vasıtadan ibaretti. Ben meslekten bir iktisatçı değilim, siz- ler de ekonomi politik talebesi değilsiniz. Burada beni ve sizi ilgilendiren şey bir sosyal tahlildir, ama başlangıçta cemiyetlerin iktisadî temellerini iyice anlamadan bu tahlili yürütemeyiz.

Hareket noktamızı teşkil eden iki formül, Tocqueville'in anladığı mânada demokratik eşitleşme ve Marx'ın anladığı mânada sınıf mücadelesi kavramlarıydı. Yüz yıl sonra diyoruz ki, bunlardan birincisi önemli bir noktada

---

[1] Bu plân gerçekleştirilmiş değildir. 1956'daki beş yıllık plâna göre,1960 için öngörülen çelik istihsali 68,3 milyon ton olacaktı, halbuki ancak 65,3 milyon ton oldu. 1956-60 plânı, 1959-1965 yılları için 6 yıllık bir plân yapmak üzere, 1957 'de terkedilmiştir.

haklıydı: Eski Fransız rejimindeki manâsıyla *hal* veya *sıra* ayırımı fiilen ortadan kalkmış veya süratle kaybolma yoluna girmiş bulunuyor. Bütün sanayi cemiyetleri, bir mânada çoğunluk ve çeşitlilik prensiplerine dayanmaktadır; bu prensipler onların ideolojilerinde mevcuttur: Amerika Birleşik Devletlerinde vasat insan, Sovyet Rusya'da proleterya, Fransa'da da halk esastır. Bu rejimlerin hepsi de bütün iktidarın sokaktaki adama - bu adam millî kaderin tâyininde bir tesiri olmadığı intibaına sahip bulunsa dahi - dayandığını ifade etmektedir. Hiç bir işe yaramasa bile, herkes rey kullanıyor. Sadece geri kafalı münevverler, gerçekten "gerici" olanlar herkese rey hakkı verilmesine muhaliftirler. Hepimiz vatandaş, işçi, proleter veya vasat insanız; ama bu insanlar arasında gelir, hayat tarzı, zihniyet, itibar ve siyasî kudret farklarının ortadan kalktığı mânasına gelmez. İşte bizim ilk derslerimizde ele alacağımız mesele: Hukukî eşitlik ile gerçekteki eşitsizliği nasıl uzlaştıracağız? Sanayi cemiyetlerinin birbirine bağlı ve birbiriyle tezat halinde iki karakteristik vasfa sahip bulunduğu fikri çok sert görünmekle beraber, ben bunun doğruluğuna inanıyorum: Bu cemiyetler hem vatandaşların çeşitliliğinden bahsediyor, hem de müstehlikler ve müstahsiller hiyerarşisi kuruyorlar. Siyasî veya şeklî eşitlik ile sosyal eşitsizlik arasındaki bu tezat Marx'ın düşüncesine hareket noktası teşkil etmişti. Ondan yüz yıl sonra hâlâ aynı durum gözümüze çarpmaktadır.

Bu derslerin birinci kısmında Fransa, Amerika ve Sovyetler Birliği'nde cemiyet içindeki grupların nasıl meydana geldiğini ve nasıl farklılaştığını araştıracağız; meslekler, gelirler ve itibar bakımından gruplar birbirinden nasıl ayrılıyor; her grup kendisinin diğer bütün gruplardan ayrı bir birlik teşkil ettiğinin ne dereceye kadar

şuurundadır ve sosyal sınıflar, aynı cemiyete ait oldukları halde, birbiriyle ihtilâf halindeki gruplar diye tarif edildiği takdirde, ne dereceye kadar mevcuttur? Sosyoloji dilinin en çok kullanılmakla beraber en az tarif edilmiş olan tabirinin, yani sınıf kelimesinin ne mânaya geldiğini, hangi mânalarda kullanılabileceğini, muhtelif sanayi cemiyetlerinde bu tabirin ne dereceye kadar bir realiteyi ifade ettiğini görmeye çalışacağız.

Fakat sosyal gruplar üzerindeki bu tahlil bizim araştırmamızın sadece birinci, yani en klâsik kısmını teşkil ediyor. Gerçekte ben burada sosyal azınlıklara hem bağlı hem de onlardan nisbeten müstakil olan hadiseleri, idareci azınlıklar dediğim grubu da inceleyeceğim. Cemiyette iktidar daima çok az sayıda insanlar tarafından icra edilir; daha doğrusu, halk için hükümetler bulunmakla beraber halk tarafından hükûmet şimdiye kadar görülmüş değildir. Hatırlanacağı gibi, Amerikan resmî ideolojisi halk için ve halk tarafından halk idaresidir, ama sosyolog, mesleği icabı olarak, put yıkıcıdır ve daima ideoloji ile realiteyi mukayese eder; belki de eski çağların pek çok küçük cemiyetlerinde bile emir verenlerle itaat edenler olmak üzere bir farklılaşma mevcuttur. Bu yüzden, sanayi cemiyetlerinde de emir ve kumanda işini kimlerin yürüttüğünü araştıracağız.

Yapacağımız tahlilin konusunu teşkil eden karakteristik vasıflardan bir kısmına hemen işaret edelim. Devlet artık dine dayalı olmaktan, tabiat-üstü bir imana kendini vermekten gitgide uzaklaşmaktadır. İktidarı ellerinde bulunduranlar artık ruhanîler veya bir dinin yorumcuları değildir; bunlar, nazarî olarak, vasat insanın, proleteryanın, veya halkın temsilcileri veya delegeleridir. Buradan

gayet ciddî ve göze çarpıcı neticeler doğmaktadır. Çeşitli ideolojiler arasında tercih yapmak ve bir tanesini seçmek mümkündür. Devlet artık kutsal değildir ve bir azınlık tarafından yürütülmektedir. Neticede şu iki şeyden biri olur: Ya idare edilenler idare edenlerden memnun olmadıklarını serbestçe gösterebilirler (ki idare edilenlerin tabiatı böyledir) ve böylece bir meşruiyet ihtilâfı cemiyet hayatının devamlı vasıflarından biri haline gelir; yahut da devlet bir ideolojinin, meselâ Marksizmin, doğru yol olduğunu beyan eder. Bu ikinci halde siyasî münakaşa ortadan kalkmış gibidir, ama bu sadece bir görünüşten ibarettir; çünkü tamamen dünyevî olan ve dünyayı olduğu gibi görme iddiasında bulunan bir doktrin, geleneksel inanç sistemlerinin sahip olduğu manevî itibarı hiçbir zaman kazanamaz. Sanayi cemiyetlerinde birbiriyle tezat halindeki iktidar prensipleri arasında çatışmalar meydana gelir, ve bu çatışmalar neticede ya idare-i maslahat, ya katıksız bir despotizm, yahut da bir devlet imanı ile bastırılır.

Modern sanayi cemiyetlerinin bir başka hususiyeti daha vardır: imtiyazsız kitleler teşkilâtlanmış ve idarecilere kavuşmuştur. Mazîde kölelerin ve fakirlerin devamlı şeflere sahip olduğu haller nadir görülür. Bugün geliri en az olan işçiler teşkilat kurabilmekte ve seslerini duyurmaktadırlar.

Benim kanaatıma göre, sanayi cemiyetlerini şu aslî unsurların durumuna göre tiplere ayırmak mümkündür: ideoloji kavgası varmıdır, yok mudur? Kitleleri sevk ve idare edenler veya imtiyazsız kalabalığın sözcülüğünü yapanlarla iktidarı elde tutanlar arasındaki ihtilâfa müsaade ediliyor mu, edilmiyor mu?

Bizim tahlillerimizde iki çeşit ayırım yapılacaktır: bir taraftan, sosyal gruplar arasında meslek, gelir, düşünce ve hayat tarzı bakımından yapılacak bir ayırım, bir taraftan da idareci azınlıklar arasında millî gelirin dağılımı, iktidara iştirak, ve nihayet bizzat bu azınlıkların değişmesi konularında cereyan eden rekabet. Sanayi cemiyetleri sarsıntı ve çalkantı halindedir, onlarda eski topluluklarda var olduğu -belki de yanlış olarak- tasavvur edilen manevî birlik ve güçlü iktidar mevcut değildir.

Şimdi derslerimizin üçüncü bir meselesine geliyoruz: geçen yıl iki tip sanayi cemiyetinin ekonomileri arasındaki zıtlıkları göstermeye çalışmıştım. Bu yıl da demir perdenin iki tarafındaki idareci azınlıkların sosyal yapısı ve münasebetleri arasındaki farklar üzerinde duracağım. Ayni zamanda bu mukayeseli incelemeyi iktisadî gelişme merhalelerine ait tahlillerle birleştirmeyi de deneyeceğim.

Ve nihayet bu derslerin asıl konusu, hiç değilse bu araştırmamızın hedefi karşımıza çıkıyor: Sınıf mücadelesi. Burada hem sınıflar arasındaki zarurî işbirliğinin himayesi hakkındaki görüşleri, hem de ölünceye kadar mücadelenin kaçınılmazlığını iddia eden ideolojik veya sözde-ideolojik formülleri inceleyeceğiz. Birinciler cemiyete ait kaynakların dağılımı konusunda meşru ve kaçınılmaz bir rekabetin, keza cemiyetin en iyi bir şekilde teşkilatlanmasına yol açacak cinsten, belki kaçınılabilir ama pekâlâ meşru, ihtilafların ve münakaşaların olduğu unutuyorlar. Duvarın kötü tarafında olanları taraf değiştirme veya cemiyeti düzeltme imkânını araştırmaktan hangi hakla alıkoyabilirsiniz? Bu türlü ihtilâflar sanayi cemiyetinde normal şeylerdir. Fakat bu demek değildir ki sınıf mücadelesinin sadece meşru ve zarurî değil, ayni zamanda ilâhî olduğunu, bu sayede tarihin belli bir anında adaletsizlik

ve istismarın mucizevî bir şekilde ortadan kalkacağını iddia eden kehaneti kabul edeceğiz. Hakikatte Marx bunu size zikredeceğim bir metinde söylemişti: Onun kendisinden önce de bilinen sınıf mücadelesi teorisine ilâve ettiği şey, bu mücadelenin muayyen bir ihtilâlden sonra ortadan kalkacağı fikridir. Böyle bir kehaneti kabul etmemiz için hiçbir sebep bulunmadığı gibi, onu daha başlangıçta reddetmek için sebeplerimiz de vardır. Sosyal gruplar arasındaki rekabetin ne kadar meşru ve zarurî olduğunu söylersek, bu rekabetin bir hedefe varmayacağını düşünmek için de o kadar az hakkımız olur. Sanayi cemiyetlerinde zahidlik zevki yoktur, onlar esas itibariyle hazcıdır (hedonist), zenginlik ve belki iktidar, şan ve şeref arzusuyla hareket ederler. Yoksulluğun meziyetine inanılmadığına göre, vatandaşlar cemiyete ait kaynakların daha eşit ve daha avantajlı bir şekilde dağıtılması konusunda niçin ihtilâfa düşmesinler? Muayyen bir ihtilâlden sonra sınıflararası husumetlerin ortadan kalkacağı fikri, iki kanaata veya iki hayale dayanmaktadır: Bunlardan birincisi, sınıf mücadelesindeki asıl sebebin mülkiyet durumu olduğu, ikincisi de mülkiyet sisteminin değiştirilmesinden sonra cemiyetin mucizevî bir birliğe kavuşacağıdır. Geçen yıl görmüştük ki, kaynakları tahsis tarzının ziraatte, ticarette ve sanayiin bazı sektörlerinde gerçek bir ehemmiyeti vardır. Ama sanayide daha büyük ölçüde istihsal bahis konusu ise, teşebbüslerin hukukî statüsündeki değişmeler organizasyon ve ücret hiyerarşisini yine devam ettirecektir. Teşebbüsün iç gerginliklerine son vermek üzere, yapılan tahsislerin kanun ve nizamlarla değiştirilmesinin kâfi geleceğini düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Bütün istihsal vasıtaları devlet malı olduğu zaman eski çekişmelerin ortadan kalkacağı hiç de düşünülemez.

İhtilafların ortaya çıkmasından kaçınmak üzere, yüzyıllardanberi pek çok yollar gösterilmiştir. Despotik bir idarenin getirdiği sulh iyi olabilir, ama bu yeni birşey değildir. Zahirî sükûnet ve anlaşmaların sırrını keşfetmek için sadece çağımıza bakmak zorunda değiliz.

1973 — Birinci Basılış — F. 2

II

Marksizmde Sınıf Anlayışı

Bugün derslerimizin sanayi cemiyetlerindeki sosyal sınıfların tahliline ayrılan kısmına başlayacağım; amma ampirik çalışmalara geçmeden önce, bu ve bundan sonraki derste gerek lügatçe gerek doktrin bakımından ortaya çıkan nazarî problemlerden bahsetmek istiyorum.

Bildiğimiz gibi, sınıf kavramı müphem manâlarla ve hislerle yüklü bir kavramdır. Marksist teorinin merkezinde bu kavram vardır ve bu konuda peşin hükmü olmadan konuştuğunu iddia eden kimseye inanılmaz. Ben de böyle bir iddiada bulunmuyorum ve aramızda anlaşmazlık olmaması için, bana art-düşünceler atfettiğinizi peşinen kabul ediyorum. Dinlediklerinizden şüphe etmenize mani olmasam da, birtakım manâ karışıklıklarını düzeltmem mümkündür. Sınıf kavramına pek çok manâlar verilmiş bulunuyor, çünkü bu kavram Marksizmde temelli bir rol oynadığı halde Marx'ın hiçbir eserinde sistemli bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Burada eşi görülmedik bir durumla karşılaşıyoruz: bir doktrinin en önemli kavramı kesin bir şekilde tarif edilmiş değildir. Ben bu derste bu manâ karışıklığını izah etmeye çalışacağım.

Marx sırf ilimle uğraşan bir adam değildi, ayni zamanda bir siyaset adamı ve bir peygamberdi. Müphemi-

yet ise bir doktrinin başarısını frenleyecek yerde onu büsbütün hızlandırır. Bir sınıf ve sınıf mücadelesi doktrinini yaymak, bu kavrama kesin bir manâ verilmediği zaman çok daha kolaydır. Bu dersimizin ilk kısmını teşkil eden müphemlikler ve doktrin, zıt şeyler gibi görünmekle beraber aslında birbirini tamamlamaktadır.

Sınıf kavramındaki müphemliği göstermek üzere çok basit bir usul kullanacak, Marx'a ait bazı klasik metinleri okuyacağım. İlk metin *Komünist Manifestosu*'ndan alınmıştır. İşte ilk satırlar :

> "Bütün geçmiş cemiyetlerin tarihi sınıf mücadeleleri tarihinden ibarettir. Hür olanlarla esir olanlar, patrisyenlerle plebler, toprak sahibi asilzâdelerle köle köylüler, usta zenaatkârlarla yanlarında çalışan işçiler, bir tek kelime ile, ezenlerle ezilenler birbirleriyle devamlı ihtilâf halinde olmuşlar ve kâh gizli kâh açık bir şekilde fasılasız bir mücadele vermişlerdir; bu mücadele her defasında bütün cemiyeti toptan değiştiren bir ihtilâlle veya savaşan sınıflardan birinin diğerini imhasıyla neticelenmiştir. Tarihten önceki devirlerde hemen her yerde cemiyetin birbirinden ayrı sınıflar, çeşitli sosyal mevkilere göre bir hiyerarşi halinde teşkilâtlanmış olduğunu görüyoruz. Eskiçağda patrisyenler, şövalyeler, plepler ve esirler, ortaçağda feodal senyörler, vasallar, zenaat ustaları, işçiler, topraksız köylüler, ilh. vardı ve bu sınıfların hemen hepsi kendi içinde hiyerarşik bölümlere ayrılmıştı."

Bu metinde sınıf kelimesi, hangi tip cemiyette olursa olsun, mertebeli bir şekilde sıralanmış sosyal grupları belirtmektedir. Sınıflar arasındaki ihtilâf, aşağı-yukarı, ezilenlerle ezenler arasındaki ihtilâf şeklindedir ve bu kavram sınıfların mertebelenmesi ve bir sınıfın diğeri üzerinde baskı yapmasından başka bir manâ ihtiva etmektedir.

Marx'ın diğer yazılarında sınıf kelimesi *modern sanayi cemiyetleri içinde* mertebeli bir nizam içinde bulunan gruplara inhisar ediyor. Burada da kelimeye verilen manâ, büyük ölçüde, bir vakıa değil bir tarif, yani keyfî bir tercih meselesi olarak görülmektedir. Sınıf kelimesi, hangi tip cemiyette olursa olsun, mertebeli olarak mevcut bulunan grupları ifade edecek şekilde tarif edilebilir. Ama bu durumda modern sanayi cemiyetlerindeki sınıfların ayırdedici hususiyetlerini belirtmek lazımdır. Marx yine klâsik bir eserinde, *Kapital*'in üçüncü cildinin son bölümünde bunu yapıyor:

> "Sadece iş gücüne sahip olanların geliri aldıkları ücret, sermaye sahiplerinin geliri kâr, ve emlâk sahiplerinin geliri de emlâk kirasıdır; şu halde ücretli işçiler, sermayedarlar ve irad sahipleri, kapitalist üretim tarzına dayalı modern cemiyetin üç büyük sınıfını teşkil etmektedir."

Bu metin bazı şerhciler tarafından şöyle yorumlanmıştır: Kapitalist cemiyetin üç sınıfı elde ettikleri gelirin kaynağına (ücret, kâr, irad) göre tarif edilmiştir. Şu halde sosyal sınıflar gelir dağılımı veya taksimindeki sistemden doğmaktadır. Ben bu yorumun doğru olduğunu zannetmiyorum. Marx'a göre sosyal sınıfların kaynağı, yukarıdaki yorumun tersine, istihsal organizasyonunda bulunabilir. Gerçekten, üç çeşit gelir istihsali yapanlarla istihsal vasıtaları arasındaki münasebetlere göre tarif edilmiştir: Ücret, iş güçlerinden başka hiçbir şeye sahip olmayan işçilere düşen gelirdir; kâr istihsal vasıtalarına sahip olarak ücretli işi istismar edebilecek durumda olanlara gider, emlâk iradı ise bizzat istismar yapmayan toprak sahipleri tarafından "cebe atılır". Bizim bu yorumumuz doğru ise,

sanayi cemiyetlerindeki sosyal sınıfların menşeini istihsal vasıtaları ile istihsal ajanları arasındaki münesebette aramak gerekir; asıl mesele istihsali yapanla istihsal vasıtaları arasındaki ayrılıktır.

Şimdi sizlere pek meşhur olmayan üçüncü bir eserden, Marx'ın Üçüncü Napolyon tarafından yapılan hükûmet darbesine tahsis ettiği *Le 18 Brumaire de Louis Napoléon*'dan bir parça naklediyorum:

> "Küçük çiftçiler, birbirine benzer şartlar altında yaşayan fakat birbirleriyle karmaşık münasebetlere girmeyen geniş bir kitle teşkil ederler. Bunların istihsal tarzı kendilerini karşılıklı münasebete geçirecek yerde onları birbirinden tecrid eder. Milyonlarca küçük çiftçi ailesi, kendi hayat tarzlarını, menfaatlarını ve kültürlerini diğer sınıflardan ayıran ve onları diğer sınıflara karşı hasım durumuna getiren şartlar altında yaşadıkları ölçüde bir sınıf teşkil ederler. Aralarında sadece çok umumî bir dayanışma olduğu, menfaatlarının ayniliği onlarda bir birlik yaratmadığı, millî bir sendika veya siyasî organizasyona sahip bulunmadıkları ölçüde de bir sınıf sayılmazlar."

Bu metin Marx'ın en vazıh ve en ilgi çekici ifadelerinden biridir: Bir sosyal sınıftan bahsedebilmek için sadece çok sayıda insanların hemen hemen ayni hayat şartları altında yaşamaları ve benzer bir iş yapmaları kâfi değildir, bunların ayni zamanda birbirleriyle devamlı münasebet halinde bulunmaları, kendi gruplarının ve başka gruplara karşı muhalefetlerinin farkına vararak bir birlik teşkil etmeleri gerekir. Milyonlarca insan sadece ortak vasıflara sahip olmakla sınıf sayılmazlar, bütün bu fertler yine grup halinde bulunan diğer milyonlarca fertlere karşı olarak kendi birliklerinin şuuruna varmalıdırlar.

Bu tahlile göre sanayi işçileri, kendi birliklerinin ve diğer gruplara karşı oluşlarının şuuruna varmadıkça, birbirleriyle rekabet halinde bulunacaklardır. Gerçekten, bunlar arasında millî gelirin taksimi konusunda birbiriyle çekişen alt-gruplar vardır, çünkü bunlar kendi birliklerinin ve diğer gruplara karşı husumetlerinin şuurunda değillerdir. Bu durumda sosyal sınıf bir topluluğun sadece benzer bir hayat yaşamasını değil, fertler arasında oldukça devamlı karşılıklı münasebetlerin bulunmasını, bilhassa başkalarına karşı düşmanlık duymak suretiyle kendi cemaatlarının şuuruna varmalarını gerektiriyor. Buradan Marx'ın teorisinin esaslı bir noktası ortaya çıkmaktadır. Sosyal sınıf ancak kendisinin bir sınıf olarak şuuruna vardığı ölçüde gerçekten mevcuttur, fakat sınıf mücadelesinin farkında olmadıkça da sınıf şuuruna sahip olamaz. Bir sınıf, ancak kendisinin diğer sınıflara karşı yürüteceği bir mücadele olduğunu anlarsa kendi şuuruna varır.

Bu metinlere bakarak denebilir ki, Marx çeşitli cemiyetleri tahlîl etmiş ve hemen her yerde ayni sosyal sınıflara rastlanmıştır. Fakat eserlerinde ve tarihî tetkiklerinde bu sınıfların sayısı birbirinden farklıdır. Meselâ *Almanya'da ihtilâl ve karşı-ihtilâl* adlı kitabında Marx sekiz sınıftan bahsediyor: 1. Feodal zadegân, 2. burjuvazi, 3. küçük burjuvazi, 4. büyük ve orta çapta çiftci, 5. hür küçük çiftçi, 6. köle çiftçi, 7. ziraat işçileri 8. sanayi işçileri. Bir başka kitabında,*Fransa'da sınıf mücadelesi*'nde verdiği rakam farklıdır. Burada da şu sınıflardan bahsediyor : Malî burjuvazi, sanayi burjuvazisi, ticaret burjuvazisi, küçük burjuvazi, çiftçi sınıfı, proleter sınıfı, ve Almanca'da proleteryanın en aşağı derecesini gösteren bir kelime ile, *Lumpenproleteriat.*

Benim Marx'dan naklettiğim metinlerde verilen tariflerle bu farklı rakamlar arasında bir tezat yoktur. Belki başka sınıflar da sayılabilir, ama sınıf sayısının her defasında değişmesi gösteriyor ki, bir sınıfı diğerlerinden kesin hudutlarla ayırdetmek çok defa güçtür; meselâ Marx'tan aldığımız metinlere dayanarak, bütün çiftçilerin bir sınıf teşkil edip etmediklerini, veya fakirleri ve orta hallileri zenginlerle karşı karşıya koymanın uygun olup olmadığını kesinlikle söyleyemeyiz. Hal ve şartlara göre bu yorumlardan biri veya diğeri daha çok benimsenecektir. Tekrar edelim, burada bir tezat yoktur; benim bütün anlatmak istediğim, Marx'ın yazılarında ne sanayi cemiyetlerindeki sınıfların sanayi-öncesi cemiyetlerdeki sınıflardan farkını gösteren kesin bir tarifin, ne de sanayi cemiyetlerine mahsus sınıflar hakkında belli bir rakamın bulunuşudur.

Genellikle Marksistler, sosyal sınıfın kriteri olarak bir grubun istihsal faaliyeti içinde aldığı yeri veya oynadığı rolü kabul etmişlerdir. Meselâ Lenin'e göre sınıf, belli bir tarih devresinde cemiyetin istihsal sistemindeki mevkileri, istihsal vasıtalarıyla ekseriya kanun tarafından tesbit edilen münasebetleri, sosyal organizasyondaki rolleri ve dolayısiyle elde edilen servetten bir parça alabilme selâhiyetleri ile olduğu kadar bu parçanın büyüklüğü bakımından da diğerlerinden ayrılan büyük insan gruplarına denir. Bir başka Marksist, Buharin, sosyal sınıfı istihsal faaliyetine katılan bir grup diye tarif ediyor. Şu halde, işi biraz basitleştirerek denilebilir ki, Marksistlerin ekseriyetine göre sınıf bir istihsal sisteminde belli bir yeri bulunan büyük bir gruptur, bu grubun sistem içindeki yeri de bilhassa istihsal vasıtalarıyla olan münasebetine göre tayin edilir. Maalesef bu telâkki vazıh bir manâ ifade etmiyor.

Gerçekte Marksistlerin sınıf tarifi iki manâda ele alınabilir. Ücretli işçiler, istihsal vasıtalarına sahip olmadıkları ve ücret aldıkları ölçüde istihsal vetiresinde belli bir rol oynarlar. Şu halde onların rolü hukukî-sosyal manâda tarif edilmektedir. Ama kelimenin teknik manâsı da kullanılabilir: Sanayi işçisi, mülkiyet durumu ne olursa olsun, muayyen bir rolü, yani kol işçisi olma ve makine üzerinde çalışma rolünü oynar. Hukukî-sosyal tarif istihsal vasıtalarının mülkiyetine, teknik tarif de istihsal organizasyonuna bağlıdır. Eğer birinci tarifi kabul edecek olursanız, ücretlilerin durumuna son verecek bir ihtilâlden bahsedebilirsiniz; buna karşılık, ikinci tarifi alırsanız, hiçbir hukukî inkılâbın istihsal vetiresinde işçilerin fonksiyonunu kökten değiştiremeyeceği aşikârdır. İstihsal vasıtalarının devlet malı olması işçinin bu vasıtalarla olan hukukî münasebetini değiştirir, ama işçi ile işin kollektif organizasyonu arasındaki teknik münasebeti değiştirmez. Belki şöyle diyebilirsiniz: Proleter sınıfı, istihsal vasıtalarına sahip olanlar için çalışan bir sınıf diye tarif edildiğine göre, proleter sınıfının otomatik olarak ortadan kalkması için istihsal vasıtalarında hususi mülkiyeti kaldırmak kâfidir. Bu takdirde elbette yine fabrikalarda çalışmaya devam eden işçiler mevcut olacak, ama onlar artık hususî mülkiyet hizmetinde çalışmadıklarına göre, tarif icabı, proleterya dediğimiz şeyi de kaldırmış olacaksınız.

Hakikatte, sanayi cemiyetindeki sınıfların neler oldukları ve bunların sanayi-öncesi cemiyetlere ait sınıflardan ne bakımdan ayrıldıkları gibi meseleler Marx'ı pek ilgilendirmedi. Bugünkü sosyologların ortaya koydukları bir meseleyle, objektif fenomenler arasındaki, yani yaşama şartlarındaki benzerlikle bir birlik olarak sınıf şuuru kazanma meselesi arasındaki münasebetle hiç de ilgilenmedi. Onu

herşeyden önce ilgilendiren iş, muayyen bir tarih felsefesi, kapitalist cemiyetin muayyen bir yorumu idi.

Marx'ın düşüncesinin ve felsefesinin hareket noktası, kendisinin incelediği memleketlerde, proleterya denilen yeni bir sınıfın doğuşuna ait müşahedelerdir; bu yeni sınıf, yani sanayi işçileri, Marx'ın gözünde, kapitalizmin hem bir ifadesi hem de onun negasyonu demekti. Proleterya kapitalizmin negasyonu idi, çünkü kapitalist cemiyet mülkiyet esasına dayanıyordu ve işçiler de hiçbir şeye sahip değildiler. Yine bu sınıf kapitalizmin bir ifadesiydi, çünkü herşeyden mahrum bulunan işçi, kapitalist cemiyetin temel prensibini inkâr ederek, bu cemiyetin esas gerçeğini ortaya koyuyordu. Lâf oyunu yaptığımı sanmayın, tam marksist bir diyalektik örneği vermeye çalışıyorum. İşçi sınıfı kapitalist cemiyetin bir karakteristik vasfını teşkil ediyor, çünkü o kapitalist cemiyeti aksettiriyor ve neticede ona ihanet ediyor, yani bu cemiyetin kendisine vermek istediği çehreye aykırı bir cemiyet tasavvuru ortaya koyarak onun maskesini çıkarıyor.

İşçi sınıfını proleterya olarak böylece ortaya çıkardıktan sonra, Marx, sınıf münasebetlerinin basitleşmeye yöneleceği ve kapitalist cemiyetlerin gitgide iki sınıfa, sadece iki sınıfa ayrılabilecekleri kanaatına varıyor. Bütün sosyal gruplar bu iki sınıf etrafında kutuplaşacaklardır. Yanlış anlamayalım: Marx hiçbir zaman sadece iki sınıfın, burjuvazi ve proleteryanın mevcut olduğunu söylemedi; cemiyetin bütün fertlerinin istihsal vasıtalarına sahip bulunan burjuvazi etrafında veya proleterya etrafında gruplaşacaklarını da hiçbir zaman açıkça söylemedi. O sadece iktisadî-sosyal tekâmülün iki sınıf ve yalnız iki sınıf etrafında kutuplaşmaya bilhassa imkân vereceğine inandı.

Kapitalist cemiyetler, Marx'a göre, istihsal vasıtalarının az sayıda insanlar elinde birikmesine yol açıyorlardı; kapitalistlerin sayısı gitgide azalacak, her biri mevcut servetin daha büyük kısmını ele geçirecekti. Ayni zamanda, öbür tarafta da sefalet birikecekti. Marx, sermaye temerküzü ile birlikte işçinin hayat seviyesinde de mutlak veya nisbî bir düşüş olacağını düşündü. Sanayi işçisi gittikçe fakirleşecek ve gittikçe de daha isyankâr olacaktı.

Marx'ın mutlak fakirleşmeye, yani kapitalizmin inkişafı nisbetinde işçi sınıfının hayat seviyesinde düşme olacağına, gerçekten inanıp inanmadığı münakaşa edilebilir. Çok yazan ve çeşitli konularla uğraşan bir yazarda görüleceği gibi, Marx'ın yazıları da mutlak fakirleşme teorisini hem kabul[1] hem de inkâr etmeye müsaittir. Üstelik bu nokta günümüzün siyasî kavgaları dışında pek önemli de değildir. Bu tarih görüşü içinde esas mesele, Marx'a göre gelirleri olsa bile işçi sınıfının hayat şartlarının daha kötüye gitmesindedir. Bu kötüleşme fabrikadaki iş organizasyonundan, istihsal vasıtalarına sahip olanların artıkdeğerden mümkün olduğu kadar fazlasını elde etme gayretinden ileri gelmektedir. İşçinin hayat şartlarındaki kötüleşme ayni zamanda işçi sınıfının isyan etmedikçe kendi sınıf şuurunu kazanmayışına da bağlıdır. Şimdi size biraz önce işaret etmiş olduğum fikre geliyoruz: İşçi sınıfının sınıf şuuruna varması bir savaş eylemidir, yani proleterya kendi düşmanlarını tanıyınca kendini tanımış olur. Kapitalist cemiyetin neticede sadece iki kampa ayrılmayacağı vakıasının yeni bir izahı da buradan çıkıyor. En sonunda iki kamp halinde kutuplaşmanın nihaî sebebi iktisadî ni-

[1] Hakikatte, Marx çok defa mutlak fakirleşme tezini tutmuştur, ama bu tez *Capital*'deki bazı tahlillere uygun düşmemektedir.

zam değildir; Marx'ın temel inancı, yani meydanda en sonunda iki ve sadece iki sınıfa kalacağı inancı sarsılmadan da, işçi sınıfının hayat şartlarında bir düzelme olacağı kabul edilebilir. Burada Marx'ın *siyasî* telâkkisi işin içine giriyor. Marx her cemiyette bir sınıfın hakim olduğunu söylüyordu. Bugüne kadar bir hakim sınıfın ve bir mahkûm sınıfın bulunmadığı bir cemiyet görülmemişti. Kapitalist cemiyetin devleti, iktisadî bakımdan hakim olan sınıfın kudretiyle tayin edilmiştir; bu hakim sınıf burjuvazidir ve devlet de onun hakimiyetini yürütmesi için mevcut olan bir vasıtadır. Şu halde eğer devlet burjuva sınıfı demekse, ve eğer proleterya da burjuvazi ile çatışarak kendi gerçeğini ve birliğini anlarsa, ortada ister-istemez sadece iki kamp bulunacaktır. Sadece bu iki kamp, burjuvazi ve proleterya, cemiyette idareci sınıfı teşkil etmeye müsaittir. Bu ikisi arasında başka gruplar, orta sınıflar veya çiftçi sınıfları da bulunabilir, amma bu ara - sınıflar hiçbir zaman şu temel vakıayı değiştirecek güçte değillerdir: İki düşman sınıf vardır, çünkü cemiyette birbirine taban tabana zıt iki telâkkî mevcuttur; burjuva sınıfının gayesi isihsal vasıtaları üzerindeki hususî mülkiyeti devam ettirmek, proleteryanın menfaatı da bu mülkiyet sistemine dayanan rejimi tersine çevirmektir.

Proleteryanın menfaatı niçin bu rejimi tersine çevirmektir? Marx'ın bu soruya verdiği cevap *Kapital*'de bulunabilir. İstihsal vasıtaları için hususî mülkiyet tanıyan bütün rejimlerde, artık-değer kapitalistlere gider. İşçi, ücretli olaması dolayısiyle, istismar edilir. Böylece, işçi kendi durumununu şuuruna varırsa, mevcut sisteme bir mücadele iradesi ile tepki göstermekten başka yolu yoktur. Netice itibariyle, Marksist sınıf tahlili, aşağıdaki muhakeme tarzı kabul edildiği takdirde gayet mantıklı görünen bir eylem

davetiyle sona eriyor: Cemiyetin karakteristik vasfı sınıflar arasında düşmanlık olmasıdır; düşmanlık bulunan bir cemiyette bir sınıf hakim durumdadır; kapitalist cemiyette hakim sınıf, istihsal vasıtalarına sahip olanlardır; bu sınıfın temel menfaatı istihsal vasıtaları üzerindeki hususî mülkiyeti devam ettirmektir; proleter sınıfı ise, istismar edildiğini farkettiği takdirde, kendi temel menfaatının bu cemiyet nizamını tersine çevirmekte, yani istihsal vasıtalarındaki hususî mülkiyeti kaldırmakta bulunduğunu görmemezlik edemez. Şu halde proleterya, kapitalist bir cemiyette köklü bir inkilâp isteyebilecek yegâne sınıftır. Proleterya gayri insanî bir hayat seviyesine düşürülmüştür ve, kendi vaziyetinin farkına vardığı zaman, bütün cemiyeti kurtarmadan kendini kurtaramayacağını da keşfedecektir.

Marx'ın bağlı olduğu tarih felsefesi gayet kaba çizgilerle böyle özetlenebilir. Böyle geniş bir teori içinde, sınıfların tarif edilmesi gibi teferruat elbette ikinci plânda kalacaktı. Asıl mesele sınıflar arasındaki düşmanlığı ve mücadelenin zaruretini anlamak, bu mücadeleyi organize etmektir. Bunu yapmak için de, mücadele içindeki proleteryanın gerçek ifadesi olacak bir parti kurmak gerekir. Bu noktada sosyal sınıfların sosyolojik tahlilinden inkılapçı mücadele hakkında bir siyasî teoriye geçiliyor. Bu türlü bir felsefe elbette insanı cezbeder, çünkü realitenin tahlili ile eylem davetini birleştirmektedir. Bu felsefenin istikamet verici birtakım fikirleri kabul edilince, bunlardan çıkacak neticeler de kaçınılmaz gibi görünür. Gerçekten, Marksizmdeki müphemliği kavramak için gerek Marx, gerek marksistler ve gerekse Jean Paul Sartre gibi paramarksistler tarafından sık sık zikredilen bir formüle bakmak kâfidir: "Proleterya ya ihtilâlci olacak, ya olmaya-

caktır". Şimdi müsaadenizle, böyle bir ifade üzerinde yapılabilecek çeşitli yorumları gözden geçirelim. Bir defa bu cümle bir tarif olarak düşünülebilir ve manâsı şu olur: Sanayi işçileri ihtilâlci oldukları zaman bunlara proleterya diyorum; ihtilâlci olmadıkları zaman onlara proleterya denmez. Elbette onlara verilen isim kaderlerini değiştirmeyecektir, ama filozof şöyle diyecek: ihtilâlci şuur yoksa proleterya da yoktur. Yine görüyoruz ki, bu bir tarif meselesidir ve münakaşa edilmez.

Aynı ifade bir tasvir manâsı da taşıyabilir: Ne zaman sanayi işçileri kendilerinin belli bir sosyal grup olduklarının şuuruna varsa, ihtilâlci olmamak ellerinden gelmez. Bu, ilgi çekici bir vakıa ifadesidir, ama maalesef yanlıştır; batı memleketlerinin çoğunda muayyen bir birlik şuuruna sahip oldukları halde ihtilâl yapmayı hiç de istemeyen işçi sınıfları vardır. Bunlar reform istiyorlar ve bunu normal sayıyorlar, belki reformları bizden daha da çok istiyorlar, çünkü onlar duvarın kötü tarafında bulunmaktadırlar. İngiliz işçileri sendikalar halinde teşkilâtlanmışlardır, büyük çoğunlukla işçi partisine rey verirler, işçi sınıfına dahil olduklarının çok defa şuurundadırlar, ama marksist manâda bir ihtilâlci iradeye, istihsal vasıtalarındaki hususî mülkiyeti kaldıracak bir köklü inkılâp iradesine sahip değildirler.

"Proleterya ya ihtilâlci olacak, ya olmayacaktır" cümlesine verilebilecek üçüncü manâda bir çeşit yalvarma havası vardır: İşçi sınıfı ihtilâlci olmazsa proleterya gibi şerefli bir isme lâyık olmaktan çıkar. Bu takdirde işçi sınıfı, ihtilâlci olmadığı takdirde şerefli bir vasfı kaybedeceği kendisine anlatılarak, ihtilâlci olmaya teşvik ediliyor demektir. Aksi takdirde sadece işçi sınıfı adını alacaktır. Bütün bunlar eylem içinde meşru şeylerdir, ama gerçek

uzerinde hissedilir bir değişiklik yapmaz; bir ahlâkî hüküm-den ibaret kalır.

Bu üç manâ içinde marksizme en uygun olanı hangisidir? Marx kuvvetli bir peygamber fakat zayıf bir sosyolog olduğu için, yukarıdaki ifadeyi her üç manâda da yorumlamak pekalâ mümkündür. Marx bir diyalektikci olarak her üç yorumun da ayni zamanda doğru olduğunu düşünür: İşçi sınıfı, kendi şuuruna varmış bir sınıf olarak, ihtilâlci istikamete yönelecektir; ihtilâlci olmazsa proleterya adını almaya lâyık değildir, çünkü o zaman mücadelesinin şuuruna varmış, yani kendi sınıf şuurunu kazanmış sayılmaz; ve nihayet, işçileri ihtilâle davet etmek lâzımdır, çünkü tarihin akışına göre işçi sınıfı cemiyetteki organizasyonu kökünden değiştirecektir.

Sosyal sınıflar hakkındaki bu felsefede bir taraftan *vakıa hükümleri* bir taraftan da *felsefî hükümler* vardır ki, ben vakıa hükümlerini bu yılki derslerde ele alacak, felsefî hükümleri de hemen bir tarafa atacağım.

Vakıa hükümleri şunlardır: Marx kapitalist cemiyet inkişaf ettiği ölçüde sınıf münasebetlerinin de basitleşeceğini düşünüyor. İşçi sınıfının maddî ve manevî sefaletinin gitgide artacağını, bu kötüleşme neticesinde de işçilerin gitgide ihtilâlci olacaklarını düşünüyor. Bu konuda sağlam bir zemin üzerinde bulunuyoruz; çeşitli cemiyetlerin realitesine bakarak bu meseleyi inceleyebiliriz: Elimizde o kadar çok sayıda, birbirinden farklı ve hattâ tezat halinde vakıa var ki, herkes kendi işine geleni alabilir. Mamafih bu bir felsefî münakaşa konusu değil, bir asırdanberi kapitalist memleketlerde işçilerin durumunda nasıl değişmeler olduğunu bilme meselesidir.

Buna karşılık, marksizmin sınıf felsefesine esas olan birtakım hükümler de var ki ben bunları hemen müna-

kaşa dışı bırakmak istiyorum, çünkü bunlar sofistik veya mitolojik şeylerdir. Sofistik veya mitolojik demekten maksadım, sınıf hakimiyetinin devletle karıştırılmış olmasıdır. Bütün marksist düşüncenin anahtarı, her cemiyette bir hakim sınıfın bulunduğunu, devletin de bu hakim sınıfın iktidarı için bir vasıtadan ibaret olduğunu kabul etmektir. Nihayet, proleterya burjuva sınıfını yıkmaya ve hakim sınıf haline gelmeye müsait olan yegâne sınıftır. Burada da tamamen mitolojik bir zemin üzerindeyiz; insan muayyen bir felsefeye inanırsa bu mitoloji kullanışlı olabilir, ama ampirik plânda ayni kavram içinde burjuvazi gibi imtiyazlı bir sınıfla proleterya gibi imtiyazsız bir sınıfı birbirine karıştırmamak gerekir. Proleterya birkaç milyon işçiden meydana gelmiştir ve, tarifi icabı, hiçbir zaman hakim sınıf değildir, iktidar olamaz. Ancak bir azınlık proleterya *adına* veya *onun temsilcisi olarak* iktidarı yürütür. Bir sosyal sınıfa bağlı bir partinin iktidar olması mümkündür. Sovyet tipi bir rejimde komünist partisinin proleterya adına veya proleteryanın menfaatına iktidarda bulunduğunu söyleyebilirsiniz: Bunlar münakaşası kabil olan vakıa hükümleridir. Ama bir dairenin kare olduğunu söylemeyeceğiniz gibi, iktidarı kullanan proleteryadır da diyemezsiniz. Milyonlarca işçi fabrikalardaki işlerine devam etmektedirler, iktidarı yürütenler ise fabrika işçilerinin çok uzağında bulunan idarecilerdir, az sayıdaki siyaset adamlarıdır. Demokraside devleti idare eden halk olmadığı gibi, sosyalist rejimde de proleterya değildir. İktidar, mahiyeti icabı, az sayıda insanlar tarafından icra edilir; bildiğimiz hiçbir cemiyette çoğunluğun bizzat iktidar olduğu görülmemiştir. Proleterci olduğunu söyleyen rejimlerdeki ahlâkî veya siyasî kalitenin düşük olduğunu söylemek istemiyorum; sadece proleterci rejimlerde iktidarda bulunanla-

rın proleterler olmadığını, bizzat proleterler idarecilerden farklı kanaatlara sahip olsalar bile, devleti elinde tutanların proleterya adına hükûmet ettiklerini söylediklerini anlatmaya çalışıyorum.

Proleter sınıfı, siyasî parti ve Devlet arasındaki mitolojik kargaşalığı vuzuha kavuşturduktan sonra proleteryanın proleterya olarak menfaatının ne olduğunu bilmek daha da güç olacaktır. Marx'ın ifadesine göre, ihtilâlciliğin menfaatı şu inanca dayanmaktadır : İşçiler kendi durumlarını farkedince istismar edildiklerini anlarlar ve, neticede, istihsal vasıtaları üzerindeki hususî mülkiyeti kaldırmanın kendi menfaatlarına olduğunu anlarlar; bunun için kendilerini istismar eden rejimi devirmenin ve kendilerinin proleterya olarak iktidara geçecekleri yeni bir rejim kurmanın gereğine inanırlar. Ama bir ihtilâlden sonra, siyasî komiser olanların dışında bütün sanayi işçileri işçi olarak kalmaktadırlar ve kendilerinin olduğunu iddia eden rejimden sadece onların istifade edeceği de belli değildir. Marx'ta proleteryanın ihtilâlden menfaat edineceği inancı bir taraftan geçen yıl size anlattığım istismar kavramına, bir taraftan da müstakbel rejimle proleter iktidarının birbirine karıştırılmasına dayanmaktadır. Büyük sayıdaki işçilerle iktidarda bulunan azınlık arasındaki bu mitolojik karıştırmadan kurtulursanız tarihî gerçeğe gelirsiniz; o zaman çeşitli rejimlerin fayda ve mahzurlarının, iyi ve kötü taraflarının neler olduğunu soracaksınız.

Marksizm esas itibariyle bir diyalektiktir; öyle ki onda, mucizevî bir şekilde, zaruret ve kıymet, ilim ve hareket birbiriyle ahenk halindedir. Marx, tarihin zarurî bir neticesi olarak doğacak şartlar içinde proleteryanın bir ihtilâl yapacağını ve bugün görülen istismar rejimi yerine

insanî bir rejim kuracağını, düşünüyor. Yine ona göre, tarihin gidişi hakkında yapılan ilmî tahlil insanı eyleme götürür, çünkü insan tezatların ve onları çözme tarzının şuuruna eriştiği zaman, kaderin ortağı ve beşeriyetteki ahlâki iradenin icra organı olan ihtilâlci partiye girmeden edemez. Eğer gerçekten böyle bir durumda bulunuyorsak, eğer tarih hepimizin en iyi diyebildiği rejime doğru akıp gidiyorsa, artık tereddüde lüzum yoktur; şahsî veya geçici menfaatlarına esir olanların dışında herkes hem tarihin zarureti hem de insanlığın ideali olan partiye katılacaktır. Benim gibi az nikbin bir adam için, vakıaların müşahedesi ve zaruretlerin tahlili insanı kaçınılmaz bir şekilde bir eylem doktrinine götürecek mahiyette görünmüyor. benim dahil bulunduğum siyasî teori ekolüne göre, insan hiçbir zaman iyi ile kötü arasında bir tercih yapmaz, ancak iyi ve kötünün dereceleri arasında (ehven-i şer) tercihte bulunur. Ben bu noktada, başka bakımlardan hatada olan pesimistlere (bedbin) dahilim, çünkü benim gibi pesimistler cemiyeti devamlı bir şekilde, parça parça düzeltmek isterler. Onlar topyekûn bir çözüm tarzı bulunduğunu kabul etmezler. (Aslında optimist geçinenler imkânsız bir rejime inanan insanlardır.)

Bu manâ kargaşalığı veya mitolojileri bir defa bertaraf ettikten sonra, önümüzdeki derste artık sınıf meselesini bir sosyolojik problem olarak inceleyeceğiz. Bu problemlerden bazıları Marx tarafından ortaya atılmış, fakat tetkik edilmeden bırakılmıştır. Meselâ, eski cemiyetlerde, modern sanayi cemiyetlerinde sınıflar nasıl farklılaşır? Sosyal grupların teşekkülünde başlıca rolü oynayan faktörler nelerdir? Objektif faktörlerle sübjektif faktörler nasıl birleşir? İktisadî gelişme ilerlediği ölçüde sosyal sınıflar nasıl tekâmül eder? Ama bu arada önümüzde kesin bir hedef de

var: Marx'ın bu sorularına vakıalara dayanarak verilebilecek cevapları incelemek.

Marx, hayatının sonlarına doğru, dostlarından birine şu satırları yazmıştı:

> "Bana gelince, ben ne çağdaş cemiyette sınıfların varlığını ortaya çıkarmış olmak ne de bunlar arasındaki mücadeleyi keşfetmiş olmak şerefine sahip bulunuyorum. Benden çok önce burjuva tarihçileri bu sınıf mücadelesinin tarihini yazmışlar, burjuva iktisatçıları da sınıfların iktisadî bünyesini göstermişlerdi. Benim yeni olarak yaptığım şey şu noktaları göstermek olmuştur: 1. Sınıfların mevcudiyeti istihsaldeki gelişmenin belli bir takım tarihî safhalarına bağlıdır; 2. Sınıf mücadelesi zarurî olarak proleteryanın diktatörlüğüne yol açar; 3. bu diktatörlük bütün sınıfların ortadan kalkmasına ve sınıfsız bir cemiyetin doğuşuna geçişten ibarettir."

Şu halde Marx'a göre, kendisinin sınıf teorisine yapmış olduğu asıl katkı sosyal sınıfların tarihin belli bir safhasına bağlı bulunduğunu, sınıf mücadelesinin proleterya ihtilâline yol açtığını ve oradan da sınıfsız bir cemiyete gidileceğini keşfetmiş olmaktır.

Marx'ın sınıf teorisine yaptığı başlıca katkı olarak gördüğü bu üç önerme aslında bugün size özetini verdiğim Marksist tarih felsefesinin temel unsurlarıdır. Araştırmamızın neticesine daha varmadan söyleyeyim ki, işte bana yanlış görünenler de bu önermelerdir.

III

Sınıfların İki Türlü Tarifi

Geçen dersimizde sınıflarla ilgili marksist doktrinin iki cephesi olduğunu anlatmaya çalışmıştım. Bunlardan pozitif ve hemen-hemen ampirik olan birincisi, sosyal istihsal vetiresi içindeki yerine göre karakterize edilen bir bütün olarak tarif ediyordu; sosyal sınıfın yeri onun teknik rolüne ve istihsal vasıtalarıyla olan münasebetine göre tayin edilir; ayrıca, bu sosyal bütün kendi şuuruna varır, diğer sosyal gruplarla münasebetinde ve onlarla mücadele içinde kendi birliğini farkeder. Bu tarif, bazı ihtiyatî kayıtlarla, marksist olmayanlar tarafından da kabul edilebilir. Marx'ın doktrinine özellik veren asıl nokta doktrinin ikinci cephesi, yani tarih felsefesidir; merkezinde sınıf kavramı bulunan bu felsefeye göre her cemiyet, istihsal vasıtalarına sahip olan, siyasî hakimiyeti elde bulunduran ve diğerlerini istismar eden bir hakim sınıfa sahiptir. Doktrinin bu iki cephesi arasında bir de kapitalist cemiyetin oluşu hakkındaki yorumu bulunmaktadır. Kapitalist cemiyet geliştiği ölçüde çeşitli sosyal gruplar iki esas sınıf etrafında kutuplaşırsa, burjuvazi ile proleterya arasında mücadele olacaktır ve bütün iş bu iki gruptan birini tercih etme meselesinden ibarettir.

Bugün işin tarih felsefesine ait kısmını bir tarafa bırakmak ve sınıfların sosyolojik tarifiyle konuya girmek

istiyorum. Burada bu konuda yazılmış kitaplarda bulabileceğiniz tariflere bir de benimkini ilâve etmek niyetinde değilim; bu hususta sizlere, meselâ meslektaşım Gurvitch tarafından sosyal sınıf kavramı üzerinde neşredilmiş olan ders notlarını okumanızı tavsiye edeceğim. Orada sınıf hakkında yapılan tarifleri ve bunların tahlillerini bulacaksınız. Ben her yeni tarifin, hemen kaçınılmaz bir şekilde, işe yeni bir müphemiyet sokacağı kanaatındayım. Asıl mesele, kavramın tarifinde, üzerinde uzlaşılan ve münakaşaya yol açmayan, ayni zamanda realite ile ilgili esaslara dayanan ve, dolayısiyle, münakaşaya, isbata veya redde imkân veren bir çevçeve tayin etmektir. Benim burada hedefim, sosyal sınıfla ilgili farklı görüşler arasında, sadece bir lügatçe meselesinden ibaret olan, doğruluk veya yanlışlığı bahis konusu olmayıp da daha az veya çok uygun, daha çok müsait bulunan iddialarla, çeşitli nazariyeciler tarafından şu veya bu manâda çözülmüş görünen, vakıalara dayanan ve dolayısiyle ya yanlış yahut doğru olması gereken tarifleri birbirinden ayırmaktır.

Oldukça güçlük arzeden bu ayırımı yapmak için, çok defa ortaya atılan ve benim de geçen derste dokunup geçtiğim bir soru ile başlıyacağım: Sosyal sınıflar modern sanayi cemiyetlerine has gruplar mıdır, yoksa bilinen bütün cemiyetlerde de mevcut olmuş mudur? Marksistler tarihin kaydettiği bütün cemiyetlerde sosyal sınıfların bulunduğunu söylüyorlar. Schumpeter de öyle düşünüyor. Diğer sosyologlar, meselâ Gurvitch, sosyal sınıfların sadece çağdaş cemiyetlerde, yani iktisadî faaliyetlerin hakim olduğu ve sanayileşmenin bütün varlık şartlarını gitgide daha çok değiştirmekte bulunduğu cemiyetlerde ortaya çıktığı kanaatındadırlar. Ben bu iki tip nazariyede kelimelerle ilgili olan tarafları vakıalarla ilgili taraflardan ayırdetmek istiyorum. Sosyologlar te-

rim meselesinde ne bakımdan birbiriyle çatışıyorlar, genellikle cemiyeti ve bilhassa bizim cemiyetimizi anlama tarzlarında birbirlerinden nasıl ayrılıyorlar?

Marksist telâkkiye göre, bütün cemiyetler sosyal sınıflara ayrılmıştır, çünkü cemiyette üst-yapı daima istihsal vasıtaları ve istihsal münasebetlerinden, yani mülkiyet rejimi ve işin teknik organizasyonu esaslarına göre, teşekkül eder. Her cemiyette istihsal vasıtalarına sahip olan bir hakim sınıf vardır, her cemiyette hakim durumda olanlarla mahkûm durumunda olanlar, istismar edenlerle istismar edilenler arasında bir ayrılığa rastlanır. Schumpeter de, farklı noktalara önem vermekle beraber, ayni şeyleri söylüyor. Onun temel fikri, *bütün insan cemiyetlerinin gayrimütecanis* olduğudur. Fertlerin kabiliyetleri birbirinin ayni değildir, farklı hizmetler yaparlar veya farklı meslekler icra ederler; her cemiyette, üst makamları doldurmak için zarurî olan muayyen bir beşerî veya sosyal kalite mevcuttur. Binaenaleyh, her yerde birinci sırada olan, idare eden veya hakimiyet icra eden insanlar vardır; bu adamlar, veya daha çok bu adamların aileleri, o makamları devamlı bir şekilde işgal etmezler; bazıları yükselir, bazıları düşer. Bu sosyal dolaşıma bütün cemiyetlerde rastlanır, çünkü her cemiyet gayrimütecanistir (heterojen), yani fertlerin kaliteleri birbirinden farklıdır ve her devirde başarıyı veya yükselmeyi temin eden meziyetler başka başkadır. Marx'a göre bütün cemiyetlerde sınıfların bulunuşu istihsal vasıtalarının daima hususî mülkiyet altında oluşundan ileri geldiği halde, yine her cemiyette sosyal sınıfların bulunduğunu söyleyen Schumpeter bu vakıayı insanlar arasındaki farklara ve sosyal hareketliliğe bağlamaktadır.

Sosyal sınıfların tarih boyunca daima varolduğunu kabul etmeyenler, sınıfı daha kesin, daha dar bir manâda tarif ediyorlar. Gurvitch meselâ *kast, sıra* (ordre) ve *sınıf* arasında ayırım yapmanın uygun olacağını söylüyor. Bu üç kavramdan birincisi, üyelerinin ayni mesleği icra etmesi ve giriş veya çıkışın imkânsızlığı ile belirlenen kapalı bir grubu ifade eder; bu iki hususiyet modern sosyal sınıflarda görülmez. Ayni şekilde, eski Fransa'da çeşitli sıralar'ın üyeleri arasında hukukî eşitsizlik esastı; asil olan kişi doğuştan asil olurdu, imtiyazlardan faydalanırdı, alelâde insanlara, burjuvaya, köylüye veya zenaatkâra tatbik edilen kanunlardan farklı bir kanuna tabi idi. Sosyal sınıflar ise ne kastlar gibi kapalı, ne de sosyal sıra nizamındaki gibi kesin kanunlarla tayin edilmiştir; eğer sınıfları hukukî eşitlik esasına göre tarif ederseniz, elbette bütün cemiyetlerde sosyal sınıflara rastlayabilirsiniz. *Sosyal sınıf, gruplar arasında bütün cemiyetlerde görülebilen farklılaşmaların bir veçhesidir;* bu farklılaşma her cemiyette ayrı hususiyetler arzeder. Eğer müphem bir tarif (meselâ, "topyekûn cemiyetin içinde mertebeli bir şekilde bulunan gruplar" gibi) seçecek olursanız, bilinen her cemiyette sınıflara rastlayabilirsiniz. Buna karşılık sadece modern cemiyetlerdeki grupların arzettiği hususiyetleri gözönüne almaya karar verirseniz, yine bütün cemiyetlerde sosyal sınıf bulamazsınız.

Bütün bunlar bütün kavganın sadece ve basitçe bir kelime münakaşası olduğunu mu gösteriyor? Lügatçe meselelerinin arkasında sosyolojik, tarihî veya felsefî problemlerin yattığı kolayca görülebilir. Marksistlere göre, niçin ayni hadise her yerde ve her zaman konuşulmaktadır? Çünkü onlar bilinen bütün cemiyetlerin, son tahlilde, ayni temele dayandığına inanıyorlar. Hiç değilse şimdi cari

olan marksist yoruma göre, cemiyeti tayin edlen veya şartlayan şey üst yapıdır; başka ifade ile, bügüm olduğu gibi geçmişte de iktisadî faktör hakim olmuştur. Bütün cemiyetlerde temel yapının ayni olduğu düşünülünce, sınıf kavramı da onların hepsinde bulunabilecek şekilde tarif ediliyor. Buna karşılık Gurvitch'in tarif ettiği şekliyle sınıf kavramı, hakim faktörün cemiyetten cemiyete değiştiği fikrini telkin etmektedir.

Şimdi gerçek problem aşağıdaki sualler şeklinde ortaya çıkıyor: bütün cemiyetlerin yapı veya organizasyonundaki prensip ne dereceye kadar aynidir? Bu soru derhal bir başkasına yol açıyor: İstikbalin cemiyetinde sosyal sınıflar ne dereceye kadar ortadan kalkabilir? Eğer sınıfları istihsal vasıtaları üzerindeki hususî mülkiyet durumuna göre tarif edersiniz, bu mülkiyetin kaldırılacağını farzederek yukarıdaki suali kolayca cevaplandırırsınız. Ama sınıfların varlığını fertler arasındaki kabiliyet farklarıyla, ailelerin yükselip düşmeleriyle izah edecek olursanız, ayni kuvvetle bu defa sınıfların devam edip gideceğini söyleyebilirsiniz. Bu tahlili şimdilik fazla ileri götürmek istemiyorum. Ancak şunu bilirteyim ki, bu derslerde sadece (açıkça aksini ifade etmedikçe) modern sanayi cemiyetlerindeki sosyal gruplar ve onların hususiyetleri üzerinde duracağım.

Sosyal sınıf hakkındaki sınırlı tarife geçelim mi? Bu konuda üzerinde ittifak edilen bir tarif bulmaktan çok uzağız. Ayni tip tahlile devam etmek, yani kelime münakaşaları ile vakıa münakaşalarını birbirinden ayırdetmek üzere iki tarif alıyorum. Bunlardan biri bir Amerikan sosyoloğuna, diğeri de bir Fransız sosyoloğuna aittir. İngilizceden yaklaşık olarak tercüme ettiğim birinci tarif şöyle:

Sınıf tabiri bir cemiyet içinde yaklaşık olarak ayni mevkie sahip bulunan bir heyet-i mecmuayı, bir insan topluluğunu ifade eder. Sınıf sistemi veya cemiyetin tabakalaşma sistemi, sınıfların iç ve dış münasebetlerine ait bir sistemdir. Sınıf sistemi iktidar sistemiyle, yani davranışların emir ve kumandaya uydurulduğu münasebetler şebekesiyle aynı şey değildir. Maddi nesnelerin kullanılması ve bunlardan elde edilen menfaatın hususî vasıflara (mülkiyet hakkı) sahip kimselere tahsis edilmesi demek olan mülkiyet sistemi de sınıf sistemiyle ayni şey değildir. Sınıf sistemi meslek sistemi de değildir. Sınıf sistemi fertlere, rollere ve müesseselere, bunların iktidar, mülkiyet, ve meslek sistemlerindeki yerlerine göre verilen değer veya gösterilen itibardan doğan bir münasebetler sistemidir. Değer veya itibar ise, eşitlik veya aşağılık hissine bağlı bir saygı veya tazim fiilidir. İşi daha ileri götürürsek, saygı duymamak veya değer vermemek, hor görmek veya büyüklenmek de bu itibar kavramına dahildir.

Bu tarif, başkaları tarafından verilen değer veya gösterilen saygının bir fonksiyonu olarak, her ferdin işgal ettiği sosyal mevkie bilhassa ehemmiyet veriyor. Ayni zamanda, iktidar, meslek ve servet sistemlerinin birbirinden ayrı ele alınabileceğini kabul ediyor, ve her ferdin mevkiinin pek çok faktörlerden teşekkül etmiş bir terkip olduğunu tazammun ediyor. Herkes belli bir değer veya itibar mevkiine sahiptir, bu mevki onun bulunduğu durumların heyet-i mecmuasından çıkar, ve her durum üç bakımdan tahlil edilebilir: şahsın serveti, mesleği, ve kudreti. Böyle bir tarif doğru mudur, yoksa yanlış mı? Ama bu suali sormanın manâsı yok, çünkü bizim meselemiz bir tarifin kabul edilir cinsten olup olmadığını, tecrid ve tetkik edilebilen bir vakıaya dayanıp dayanmadığını, ve ihtiva ettiği

önermelerin doğru olup olmadığını bilmektir. Şimdi bu şartları kısaca gözden geçirelim: Size okumuş olduğum yukarıdaki metin gerçek bir vakıaya dayanıyor mu?Şüphesiz dayanıyor. Bir cemiyet içindeki her ferdin diğer fertler nazarında az veya çok bir itibara sahip olduğu, herkesin cemiyetteki yeri, veya bir değer ve itibar hiyerarşisindeki seviyesi diyebileceğimiz bir mevkii, bulunduğu söylenebilir. Bu vakıanın tetkiki pek kolay olmayabilir; her ferdin başkaları nazarında sahip olduğu değer çevreden çevreye değişebilir, ve çeşitli mesleklerin herkes tarafından ayni şekilde değerli veya değersiz sayıldığı da isbat edilmiş değildir; ama bütün bu güçlüklere rağmen, tarifi kötü yapılmış olsa bile, karşımızda gerçek bir vakıa vardır. Ayrıca, meslek, servet ve iktidar hiyerarşileri birbirinin ayni de değildir. Bir adam çok zengin fakat az itibarlı (eşkiya reisleri gibi) olabilir, yahut bir kimsenin mesleği meslek olarak büyük bir itibar taşımadığı halde (ilkokul müdürlüğü gibi) kendisi şahsen sahip olduğu vasıflar sayesinde saygı ve hayranlık uyandırabilir. Nihayet, iktidar da mutlaka yüksek bir itibar derecesi ihtiva etmeyebilir: Bir sendika sekreteri pekçok kimseler üzerinde gerçek bir otorite sahibi olduğu halde, cemiyetin bütünü içinde pek değerli görümeyebilir. Ne olursa olsu, servet, meslek ve iktidar münasebetleri sosyal değer münasebetleriyle karıştırılmamalıdır.

Eğer yukarıdaki önermeler kabul edilrse tarif de kabul edilebilir; yani ortada gerçek bir hadise var demektir. Bir cemiyet içinde herbiri birbirine benzer itibar mevkiine sahip bulunan insanlardan meydana gelmiş çeşitli zümrelere "sosyal sınıflar" diyebilirsiniz. Bu guruplardan herbiri ne dereceye kadar açık-seçik bir şekilde tarif edilebilir? Bu sual gerçekten akla geliyor, ama elimizdeki hadise

gerçekte var olan bir hadise olduğuna göre, sosyal sınıfı bu şekilde tarif edebilirsiniz.

Şimdi de bir Fransız sosyoloğunun yapmış olduğu tarife bakalım.

> *Sosyal sınıflar, büyük alt-grupları ihtiva eden en geniş gruplardır; bu alt gruplar hep türlü fonksiyona sahip olmaları, dışarıdaki cemiyetin baskılarına mukavemet etmeleri, kendi aralarında köklü uyuşmazlıkları, yapıları itibariyle şumullü ve müessir bir kollektif şuura ve kendilerine mahsus bir kültüre sahip olmaları yüzünden birer birlik teşkil ederler. Sadece teknik vasıtaların ve iktisadî fonksiyonların bilhassa önem kazandığı büyük sanayi cemiyetlerinde rastlanan bu türlü gruplar, daha çok şu vasıflara sahiptir: Bunlar vakıa halinde var olan, açık bünyeli, üyeleri mekân içinde çok dağınık, devamlı mevcudiyet kazanmış, teşkilâtsız ve sadece şartlı baskılar kullanabilen gruplardır.*

Bu tarif deminkinden daha karmaşık, daha güçtür; çok sayıda kriterler ihtiva ediyor ki bunları sırasıyla gözden geçireceğiz. Önce herkesin kabul edebileceği ve hadiseyi tasvir edici mahiyette olan en basit kriterlerden başlayalım. *Sosyal sınıflar vakıa halinde var olan gruplardır:* gerçekten, insan herhangi bir giriş muamelesinden geçmeksizin bir sınıfa dahil olmuştur. İnsan bir futbol klubünü kendi iradesiyle tercih eder, ama sınıfını değil, sosyal sınıfların açık gruplar olduğunu söylemek, maddî vasıtalar elde olduğu takdirde bunlara aynı kolaylıkla giriş ve çıkış mümkündür demektir. Bir dinî tarikata veya maarif okuluna herkes giremez; buna karşılık bir sosyal sınıftan çıkmaya da hiç bir engel yoktur. Bu yüzden, hususî şartlar isteyen gruplara kıyasla, sosyal sınıflar açık gruplar-

dır. Bunların dağınık ve *mesafeli* olduğu da şüphesizdir; meselâ Sorbon'un büyük bir dershanesinde toplanmış talebelerin teşkil ettiği gruptan farklıdırlar. Burada hepiniz beni dinlemeye mahkûmsunuz. Buna karşılık, işçi sınıfını toplu halde birarada görmeye imkân yoktur; sınıflar biraraya toplanamayacak kadar çok sayıda üyelerden meydana gelmiştir. Sınıflar *devamlı* mevcudiyetler midir? Olsun! Eğer burjuva isem, başka bir sınıfa devamlı olarak geçmediğim takdirde, burjuva kalacağım. Sınıflar *teşkilâtsız* mıdır? Evet. Siyasî partiler bir iktidar organizasyonuna, bir kurmay heyetine, militanlara, bir tüzük ve programa, yani sosyal sınıfın sınıf olarak mahrum bulunduğu herşeye sahiptir, fakat parti sosyal sınıfın teşkilâtı sayılsa bile bu ikisi aynı şey değildir. *Sadece şartlı baskı kullanabilme*, sosyal sınıfın kendi üyelerini umumî bir şekilde şunu veya bunu yapmaya zorlayamayacağını gösterir. Ordu, polis teşkilâtı, devlet veya daha yumuşak bünyeli gruplar baskı vasıtalarına sahiptirler. Sosyal sınıf kendi üyelerine baskı yapabilir, ama bu baskı sınırlı ve şarta bağlıdır. *Büyük alt-gruplar ihtiva etme* sözü ise, bütün bir sınıfın çok sayıda aşağı gruplara ayrıldığını ifade ediyor: İşçiler pek çok iş müesseselerine dağılmışlardır, bu müesseselerin herbirindeki işçiler büyük işçi sınıfına bağlı birer hususî unsur teşkil eder; yahut da, işçi sınıfının alt-grupları çeşitli sanayi dallarına veya işçinin ihtisas seviyesine göre ayrılabilir.

Her türlü fonksiyona sahip olma vasfı da, bu ifadeye verilen mâna anlaşıldığı takdirde, kabul edilebilir. Tek fonksiyonlu bir grup, meselâ spor klubü, tek hedefi bulunan bir gruptur; belli bir faaliyeti, yani spor faaliyetini icra etmek. Mahallî gruplara veya akrabalık gruplarına ve genellikle birçok hedefleri bulunan gruplara da çok fonk-

siyonlu gruplar denir. Millet ve sınıf ise ne bir tek ne de pek çok faaliyetlere göre tarif edilebildiği, fakat bütün varlık sahasını kapladığı için her türlü fonksiyona sahiptirler.

Buraya kadarki şekliyle yukarıdaki tarif kabul edilir cinstendir, çünkü ihtiva ettiği hususlar sınıf hadisesinin kolaylıkla görülebilen karakteristikleridir. Fakat *dışarıdaki cemiyetin müdahalesine direnme* veya *aralarında köklü uyuşmazlıkların bulunması* gibi formüllere gelince, karşımızda artık realiteye bir bakışta görebileceğimiz tasvir kriterleri değil, münakaşaya müsait vakıa hükümleri vardır. Bu formüllerden birincisi her sosyal sınıfın belli bir düşünce ve hayat tarzına, diğer sınıflar ve topyekûn cemiyet karşısında belli bir yere sahip bulunduğunu belirtiyor. Bu formülün yanlış olduğunu söylemek istemiyorum, sadece açık - seçik görülebilen bir realiteye işaret etmediğini anlatıyorum. Bu formül bazı sınıflara uygulandığı halde, bazılarına uygulanmayabilir, bütün sınıflar kendilerine mahsus düşünce ve hayat tarzına sahip olmayabilir. Başka ifade ile, yukarıdaki tarifin bazı kriterleri sosyal sınıflar hakkındaki bir *teori*nin bir parçasını teşkil etmektedir: Bunlar araştırmadan önce değil, sonra bilinebilecek şeylerdir; çeşitli sınıflardan herbirinin kendine mahsus bir yapıya, hayat tarzına, zihniyete ve herbirinin bir sınıf olarak kendi şuuruna sahip bir gerçek bütünlüğe sahip bulunduğunu belirten ifadelerdir. Mamafih, gerçeğin böyle olduğunu katiyetle söyleyemeyiz, çünkü bu noktalar nazariyeciler arasında münakaşa konusudur.

Şimdi de, her iki tahlilin neticesini almak üzere, iki tarifi birbiriyle karşılaştırmaya çalışalım. Bunlardan biri *itibar mevkii* ve diğeri de *gerçek bütünlük* bakımından

ele alınacaktır, çünkü her ikisi sınıf teorisinin esas kabul ettiği iki istikamete işaret etmektedir. Amerikan sosyoloğu her şahsa verilen değer ve itibar üzerinde duruyor ve bu psiko-sosyal hadisenin sosyal sınıf denilen bütün için karakteristik vasıf teşkil ettiğini söylüyor. İkinci tarif ise fertler arasındaki bu saygı veya hor görme münasebetlerine değil, sınıfı meydana getiren kollektif realiteye ve onunla birlikte bulunan şuur kazanma vetiresine önem veriyor. Bu iki istikameti böylece gösterdikten sonra, acaba bunlardaki hangi farklar vakıa ile, hangileri de terminoloji ile ilgilidir?

İki tarif de bazı önermeleri müştereken kabul ediyor. Her ikisi de bugünkü cemiyetlerde fertler arasında pek çok farkların bulunduğunu farzediyor: Bir cemiyetin fertleri servet veya servetle olan münasebet bakımından, icra ettikleri meslek bakımından, hayatlarını kazanmak için başvurdukları vasıtalar bakımından ve cemiyetteki itibar mevkileri bakımından, birbirinden ayrılırlar. Ayrıca, her iki tarif de, modern cemiyetlerde fertler arasındaki bu ayrılıkların pek girift olduğunu, çünkü sosyal sınıfların hukukî bakımdan tanınmadığını zımnen kabul ediyor. Fransa'daki *eski rejim* devrinde herkes kendisinin hangi sıra veya tabakaya dahil bulunduğunu kesinlikle bilirdi; bugün bu okadar az biliniyor ki, sosyologların tercih ettiği usullerden biri de, sondaj yoluyla anket yaparak, şahıslara kendilerini hangi sınıfa ait saydıklarını sormaktır. Nüfusun kaçta kaçının kendini işçi sınıfına, orta sınıfa, orta-üst sınıfa veya burjuvaziye dahil saydığı araştırılabilir. Sosyal bünyedeki benzerliğe rağmen, her cemiyette sınıfları gösteren tabirler değişebilir. Bu anketler vasıtasıyle, meselâ Amerikalıların kendilerini daha çok orta

sınıfa, Fransızların da işçi sınıfına dahil görme temayülünde oldukları anlaşılmıştır. Bu hadise, kısmen de, kullanılan kelimenin "itibar derecesi" ne bağlı olarak ortaya çıkıyor. Fransa gibi Marksist tesirin kuvvetli olduğu bir memlekette işçi sınıfına dahil olmak bir çeşit şeref sayılır; Amerika gibi ideolojisi anti-marksist olan bir memlekette ise işçi sınıfı terimi aynı heyecanı yaratmaz. Şu halde, fertlerin ankete verdikleri cevaplar her zaman gerçeği göstermiyor; ama burada bir güçlükle karşılaşıyoruz. İnsanların kendilerini hangi sınıfa ait gördükleri de araştırılan realitenin bir parçasıdır. Ferdin gerçek durumu ile onun kendi hakkında sahip bulunduğu fikri birbirinden kolaylıkla ayırdedebiliriz. Ama onun fikri de araştırılan realitenin bir kısmını teşkil etmektedir. Bir kimsenin kendi sınıfı diye gösterdiği şeye dahil olmadığını nasıl söyleyebiliriz? Güçlük şuradan geliyor: *asıl realite* ferdin maddî veya objektif durumu mu, yoksa onun kendi hakkındaki şuuru mudur? Burada da yine benim ortaya çıkarmaya çalıştığım iki ayrı araştırma istikameti veya tarif meselesi karşımıza çıkıyor.

Birinci temayül, yani Amerikan sosyologunun tahlil tarzı, *nominalist*'tir. Bu hareket noktasına göre, sınıf sistemi ve tabakalaşma sistemi birbirinden ayrılmaz. Bir sosyal sınıf gerçek bir bütün değil, fertlerden müteşekkil bir yığındır. Fertler çok çeşitli kriterlere göre birbirlerinden ayırdedilebilir; bu kriterler arasında, sosyal mevki veya sınıf da esas itibariyle psikolojik fenomenlere göre tayin edilen birer ayırımdan ibarettir. Her fert, kendisinin işgâl ettiği durum veya mevki hakkında başkalarında doğan fikre göre bir sınıftadır. Herkesin başkaları tarafından yapılan değerlendirmeye göre belli olan bir mevkii

veya yeri vardır. Bu türlü bir tarif, sınıf hadisesinin esası olarak, ihtiva ettiği bütün tezatlarla birlikte, fertlerin psikolojisini alır. (Her ferdin kendi mevkii hakkındaki şuuru başkalarının bu konudaki kanaatıyla her zaman uyuşmayabilir.)

İkinci temayül ise *realist*tir. Burada sosyal sınıf hem maddî vakıalara hem de fertlerin bu vakıalar hakkındaki kollektif şuuruna göre belirlenen gerçek bir bütündür. Realist tahlilde tabakalarla sınıflar arasında bir ayırım yapılır. Sosyal sınıfın kendi içinde olsun, topyekûn cemiyet içinde olsun, çeşitli tabakalar ayırdedilir. Bu tabakaların kollektif bir birlik teşkil etmesi şart değildir. Bu telâkkiye göre, sınıfın esas hususiyeti gerçek bir kollektif birliğin ve bu birlik hakkında bir şuurun mevcudiyetidir. Sosyal sınıf bir tarihî realitedir, kollektif bir şuura sahiptir, kendine mahsus işleri gerçekleştirir (size okuduğum tarifteki ifadelerle söylüyorum.)

Nominalist ekol, ister istemez, bütün cemiyetlerde sosyal sınıfların bulunduğunu kabul eder. Eğer sınıf bir itibar kademesinden ibaretse, elbette ki bütün cemiyetlerde itibar kademeleri mevcuttur ve pek muhtemelen, daima da mevcut olacaktır. Çeşitli grupların birbirlerini eşit plânda görecekleri karmaşık bir cemiyet düşünmek çok zordur. Fakat eğer sosyal sınıf kendi şuuruna sahip bir gerçek bütün ise, eğer bu bütünlerin özü de yaptıkları mücadele ise, o zaman nazarî olarak sınıfların karakterlerinde bir değişme olması ve sınıf mücadelesinin de, ortadan kalkmasa bile, bir istihaleye uğraması düşünülebilir.

Her iki tarif pek çok noktalarda, felsefî, siyasî, ilmî bakımdan birbirine karşıdır. Herşeyden önce, biri fertlere ve fertler-arası münasebetlere bilhassa önem ve-

rirken, diğeri kollektif realiteler üzerinde duruyor; burada bütünlerin gerçeğine ilgi duyanlarla fertlerin gerçeğine ilgi gösterenler arasındaki anlaşmazlık karşımıza çıkıyor.

Bu felsefî ihtilâf bir başkasını, siyasî bir ihtilaf noktasını da ortaya çıkarmaktadır. Amerikan sosyologu bütün cemiyetlerde sosyal tabakalaşmanın bulunduğunu peşinen kabul ediyor ve sınıf hadisesinin, sınıf mücadelesinin ehemmiyetini küçültmeye yöneliyor. Gerçekten, birbirine benzer sosyal mevki veya itibar sahibi şahıslardan meydana gelmiş bir topluluğa sınıf denirse, sınıflar arasındaki hudutlar kesin olmadığından, birinden öbürüne kolayca geçilebilir; bu sınıflar kendi başkalıklarının farkında olurlar, fakat devamlı mücadele halinde bulunmaları için bir sebep görmezler. Bilhassa, sınıflar arasında iktidar mücadelesi olmaz; zira bu mücadelenin olması için sosyal sınıfı iktidar sahibi olabilecek şekilde tarif etmek gerekir. Eğer sadece itibar mevkiini kriter diye alırsanız, işçiler hiç bir zaman iktidar olamaz. Halbuki realist tarif sınıf mücadelesinin önemine ve vüs'atine işaret etmekte, bu mücadele ile iktidar mücadelesini münasebete getirmektedir. Nihayet, iki tarif arasında ilmî bakımdan ihtilâflar görülüyor: realist telâkkî nominalist telâkkiyi esası, yani kollektif fenomeni gözden kaçırmakla itham ediyor; fakat kendisi de mevcut olmayan, yahut nadiren veya düzensiz bir şekilde rastlanan bir kollektif realite yaratmakla suçlanıyor.

Sosyal sınıf hakkındaki farklı tariflerin ne dereceye kadar felsefî telâkkilere, siyasî tercihlere ve ilmî yorumlara bağlandığını göstermeye çalıştım. Bu kargaşalıktan nasıl kurtulabiliriz? Bugün bu meseleye girmeyeceğiz ve ben sizi gelecek derse kadar azamî şaşkınlık içinde bıra-

kacağım. Bu zihin karışıklığını daha da artırmak üzere, bir cevap bulmadan önce, gelecek derste daha etraflı bir şekilde izaha çalışacağım bir fikirden bahsedeyim: Sosyologlar yanlış düşündüklerinden dolayı kelimeler ve tarifler üzerinde münakaşa edip durmuyorlar; karşılarındaki realite hakikaten karmaşık ve müphemdir. Eğer sınıf hakkında pek çok tarif var ve bunların münakaşası yapıldıkça ne oldukları daha az anlaşılıyor gibi görünüyorsa, bunun sebebi kısmen de sınıf telâkkilerinin *gerçekte* gayrimuayyen oluşudur. Müphemlik bizim ilmimizde vardır, çünkü herşeyden önce ilim de realitenin bir parçasıdır.

Şimdi bu iddiamızı kısaca izah edelim: bir grubun, meselâ işçi sınıfının, gerçekte neden ibaret olduğunu anlamak istiyorsunuz; çeşitli fenomenler arasında tercih yapabilirsiniz: işçinin iş piyasasındaki, iş idarecileri veya kendisine ücret ödeyenler karşısındaki *durumu:* işçinin kendi işi, çalıştığı müessese veya cemiyetin geri kalan kısmı hakkındaki düşünce, his ve reaksiyon *tarzı:* kısacası, işçinin durumunu, tavır veya hareketini, zihin halini, şuur kazanmasını, etrafındaki muhitin bizzat grup hakkındaki hükmünü, arka arkaya ele alabilirsiniz. Bütün bu çeşitli fenomenler sosyoloğun yarattığı şeyler değildir, bunlar realitede vardır. Ben yine meseleyi basitleştirdim, yoksa bu saydığımız unsurların herbiri çok çeşitli kriterlere göre tarif edilebilen ve kavranması güç olan şeylerdir. Gruptaki birlik gerçekte vaki bir birlik, bir durum birliği veya tavır ve hareket birliği olabilir. Bu üç çeşit birlikten biri diğerini açıkça tayin etmez. İnsanlar birliklerinin şuurunda olmadan da aynı şekilde düşünebilirler; pek çok bakımlardan farklı bulunan kimseler de kendilerinin birlik teşkil ettiğine inanabilirler. Ne tam bir durum (sitüasyon) birliği, ne tam tavır birliği, ne düşünce, ne de şuur birliği

mümkündür. Bu yüzden, sosyolog realiteyi anlamaya çalışırken ister istemez onu yorumlayacaktır. Başka türlüsü de olabilir: Sosyolog realiteyi müşahede etmekle tatmin olmadığı ölçüde bu realiteyi değiştirir. Eğer Marx sosyal sınıflar üzerinde, belki de daha onlar mevcut olmadan önce, fikir yürütmemiş olsaydı, biz hiç bir zaman sınıf meselesini bugün yaptığımız gibi düşünmeyecektik.

IV

Tarifler, Anketler, Meseleler

Önce size giriştiğimiz araştırmayı ve bu araştırmada ulaştığımız noktayı hatırlatayım. Başkaları tarafından ileri sürülmüş olan tariflerden sonra biz de sosyal sınıflar hakkında keyfî bir tarif bulmaya çalışıyoruz; gayemiz bir tarif aramak yerine sınıf kavramı ile gerçekten ilgili olarak ortaya çıkan meseleleri tayin etmekti. Önce sınıf kavramının *evrensel* veya *hususî* manâda kullanılışı ile ilgili olmak üzere, *teamüller* ile *önermeler* arasında bir ayırım yaptık. Bazı sosyologlar sosyal sınıfı bilinen bütün cemiyetlere tatbik edilebilecek şekilde tarif ediyorlar, çünkü bütün cemiyetlerde insan grupları arasında hayat tarzları, düşünce tarzları, kudret ve itibar, sosyal meratipte işgal edilen yer bakımından gerçek farklar müşahede edilmektedir. Buna karşılık, sınıf kavramını sadece modern sanayi cemiyetlerine tatbik edilebilecek şekilde tarif etmek de mümkündür. Bu durumda bir taraftan bir kabul meselesi, bir taraftan da gerçek bir mesele ile karşı karşıyayız (modern sanayi cemiyetlerindeki sosyal farklılaşmalar eski cemiyetlerdeki farklılaşmalardan ne bakımdan ayrılır?). Sonra iki tarif üzerinde durduk. Bunlardan biri bir Amerikan sosyologu tarafından yapılıyor ve sınıfı, esas hususiyeti itibar hiyerarşisinde işgâl ettiği yer olan bir fertler yığını olarak görüyordu. İkinci olarak incelediğimiz ve bir Fransız sosyoloğu tarafından yapılan tarife göre de,

sosyal sınıf kendi şuuruna sahip, belli bir yaşama ve düşünme tarzı, kendine mahsus kültürü olan gerçek bir bütündü. Nihayet, anlaşmazlığın sadece kullandığımız kelimelerden değil, bizzat realiteden doğduğu fikrine varmıştık.

Sosyal realitedeki bu müphemliği misallerle açıklamaya çalışacağım. Önce aşırı bir halden başlayalım. Farzedelim ki bir sosyolog Fransa'da yıllık gelirleri 250.000 franktan[1] aşağı olan bütün fertlerden bir grup teşkil etmek istiyor. Keyfî olarak teşkil edilen ve gerçek bir birliği temsil ettiği düşünülmeyen bir grup. Yıllık geliri 250.000 franktan aşağı olanların başkalarından farklı bir grup teşkil ettiklerinin farkında oldukları, sınıf şuuruna sahip bulundukları, pekçok müşterek vasıflar taşıdıkları iddia edilmiyor. Meselâ, fabrikadaki kalitesiz işçi de böyle. Bunlardan biri köyde, diğeri şehirde yaşar ve biri bir köylü ailesi içinde, diğeri ise şehrin gecekondu semtindedir; biri belli bir hayat ve düşünce tarzına sahip olacak, diğerinin hayatı ve zihniyeti ondan farklı bulunacaktır. Burada elimizde istatistikçinin veya sosyoloğun kararına göre teşkil edilmiş ve tek bir kritere bağlanmış bir gruplar kategorisinin mevcut olduğunu kabul edelim. Şimdi bir de öbür uçtan bir misal alalım. Farzedelim ki, bugünkü Fransız cemiyetinde, Paris sanayi mıntakasında, C. G. T. sendikalarına veya komünist partisine bağlı olan ve kendi sınıflarının şuurunda birer proleter olduklarına inanmış işçileri ele alıyoruz. Bunlar Fransız işçileri arasında bir azınlık teşkil ederler. Elimizdeki grup birbirine denk işlere, pek farklı olmayan bir gelire ve bilhassa aynı tarzda düşünme şuuruna sahip fertlerden meydana gelmiştir. Her

[1] Tabiatiyle, 1957 'deki eski frank.

hal ve kârda, bunlar bir grup teşkil ettiklerinin farkındadırlar, başkalarından farklı bir grup olduklarını düşünmektedirler; şu halde hem kendilerinin hem de tek oluşlarının şuurundadırlar. Bu misalde aldığımız grup gerçek bir bütündür, başlangıçta 250.000 franktan aşağı geliri olan herkesi toplayarak meydana getirdiğimiz sun'î bütünden köklü farkı vardır.

Bu iki aşırı misal oldukça basitleştirilerek verilmiştir. Eğer bir tarafta sadece sun'î gruplar, öbür tarafta gerçek gruplar bulunsa herşey kolaylaşacaktı. Maalesef veya maalmemnuniye, karmaşık bir cemiyetteki grupların çoğu sosyologun kurduğu sun'î kategori ile kendi şuuruna sahip, mütecanis cemaat arasında bir yerde bulunmaktadır. Sun'î gruplar tek bir kritere bağlı olsa bile hiç bir zaman tamamen sun'î değildirler; gerçek gruplar da hiç bir zaman tamamen birlik halinde olmaz. Birinci misalimize tekrar dönelim: yıllık geliri 250.000 franktan aşağı olan herkesi alarak bir tabaka veya kat meydana getirmiştik; muhakak ki bu fertlerin hayatları ve zihniyetleri arasında büyük farklar vardır. Aynı şekilde, hayat şartlarının benzerliği dolayısiyle de belli bir cemaat teşkil ederler; hepsinin de vasat bir geliri vardır ve bu gelir onları belli bir tarzda yaşamaya zorlar. Başka ifade ile, bu tabakada toplanan bütün fertlerde ortak bir taraf mevcuttur, grup bu haliyle bir gerçekliğe sahiptir. Farzedelim ki bundan daha da sun'î bir grup meydana getiriyoruz, meselâ karmaşık bir cemiyet içinde 18-25 yaş arasında bulunanları ele alıyoruz. Hiç şüphesiz bu kategoriye soktuğumuz kimseler arasında bazıları burjuva, bazıları işçi, bazıları zengin ve bazıları fakir olacaktır. Yine de bir neslin bütün fertleri arasında asgarî ortak vasıflar tesbit edilebilir. Bunun tam zıddı olan bir hali, C. G. T. sendikalarına üye ve ko-

münist partisine bağlı fabrika işçilerinden teşkil edilecek bir grubu ele alalım. Bunlar bir sınıfın mensubu olduklarının farkındadırlar ve birliklerini, cemaatlarını kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak isterler. Aralarında çok defa, kaliteli veya az kaliteli olmalarına göre, büyük gelir farkları mevcuttur; bu işçilerin menşe'ine, yaptıkları işin cinsine, çalıştıkları müesseseye göre de hayat tarzları arasında farklar görülür. Aynı partinin veya aynı sendikanın üyeleri, bağlı bulundukları cemaat hakkında her zaman aynı şekilde düşünmezler. İşte benim *realitenin müphemliği* dediğim, sun'î ile gerçek arasında, gruplar hakkındaki nominalist yorum ile realist yorum arasında bir dizi ara haller bulunmaktadır. Bir heyet-i umumiyenin gerçekliği hakkında vazedilen suale verilecek cevap nadiren tamamen pozitif veya tamamen negatif olabilir. Burada daha az veya daha çok şeklinde bir cevap bahis konusudur. Belli atıf noktalarından hareket etmek ve manâ karışıklığına düşmemek için, basitleştirilmiş bir tahlilde üç türlü tarifi birbirinden ayırabiliriz: (1) objektif, haricî bir kritere (meslek, gelir gibi) göre tarif edilen ve üyeleri arasında büyük bir benzerlik veya birlik şuuru bulunmayan grup; (2) kendisini meydana getiren fertler arasında hayat tarzı ve tutumlar bakımından görülen benzerliğe göre tarif edilen grup; (3) hayat ve zihniyet itibariyle birbirine benzeyen, bu benzerliğin farkında olan ve bilhassa birlik haline gelmek isteyen fertlerden mürekkep grup.

Sosyal realitedeki bu karmaşıklık, sosyal sınıflar hakkında yapılan bütün anketlerin hareket noktasını teşkil eder. Karmaşık bir cemiyet üzerinde yapılan tahlilin gayesi o cemiyetteki gerçek toplulukların neler olduğunu tayin etmektir. Toplulukların gerçekliği ya oradaki fertlerin hayat ve düşünce tarzlarındaki benzerliğe, yahut araların-

daki birlik şuuruna göre tarif edilebilir. Bu iki hadise arasında zarurî bir bağlantı yoktur. Çok farklı hayat yaşayan fertler aynı sınıfın üyeleri olduklarını düşünebilirler; aynı tarzda yaşayan ve düşünen kimseler de aralarında bir birlik olduğunun şuuruna varmayabilirler. Bu iki hale de aynı zamanda rastlanır. Sosyal sınıflar üzerinde yapılan araştırmalar genellikle müşahadecinin meraklarına, felsefî veya siyasî tercihlerine, yahut da bizzat realitenin karmaşıklığına göre bir şekil almaktadır. Şimdi biz en çok rastlanan sosyal sınıf araştırmalarının tiplerini de kısaca görelim.

Hakkında bir-kaç söz edeceğimiz ilk araştırma Amerikan sosyolojisinde çok meşhurdur. W. Lloyd Warner adlı bir sosyolog tarafından yapılmış olan bu araştırma, sık sık bahsedilen *Democracy in jonesville* adlı kitapta neşredilmiş bulunuyor. Burada Amerika Birleşik Devletlerindeki Jonesville adlı kasabanın (Fransada'ki Quimper-Corentin'in emsali bir yer) sosyal bünyesi incelenmektedir. Araştırıcı bu kasabada üç esas sınıftan herbirini kendi içinde ikiye ayırmak suretiyle altı sınıf tesbit ediyor. Klasik tasnifte, bilindiği gibi, yüksek, orta, ve aşağı sınıf vardır; Warner üst sınıfın üst-üst ve üst-alt olmak üzere iki sınıfa ayrılabileceğini söylüyor; aynı şekilde iki tane orta sınıf, ve nihayet iki tabaka halinde de iki aşağı sınıf bulunabilir. Warner üst-üst sınıfa sadece en sağlam ve en zengin iş adamlarını değil, aynı zamanda kasabada çok eski, rakipsiz bir yer işgâl eden köklü aileleri de koyuyor. Burada servetin verdiği itibar ile eskilikten gelen itibar birleştirilmiştir. Üst-alt sınıf ise yine iş adamlarından meydana gelmiştir, ama bunlar üst-üst sınıfdakiler kadar zengin olsalar bile yenidirler, şöhretleri ve asaletleri yoktur. Orta-üst sınıf iş adamı burjuvalardan ve serbest meslek

sahiplerinden meydana gelmiştir; orta-alt sınıfta ikinci derecede iş sahipleri, tüccarlar ve belli bir seviyede vasıflı işçiler bulunuyor. Alt-üst sınıftakiler daha ziyade vasıflı işçiler, alt-alt sınıfta ise az kaliteli veya vasıfsız işçilerle işsizler vardır.

Benim şahsen bildiğim bir Le Havre kasabası var ki o devirde henüz Blonville[1] adıyla pek tanınmayan bu yerde de Warner'in tasnifine kolayca rastlanabilir. Burada yirmi yıldan daha evveline kadar bir üst sınıf (Warner'in tarifine göre), hayli eskidenberi teşekkül etmiş bir protestan burjuvazi (meselâ André Siegfried bunlardandır) görülmekteydi; bu sınıfın üyeleri çoğunlukla pamuk ve kahve borsasında çalışırlardı ve büyük itibar sahibi idiler. Bunlara "Tepedekiler" denirdi, çünkü Havre'ın yukarısındaki tepede oturmaktalardı. Kendilerini yüksek muhit sayarlar, halk da onları böyle bilirdi. Hemen her yerde üstünlükleri görülürdü; tenis kulübünde bir saha özel olarak bu borsa adamlarına ayrılmıştı. Bunlar genellikle, tıpkı Jonesville'deki gibi, şu iki sebepten dolayı gayet itibarlı görünen kimselerdi; normal olarak en yüksek gelirlere sahiptiler, protestandılar ve kasabaya çok eskiden yerleşmişlerdi. Hem servete hem de eskiliğe dayanan bu imtiyazlı sınıf kötü kadere mukavemet edemedi. Benim Le Havre'de oturduğum devirde dünya çapındaki bir iktisadî buhran kahve ve pamuk borsalarını da sarsmıştı. Bu ticaret burjuvazisinin inhitatına ben de şahit oldum. Havre'in üst-alt sınıfı katolik burjuvalardan meydana gelmişti. Bu sınıf kendini sosyal hiyerarşide hafifçe aşağı bir seviyede görüyor veya eski protestan elit tarafından öyle

[1] J. P. Sartre'in La Nausée (Bulantı) adlı romanındaki ismi.

görülüyordu. Orta sınıflar da Warner'in jonesville'de müşahede ettiği sınıfların yeteri kadar benzeri idiler. Orta - üst sınıf ikinci plandaki iş adamlarından ve memurlardan, orta-alt sınıf ise, hizmet sektöründe çalışanlardan, ticaret erbabından ilh. meydana gelmişti. Diğer hususlarda da Le Havre hep Warner'in anlattıklarına benziyordu.

Warner'in araştırması pekçok sosyolog tarafından hararetle münakaşa edildi. Ben şimdi burada derinlemesine bir münakaşaya girmek istemiyorum, sadece böyle bir tahlilin ortaya çıkardığı suallere işaret edeceğim. Jonesville' deki veya Le Havre'daki altı sosyal sınıf, oranın sakinleri tarafından ne dereceye kadar bilinmektedir, ne dereceye kadar bu sınıflar araştırıcı tarafından realiteye yapıştırılmış kategorilerden ibarettir? Warner bu neticelere doğrudan doğruya soruşturma yoluyla ulaşmış bulunuyor. Kendisiyle beraber bir sosyolog gurubunu da oraya götürmüş, bu adamlar kasabada aylarca oturmuşlar, kasaba sakinleriyle konuşmuşlar, onlara sual varakaları vermişler ve alınan cevapları tahlil etmişlerdir. Müşahitler nihayet herkes tarafından tanınmışlar ve aralarında bir diyalog kurulmuştur. Belki de Jonesville halkı, soruşturmayı yapanların bekledikleri istikamette cevap verme temayülünde idi. Küçük bir kasabanın sakinlerini kendilerini altı sınıfa ayrılmış gibi düşündürmek ve o şekilde cevaplar almak mümkündür.

Yine de bütün bunlar tamamen sun'î şeyler değildir. Le Havre misalinde üst-üst sınıfla üst-alt sınıf, yani protestan burjuvazi ile katolik burjuvazi, arasında bu iki sınıf mensupları tarafından pek fark gözetilmiyordu; kasabanın diğer sakinleri böyle bir farkı daha da az görüyorlardı. Aradaki fark bütün fertler tarafından açıkça düşünülmüş ve onların hayatlarına aksetmiş değildi. Bu adam-

ların kendilerini bu iki sınıftan birine mensup saydıkları da katiyen ispat edilemez. Sınıflar arasındaki hudutlar araştırıcının merakı veya ilgisi yüzünden bilhassa belirgin hale getirilmektedir. Çok defa birlik şuuru, cemaat duygusu ve birlik iradesi pek az görülüyor. Mahallî çerçevede altı sınıf halinde yapılan bir ayırım kısmen de araştırıcının kullandığı metot dolayısiyle, realiteye yakıştırılmaktadır. Üstelik bu tasnif, mahallî seviyede, cemiyet hakkında tamamen statik bir yoruma yol açıyor, çeşitli fertlerin faydalandığı ve hiyerarşinin temeli olmak üzere itibar (prestij) unsuruna bilhassa önem veriyor. Bu anlayış tamamen muhafazakâr bir tavra dayanmaktadır. Eğer cemiyetin belli bir sayıda "itibar seviyeleri" ne ayrılmış olduğu düşünülürse, bu ayrılıkların devamlı ve kaçınılmaz olduğu da, doğrudan doğruya veya dolayısiyle, kabul veya telkin ediliyor demektir; aynı şekilde, böyle bir hiyerarşiye sahip başka bir cemiyet de bulunamaz. Ve nihayet, mahallî seviyede alınan neticelerden bütün memleket çapında genellemelere varmak zordur. Meselâ bizim Le Havre misalinde protestan burjuvaziyi katolik burjuvazinin üzerine çıkaran hususî bir itibar hiyerarşisi vardı ki, bütün Fransa için böyle bir şey düşünmeye katiyen imkân yoktur.

Şimdi de millî seviyede yapılan araştırmalara bakalım. Size bahsedeceğim ilk araştırma Maurice Halbwachs tarafından yapılmış ve birkaç yıl önce ders kitabı haline getirilerek burada sosyal sınıfların psikolojisi adı altında okutulmuştur. Maurice Halbwachs'a göre sosyal sınıf bir sınıf olarak varolma şuuruna sahiptir ve kendisi hakkındaki şuuru vasıtasiyle diğer sınıflardan ayrılır. Diğer taraftan, sosyal sınıflar bir hiyerarşi halinde sıralanırlar; kademeli

bir şekilde birbiri üzerine gelirler. Her sınıf kendini mertebeli bir bütünün belli bir seviyesinde görür. Bu yeri veya seviyeyi tayin eden şey nedir? Halbwachs aşağı-yukarı şöyle bir cevap veriyor: Sınıflar, cemiyetin müşterek gayesine ve cemiyet tarafından üstün sayılan faaliyetlere iştirâk derecelerine göre, karmaşık bir cemiyetin mertebeli bünyesî içinde daha yukarıda veya daha aşağıda birer yer alırlar. Meselâ modern cemiyetlerde işçiler maddî çalışma yaparlar ve çalışmalarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Onların işi sosyal kıymetlerin merkezinden en uzak olan bir yerdedir. Cemiyetin topyekûn faaliyetlerine katılma nispeti arttıkça, hiyerarşinin daha üst kademelerine çıkılır. Kıymet yaratıcı faaliyete en uzak bulunan işçiler en alt kademeden bulunurlar. Orta sınıf aynı zamanda sosyal olan bir meslekî faaliyet gösterir. Bir memurun işi de bir bakıma işçininkine benzer, çünkü bu iş kol gücü ile yapılmasa bile yine de çok basit ve mekaniktir, maddî bir şey üzerinde yapılan çalışmaya çok yakındır. Yukarı veya üst sınıf ise esas itibariyle sosyal faaliyet gösteren, cemiyetin bütünü tarafından üstün görülen kıymetlere uygun çalışma yapan burjuvaziye denir. Halbwachs, en sonunda, karmaşık bir cemiyette gruplar arasındaki farkları anlamak için en iyi yolun onların üretim vetiresindeki yerlerine değil de, yaşama tarzlarına bakmak olduğunu söylüyor, ki bu nokta onun teorisindeki orijinal fikirlerden birini teşkil etmektedir. En dikkati çeken araştırmalarından bazıları istihlâk (tüketim) tarzları üzerinde durmaktadır. Halbwachs çeşitli grupların kendilerine has ihtiyaçların neler olduğunu, bu ihtiyaçların şiddet itibariyle işçi sınıfını orta sınıftan ayırdedecek şekilde nasıl değiştiğini araştırmıştır; gıdaya, giyeceklere veya meskene harcanan para miktarını incelemiş, herbir sınıfın bütçesini

nasıl ayarladığını ve nasıl yaşadığını iyice tesbit ederek sınıflararası farkları anlıyabileceğimizi söylemiştir.

Halbwachs'ın ele aldığı fenomenler gerçek ve önemli fenomenlerdir. Madde üzerinde çalışan işçi, normal olarak, başka kimselerle münasebet halinde bulunan burjuvadan farklı bir psikolojiye, farklı bir bakış tarzına sahiptir. Alain'in kitaplarında bu farklılaşmanın fevkalâde bir tahlilini bulursunuz. Halbwachs çeşitli grupların tüketim tarzları arasında ayırım yapmakta da haklıdır. Ama onun sosyal sınıflara bakış tarzı, netice itibariyle, bizim incelememizin esas konusunu, yani sınıf mücadelesini, batılı tipteki sınıf münasebetleri ile doğulu tipteki sınıf münasebetleri arasındaki farkı dışarıda bırakmaktadır. Bu türlü bir tahlil tüketim tarzlarını ve sosyal kıymetlerin kesafet noktasına olan uzaklığı kriter olarak ele aldığı için, her türlü cemiyete tatbik edilebilir. Her yerde bir üst, bir orta, bir de aşağı sınıf vardır. Hayat tarzları belki memleketten memlekete ve sosyal rejimlere göre değişir, ama Halbwachs'ın usulü ile ekonomik rejimlerin sınıf münasebetlerini nasıl değiştirdiğini bilmeyiz. Onun müşahede ettiği sosyal hiyerarşi *foksiyonlara göre* teşekkül etmektedir: bütün cemiyetlerdeki guruplarda onun tesbit ettiği karakteristik fonksiyonlara rastlayabiliriz.

Size bahsetmek isteğim bir başka ampirik araştırma örneği de dört yıl önce Beynelmilel Sosyoloji Cemiyetinin Liege'deki Kongresi sırasında ortaya attığı ve şimdi artık klasik olan bir usuldür. Bu özet halinde ve basitleştirilmiş olarak şöyle ifade edilebilir: Önce bir örnek grup alınır; şimdi teferruatına girmeyeceğim birtakım yollarla seçilen bu 5000 veya 10 000 kişilik örnek, tabakalaşma sistemini inceleyeceğimiz cemiyetin bütününü temsil eder mahiyyettedir. Bu şahıslara bir sual varakası dağıtılır, sonra da

mülâkatlar vasıtasiyle bu varakalar mümkün olduğu ölçüde doldurulur. Seçilen şahıslardan, onların mesleklerine, ebeveynlerinin mesleklerine, gelirlerine, tahsil derecelerine ilh. ait birçok soruları cevaplandırmaları istenir. Aynı zamanda çeşitli meslekler için bir de itibar (prestij) sıralaması yapılır. Bu iş için kullanılan teknik çeşitli değişkenler ihtiva eder, fakat esas fikir şudur: cemiyetin bütününü temsil ettikleri farzedilen şahıslar seçilir ve bunlara meselâ otuz meslek isminden meydana gelmiş bir liste verilir; her şahıs bu meslekleri bir mertebe sırasına koyar. Şahıslardan birkaç kategori ayırdederek listedeki meslekleri bu kategorilere yerleştirmeleri de istenebilir. Karakteristik bazı meslekler alınarak "farklılaşma veya ayrılma noktaları" tesbit edilebilir. Bu metodlar birleştirilerek nihayet bir itibar (prestij) sıralaması elde edilir. Elinizde bir taraftan bu sıralama, bir taraftan da cevaplandırılmış sual varakaları bulunduğuna göre, şahısların cevaplarıyla itibar sıralamasını bir araya getirerek o cemiyette çeşitli sınıflara mensup bulunan fertlerin nisbetini tayin edebilirsiniz. Ayrıca, meselâ gelir, tahsil seviyesi, servet durumu gibi objektif kriterler arasındaki korelasyonları ölçmeniz de mümkündür. Araştırmanın gayesi bu objektif kriterlerin realitede nasıl birleştiklerini anlamak ve aynı zamanda objektif kriterlerle sübjektif kriterler arasındaki bağlantıları tayin etmektir. Japonlar bu çeşit bir araştırmada üç türlü değerlendirmeyi birleştirmişlerdir. Bir taraftan şahıslara kendilerinin mensup olduğu sınıfı soruyorlar, diğer taraftan şu veya bu kimseleri uygun sınıflara koymalarını istiyorlar; en sonunda da, araştırıcılara meslekler ve sınıflar üzerinde bir itibar sıralaması yaptırarak bu sosyologların kanaatlarından elde edilen netice ile örnek gruptaki şahıslardan alınan neticeleri kıyaslıyorlar. Bu türlü bir metod-

la,iktisadî veya sosyal durum ile ferdin kendi sınıf durumu hakkındaki kanaatı arasında ne gibi bağlantılar bulunduğunu anlayabilirsiniz. Eğer şahısların anne-baba ve büyükanne-büyükbabaları hakkında da sualler sorarak cevap almışsanız, sosyal hareketlilikle ilgili birtakım neticelere varmanız da mümkündür: Üst denilen bir sınıfın mensupları ne dereceye kadar yine o sınıfa mensup kimselerin çocukları arasından gelmektedir? Sosyal mertebe sırasında yukarıya doğru çıkış hareketlerine ne kadar rastlanmaktadır? Sınıflar arasındaki gidiş-gelişlerin kesafeti nedir?

Sosyal tabakalaşma hakkındaki bu gibi araştırmalar, karmaşık bir cemiyette muhtelif guruplar arasındaki sübjektif ve objektif farklara, ve aynı zamanda gerek bir nesil içinde, gerekse nesiller arasında grup değiştirmelerine kesin manâ kazandırmaktadır. Ancak bu araştırmalar, araştırmadaki gayenin bir kısmını teşkil eden bir noktayı, yani sosyal sınıfın gerçekliği meselesini ihmal ediyorlar: Karmaşık bir cemiyette bir fert ne dereceye kadar kendini esas itibariyle diğer sınıflardan farklı bir sınıfın üyesi olarak görmektedir? Araştırmalarda kullanılan metod şu suallere ancak dolaylı bir şekilde dokunuyor: fertlerin sınıflara mensup olma kesafetinin derecesi nedir? guruplar arasındaki fiilî farklılaşma derecesi nedir? Bir Fransıza hangi sınıfa mensup olduğunu sorarsanız, Fransızın *esas itibariyle* bir sınıfa veya *esas itibariyle* bir millî cemiyete mensup olduğuna inandığı ortaya çıkar mı? Cemiyetin çeşitli guruplarında ne dereceye kadar sınıf şuuru vardır? Bu gruplar ne ölçüde, hem kendi birliklerinin hem de başkalarının şuurunda oluşlarından dolayı, birbirleriyle ihtilâf halindedirler?

Metotları böylece gözden geçirmek suretiyle, başlangıçta tesbit ettiğimiz hedefe, yani sosyal sınıfın tarifinde ortaya

çıkan *problemleri* açıklama işine çok yaklaşmış bulunuyoruz. En basit meselelerle işe başlayalım. Batılı cemiyetler, bilhassa Avrupa cemiyetleri, sınıf kavramına pek tutkun olmakla beraber bu kavramı tarif edemiyorlar. Bizim yukarıda yaptımız tahliller bu paradoksun çözülmesine imkân vermektedir. Bizim cemiyetlerimizde insanların önünde hukukî engeller yoktur, bir kimse hukukî engellerle karşılaşmaksızın bir sınıftan öbürüne geçebilir. Bir işçinin çocuğu, hukukî bakımdan, üniversitede pekala okuyabilir ve cumhurbaşkanı da olabilir. Diğer taraftan, karmaşık bir cemiyetin kendi içinde çok sayıda farklılaşmalar vardır. Fertlerin sosyal-ekonomik durumlarına ve itibar mevkilerine göre guruplar birbirinden ayrılır. Sosyal-ekonomik durum servetle, mesleğin cinsi ile, gelirle, ve tahsil derecesi ile ilgili pekçok kriterlerin bir birleşimidir. İtibar mevkiinin hep aynı olması şart değildir; Fransız cemiyetinde her grup meselâ subaylara kendine göre bir itibar verir. İtibara dayanan her hiyerarşi sun'î bir karektere sahiptir. İşte bu temel gerçekler çevresinde, iki türlü ideoloji ile karşılaşıyoruz.

Bu ideolojilerden birincisine göre, batılı cemiyetlerde, bizim *eski rejim* devrinde görüldüğü gibi, guruplar arasında temelli, hukukî ayrılıklar yoktur. Elbette ki herkes aynı gelire, aynı hayat tarzına, sosyal hiyerarşide aynı yere sahip değildir; fiiliyatta, karmaşık bir cemiyetin mensupları arasında pekçok eşitsizlikler vardır; fakat eğer gelir kademelerine göre yapılan ayırım kesin olduğu halde itibara göre yapılan ayırımda böyle bir kesinlik yoksa, bir seviyeden diğerine kolaylıkla inilir veya çıkılır.

Marx'ı takib eden ikinci ideoloji ise hukukî eşitlik ile sosyal ve ekonomik eşitsizlik arasındaki tezad üzerinde çok durmaktadır. Modern batı cemiyetinin esası sosyal sınıfla-

rın kötü bir şekilde tarif ve tayin edilmesidir denecek yerde, bu cemiyetlerdeki temel gerçeğin hayat ve düşünce tarzı bakımından eskiden olduğu kadar veya daha da büyük farkların bulunması olduğu söyleniyor. İşçiler ve burjuvalar birbirinden farklı yaşamaktadırlar, her grup kendi birliği ve kendisinin başka gruplardan farklı olduğu hususunda şuur sahibidir, ve dolayısiyle gruplar birbirleriyle ihtilâf halindedirler.

Şimdi görülüyor ki, bir Amerikan ve bir Fransız sosyologunun yukarıda vermiş olduğumuz iki türlü tarifleri, burada bahsettiğimiz iki ideolojiye tekabül etmektir. Vakıalar hiç değilse ilk bakışta her ikisini de haklı gösteriyor. çünkü bügünün batı cemiyetlerinde artık hukukî ayırım olmadığı doğru olmakla beraber, hayat tarzları bakımından çok büyük farkların bulunduğu da doğrudur. Bütün mesele bu farkların fertler tarafından ne dereceye kadar temelli veya ikinci dereceden birer fark olarak görüldüğünü bilmeye kalıyor. Eğer bu iddia doğru ise, o zaman önümüzdeki derslerde ele alacağımız şu problemler ortaya çıkacaktır:

1. Fertlerin meslekleri, gelir seviyeleri, servetleri, hayat tarzları gibi çok çeşitli kriterlere göre tayin edilen *sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili problemler.* Buradan bir seri sorular çıkıyor: bu kriterleri nasıl ayırdedeceğiz Bu kriterlerin teşkil ettiği gruplar nelerdir, ve grupların hangileri diğerlerinden daha gerçektir?

2. Sosyo-ekonomik kriterlere göre objektif bir şekilde tarif edilen bu gruplar *psikolojik bakımdan da gerçek* şeyler midir? İşçiler burjuvalardan farklı bir hayat yaşamaktadırlar; ahlakî veya manevî bakımdan bunlar arasında ne ölçüde bir fark vardır? İşçiler burjuvalardan farklı kıymetlere, farklı bir ideale mi sâhiptirler?

3. Bu gruplar *kendi şuurlarına* varıyorlar mı, yani herbiri diğerleriyle *ihtilâfa* giriyor mu?

Sınıf kavramının ortaya koyduğu üç türlü temel problem işte bunlardır, ve problemlere verilecek cevabın ne bir cemiyetteki çeşitli gruplar ne de çeşitli cemiyetler bakımından aynı olması şart değildir. Birinci problem katiyetle cevap verilecek cinsten değildir, olamaz da. Grupları birbirinden ayırdetmekte daima bir güçlüğe rastlanır. İşçi sınıfını ele alalım. Burada kaçınılmaz bir şekilde şüpheli, kaypak durumlar görürüz: Bir ustabaşı hiyerarşinin hangi seviyesinden itibaren artık işçi sınıfına dahil olmaktan çıkar? Bir vasıflı işçi hangi seviyeden itibaren artık orta sınıfa dahil olur? Sosyal grupların hususiyeti kesin olarak tayin ve tesbit edilmeyişleri, tam belirli sınırlarının bulunmayışıdır. Ayrıca, psikolojik farklar meselesi de, yine realitenin mahiyeti icabı olarak, kesin bir cevaba elverişli değildir. Yine işçi sınıfını alalım: Fransa gibi bir memlekette işçiler birçok konularda cemiyetin diğer gruplarından farklı düşünürler; fakat onlar da Fransızdır, işçi sınıfına mahsus vasıflara olduğu gibi Fransız cemiyetine mensup diğer fertlerle ortak vasıflara da sahiptirler. Görülüyor ki, her zaman bir sınıfı cemiyetin diğer gruplarından ayırdeden vasıfları tayin etmemiz lazımdır. Ve nihayet, sınıf şuuru da bir sınıfın bütününe ait olamaz. Fransız işçi sınıfı kendi şuuruna varmış mıdır? Hakikatte sınıf şuuru Fransız işçilerinin hepsinde katiyen görülmez; bu şuura vücut verenler daima bir azınlıktır.

Bu problemlerin ortaya dökülmesinden sora, artık benim niçin işin başında ne Amerikan sosyoloğu ne de Fransız sosyoloğu tarafından yapılan tarifi benimseyemediğimi anlıyorsunuz. Eğer birinci tarifi kabul edersem - ki bu tarif itibar mevkiini esas sayıyor - Marx'ın ortaya attığı can alıcı

meseleyi derhal bir tarafa bırakıyorum demektir: Sosyal sınıflar ekonomik rejime göre ne ölçüde birbirlerinden farklıdırlar? Bunlar ne dereceye kadar birbirleriyle mücadele halindedirler? Diğer taraftan, bir Fransız sosyologundan naklettiğim sosyal sınıf tarifini de kabul edemem, çünkü bu tarif de bizim asıl öğrenmek istediğimiz şeyi daha baştan var sayıyor: Bir sanayi cemiyetinin mensupları kendilerinin bu cemiyete ait gruplardan birine ait olduklarını bilirler, topyekûn cemiyetin kendi gruplarına müdahelesine karşı direnirler, kendilerine mahsus bir zihniyete ve belli bir kültüre sahiptirler, iktidarla belli bir münasebetleri vardır. Belki öyle, ama isbat edilmiş değil. *Başka ifade ile, tariflerden biri meseleyi bertaraf ediyor, diğeri ise daha başlangıçta çözüyor.* Bu yüzden ben her iki tarifi de bir tarafa bırakarak, meselelere peşin hüküm taşımayan bir formül bulunacağını düşünüyorum. Acaba sanayi cemiyetlerinde fertler ne ölçüde sınıflar halinde guruplaşmaktadır, ne ölçüde bunlar kendi guruplarının şuurundadır, ve ne ölçüde ihtilâf halinde olduklarını düşünmektedirler? Gerçekten, sınıf şuuru ile sınıf mücadelesi arasında da bir ayırım yapmak lâzımdır; bir insan, sınıflar arasında ölümcül bir mücadeleye inanmaksızın da, başkalarından farklı bir sınıfa mensup bulunmanın şuurunda olabilir.

V

Kapitalist Cemiyette Sınıflar

Bundan önceki üç derste size sınıflar hakkında nazarî bir incelemenin esas unsurlarını vermeye çalıştım. Benim verdiğim bu ilk bilgiler size mücerret, karışık, oldukça sun'î, veya bile bile girift hale getirilmiş görünebilir. Yaptığımız tahlillerle vardığımız neticeler arasında bir nisbetsizlik bulunduğunu düşünmüş olabilirsiniz.Böyle bir intiba almamanız elde değil, ama yine de bu uzun girişi yapmak zorundaydık. Yapılan bütün münakaşanın gayesi size bir *uygun metod* ve bir *vakıa* göstermekten ibaretti.

Herşeyden önce düşüncenizi burada kullanılan kelimelerden ayırmak, sizi kelimelerin esiri olmaktan kurtarmak, ifade alışkanlıkları ile gerçek problemleri birbirinden ayırmanıza yardım etmek istiyorum. Size göstermeye çalıştığım nokta şimdi daha da önemli bir hal almış bulunuyor: *Sosyal realite, sosyal realite olarak, bizatihî müphem bir karaktere sahiptir.* Eğer sınıfı tarif etmek kolay olmuyorsa, bu onun bir masa veya bir iskemle gibi doğrudan doğruya müşahede edilmeyişinden, ferdî şuurlar arasındaki münasebete ait bir hadise oluşundan ileri gelmektedir. Tarif icabı, zihnî münasebetleri pekçok değişik açılardan görmek mümkündür. Zümreleri, kollektif varlıkları her defasında başka bir açıdan ele alabilirsiniz, bu yüzden de birden fazla sınıflama yapmak imkânı vardır. Sı-

nıf kavramı hakkında tam bir inceleme yapmak için her çeşit grup için geçerli bir tarif bulmak lazımdır. Böylece. grupları ferdî şuurların kaynaşma derecesine göre, yapılan faaliyetin hedefine (objektif, pragmatik, entelektüel veya uhrevî) göre, gruptaki fonksiyonun tek veya çok oluşuna göre ilh. ayırdedebilirsiniz.

Ben bu teoride sadece sınıfların şimdi size hatırlatacağım birkaç hususiyeti üzerinde duruyorum: Bir grubun sınıf sayılması için, hiçbir zaman bir yerde yanyana gelmeyecek (modern bir ordu gibi, sınıf da katiyen gözle görülen bir bütün değildir) kadar çok sayıda fertlerden teşekkül etmesi lazımdır. Bir sosyal sınıf ne bir teşkilât gibi kurulur, ne de kanunla meydana getirilir; insan farkında olmaksızın bir sınıfa girebilir ve oradan çıkabilir. Bir ferdin şu sınıfa mı yoksa bu sınıfa mı mensup olduğu her zaman katiyetle bilinemez, her ferdin kendi mevkii hakkındaki fikri sosyologun incelediği unsurlardan sadece bir tanesini teşkil eder. Eğer aynı sosyo - ekonomik durumda bulunan çok sayıda insan birbirine benzer şekilde düşünseler ve bir grup teşkil ettiklerinin şuuruna varmış olsalardı, mükemmel bir sosyal sınıf örneği görürdük. Ama böyle tam manasıyla ideal bir sınıfın ne Fransız veya Amerikan cemiyeti gibi bir cemiyette mevcut bulunduğunu, ne de bir kapitalist cemiyetteki çeşitli sosyal grupların bu ideale aynı derecede yakın veya aynı derecede uzak bulunduklarını hiçbir şekilde isbat edemiyoruz. Belki bazı sosyal sınıflar gerçek olmaktan ziyade fiilî birer sınıftır, yani fertlerin sosyo - ekonomik şartları benzer olmakla beraber bunlarda ne sınıf şuuru, ne de müşterek hareket iradesi vardır

Eğer sınıfı tarif etmek ve hudutlarını çizmek bu kadar güç ise, ne diye sosyologlar böyle karanlık bir kavra-

ma takılıp kalıyorlar? Bir ilmin merkezî kavramını teşkil eden ve bir asır sonra da hemen başlangıçtaki müphemliğini muhafaza eden bu kavramın cazibesi nereden geliyor? Bu soruya verilecek ilk cevap, Marksizmin cazibesidir. Eğer Marksizm olmasaydı, sınıf kavramını böyle siyasî sahada kullanmasa ve Marksist olmayanlar üzerinde devamlı tesir yapamasaydı, hele kendini resmen Marksist ilân eden bir devlet çıkmasaydı, bu kavram hiçbir zaman nazarî ve ampirik sosyolojide oynadığı rolü oynayamazdı. Hele Marksizmin yakın zamana kadar tesirli olmadığı bir batı ülkesinde, yani Birleşik Devletlerde yıllar boyu sosyal sınıftan, bilhassa Marksist manâda sosyal sınıftan hemen hiç bahsedilmezdi.

Ama benim bu açıklamam da yeterli değil, çünkü verdiğim cevap bir başka soruyu davet ediyor: Niçin Marksizm böyle bir tesir gücüne sahip olmuştur? Bunu da şöyle cevaplandırabileceğimizi sanıyorum: Modern cemiyetler hem demokratik hem de bir sanayi cemiyeti oldukları ölçüde, iki taraflı bir tezatla karşılaşmaktadırlar: Sınırsız bir üretim gücüne sahip olduklarına inanan bu cemiyetler yine de kaybolmayan yoksulluk örnekleri karşısında şaşırıyorlar, ve insanların eşit olduklarını iddia ederlerken vatandaşlar arasında eşitsizliklerin bulunması onları telâşa düşürüyor.

Bu tezatlardan birincisi bir hayale dayanmaktadır. Bu tezada düşenler sadece cemiyetlerin üretim gücü hakkında çok aşırı bir fikre sahip olan ve başka rejim gelirse fakirliğin ortadan kalkacağını tasavvur eden kimselerdir. Pariste böyle sonsuz üretim teorisi kuran bir grup insana rastlarsınız; iyi niyetli, fakat aşırı cahil olan bu adamlar, başka bir iktisadî organizasyon sayesinde zenginliğin herkese ulaşacağına samimiyetle inanmaktadırlar. Ama bu saç-

malıklar üzerinde durmaya bile değmez. Bu derslerin sonunda sizlere çeşitli memleketlerdeki millî üretime ve bunların dağılmasına ait rakamlar vereceğim. Büyük Britanya gibi zengin bir memleketin gayet eşit bir şekilde bölüştürülen gelirleri, bu zenginlik nazariyecilerinin gözünde pek yetersiz bir ferdî gelir seviyesine imkân vermektedir.

Buna karşılık hukuki eşitlik ile gerçek hayattaki eşitsizlik arasında görülen tezat büyüktür. Sanayi demokrasileri insanların çalışma hayatında ve siyasî hayatta eşit olduğunu iddia etmektedir. Hakikatte gelirler ve hayat tarzları bakımından vatandaşlar arasında büyük farklar mevcuttur. Dahası var: Eğer filanca şahıs falanca mesleğe sahip olduğu için şu türlü bir hayat yaşıyor, falanca meslek vasat seviyede bir sosyal fayda sağladığı için mütevazi bir gelir temin ediyor diyebilirsek, yani eşitsizlik tamamen ferdî bir mesele olarak görünürse, bu durumu kabul edebiliriz. Fakat eşitsizlik, doğru veya yanlış, cemiyetin bütününe ait bir durum olarak görünmektedir; bu eşitsizlik, insanların sınıf denilen, birbirinden farklı gruplara mensup oluşlarından ileri geliyor gibi bir intiba alınıyor, ve bu hal sanayi cemiyetlerinin temel prensibiyle tezat halinde görünüyor. İnsanlara sanki liyakatlerinden başka ölçülere göre muamele ediliyor; haklı olarak, herkesin hayata aynı noktalardan başlamadığına, karmaşık bir cemiyetteki grupların itibar gibi, müşterek sosyal hayata iştirak derecesi gibi ölçülere göre birbirlerinden ayrıldığına inanıyoruz. Böylece, gerçek hayattaki eşitsizlik hukukî eşitlik prensibine uymuyor; üstelik, bu gruplardan birinden diğerine geçiş de zor görünüyor. Sosyo - ekonomik şartlardaki farkları ve grupların birbirine yabancılığı, eşitlik prensibiyle tezat halinde görünmektedir. Marksist teori işte bu sosyo - ekonomik seviyeler üzerinde bilhassa duruyor ve seviye fark-

larını nülkiyet münasebetleri açısından izah ediyor. Ve sosyal sınıflar bizzat kendi varlıklarıyla modern sanayi cemiyetinin eşitlik prensibine ters düştükçe de, Marksist teori isyanı haklı gösteriyor.

O tarihten bu yana hayli gelişmiş olan ampirik sosyoloji, Marksizmin ileri sürdüğü tipteki grupların gerçek hayatta eşlerini bulmakta güçlük çekmektedir. İyice belirgin sınıflar yerine, grupları birbirinden ayıran pek çok ve değişik kriterler keşfedilmiştir. Ama temelde, sosyologların çoğunluğu, sanayi cemiyetleri için geçerli sayılan birçok önermeler üzerinde birleşiyorlar. Yapılan iş, elde edilen gelir, hayat şartları, tüketim tarzı gibi değişik kriterler birbirleri arasında fazla uygunluk göstermemekle beraber, sosyo-ekonomik durum dediğimiz şey işte bu kriterlerin fonksiyonudur. Şu halde sosyo-ekonomik durumdaki benzerlikle sınıf şuuru arasında *zarurî* bir bağlantı yoktur; itibar açısından çok çeşitli gruplar müşahede ediyoruz, cemiyet herbiri kendi hüviyetini kaybetmek istemeyen ve herbiri diğerlerininkine üstün olduğu farzedilen belli bir mevkie sarılan gruplara bölünmüş bulunuyor. Mertebeli bir şekilde yerleşmiş olan gruplar arasındaki bu farklar fertlerin durumları arasındaki benzerliğin veya grup şuurunun derecesine göre daha az veya daha çok gerçeklik kazanıyor. Ampirik sosyologlar arasında sadece tek bir mesele üzerinde temelli görüş farkları bulunmaktadır: Bu çeşitli ayırımlar arasında biri diğerlerinden daha önemli midir? Herbiri hem fertlerin sosyo-ekonomik durumlarındaki benzerliğe hem de kendi birliğinin ve diğerlerine karşı oluşunun şuuruna göre belirlenen büyük topluluklar mevcut mudur?

Şimdi bir kapitalist cemiyette, önümüzdeki derste de Sovyet cemiyetinde bulunan başlıca grupları inceleyerek

bu soruya cevap bulmaya çalışacağız; başka ifade ile, kapitalist tipte sınıf münasebetleri ile komünist tipte sınıf münasebetleri arasında bir karşılaştırma yapacağız. Burada siyasî bir çekingenlik bahis konusu değildir; kapitalist cemiyet derken batı Avrupa ve Amerika cemiyetlerini, komünist derken de Sovyet Rusya'yı ve Doğu Avrupa cemiyetlerini kasdediyorum. Bu sıfatları değiştirseniz bile netice değişmez.

Önce şu klâsik, alelâde soruyu soralım: Bir kapitalist cemiyetteki başlıca gruplar nelerdir? Sosyolojinin garabetlerinden veya paradokslarından birine yeniden işaret edelim: Sosyal sınıf kavramını tarif etmek için yıllarca uğraşırsınız, tarifi bulduğunuz zaman da bir kapitalist cemiyetin kaç sınıfa ayrıldığını söyleyemezsiniz; tarifiniz açık olsa veya kapitalist cemiyetler kesin bir şekilde birbirine muhalif sınıflara ayrılmış olsaydı bu güçlükle karşılaşmazdınız. Klâsik sınıflama şöyledir: Önce bir yüksek sınıf veya burjuva sınıfı ayırdedilir; bu sınıfın en tipik unsuru üretim vasıtalarına sahip olan ve devlet üzerinde hakim bir tesir icra eden kapitalistlerdir. İkincisi işçi sınıfı, üçüncüsü de orta sınıftır (yahut orta sınıflar; bu konuda sosyologlar anlaşmış değildir, bazıları orta sınıf, bazıları da orta sınıflar tabirini kullanır). En sonra da köylü sınıfı veya sınıfları gelir. Bu sınıflama bize, basit olmakla beraber, kanaatımca önemli bir ilk hakikati telkin etmektedir. Marksist manâda bir sınıflararası ihtilâf ancak üretim vasıtaları sahipleri ile işçiler arasında basit bir ayırım yapıldığı takdirde gerçek görünüyor ve belli bir noktaya kadar kendini kabul ettiriyor. Marksist teori işçilerle sermaye sahipleri arasındaki ihtilâftan hareket ederek gelişmiştir, çünkü hiçbir şeye sahip olmaksızın fabrikalarda çalışanlarla üretim vasıtalarını ellerinde bu-

lunduranlar arasında, gerçek veya zahirî, bir çatışma vardır; hattâ asıl sınıf da işçi sınıfından ibarettir, çünkü Marx kendi ihtilâl ümitlerini bu sınıfa bağladığı gibi, Marx'ın ve Marksistlerin sınıf hakkındaki fikirlerine en uygun görünen de işçi sınıfıdır. Gerçekten, işçi sınıfı, pek az istisnasıyla, hiçbir serveti, mülkü bulunmayan ücretlilerden, fabrika işçilerinden meydana gelmiştir; bu adamlar ücretle, yani yaptıkları çalışma karşılığında üretim vasıtaları sahipleri tarafından ödenen sabit bir gelirle yaşarlar; madde üzerinde çalışırlar; elde ettikleri gelir, hiç değilse batılı cemiyetlerde, birbirlerinden pek farklı değildir: Vasıfsız bir işçinin ücreti ile vasıflı bir işçinin ücreti arasındaki fark Büyük Britanya'da veya Fransa'da nisbeten azdır, bire ikilik bir farka aşırı fark gözüyle bakılır. Şu halde sadece işçi sınıfına mahsus olan bu durumda bir sınıfı tayin eden üç kriterin de birleştiğini görüyoruz: Mülkiyet açısından aynı durum, aynı cins iş ve aynı gelir. İşçiler çok defa işyerlerinde biraraya gelmişlerdir ve hiç değilse 19 ncu yüzyılda pekçok hallerde ikamet ettikleri yerlerde de birarada veya birbirlerine yakın bulunuyorlardı. Böylece hayat ve düşünce tarzı ile, gelir seviyesi ile ve mülkiyet karşısındaki durumu ile cemiyetin bütününden ayrı bir cemiyet teşekkül etmektedir. Sosyo-ekonomik şartlar arasındaki benzerlik o kadar ki, hemen hemen kaçınılmaz bir şekilde bir cemaat şuuru ve onunla birlikte diğer gruplara karşı olma şuuru doğar. Geçen yüzyılda bir veya birkaç kişiye ait büyük bir fabrikada birarada toplanan işçilerin, fabrikadaki ücretlilerle üretim vasıtalarını ellerinde bulunduranlar arasında temelli bir zıtlaşma olduğu intibaı almamaları zordu (belki bugün de bazan öyledir). Fakat sosyal sınıfa ait kriterlerin böyle biraraya gelmesine başka hiçbir grupta rastlamıyoruz. Yu-

karıda saydığımız sosyal sınıfların hiçbiri işçi sınıfınınki ile kıyaslanabilecek bir basitlik, bir birlik ve cemaat hali arzetmez.

Farzedelim ki burjuvaziden ona mensup olmakla kendilerini kınayan bazı münevverlerin yaptığı gibi bahsediliyor. Eski aristokrasinin kalıntıları, politikacılar, kapitalist üretim vasıtalarının sahipleri, anonim şirketlerde idarecilik yapan ve üretim vasıtalarını idare etmekle beraber hiçbir şeye sahip olmayan kimseler ve nihayet başarılı sanatkârlar veya entellektüeller ne dereceye kadar gerçek bir cemaat teşkil ederler? Bu adamların hiçbir ortak tarafları bulunmadığını söylemiyorum, muhakkak ki bunlar en yüksek gelirleri elde eden ve hayat şartlarında birtakım benzerlikler bulunan kimselerdir. Ama herşeye rağmen, bir üretim vasıtaları sahibi ile bir tiyatro yazarının hayat tarzları arasındaki benzerlik, işçilerin hayat şartları arasındaki kadar büyük değildir. Başka ifade ile, yüksek sınıf farklı sosyal ve tarihî köklere sahip olan, farklılaşmış fonksiyonlar ifa eden unsurlardan meydana gelmiştir; bütün bu adamlarda kuvvetli bir birlik şuuru bulunduğunu *a priori* olarak söylemeye hakkımız yoktur.

Aynı şeyi diğer iki sınıf için, yani orta sınıf veya sınıflar ile köylü sınıfı veya sınıfları içinde söyleyebilir miyiz? Sosyologlar orta sınıflar içine çok farklı grupları sokmayı adet edinmişlerdir. Burada üç meslek kategorisi sıralanır: Küçük tacirler veya küçük sanayiciler, serbest meslek sahipleri (bir kısmı ücretli, bir kısmı değil), ve nihayet sanayi kadrosu. Böylece, orta sınıflara mensup olanlar bir taraftan üretim vasıtalarının sahipleri, bir taraftan da maaş ve ücret alanlar halinde tarif edilmektedir. Renault gibi büyük bir müessesede çalışan bir mühendisle mahalle kasabı arasında bir cemaat hissi veya hayat tarzları bakı-

mından bir benzerlik bulunduğu gösterilmiş değildir, büyük bir gazetenin orta sınıfları toplamak gerektiğini bildirmesinden de bu anlaşılıyor. Bu kategoriye konulanlar arasında öyle farklar vardır ki, bu adamlar arasında gerçek bir cemaat hali bulunduğunu, hele sınıf şuuruna sahip olduklarını iddia etmeye hiç hakkımız yok. Belki bazı hallerde sınıf şuuru doğabilir; nihayet, insanların hepsi de canavar değildir ve propaganda, ister doğru ister yanlış olsun, tüccarlara, profesörlere ve mühendislere bir cemaat şuuru verebilir. Niçin olmasın? Bu üç kategorideki insanların ortak menfaatlara sahip olmasına hiçbir engel yoktur, diğer kategorilerdeki insanlara zıt birtakım menfaatlarının bulunması yeter. Fakat en azından şunu söyleyebiliriz: Bir kapitalist cemiyetteki sınıfları tayin etmek güçtür, çünkü yüksek burjuva sınıfı ile orta denilen sınıflar üzerinde yapılan tahliller, herbiri kendine mahsus sosyo-ekonomik duruma sahip ve cemaat şuuru olan büyük toplulukların bulunduğunu açıkça göstermiyor.

Şimdi köylü sınıfına geçersek, orada da yine kriterlerin uyuşmadığını görürüz. Marx'ın İngiliz ziraatında müşahede ettiği veya daha ziyade orada gerçekleştiğine inandığı kapitalist bünye üç unsurdan meydana geliyordu: Arazi kirasından istifade eden ve toprağı işlemeyen mülk sahibi, toprağı işleyen çiftçi ve hiçbir üretim vasıtasına sahip bulunmayan ziraat işçisi. Avrupada ziraî sistemin bu türlü kapitalist bir tarzda geliştiği anlaşılabilir: Bir grup toprağa sahip, diğer bir grup çiftçi olarak toprağı işliyor, üçüncü bir grup da çiftçiden ve dolayısiyle mülk sahibinden ücret alıyor. Bildiğimiz gibi bu durum başka bir şekle dönüşmüştür. Fransa'da ve yine bilhassa İngiltere'de toprak sahipleri yine aynı durumdadır, ama Fransa'da toprağın büyük kısmı sahipleri tarafından işletiliyor; toprak,

mülk sahibi olmayan çiftçi tarafından işletildiği takdirde mevcut kanunlar çiftçiyi toprak sahibinin lehine olmak üzere az menfaatli bir duruma düşmekten kurtarıyor. Ziraat işçilerinin sayısı nisbeten daha azdır. Şu halde "bir tek köylü sınıfı mı yoksa köylü sınıfları mı vardır" sorusuna genel bir cevap vermek istersek, bu cevap keyfî olacaktır.

Toprağı işleyen mülk sahipleri, çiftçiler ve ziraat işçileri arasında ne ölçüde bir cemaat hali veya ihtilâf bulunduğunu mücerret bir şekilde tayin etmek imkânsızdır. Böyle bir soruya verilecek cevap birçok şartlara, mülk sahipleri ile çiftçiler arasındaki münasebetleri düzenleyen kanunlara ve aradaki istismar farklarına bağlıdır. Marksistler köylü zümresi arasında bu sonuncu kritere göre sınıflar ayırdederler. Gerçekten bazı hallerde büyük, orta ve küçük toprak sahipleri arasında ayırım yapılabilir. Marksist bir parti iktidarı alınca büyük veya orta çapta toprak sahiplerine *kulak* adını vermekten ve bu tarifin gereği olarak da, bunların topraklarını almaktan pek hoşlanır. Ama bu propagandanın dışında, büyük, orta ve küçük toprak sahipleri ne ölçüde bir dayanışma duygusu içindedirler? Bu sorunun cevabı hal ve şartlara göre değişir. Köylüler mülk sahibi olunca birleşirler demek saçma olur, çünkü işletmeler arasındaki farklar öyle olabilir ki, ihtilâf duygusu dayanışma duygusuna galip gelebilir. Şimdi size Marx'ın birkaç hafta önce naklettiğim bir parçasındaki fikri hatırlatayım: Köylüler, hiç değilse yakın zamana kadar, kendilerinin bir cemaat teşkil ettiklerini pek farkedemiyorlardı, çünkü hayat şartları onları birbirlerinden ayırıyordu. Marx şöyle yazıyor: İnsanların bir sınıf teşkil etmeleri için benzer bir hayat yaşamaları kâfi değildir, birliklerinin farkına varmaları ve başka gruplarla

ihtilâfa düşmeleri için birbirleriyle yeteri kadar sıkı ve yakın münasebet halinde olmaları da lâzımdır. Geçen yüzyılda Fransa'daki toprak sahibi köylüler müşterek hareket yapabiliyorlardı (Louis-Napoleon'u onlar devlet başkanlığına seçtiler), ama birbirlerinden uzakta ve mahallî cemaatler içinde kaynamış olarak yaşıyorlardı, memleket çapında bir gerçek birlik teşkil etmiyorlardı.

Kapitalist cemiyetteki sınıflar veya sınıf farzedilen gruplar üzerindeki bu tahlil, kapitalist cemiyete mahsus sınıfları tam bir şekilde saymanın imkânsız olduğunu gösteriyor; sadece iki gruba, yani sanayi işçileri ve sanayideki üretim vasıtalarına sahip olanlara her yerde rastlıyoruz, ama diğer kategoriler kesin hudutları bulunan birer bütün teşkil etmiyorlar. Marx'ın yazdığı şekilde kapitalist sınıfla proleterler arasında açık-seçik bir ayrılık mevcuttur, fakat cemiyetin geri kalan kısmı, Marx'ın bütün cemiyet neticede iki büyük kutup halinde toplanacaktır diye tahminlerde bulunduğu devirdeki kadar veya daha doğrusu o devirdekinden daha karmaşık ve daha farklılaşmış bir haldedir.

Bu sınıf sıralamasından sonra, şu soruyu soralım: Kapitalist cemiyette, sınırlarını kesinlikle bilmeden var kabul ettiğimiz sınıflar birbirleriyle mücadele içinde midirler? Müphem bir şekilde tasvir ettiğimiz bu gruplar arasında temelli bir ihtilâf var mıdır? Herbir sosyal grup, bir grup olarak, kolaylıkla teşhis edebileceğimiz bir menfaata sahip midir? Şimdi sınıf mücadelesi teorisine en uygun düşen misali, işçilerle kapitalistler arasındaki münasebet misalini ele alalım. Eğer gerçekten köklü bir mücadele varsa, bu mücadele teorisinin gelişmesine esas olan ve işçi ile kapitalist arasında bulunan çatışmadır. İşçi sınıfının menfaatları ile üretim vasıtalarına sahip olanların

menfaatları arasında köklü ayrılıklar vardır derken neyi kasdediyoruz?

Bir misal alalım: Muayyen bir sınaî teşebbüsteki işçilerin menfaatlarına bakalım. Citroen'de çalışan işçilerle bu müessesenin idareci-sahipleri arasında bir menfaat çatışması bulunduğu düşünülebilir. Gerçekten, işçiler azamî ücret iddiasında bulunmakta ve patron da, en büyük kârı elde etmek istediği ölçüde, masrafları mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışmaktadır. İlk bakışta alınacak intibaa göre, işçinin geliri arttıkça teşebbüs sahibinin topladığı kâr azalacaktır; ücretli işçinin azamî ücret iddiası ile teşebbüsü idare edenin azamî kâr arzusu arasında bir tezat bulunacaktır. Ama iki taraf arasındaki bu normal ve sıhhatli gerginliğin kâfi derecede belirli hudutları vardır.

Teşebbüslerin gayri safî kârlarının bir kısmı yeniden yatırıma gider; millî gelirin bir kısmının yeniden yatırılması ise iktisadi gelişmenin vazgeçilmez bir şartıdır. Şu halde, yeni yatırımlara sekte vuracak şekilde aşırı ücret artışı, uzun vadede, işçinin de menfaatına uymaz. Rejim ister kapitalist ister komünist olsun, millî gelirin bir kısmı şu veya bu şekilde tüketimden uzak tutulmalı ve istihsal vasıtalarının geliştirilmesine sarfedilmelidir. Aslında meşru olan ve talep halinde beliren ücret artışlarının işçiye getirdiği menfaat, belli bir teşebbüste ücretler yeni yatırımların zararına olarak arttığı zaman, artık durur.

Denebilir ki, işçinin menfaatı müesseseye kalmayan, fakat hisse sahiplerine veya üretim aletleri sahiplerine giden kârları sıfıra veya asgarîye indirmektir. Bir hususî teşebbüs sisteminde işçinin menfaatı kapitalistlere giden kârı ortadan kaldırmak değildir; eğer bahis konusu teşebbüs hisse senedi sahiplerine asgarî bir kâr vermezse, piyasadan artık sermaye temin edemez. Muayyen bir te-

şebbüste işçilerin ücret artışı talebiyle patronun kâr elde etme gayreti arasında bir gerginlik vardır, ama eğer üretim vasıtalarındaki birikmenin ücret artışına yol açtığı anlaşılırsa, burada önüne geçilmez bir mücadele bahis konusu değildir. Tecrübemizin bize gösterdiğine bakılırsa, yatırımlar sayesinde üretim vasıtalarında birikim olduğu ölçüde işçi ücretleri de artmaktadır. Şu halde, bir sınaî teşebbüs içinde ücretlilerle sermaye sahipleri arasında bir gerginlik veya mücadele vardır; herkes kendine ait geliri artırma gayretindedir, ama bunların arasında uzlaşmaz bir zıtlık yoktur.

Muayyen bir sınaî teşebbüsü misal olarak almanın meseleyi halletmeyeceği söylenebilir. Denebilir ki, asıl köklü mücadele bu seviyede görülmez, nitekim Marx da hiç bu örnek üzerinde durmamıştır. Menfaat zıtlığı bütün işçilerle bütün kapitalistler arasında vardır. Ama iktisadî plânda düşündüğümüz müddetçe bu iddia doğru olamaz, çünkü yukarıda verdiğimiz misal üzerinde yaptığımız tahlil, ne kadar basit ve kısa olursa olsun, bir topluluğun bütünü için de geçerlidir. Eğer millî geliri ele alır ve bunun işçilerle sermaye sahipleri arasındaki dağılımına bakarsanız, bu iki grup arasında gerçekten bir gerginlik bulunduğunu görürsünüz. Ama bu mücadelenin de hudutları vardır: Millî gelirin yeteri kadar bir kısmını yatırımlar için elde tutmak lâzımdır. Yatırılacak miktar bir defa tayin edilince, geriye artık hakikî bir mücadele konusu olarak sadece gelir hiyerarşisi ve kâr nisbeti kalır. Meselâ günümüzün büyük bir sınaî teşebbüsünde aylık ücretler 30.000 frank ile bir milyon frank arasında oynamaktadır. Teşebbüsün iyi yürüyebilmesi için böyle bir gelir hiyerarşisinin şart olduğunu hiç kimse isbat edemez; muhtemelen, sanayi cemiyeti çok daha az açık bir ücret yelpazesiyle de çalışabilir. Hisse se-

nedi sahiplerine giden millî gelir miktarı da münakaşa edilebilir. Bu iktisadî çatışmalar gerçektir, bunların daima âdil bir şekilde çözüldüğünü söylemek de, millî gelirin dağılımı için yapılan bu mücadeleleri inkâr etmek de tamamen riyakârlık olur. Ama buradan hareket ederek, tamamen iktisadî plânda, işçi grubu ile kapitalist grubunun birbirlerine temelden aykırı menfaatlara sahip bulunduklarını, birbirleriyle ölümcül bir çatışma içinde olduklarını söyleyemeyiz. Teşebbüsün veya millî ekonominin zenginliği, rejimin çerçevesi içinde, herkesin ortak menfaatıdır; ücretlilerin de, idarecilerin de menfaatlarına cevap vermek zorunda bulunan iktisadî gelişme iki tarafa birden menfaat temin eder. Eğer teşebbüsleri idare edenler ücretliler olsaydı, herkesin tahmin edeceği gibi, bunların üretim vasıtalarına sahip olmaları ve millî gelirin aslında az bir miktarını elde etmeleri asıl meseleyi değiştirmezdi: İktisadî nizamda, bir kapitalist cemiyetin içinde, devamlı ve ortadan kaldırılması imkânsız pekçok menfaat çatışmaları vardır; bir sınaî teşebbüste, bir ekonomi sahasında, veya topyekûn millî ekonomide her grup millî gelirden kendine düşen payı azamîye çıkarmaya çalışır. Bu rekabet modern bir sanayi cemiyetinin özüne bağlıdır; bu mücadele kabul edildiği, yani siyasî rejim fertlere grup halinde teşkilâtlanma, tercihlerini ifade etme ve menfaatlarını savunma imkânı tanıdığı günden beri, artık menfaat rekabeti cemiyetin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ama tamamen iktisadî plânda düşündüğümüz takdirde, kesinlikle tarif edilebilen ve bir sınıfın üyelerine kendini kabul ettirerek onları diğer sınıfların üyeleriyle ihtilâfa düşüren bir "sınıf menfaatı" bulmak da aynı derecede imkânsızdır. Belki Citroen'de çalışan bir işçi diğer teşebbüslerde çalışan işçilerden daha yüksek ücret almaktadır; belki metalürjide çalışan işçilerin

gelirleriyle diğer bir sahadaki işçilerin gelirleri arasında rekabet vardır. Sayısız menfaatlar devamlı bir mücadele içindedir ve bu mücadele bir sanayi cemiyetinin gidişini tayin eder.

"Sınıf menfaatı" fikri yukarıda söylediklerimizden tamamen farklı bir şeydir. Hiç şüphesiz Marx, Ricardo'yu takip ederek, kapitalist rejim çerçevesinde de sınıflar arasında bir çatışma, bir zıtlaşma olduğunu kabul etmeye yönelmişti, ücret ve istismar hakkındaki teorisi de bunu gerektiriyordu. Marx, bu teşebbüsün içindeki veya işçilerle kapitalistler arasındaki rekabete, millî gelirin paylaşılması için yapılan mücadeleye şimdi bizim verdiğimizden daha çok önem veriyordu(işçilerin millî gelirden kendi paylarını artırmak için verdikleri mücadelenin şiddetli, insafsız bir savaş olacağına inanıyordu); ama işin aslı başkadır. *Marx'ın gözünde, sınıf menfaatı siyasî bir hadiseydi.* Her sınıf, cemiyetin bünyesi hakkında kendine göre bir anlayışa sahipti ve bu anlayışla iktidar peşindeydi. İşçilerin menfaatı burjuvazinin menfaatıyla uzlaşmaz bir şekilde çatışıyordu; proleterya iktidarı almak suretiyle kendini bir sınıf olarak ortadan kaldırmak istediği ölçüde bu çatışma olacaktı. Görülüyor ki, bu çatışma gelir artırmak için harcanan bir gayret değildir; bu, Marxsist zihniyetin merkezini teşkil eden iktidar için yapılan bir mücadeledir.

Size kısaca bir tahlilini yapmak istediğim işte bu fikirdir. Mücerret mânada bu fikir, işçi sınıfının burjuvaziyi ve aynı anda sınıf ihtilâflarını da ortadan kaldırdıktan sonra, artık sınıf olmaktan çıkacağı mânasına gelir. Önümüzdeki derste, bir siyasî partinin iktidarı alması ve üretim vasıtaları sahiplerinin ortadan kaldırılması üzerine neler olduğunu inceleyeceğiz. Ama ekonomik ve sosyal rejim ne olursa olsun, hakikatte bir işçi kitlesi fabrikalarda çalış-

maya devam edecektir. Bir kollektif mülkiyet rejiminde hayat şartları, ücretler ve millî gelirin paylaşılması işçiler bakımından bir hususî mülkiyet rejimindekinden daha iyi mi olur? Objektif bir şekilde, tecrübe ile incelenmesi gereken bu soruya cevap vermiyorum. Bütün söylemek istediğim şudur: Bir kollektif tahsis sisteminde fabrika işçisinin durumunda iyileşme olacağına dair elimizde delil yoktur.

Başlangıçtaki fikir şu idi: Her sınıf, sınıf olarak, cemiyet hakkındaki kendi görüşünü gerçekleştirmek ister ve cemiyeti bu görüşe göre yeniden kurmak üzere iktidarı almaya yönelir. Ama hakikatte proleteryaya mahsus tek ve hakim bir cemiyet görüşü mevcut değildir. Diğer taraftan, işçi sınıfı hiçbir zaman bir sınıf olarak iktidara gelmemiştir; Amerika'da olduğu gibi Sovyet Rusya'da da işçiler fabrikalarda çalışırlar, devlet idare etmezler. İşçi sınıfının aşağı sınıf olmaktan çıkarak idareci duruma geçtiği bir cemiyet hayalden ibarettir, bir sınıf namına bir siyasî partinin iktidarı alması, bir partinin mutlâk iktidarına yol açmıştır. Bütün sınıf mücadelesi teorisi işçi iktidarının böyle temsil edilmesinden mesuldür. Bir işçi ihtilâli olabilir, bir siyasî parti iktidarı ele geçirebilir, ama parti bir defa iktidarı aldıktan sonra milyonlarca insan yine fabrikalarda çalışmaya devam eder. İşçi sınıfının durumu belki ihtilâlden önce daha iyidir, belki de tersinedir. Bizi burada asıl ilgilendiren nokta, *bir sınıfa ait siyasî menfaatın* her sınıfın iktidar istediğini ve bazı hallerde proleteryanın bile idareci sınıf olabileceğini iddia eden bir fikre bağlanmış olmasıdır.

Bütün karmaşık cemiyetlerde azınlıklar devleti idare etmek için rekabete girerler, bunların hiçbirinde nüfusun büyük çoğunluğu devlet idare etmez. İşçi sınıfı, bir parti

iktidarının kendi iktidarı olduğuna inandığı ölçüde, bu partinin iktidara gelmesini gerçekten ister. Bu düşüncenin yanlış olduğunu söylemiyorum, ama işçi kendisini temsil iddiasında bulunan partiye inanmazsa, o zaman işçi rejimi olduğunu söyleyen bir rejimde kendisini tanıtamaz. İhtilâlden önce olduğu gibi, ihtilâlden sonra da birbirinden ayrı sosyal gruplar mevcut olacaktır; bütün mesele idareci azınlığın kimin lehine çalıştığını bilmeye kalıyor.

VI

Sınıf Menfaati ve Sınıf Mücadelesi

Geçen dersin sonunda sınıf menfaatı kavramını tahlil etmeye başlamış ve bu kavramın kesin bir mânası bulunmadığını, çünkü bir taraftan millî gelirden alınan payın azamiye çıkarılması, bir taraftan da bahis konusu sınıf adına bir partinin iktidarı elde etmesi olarak tarif edildiğini göstermeye çalışmıştım. Sovyet cemiyetinin tetkikine geçmeden önce, hem ferdî, hem de kollektif menfaat kavramı üzerindeki tahlili derinleştirmek, sınıf menfaatını kollektif menfaatlar arasına yerleştirmek ve bu terimin gerek psikolog, gerek iktisatçı, gerekse sosyolog için ifade edebileceği mânaya işaret etmek istiyorum.

Önce psikolojik mânadan başlayalım ve farzedelim ki ferdî menfaat bir ferdin davranış saikidir. İnsan menfaatına göre hareket eder demek mânasız bir ifade olur, çünkü bahis konusu davranış ne olursa olsun, psikolog bu formülü doğru kabul edebilir. Farzedelim ki bir şahıs bir imtihanı vermek maksadiyle dersleri dinliyor: Davranışının motivi (saiki) menfaattır, çünkü bu suretle imtihanı geçmenin vasıtasını elde etmeye çalışıyor. Farzedelim ki bu adam sırf dinleme zevki için veya sıcaklıktan istifade etmek için, yahut da yanındakiyle çene çalmak için derslere geliyor: Hiç kimse bu şahısların menfaat saikiyle derse geldiklerini söyleyemez. Birinci halde ahlâkçının "men-

faatlı" dediği bir davranış bahis konusudur, çünkü şahıs bir imtihana girecektir; bir başka halde eğer gaye kültür artırmak veya hoş vakit geçirmek ise, ahlâkçı artık "menfaat'tan bahsetmeyecektir. Ama La Rochefoucauld'nun tahlillerinden sonra artık herkes biliyor ki, bir ferdin davranışı ne olursa olsun, bu davranışı daima bir haz ve elem mukayesesi haline getirebiliriz. İhanet etmektense ölümü kabul eden şahıs, hıyanetten dolayı duyacağı manevî ızdırabın ölmekle çekeceği maddî ıztıraptan daha ağır olacağını düşünerek bu tercihi yapmış değil midir? Tabiatiyle buradan insan davranışlarının haz ve elem hesaplarıyla *tâyin edildiği* neticesi çıkmaz; belirli bir hedef karşısında yapılan maksatlı davranışları, hesaplamadan yapılan anî davranışları veya hissî davranışları teşhis edemeyeceğimiz mânası da çıkmaz. Kısacası, menfaat kavramı psikolog için bir mâna ifade etmez, çünkü psikologun gözünde menfaat ancak davranış saiklerine (motivation) göre tarif edilebilir, davranış saikleri ise fertten ferde değişir. Psikolog bu saiklerin neler olduğunu, fertlere, gruplara, çağlara mahsus tercih hiyerarşilerini veya saiklenme tiplerini yahut davranış kategorilerini de bilmek ister.

Şimdi de iktisatçıya bakalım. İktisatçıya göre bütün davranışları iki farklı mânada olmak üzere, menfaata bağlı olarak izah etmekte hiçbir güçlük yoktur. Yahut işi tamamen formel bir şekilde gösterebiliriz: Eğer bir şahıs filân hareketi yapmışsa, o hareketi yapmayı tercih etmiş demektir; bunu da ilmî terimlerle şöyle ifade edebiliriz: Eğer bir şahıs dinlemeye gelmişse, dersi dinlemenin faydasızlığı veya can sıkıcılığı ona bu dersi dinlemenin zevkinden veya dinlemekle elde edeceği menfaattan daha zayıf görünmüştür. İşte iktisatçının insan davranışı hakkındaki tarifi böyledir. Bu anlayışın realitede önemli olan bir mânası

daha vardır: Her iktisadî insan gelirin veya mal ve hizmetlerin en çoğunu elde etmeye çalışır. Bu durumda iktisatçının fikri realite ile ilgilidir ve modern cemiyetlerde sık sık örneği görülür. Hakikatte, iktisatçılar kendi formüllerinin formel ve müşahhas iki mânası arasında devamlı gidip gelirler. İktisatçı gözündeki insanın bütün davranışı, menfaat kavramının önceden tâyin etmeye imkân vermediği bir tercih faaliyetinden ibarettir. Buna karşılık, bir defa bu tercih bilinince de onu ferdin menfaatı diye damgalamak mümkündür. Farzedelim ki bir adam gelirini azamîye çıkarmak istiyor; bu şahıs kendisine muayyen bir gelir sağlayan bir iş ile daha yüksek gelir sağlayan fakat birincisinden fazla olan bir iş arasında tercih yapmak zorunda olduğu ölçüde, ortada yine bir tercih faktörü mevcuttur. Modern bir cemiyette iktisadî hareket eden bir şahsın bütün davranışları, normal olarak, bir çalışma ölçüsü ile bir gelir ölçüsü arasında tercih yapma faaliyeti şeklinde görünüyor. Neticede hangi karar verilecektir, bunu ancak tecrübe ile bulabiliriz. Fakat bu tarz bir tahlil, eğer modern cemiyetlerde davranış saikinin çok defa geliri azamîye çıkarmak olmadığı görülürse, hiçbir işe yaramaz.

Sosyologa gelince, onun fikri ne psikologun ne de iktisatçının görüşüne uyar. Sosyolog insan davranışını ilcalara göre yorumlamaya veya düşünmeye çalışmaz, iktisadî insanın tercihlerindeki mantığı incelemeye de uğraşmaz; o sadece cemiyet içindeki fertlerin davranışlarını, tercih sistemlerini, bu davranışları tâyin eden kıymet sistemlerini ve aynı zamanda psikolog tarafından incelenen insan ilcalarının muayyen bir cemiyette aldığı şekli anlamak ister.

Şimdi de kollektif (sosyal) menfaat kavramına geçelim. Ferdin menfaatı, görmüş olduğumuz gibi, daima yaptığı tercihe bakarak tarif edilebilir. Ama bir topluluk ba-

his konusu olunca bu metot bizi hataya düşürür, çünkü bir topluluk hiçbir zaman bir fert gibi tek olarak davranış yapmaz. Bir toplulukta toplam tatmin miktarının azamiye çıkarıldığını anlamak için fertlerin şahsî intibalarını karşılaştırmak ve iktisatçının formülüne göre, ferdî tatminlerin kıyaslanabilir olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Muhakak ki, şahısların gelirlerini azaltmaksızın topyekûn geliri artırmak mümkün olduğu sürece, Wilfredo Pareto'nun meşhur formülüne göre cemiyetin menfaatının artırılmasından bahsedebiliriz. Pareto gerçekten, ferdî şuurlarda cereyan eden şeylerin birbiriyle kıyaslanabileceği iddiasını reddederek, bir maksimum nokta tâyin etmeye çalıştı ki o noktadan itibaren böyle bir kıyaslama zarurî idi. Bu noktanın yukarısında bir kısım kimselere sağlanan fayda başkalarına verilen zararla ödenecekti. Noktanın bu tarafında ise hiç kimse kayba uğramayacağı ve çoğunluk fayda sağlayacağına göre, ileriye doğru gitmek mümkündür. Bu iddia, bir nokta göz önünde tutulmak şartıyla, mantıken sağlam ve sosyolojik bakımdan da makuldür: Bazı hallerde, birtakım kimseler için, eşitsizliklerin artışı gelir artışının verdiği tatmini dengelemeye ve onun da ötesine gitmeye yetebilir.[1]

Welfare teoricileri tarafından ortaya atılan bir başka hipoteze göre de, eşitsizlikler giderildiği, yani zenginlerden kesilen gelirler fakirlere aktarıldığı takdirde bir topluluktaki fertlerin sağladığı tatmin topyekûn artış gösterir. Ha-

[1] Şunu da ilâve edelim ki, rasyonel bir gaye olarak gösterilen azamî menfaat -veya fayda- iktisadî gelişmenin bizatihî gelişme olarak iyi birşey olduğu faraziyesine dayanır ki, J. J. Rousseau bu faraziyeyi şüphe ile karşılardı, Bergson da öyle.

tırı sayılır bir geliri bulunan şahıstan yüzde on alınarak ona verilen elem, az gelirlilerin gelirini yüzde on artırarak onlara verilen hazdan daha azdır. Muhakkak ki iyi niyet eseri olan bu hipotez kabul edilirse, eşitsizliklerin giderilmesi topyekûn tatminin artmasına yol açar denebilir. Ben şahsen bu iddiayı kabul etmeye hazırım, psikolojik bakımdan büyük bir mâna ifade etmeyen bir hipotez şeklinde olmaktan ziyade bir sosyal tercih veya bir kıymet sistemi meselesi halinde ileri sürülen böyle bir fikir bana daha inandırıcı görünüyor. Vergi ödeyen birinin duyduğu tatminsizlik devletten yardım gören birinin duyduğu tatminden daha mı azdır? Herşeyden önce, ben hazların ve elemlerin (tatmin ve tatminsizlik) kıyaslanabileceğinden emin değilim; ayrıca, anket ve istatistik metotlarıyla araştırma yapacak olursak belki de çok şaşırtıcı neticeler alırız: Devletten yardım alan şahıs buradan aldığı tatminin farkında olmayabilir, halbuki vergi ödeyen şahıs kendisine verilen tatminsizliği elbette duyacaktır.

Muayyen bir grubun kollektif menfaatı hakkında üçüncü bir tarif daha yapılabilir: Kollektif menfaat büyük çoğunluğun tercih ettiği şeydir. Bu formül saçma olmamakla beraber, bir yenilik de getirmiyor. Çoğunluğa ait tercihin akla veya herkesin iyiliğine uygun düşmesi için zaruret yoktur. Böyle bir iddia daha başlangıçta herkesin birbirinin dengi olduğunu, çoğunluk iradesinin, saçma veya kör de olsa, kanun sayılacağını kabul eder. Ama iş bu noktaya gelince de artık iktisadî bir tahlil değil, bir siyasî prensip karşısındayız. Üstelik, kollektif menfaat çoğunluğun tercihi olarak tarif edilince, azamî gelir veya tatmin gibi tamamen iktisadî bir kavramdan çok uzaklaşmış oluyoruz; burada Pareto'nun *cemiyet için menfaat* değil de, *cemiyetin menfaatı* dediği şey işe karışıyor. Cemiyetin menfaatı, bir

topluluğun üyelerinde o topluluğun *iyiliği* hakkında teşekkül etmiş kanaattır. Bütün vatandaşların gelirleri daha yüksek olursa bundan Fransa *için* azamî menfaat vardır. Ama Fransız cemiyetinin menfaatı millete veya fertlere ait gelirin miktarı ile aynı şey değildir; cemiyetin menfaatı kudret, ihtişam, sosyal adalet olabilir; cemiyetin menfaatı, bir birim olarak düşünülürse, maddî servetle tâyin edilen bir şey değildir, herkesin kıymet sistemine göre bir mânası vardır.

Burada, mücerred bir şekilde, geçen derste sınıf menfaatı ile ilgili olarak müşahede ettiğimiz bir ikilikle (dualité) tekrar karşılaşıyoruz. Proleterya için azamî fayda proleter sınıfı mensuplarına ait gelirin azamîye çıkarılmasıdır; bir gayeye sahip ve bir kıymet sistemi ilham eden yegâne topluluk olan proleteryanın menfaatı ise, bu sınıfın partisi olmak iddiasında bulunan bir partinin iktidara geçmesi olabilir.

Hakikatte bütün modern topluluklar, bir iktisadî politika benimsemek suretiyle, daima bir ferdin yaptığına benzer tercihler yapmaktadır. Fert, bir iktisadî süje olarak, en azından, belli ölçüde bir çalışma ile belli ölçüde bir gelir arasında tercih yapar. Modern bir iktisadî topluluğa gelince, orada belli-başlı tercih halleri şunlardır:

1 — Önce bugünkü nesil ile gelecek nesil arasında bir tercih yapmak lâzımdır. Tasarruf edilen ve yatırılan milli gelir miktarına göre, iktisadî gelişme de daha yavaş veya daha hızlı olacaktır. Yatırım ne kadar fazla olursa, bugünkü nesle o kadar çok fedakârlık yüklenir ve teoriye göre (diğer bütün şartlar eşit olduğu takdirde) gelecek nesiller daha çok refaha kavuşur. Demek ki yatırımların hızı, menfaat denen mücerret kavramı kesin ve hâkim

bir şekilde tâyin edemeyen bir tercihin eseridir. Pratikte bu menfaat bir siyasî iradenin hedefi, sayısız denecek kadar çok ferdî veya kollektif kararların bir neticesi olabilir.

2 — Bütün modern iktisadî cemiyetler kollektif gelirin paylaştırılması hususunda çeşitli şıklar arasında bir tercih yaparlar. Millî üretim hacmi ne olursa olsun, millî servet eşit olmayan bir şekilde dağılır.

Herşeye yetkili bir plânlama dairesi düşünelim, burada plâncılar şimdi işaret ettiğim iki tercih üzerinde çalışsınlar. Sovyetler Birliğinde yatırımların belli bir yüzdesinin tercihi hükümet makamlarının imtiyazıdır, hattâ millî istihsalin yüzde 25'inin Marksizm-Leninizm'e ayrıldığı, binaenaleyh mecburî olduğu beyan edilmiştir; bu yüzdenin tahsisi hemen hemen bir doğma haline gelmiştir. Aynı şekilde, ideal bir plânlamada gelirlerin dağılımı merkez büro'nun kararlarına bağlıdır. Bu büro milletin filânca grubunun falanca miktarda gelir elde edeceğini, maaş ve ücret kademelerinin nasıl olacağını kararlaştırır. Plânlamasız bir toplulukta ise hiç kimse topyekûn kararlar alamaz. Hiçbir modern ekonominin ihmal edemeyeceği temel tercihler hiçbir şahıs tarafından yapılmaz. Bu ifade garip görünmekle beraber aslında esaslı bir vakıaya işaret etmektedir: Yukarıda bahsedilen iki tercih burada da yapılır, ama icra salâhiyetine sahip az sayıda şahısların şuur ve iradesi ile değil. Bu tercihler fiiliyatta fertlerin ve grupların davranışlarından doğar. Bir kapitalist cemiyet de, temel tercihleri bir grup insanın hâkim iradelerine bırakmadığı için, millî gelirin dağılımı için yapılacak mücadele veya rekabete müsait bir bünyeye sahiptir.

Buraya kadar fertlerin ve grupların rekabeti veya mücadelesi terimlerini kullandım. Denebilir ki, kaynakların bir

taraftan yatırımlar ve istihlâk (tüketim) arasında, bir taraftan da fertler ve gruplar arasında bölünmesi bir mücadeleye değil, sadece piyasada meydana gelen birtakım hadiselere yol açar. Fakat hakikatte, modern kapitalist cemiyetlerde temel tercihler fertlerin bir defa piyasaya girmeleriyle, alıcı ve satıcıların bir defa karşılaşmalarıyla ortaya çıkmaz; bu tercihler gruplar arasındaki rekabet, sendikaların gücü, istihdam edilen insanların fert veya grup olarak direnme kabiliyetleri tarafından tayin edilmese bile, bu kuvvetlerin tesiri altındadır. Ben bu fikir üzerinde ısrar ediyorum. Fertlerin ve grupların rekabetini marazî bir hal olarak görmek, bu rekabetlerin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Eğer iktisadî gelişme ile ilgili büyük kararlar bir plânlama dairesi tarafından alınamıyorsa, bunlar hiçbir şahıs tarafından alınmaz; bu kararlar işin içine rekabetlerin, piyasadaki çekişmelerin, meslekî teşekküller arasındaki çalışmaların, kısacası, normal olarak görülmesi ve öyle kabul edilmesi gereken pek çok ve değişik hadiselerin karıştığı durumlardan doğan birer neticedir.

Ama, diyeceksiniz ki bütün bu söylediklerinizin sınıf mücadelesi denilen şeyle bir ilgisi görünmüyor. Bu bir tarif meselesidir. İki çeşit rekabet olduğunu kabul edelim ve, üç tamamlayıcı şart bir araya geldiği takdirde fertler ve gruplar arasındaki bu rekabetin bir sınıf mücadelesi halini aldığını ileri sürelim. Bir fert, meselâ işçi, kendi ferdî kaderinin kendi faaliyetlerine göre şekil aldığını değil de, mensup bulunduğu sınıfın kaderine bağlı olduğunu düşünmelidir. İkincisi, imtiyazsız grupların mensupları sadece şiddet yoluyla kendilerine fayda sağlayabileceklerine, veya fertler ve gruplar arasındaki devamlı rekabet içinde eşit neticeler alabileceklerine inanmalıdır-

lar. Ve nihayet, fertler millî cemiyetten ziyade bir sınıfa bağlı olduklarını, çünkü uzun vadede kendi kaderlerinin ancak cemiyetin topyekün bünye değiştirmesi ölçüsünde düzeleceğini düşünmelidirler.

Bu üç şart üzerinde kısaca durmak istiyorum. Ferdin kendi kaderini kendi gayretlerinden ziyade grubun kaderine bağlı olarak görmesi gerektiğini söylemiştim. Gerçekten, işçi çok defa ne gelirinin ne de hayat ve iş şartlarının, şahsî gayretine bağlı olarak, hissedilir bir şekilde değişmeyeceğine hükmediyor[1]. Grupla olan bu dayanışma ferdî mesuliyet duygusu üzerinde ne ölçüde bir tesir yapar? Verilecek cevap tamamen çok ve değişik şartlara, gerek fert ve gerek gelecek nesil için menfaatın nerede olduğu hakkındaki görüşlere bağlıdır.

İmtiyazsız fertler ne zaman sadece kuvvet kullanmakla eşitlik sağlayabileceklerine inanırlar? Burada da yine şiddete veya uzlaşmaya götüren hal ve şartları özetleyecek umumî bir ifade bulamıyoruz. Ancak mücerred bir manâda denebilir ki, sadece şiddet hareketinin bir çıkış yolu açabileceği inancı son yüzyıl içinde (batıda) çok yayılmış bulunmaktadır. Elli yıl önce en büyük şiddet gösterisi, yani genel grev, büyük bir işçi hayali idi. Bu hayal veya efsane sonradan gerek güçsüzlüğünün anlaşılması, gerek ihtilâl yoluyla topyekûn zafer kazanma hülyasının ve gerekse sırf genel grev fikrinin eskimiş olması yüzünden artık terkedilmiş bulunuyor.

Çok daha önemli olan üçüncü şarta göre, bir sınıf mensuplarının, bilhassa işçilerin, kendi sınıflarının tamamen kendine mahsus bir kaderi olduğuna, bu kaderin

[1] Belki de, "hükmediyordu" demek lâzım.

sadece sosyal bünyeyi tamamen değiştirmekle gerçekleşebileceğine inanmaları lâzımdır. Bu demektir ki, sınıflar kendileri hakkında Marksist bir anlayışa sahip oldukları ölçüde Marksist manâda bir sınıf mücadelesi vardır. Şu halde, mesele aşağıdaki şekilde ortaya çıkıyor: Cemiyetteki gruplar sınıf mücadelesi teorisini ne ölçüde kabul ederler? Bu noktada köylülerin davranışları ile işçilerin sınıf şuurunu veya ideolojisini karşılaştırarak birkaç şey söylemek istiyorum.

Köylüler hayat tarzları ve cemiyete karşı tavırları bakımından işçilerden farklı bir grup teşkil ederler. Köylüler gerçek bir gruptur. Diğer taraftan, köyler çok defa sınıf mücadelesine sahne olmuştur, fakat bu mücadelenin asıl gayesi Marksist ideolojinin söylediği gibi mülkiyetin ortadan kaldırılması için değil, mülkiyetin parçalanması içindir. Yirminci yüzyılda gördüğümüz büyük inkılâplar, kökünde derebeylerine veya büyük mülk sahiplerine karşı isyan bulunan büyük ziraî kargaşalıklara bağlıdır. Bu manâda köylerdeki sınıf mücadelesinin hedefi mülkiyetin ortadan kaldırılması değil, mülkün zaptedilmesidir; büyük, orta, ve küçük toprak sahipleri arasındaki mücadelenin temelinde köylünün pek yeri yoktur. Muhakkak ki köylerde az sayıda insan büyük toprakları elde tuttukça bir sınıf mücadelesi görülür; küçük ve orta çaptaki toprak sahipleri arasındaki gerginlik de gerçektir. Ama bu mücadele, 1928 - 30 yıllarına doğru Sovyet Rusya köylerinde görüldüğü şekliyle, dışarıdan tahrik edilmiş bir hadisedir. Hükûmet orada toprakları devlet eline geçirmek için, küçük toprak sahiplerini orta çapta toprak sahiplerine karşı kullanmak *istemiştir*. Kendi hallerine bırakılan köylüler, toprak mülkiyeti prensibi bile lağvedilir korkusuyla, kendilerinin-

kine benzeyen mülkleri ortadan kaldırmaya hiç de hevesli olmazlardı. Bizim ikinci şart, köylüler bakımından çok defa gerçekleşmiştir (onlar şiddet hareketinin yeterli olacağına inanıyorlardı); buna karşılık, birinci ve üçüncü şartlar tam manasiyle nadiren gerçekleşmiştir. Köylüler çok defa kendi kaderlerinin sadece köylü sınıfının kaderine değil, kendi şahsî gayretlerine de bağlı olduğuna inandılar, onlarda birleşik bir köylü sınıfı hareketinin şuuru pek zayıftı.

İşçi sınıfına gelince, bu sınıf milli gelirin paylaşılması konusunda fertler - arası ve gruplar - arası rekabette önemli bir yer işgal etti ve etmeye de devam etti. İşçiler, her zaman olmamakla beraber, çok defa şiddet metodlarına ve sınıf ideolojisine temayül etmişlerdir. Onlar işverenlerle doğrudan doğruya temas halindedirler, oldukça mütecanis bir grup teşkil ettiklerinin farkındadırlar, ve nihayet, bir azınlığın üretim vasıtalarına sahip oluşuyla kendi hayatlarının bu kötü duruma düştüğünü düşünebilmektedirler. Üretim vasıtalarına sahip olanlara karşı bir ihtilâl yapma fikrine işçilerin dışında başka sınıflarda rastlanmıyor; yukarıda saydığımız durumların sadece ve sadece işçiler için çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. İşçiler arasında sık sık şiddet hareketlerine rastlanmakla beraber, şimdiye - kadar büyük bir kapitalist memlekette bir işçi ihtilâli görülmüş değildir. Marksist ilhamla meydana gelen karışıklıklar daima az kapitalist memleketlerde ve köylü hareketleriyle bir arada olmuştur. İşçi sınıfının, diğer bütün sınıflardan daha çok ideolojik sınıf şuuruna sahip olduğu halde, niçin hiçbir zaman bu ideolojik sınıf şuuruna uygun bir ihtilâl yapmadığı şimdi anlaşılıyor.

Artık bu tahlilimizin netice kısmına gelmiş bulunuyoruz. Kapitalist cemiyetin özünde bir sınıf mücadelesi bulunduğu fikri ne manâda doğrudur? Bu cemiyet ne manâda bir "tezat" içindedir? Gördük ki, bir kapitalist cemiyet fertler ve gruplar arasında devamlı bir rekabeti tanımak *zorundadır*. Zira bu cemiyet iktisadî hadiselerin icaplarına uyar; yani gelirlerinden endişe eden, teşkilâtlanmanın kendilerine millî gelirden daha büyük bir pay ve en iyi çalışma şartları temin edeceğine inanan herkes, kendini korumak için gruplaşmak zorundadır. Sanayi cemiyeti bu rekabeti kendi yaratmıştır, çünkü millî kaynaklar yıldan yıla artıyor ve herkes, çalışarak veya siyasî mücadele yoluyla, artan bu zenginlikten bir parça almak için gayret sarfediyor. Sınıf mücadelesinin şiddetle mi yoksa cemiyetteki temelli bir bünye değişikliği ile mi olacağı ise, hal ve şartlara bağlı birşeydir. Bu iki tip mücadele arasındaki farkların en iyi izahını da "Ne Yapmalı" adlı kitabında bizzat Lenin vermiştir.

O devirde hem reformcu hem de ihtilâlci (devrimci) olan sosyal demokrasi hareketi sınıf mücadelesi teorisini kabul etmiş bulunuyordu, ama işçi teşekküllerinin cemiyetteki çalışma şartlarını düzelttiğini ve işçilerin millî gelirden aldığı parçayı artırdığını da görüyordu. Sosyal demokrasi cereyanına göre, kapitalist cemiyetteki iktisadî mücadele ile istikbalde bu cemiyeti tersine çevirecek olan ihtilâl arasında bir tezat yoktu. Pareto'nun ifadesiyle söylersek, sosyal demokratlar proleterya için azamî menfaatın proleteryanın azamî menfaatı ile birleştiğini düşünüyorlardı. Eğer kapitalist cemiyette işçilerin geliri azamîye çıkarılırsa, o zaman bir sınıf halinde teşkilâtlanan proleterlerin iktidarı alacağı an hazırlanmış olur-

du. İktisadî mücadele siyasî mücadeleden katiyen ayrı düşünülmüyordu.

Lenin, 1903'de, İkinci Enternasyonaldan üçüncüye geçişin temelinde bulunan fikirleri geliştirdi. Ona göre, işçiler ve sendikalar kendi zararlarını hemen telâfi etmekle uğraşıyorlardı, ama cemiyetin bünyesinde temelli bir değişme, yani Lenin'in nazarında proleteryanın tarihî görevi olan değişme, hususunda pek kararlı görünmüyorlardı. İşçiler kendileri için azamî menfaat elde etmek istiyorlardı, ama kendilerinin menfaatı hakkında Lenin gibi düşünmüyorlardı. Lenin, bu duruma bakarak, sadece işçi sınıfının ihtilâl yapmakla görevli olduğu hususundaki fikrin yanlışlığına hükmetmekle kalmadı, aynı zamanda işçi hareketini idare edenlerin, yani profesyonel devrimcilerin ve münevverlerin işçileri şu konuda ikna etmeleri gerektiğini de söyledi: İşçiler gelirlerini artırma gayretini ihtilâlci mücadele uğruna feda etmelidirler. Şimdi ben Lenin'e ait bu kanaatın siyasî neticesi üzerinde duracak değilim. Tek bir parti idaresi altında planlanmış bir iktisadî sistemin, gelir dağılımını gruplar arasındaki devamlı bir rekabetin hükmüne bırakan bir rejimden daha iyi olduğunu düşünenler, Lenin gibi, işçi sınıfının nihaî menfaatını halihazırdaki işçilerin günlük menfaatlarına feda etmemek gerektiğini söylemekte haklıdırlar. Bu mesele bir bakımdan da, daha önce söylediğimiz gibi, iktisadî politika açısından nesiller arasında yapılacak tercihle ilgilidir; yahut da, teoricinin anladığı manâda, işçilerin halihazır menfaatları ile işçi sınıfının veya bütün cemiyetin menfaatı arasında yapılacak bir tercih meselesidir.

Benim bu tahlilden şahsen çıkardığım netice şudur: hayat şartlarını düzeltmek için yapılan *reformcu* müca-

dele kapitalist cemiyet nizamının ayrılmaz bir parçasıdır, fakat kapitalist cemiyetin bünyesini toptan değiştirmek üzere yapılacak bir siyasî - ihtilâlci mücadele, mümkün olmakla beraber, zarurî değildir. Böyle bir mücadele olabilir, çünkü işçinin görüş açısından cemiyet bazı bakımlardan Marks'ın gördüğü cemiyet tipine benzer. Bir iktisadî teşebbüsün iç bünyesinde görülen "biz" ve "onlar" arasındaki çatışma, topyekûn cemiyet için de bir örnek teşkil edebilir. Otoriter ve imtiyazlı bir idare bütün kötülüklerden mesul görülebilir. Böylece, fertler arasındaki ve gruplar arasındaki normal rekabetten Marksist manâda bir sınıf mücadelesine geçiş yapmak mümkündür; bu geçiş de, cemiyetin bünyesinde bulunmakla beraber bazı hal ve şartlarda ortaya çıkabilen bir topluluk psikolojisi hadisesi sayesinde mümkün olur.

Geriye kalan birkaç dakika içinde, Sovyet cemiyetinin tahlili için bir giriş yapabiliriz. Hemen söyleyeyim ki, böyle bir inceleme pekçok güçlükler arzetmektedir. Ben bu konuyu sadece kitaplardan okuduğum kadarıyla, biraz da eski bir cemiyet hakkında bilgi edinir gibi, biliyorum; halbuki içinde yaşadığımız kapitalist cemiyet hakkında doğrudan doğruya bilgi edinebiliyoruz. Ayrıca, Sovyet cemiyetindeki sınıf münasebetleri hakkında pek az tahlil yapılmıştır. Bu konuyu ele alan eserlerin çoğu ya hayranlık yahut da nefretle dolu bulunuyordu. Batı dünyasında nefret dolu kitaplar hayranlık dolu olanlardan daha fazla, ama lehte olanlar da, hayranlıklarının şiddeti yüzünden, sayıca azlıklarını telâfi etmektedirler.

Önce Sovyet sosyologları tarafından ortaya atılan iki ortodoks nazariyeyi ele alalım. Birinci teoriye göre, Sovyet cemiyetinde meslek, gelir, ve itibar bakımından apaçık farklar bulunmakla beraber, birbirinden ayrı sınıflar

mevcut değildir. Bu iddia, bir manâda, insanlar arasındaki farkların ferdî farklar olduğunu söyleyen tezle aynıdır. Hiç şüphesiz, cemiyette kol işçileri de, ustabaşıları da, mühendisler de, idareciler de bulunur, ama bu meslek, gelir, itibar, ve yaşama farkları gruplara ait değil de ferdî durumlara bağlı şeylerdir. Çalışma ve hayat şartları arasındaki farkların ortadan kalkacağı, bunların ferdî olmakla kalmayıp aynı zamanda geçici olduğu da söylenebilir. Teorinin bu iki şekliyle de hiçbir tutulacak tarafı yoktur. Elbette ki Sovyet cemiyetinde de, bizimkinde olduğu gibi, her ferdin kaderi kısmen de kendi çalışmasına ve fert olarak gösterdiği başarıya bağlıdır. Sovyet cemiyetinde sosyal hareketliliğin çok olduğu da doğrudur, bu yüzden ferdî kaderle sınıfın kaderi arasındaki karşılıklı bağlılık zayıflayabilir. Fakat muhakkak ki, Sovyet Rusya'da hayat tarzları, gelirleri ve itibarları bakımından birbirinden farklı gruplar mevcuttur. Bu vakıa Sovyetlerde de, hattâ ortodoks teoriciler arasında bile, kabul edilmektedir. Bunlar Sovyetler Birliğinde iki esas sınıfın, bir de sosyal tabakanın (sınıf değil) bulunduğunu söylüyorlar. Sovyet sosyologlarının bu konudaki tezi geçen yaz milletlerarası sosyoloji kongresinde şöyle ortaya konmuştu: Bir tarafta devlete ve köylülere ait üretim vasıtaları üzerinde çalışmakta bulunan işçiler, bir tarafta da toprağa sahip olmayan, fakat kooperatifler halinde teşkilâtlanmış bir ortak mülk üzerinde, yani kolhozda çalışan köylüler vardır. Bu iki sınıf, mülkiyet konusundaki durumları dolayısiyle birbirinden ayrılır. Sonra üçüncü bir grup daha geliyor ki, Amsterdam'daki kongrede Sovyet meslektaşlarımız bu gruba "tabaka" demişlerdir. *İntelligentsia* adı verilen bu tabaka iktisadî işletmeleri idare edenlerden, teknisyenlerden, mühendislerden, uzmanlar-

dan, yani sınaî faaliyetin kadrolarını teşkil edenlerden meydana gelmiştir. Bu tabaka sayı itibariyle artmaktadır. Niçin bunlara sınıf denmiyor? Sebebini tahmin edebilirsiniz. Eğer Marksist ölçüyü kullanırsanız, mülkiyet durumları bakımından işçilerden farklı olmayan bir grup, onlardan ayrı bir sınıf sayılmaz. Ama, diğer taraftan, işçilerle onlar arasında apaçık farklar da bulunduğuna göre, başka bir ad kullanmak gerekiyor.

VII

Sovyet Cemiyetinde Sınıf Münasebetleri

Geçen dersin son dakikalarında Sovyet sosyologlarının kendi cemiyetleri hakkında yaptıkları sınıflamaya işaret etmiştim. Onlar, kollektif mülkiyet konusu olan üretim vasıtaları üzerinde çalışan işçiler ve kollektif mülk olan üretim vasıtaları üzerinde çalışan *kolhoz köylüleri* olmak üzere iki sınıf ayırıyorlar. Sonra bunlara bir de *intelligetsia* denilen bir sosyal tabaka ilâve ediyorlar; bu tabaka aydınlardan, iş idarecilerinden, yüksek memurlardan, sovyet cemiyetinin teknik ve idarî kadrolarından meydana gelmiştir.

Önce size bazı rakamlar vermek istiyorum.[1] Sovyetlerin resmî neşriyatı bize iki farklı istatistik veriyor. Bunlardan birinde, aile de dahil olmak üzere, gruplar hakkında rakamlar vardır; işçi sınıfı bütün nüfusun yüzde 44.2 sini (bunun yüzde 7.4 ü ziraat işçileridir), kollektif çiftliklerdeki köylüler yüzde 41.2 sini, ve intelligentsia da yüzde 14.1 ini teşkil ediyor. Şu halde işçi sınıfı bütün nüfusun yüzde 36.8'idir. Faal iş gücü hakkındaki istatistik bundan farklıdır. Ücretliler ve maaşlılar topyekûn nüfusun yüzde 56'sını, ziraî kooperatiflerde çalışanlar yüzde 30.1 ini, kooperatif çiftçi aileleri % 7'sini, sınaî koo-

[1] Bu rakamlar 1956 tarihine aittir. Bu kısmın sonundaki bir notta daha yakın tarihlere ait rakamlar vardır.

peratifler yüzde 2'sini, büro işçileri ve sanayi işçileri aileleri ise yüzde 4.3'ünü teşkil etmektedir. Bu rakamlar kabul edilecek olursa, ziraatta (kolhozlarda, sovhozlarda, ve traktör istasyonlarında) istihdam edilen işgücü nisbeti yarıdan biraz aşağı olmaktadır. İkinci ve üçüncü sektörler ise faal nüfusun yarısından biraz fazlasını meydana getiriyorlar demektir.

Sovyet sosyologlarının bu sınıflamasına batılılar ne diyorlar? Herşeyden önce, bir sosyal tabaka olarak intelligentsia kavramı, sosyal sınıfları sadece mülkiyet ölçüsüne göre ayıran bir teze aykırı düşmektedir. Eğer doktrinle tutarlı düşünecek olursak, üretim vasıtalarına ücretlilerden daha fazla sahip olmayan intelligentsia'yı bu ücretli işçilerle aynı sınıfa sokmak gerekir. Görülüyor ki, sosyologlar özel bir kategori meydana getirmektedirler, çünkü intelligentsia ile sanayi işçileri arasında hayat tarzı, gelir, ve zihniyet bakımından mevcut olan çok büyük farklar bu ikisini aynı sınıfa koymaya imkân vermiyor. Ben şimdi size gelir dağılımı hakkında bilgi verecek değilim, sadece sovyetler Birliğinde tabandakiler ile tavandakiler arasındaki farkın büyüklüğüne dair bir fikir vermek istiyorum. Yakın zamanlara kadar bir ücretli bazan 300 rublenin altında aylık gelire sahipti, ortalama aylık gelir ise 600 rubledir. Büyük bir işletmenin müdürü, veya bir genel müdürün eline ayda binlerce ruble geçebilmektedir. Çok küçük sayıda bir imtiyazlı grubun yıllık geliri, villa veya araba gibi avantajları dışında, yüzbinlere çıkmaktadır. Ücret veya maaşlar arasında bire otuz veya kırk nisbetinde bir fark vardır ki, Amerikadakiyle kıyaslanabilir bir nisbet teşkil ediyor. Geçenlerde çeşitli tarihlerde Amerikadaki maaş farklarını gösteren gayet çarpıcı, aynı zamanda gülünç rakamlar bul-

dum: 1900'de Carnegie - ki o tarihte adını henüz bir vakfa vermemişti - yılda 40 milyon dolar kazanıyor ve bu paradan vergi de vermiyordu. Sanayide asgarî ücret ortalamasının 4 - 5 yüz dolar olduğu bir devirde Carnegie'nin yıllık geliri 100 000 Amerikan işçisinin yıllık gelirine eşitti. Daha önce *General Motors*'un müdürlüğünde bulunan ve şimdi Savunma Sekreteri olan Charles Wilson ise Amerika'nın en yüksek maaşını alıyordu; maaşı 626 000 dolardı ve hükümet bunun 462 000 dolarını vergi diye alıyordu Amerikan işçisinin ortalama geliri ise 4 - 5 bin dolardır: Şu halde Charles Wilson 1952 tarihinde 42 işçi değerinde idi, yahut aldığı maaş 42 Amerikan işçisinin ortalama ücretine eşitti. Böylece, burada maaş veya ücret değil de kâr şeklindeki gelirleri de hesaba katmak gerekir. Amerika Birleşik Devletlerinde (Sovyetler Birliğinde ender olarak) sermaye gelirleri maaş ve ücretlere ilâve edilir. Bazı sahalarda maaş farkları Sovyetler Birliğinde daha açıktır; bunun en karakteristik misâli de orduda görülür. Bir Amerikan eri ile generali arasındaki maaş farkı 4 - 5 misli arasındadır; Sovyet ordusunda ise bir ere yılda ödenen para 1000 rublenin altına kadar düştüğü halde generalin eline geçen para 100 000 rubleyi aşar. Ben bu tezat üzerinde duracak değilim. Esas meselenin iyi generallere sahip olmak olduğunu, verilecek paranın azlığı veya çokluğunun ikinci derecede önemli bulunduğunu iddia edenlerin bu fikri lehinde çok şey söylenebilir. Ama ne olursa olsun, Sovyetler Birliği gibi bir ülkede rastlanan bu durum bizi şu neticeye götürüyor ki, mülkiyete karşı durumlarda fazla fark olmasa bile, gelir farkları ortadan kalkmadığı gibi, bu farkların bir neticesi olmak üzere hayat tarzları ve itibar farkları da devam etmektedir.

Batılıların yaptığı ikinci itiraz da şudur: Farzedelim ki yarın köylüler artık kooperatifçi olmaktan çıkıyorlar ve, sovhozlarda olduğu gibi, onlar da ücretle çalışan kimseler haline geliyorlar; o zaman hayat tarzları işçilerinkinden daha az farklı olmayacaktır. İki sınıf arasındaki fark mülkiyetin kolhozlarda kooperatife, fabrikalarda da devlete ait olmasından değil, yapılan işin ve dolayısiyle hayat tarzının değişik olmasından ileri gelmektedir. Batılı sosyologların üçüncü itirazı ise sınıfların tecanüsü ile ilgilidir. Meselâ işçiler arasında, onları bir bütün olmaktan çıkaran hayat tarzı farkları yokmudur? Nihayet dördüncü itiraz da, bizim şimdiye kadar üzerinde durduğumuz asıl temel meseleye dokunuyor: Sovyetler Birliğindeki sınıflar arasında batılı sınıflardan farklı münasebetler var mıdır, Sovyet sınıfları birbirine hasım olacak yerde dostluk içinde midirler?

Şimdi de Sovyet cemiyeti hakkında batılı sosyologların ortaya attıkları teorilere geçiyoruz. Bunlardan ilki ve en basit olanına göre, Sovyet cemiyeti kapitalist cemiyettekine benzer sınıflara değil de, halk kitleleri ve elit tabaka olmak üzere iki esas bölüme ayrılmaktadır. Bu fikir, şu veya bu şekilde, sonradan muhalefete geçen komünistler, bilhassa Troçkistler tarafından geliştirilmiştir. Onlara göre Sovyet cemiyeti bir sınıf cemiyeti olacak, batı cemiyetinde kapitalistlerin yaptıkları gibi, orada da bürokratlar halk kitlelerini sömürecektir.

Bu benzetmeden de anlayacağınız gibi, iki teori[1] de bana aynı derecede veya birbirinden daha az tatminkâr görünmektedir. Her ikisi de aynı kuvvete ve aynı

[1] Artık-değere ve bu değerin paylaşılmasına bilhassa önem vermeleri bakımından her iki teori de marksisttir.

zafiyete sahiptir. Eğer Sovyet idarecilerinin işçilerden çok fazla para aldıkları ve daha iyi bir hayat sürdükleri söyleniyorsa, bu doğrudur. Ama Sovyetlerde imtiyazlı kitleye düşen gelirin Sovyet ekonomisinin işleyişiyle ölçülü asgarî geliri teşkil ettiğini söyleyemeyiz; netekim Charles Wilson'un aldığı para da *General Motors*'un işleyişiyle kıyaslanabilir asgarî gelir değildir. Eğer bu itiraz götürmez gerçeğe bakarak Sovyetlerde veya batıda halkın fakirliğini millî gelirden sömürücüler tarafından, yani Sovyetlerde bürokrat sınıf ve batıda da kapitalistler tarafından, alınan paydan ileri geldiği söyleniyorsa, o zaman bu teori her iki halde de yanlıştır. Sovyetlerde hayat seviyesi daha ziyade gelirin yatırım ve tüketim arasındaki taksim şekline ve aradaki iş randımanına bağlıdır. Ortalama fakirlik ziraattaki aleledeliğin zarurî bir neticesidir. Sömürücü bürokrasi ile halk kitleleri arasındaki ihtilâf ise, sosyolojik olmaktan çok siyasî bir hadisedir. Aradaki farkın Sovyetler Birliğinde belki batıdakinden daha belirgin gösterildiği doğrudur, ama bu kadar kaba bir tasvir gerçeği hiçbir zaman doğru olarak aksettirmez.

Batılı sosyologların ortaya attıkları ikinci bir teori ise Sovyet cemiyetinde de batı cemiyetine mahsus üç sınıfın, yani yüksek, orta ve işçi sınıfının bulunduğunu ileri sürüyor. Fakat bu teori batı cemiyetleri bakımından fazla birşey ifade etmiyorsa, Sovyetler içinde hiç de etmez. Orada yüksek bir sınıf olmadığını tesbit etmek Amerikadakinden daha da zordur. Bu üç sınıfın sınıf şuuruna sahip olup olmadıklarını, herbirinin gerçek birer cemaat teşkil edip etmediğini kimse bilmez.

Bazı batılı sosyologlar tarafından ortaya atılan bir başka üçlü ayırım bana daha doğru gibi görünüyor. Bu üç sınıf işçiler, köylüler, ve intelligentsia'dır. Bu teoriyi

benimseyen Amerikan sosyologları, sayısı hakkında değişik tahminler bulunan bir ilâve sınıf daha kabul ediyorlar: Cebren çalıştırılan işçiler.[1] Ayrıca üç esas sınıf içinde birtakım tabakalar bulmaya da çalışıyorlar. Meselâ intelligentsia içinde hükümet adamları, yüksek intelligentsia (büyük işletmelerin idarecileri) ve orta intelligentsia olmak üzere üç tabaka ayırdediyorlar.

Böylece, Sovyet cemiyetinin tahlilinde de netice itibariyle bizim batı cemiyetlerinde rastladığımız cinsten problemlerle karşılaşıyoruz: İntelligentsia mütecanis bir bütün müdür? Bu sınıf ne dereceye kadar kendi içinde mertebeli kategorilere ayrılır? Bu imtiyazlı grup ne dereceye kadar kendi birliğinin şuurundadır? Bütün halinde bir tabakalaşma varmıdır? Sovyet cemiyetinin hiyerarşisi içinde birbirinden farklı seviyeler tesbit edilebilir mi?

Bu son soruya bir Amerikan sosyoloğu tarafından verilen bir cevap örneğini anlatayım. Bu sosyolog önce bir yönetici sınıf alıyor ve bunu üç tabakaya ayırıyor: Parti ve hükûmet şefleri, ileri gelenler, parti kademeleri. Sonra onun işçi sınıfı dediği ve şu bölümlere ayrılan bir sınıf geliyor: En yukarıda aracılar veya sevkiyatçılar (Sovyetler Birliğinde iktisadî teşebbüslere plân dışında ihtiyaç duyulan ham madde ve işçileri temin eden hususî bir kategori), sonra orta intelligentsia, sonra beyaz yakalı işçiler (kol işi yapmayan müstahdemler), sonra orta işçiler, sonra orta köylüler ve az vasıflı işçiler, ve en sonunda da yoksul köylüler. Üçüncü sınıf ise toplama kamplarında çalışanlardır. Böyle bir sıralama size Sovyet cemiyetindeki tabakalaşmaya dair bir Amerikan sosyoloğunun ge-

[1] Stalin'in halefleri bu mecburi işçi sınıfını tasfiye etmişlerdir. Yine unutmayalım, bu dersler 1956-57 tarihinde verilmişti.

liştirdiği umumî bir teori hakkında bir fikir veriyor, ama bizi ilgilendiren suallere burada cevap bulamıyoruz.

Herşeyden önce vakıalara kesinlik kazandıracak, yani aşağıdaki cinsten sorulara cevap verecek ampirik araştırmalardan mahrum bulunuyoruz: Sovyet vatandaşı memur sınıfını sosyal hiyerarşide vasıflı işçilerin üstünde mi, yoksa altında mı görüyor? Hiçbirimiz bilmiyoruz. Onların böyle bir soru sorduklarından da emin değiliz. Üstelik bu soruyu soracak sosyologları da yok. Sovyetler Birliğinde sınıf realitesi batı cemiyetininkinden daha da müphem durumdadır. Sovyet gruplarının grup veya sınıf şuuruna erişmeleri çok zordur, çünkü orada bu şuur için zarurî iki unsur mevcut değildir: *Teşkilâtlanma hürriyeti, ve sosyal farklılaşmalara ışık tutmaya meslekî ilgi duyan sosyologların varlığı.* Kendi şuuruna sahip cemaatların meydana gelmesi için fertlerin serbestçe münakaşa etme ve gruplaşmaları gerekir. Bu hürriyetler olmayınca, partinin veya bürokrasinin mensupları kendilerinin bir birlik teşkil edip etmediklerini bilmezler, çünkü böyle bir mesele realitenin dışında kalır. Sovyet rejiminin esası, sosyal grupların birbirine karşı sınıf şuuru kazanmalarına engel olacak mahiyettedir. Benim kanaatımca, Sovyetlerde sınıf sayısı iki mi yoksa üç müdür, her sınıf içinde kaç tabaka var gibi suallere cevap bulmak için yapılacak münakaşaların ilgi çekici bir tarafı, hatta belki manâsı da yoktur. Sovyetler Birliğinde gelir, hayat tarzı ve itibar bakımından büyük farklılaşmalar vardır denebilir. Bu farklar iki şekilde ortaya çıkmaktadır: Bir taraftan ana hatları görünmekle beraber teferruatı bilinmeyen bir tabakalaşma halinde, bir taraftan da esas itibariyle sanayi işçileri, ziraat işçileri, ve intelligentsia olmak üzere üç büyük grup halinde.

Şimdi benim nazarımda meselenin asıl ilgi çekici tarafına geliyoruz: Sovyet tipi bir sanayi cemiyetinde sınıf münasebetleri batı cemiyetlerindekinden ne ölçüde farklıdır? Vatandaşların çeşitli meslekler arasında dağılımı iki tip cemiyette de aynı şekilde gelişmektedir. Ekonomi geliştikçe ziraatta çalışan işçilerin sayısı azalıyor, sanayide ve hizmet sektöründe çalışanların sayısı ise artıyor. Çeşitli meslek sahalarındaki işçilerin nisbeti her iki tip cemiyette de tamamen aynı değildir, ama işçilerin dağılımı kıyaslanabilir. Asıl fark, hepimizin bildiği gibi, mülkiyet rejiminden doğmaktadır.

Hususî mülkiyetin kaldırılması sektörlere göre farklı bir manâ ifade ediyor. Ziraatta bu rejim köylünün, bir parça ferdî arazi dışında, bir ziraî teşebbüste veya kolhozlara makine gücü temin eden traktör istasyonlarında ücretli işçi haline gelmesi demektir.[1] Sanayide ise artık üretim vasıtalarına sahip olanlar yok, sadece bu vasıtaları idare edenler var; sahip olma ve idare etme arasındaki fark, herkesin kanaatına veya ideolojisine göre, önemli veya önemsiz sayılabilir. Nihayet, intelligentsia içinde de artık batıda gördüğümüz serbest meslekler mevcut değildir. Orada da hekimler, hukukçular vardır, ama bunlar devletten maaş veya ücret alan birer memurdur. Sovyet tipi bir cemiyetin istikbali, eğer ücretle çalışanlara hep proleter diyerek olursak, herkesin proleter olmasına doğru gitmektedir. Mülk sahibi köylüler kolhoz işçisi oldukça ziraatta, mal dağılımı devlet işi haline geldikçe ticarette, serbest meslekler ücrete bağlandıkça da intelligentsia'da hiçbir bağımsız kimse kalmaz.

---

[1] O tarihten bu yana kolhozlar ziraî makinelerin mülkiyetini almışlardır.

Bu hadise çok önemlidir. Gerçekten, Marx'ın iktisadî tekâmül hakkında ileri sürdüğü teoriye göre, kapitalist cemiyetin gitgide herkesi proleter haline getirmesi, ne üretim vasıtalarına sahip olanlar ne de ücretli işçiler kategorisine girmeyen bütün bağımsız aracıları ortadan kaldırması gerekiyordu. Ama kapitalist gelişme böyle bir sadeleşmeye yol açmadı. Kapitalizmden beklenen, fakat onun gerçekleştirmesine imkân olmayan bu proleterleştirmeyi şimdi Sovyet tipi bir devrim hareketi bile bile, veya işleyişi icabı, yahut da netice olarak, yerine getirmektedir.

Fakat iyi dikkat edin. Ben burada mülk sahibi köylüleri kolhoz işçisi haline getirmenin iyi veya fena olduğunu söylemiyorum; kooperatif halinde çalışmanın ferdî teşebbüse kıyasla daha verimli olduğunu gösteren durumlar da yok değildir. Fransa'da da bazı bölgelerde ferdî mülkiyet yerine kolhoz sistemi kurulmasının daha verimli olacağı (köylülerin bunu kabul etmesi şartıyla) düşünülebilir. Benim bütün söylemek istediğim, ve aksini iddia etmeye imkân görmediğim şey şundan ibarettir: Sovyet tipi bir cemiyet, mahiyeti icabı, sadece büyük sınaî üretim vasıtaları üzerinde değil toprak üzerindeki mülkiyeti de kaldırmak suretiyle, ücretli işçilik halini adeta bütün fertlere teşmil etmiş oluyor.

Bu devrimin bazı neticeleri daha önce Prudhon tarafından, hayatının sonlarına doğru, sezilmişti. Sovyet cemiyetinde vatandaşların kollektif teşkilâta gittikçe daha bağlı hale gelmelerini önlemek elde değildir. Mülk sahibi köylü, devlet karşısında, kolhozun idarî otoritesine boyun eğen kooperatif işçisinin sahip olmadığı bir muhtariyete sahiptir. Kolhoz da traktör istasyonlarına bağlıdır, ve istasyonlar ortadan kalktıktan sonra, hükû-

metin ve plânlamanın direktiflerine bağlı kalıyor. Sovyet rejiminin getirdiği değişiklik, ideolojinin oynadığı vazgeçilmez rolü izah ediyor. Eğer orada da benim şimdi yaptığım gibi serbest konuşulabilseydi, sosyalist devrimin fayda ve mahzurları münakaşa edilirdi. Ama şimdi sovyet cemiyetindeki değişmenin hususiyeti olarak üretim vasıtaları üzerindeki ferdî mülkiyetin kaldırılmasından bahsetmek, böylece sınıflar arasında uzlaşma olduğunu söylemek mecburiyeti vardır.

Geçen hafta bir kapitalist cemiyet içinde gruplar veya sınıflar arasındaki mücadelenin tahlilini yapmaya çalışmıştım. Şimdi kat'î önemi olan bir sual ortaya atacağım: Sovyet tipi bir cemiyet, bizim kapitalist cemiyette görüldüğüne inandığımız sınıf ihtilâflarından ne manâda uzak kalabilir? Bu sorunun cevabı, bence, iktisadî gelişme teorisinden çıkacaktır.

Geçen yıl söylemiştik ki, bir kapitalist cemiyette topyekûn nüfusun hayat seviyesi cemiyete ait kaynaklarla aynı zamanda yükselir. Yahut, avam tabiriyle söylersek, parçaları büyütmenin en iyi yolu pastayı büyütmektir. Şu noktayı da ilâve edelim: Rejim ne olursa olsun, bu böyledir. Bir sanayi cemiyetinde, uzun vadede, herkes iktisadî gelişmeden kazançlı olacaktır. Ama bu ifade bizi hiçbir yere götürmez, çünkü *uzun vadede* derken Lord Keynes'in meşhur sözünü unutmamak lâzımdır: "Uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız". Çeşitli sosyal sınıfların mensuplarına, aralarındaki ihtilâfın esaslı birşey olmadığını, çünkü yarım asır içinde iktisadî gelişmeden herkesin kârlı çıkacağını anlatın; bu sözler nazariyeci için ne kadar doğru ise tatbikatçı için de o kadar az inandırıcıdır, ve biz hepimiz birer tatbikatçıyız.

Hangi tip cemiyet olursa olsun, millî gelirin bölüşülmesi meselesi daima rekabete yol açar. Batıda olduğu gibi Doğu'da da fertler veya gruplar ya köylüye ya işçiye giden pay üzerinde, yahut maaş ve ücret mertebelenmesi üzerinde, yahut çeşitli malların fiyat seviyeleri üzerinde ihtilâfa düşerler. Sovyetler Birliğinde işçilerle köylüler arasındaki münasebetleri ele alalım: Eğer plânlama dairesi ziraî mahsullerin alış fiyatını artırmaya, fakat bu arada vasıtasız vergiyi aynı seviyede tutmaya karar verirse, sanayi işçilerinin hayat seviyesini düşürmüş olur. Farzedelim ki, Sovyet işçi sendikaları köylülerin temsilcileriyle münakaşaya girişiyorlar; böyle bir münakaşaya imkân olsaydı, bir kapitalist cemiyette rastladığımız cinsten müzakerelere rastlardık, sadece ortadaki meselenin verileri sovyet cemiyetinde daha basit olurdu, o kadar.

Bu iki iddiayı, yani uzun vadede gruplar arasında katî bir menfaat zıtlaşması bulunmadığını, ve bütün sanayi cemiyetlerinde çok çeşitli rekabet konuları bulunduğunu bir defa daha ortaya koyduktan sonra, iki tip cemiyette sınıf mücadelesinin işleyişleri arasındaki farkları göreceğiz.

Kapitalist cemiyette, *gerçekte menfaat dayanışması en büyük olduğu zaman ihtilâf şuuru bilhassa keskinleşir.* Tarihte en şiddetli çatışmalar işçilerle ücretli memurlar arasında olmuştur. Görünüşte bu çatışma ücrete ve kâra ayrılan parçalar üzerinde cereyan etmektedir; işçi kâra ayrılan herşeyin ücretten eksildiği veya ücrete verilen herşeyin kârdan eksildiği intibaını kolayca alabilir. Muhakkak ki, bugün bir işletmede dayanışma hissinin duyulduğu haller daha az nadirdir, ama herşeye rağmen böyle hallere sık sık rastlanmaz. Millî gelirin bölüşül-

mesi üzerindeki incelemeler gösteriyor ki, çok defa işçiler ve müteşebbisler aynı devrelerde iyi duruma geçmektedirler. Ücretlerdeki artışın kârdaki azalmayı geçmesi şöyle dursun, genellikle ücret ve kârlar aynı zamanlarda artmakta veya azalmaktadır. Burada çok dikkat çekici bir hadise ile karşılaşıyoruz: Kapitalist cemiyette menfaat çatışmalarının dış görünüşü çok defa gerçeği gizliyor. Hakikatte işverenle işçi arasındaki mücadeleler bir taraftan yapıya ait bir faktörle, diğer taraftan da iki çeşit konjonktürel sebeple ilgilidir. Bugün pekçok memleketlerde işçiler kâr prensibinin bile adaletsiz olduğuna hükmediyorlar. Bu duygu sadece uzun vadede bütün işçilerin kârdan istifade edecekleri iddiasıyla ortadan kaldırılamaz (bu çatışma sebebi Sovyet rejiminde mevcut değildir). Bu sabit vakıa dışında, iki durumda işçi ile işveren arasındaki ihtilâf bilhassa şiddet kazanır. Bunlardan birincisi enflasyon veya deflasyon devreleri, yani fiyat hareketlerinin süratlendiği zamanlardır. Ücretlerinin reel kıymetinde azalma olduğunu gören işçiler işverenle çatışacaktır; işsizlik tehlikesi olan deflasyon halinde de aynı şey görülür. Konjonktüre bağlı ikinci sebep de, teşebbüste teknik bir reorganizasyon yapılmasıdır. Tarihte en sert mücadeleler bu yüzden olmuştur. Gerçekten, bu gibi reorganizasyon halleri birtakım mesleklerin ortadan kalkması manâsına gelir. Bilhassa geçen yüzyılda görüldüğü gibi, yeni organizasyonda artık yerleri olmadığı için bazı işçileri istihdam etmeye imkân kalmaz ve bunlar geri gönderilir. Ekmek parasını kaybeden işçinin makineleri protesto etmesi normal ve meşrudur. Tarih kitaplarında ilk makinelere karşı, bugün teşebbüsün teknik reorganizasyonu denilen ve politikacıların "yeniden değiştirme" dediği şeye karşı yaptıkları isyanlardan bahsedildiğini hepiniz işitmiş-

sinizdir. Böyle değiştirmeler programlarda çok güzel görünür, ve iktisadî gelişme için de elzemdir, ama çok defa gerginliklere yol açar.

Kapitalist cemiyetin diğer gruplarına gelince, onlar arasındaki menfaat çatışmaları hem daha yumuşak hem de daha yaygındır. Kapitalist bir cemiyette millî muhasebe hemen hemen çözülemez bir şifre gibidir. Meslekten iktisatçılar bile daima herkes için neticenin ne olacağını katiyetle kestiremezler. Meselâ sendikalar umumî bir ücret artışı elde ettikleri zaman, neticede bu artışları kimin ödeyeceğini ve bunların hangi gelirlerden karşılanacağını hiç kimse kesinlikle bilemez. Nominal ücret artışlarının, bir yıllık süre içinde, daima satınalma gücünde bir artışla neticelendiği isbat edilmiş değildir. Millî gelirin paylaştırılması üzerindeki ihtilâfların görünüşü ile gerçeği birbirinden farklıdır. Kapitalist bir cemiyette sosyal değişmelerin kurbanları kendi felâketlerinden kimin mesul olduğunu iyi bilemezler. Fransa'da Poujade hareketini yürüten, Maliye ve vergi müfettişlerini tanımayan tüccarlar, idarenin başına öyle güçlükler çıkardılar ki bu güçlükler çok defa iktisadî gelişme halinde görülen şeylerdi. Bu yüzden, ihtilâfların psikolojik bakımdan nasıl doğduğunu anlamak için her durumu ayrı ayrı incelemek lâzımdır. Genellikle, bağımsız çalışanlar, ücretli işçi seviyesine düşme tehlikesiyle karşılaştıkları ölçüde, toptancıları veya vergi sistemini suçlamaya yönelirler; gelirleri işçi gelirinin altına düşen memurlar ise proleter teşkilâtlarına katılmaz, üstelik onların aleyhinde bulunurlar. Köylülere gelince, onlar kendi hayat seviyelerindeki nisbî düşüşün nereden geldiğini kestirmeye daha az müsait durumdadırlar; köylülerin ortalama gelirinin ortalama işçi

gelirinden çok aşağıda olduğu Amerika Birleşik Devletlerinde bile durum budur.[1]

Kısacası, kapitalist cemiyetteki ihtilâflar basit değildir, çünkü millet çapında bir muhasebe tutmaya imkân yoktur; gruplar gayelerine hangi vasıtalarla ulaşacaklarını bilemezler; sosyal değişmeler hiçbir şahsın isteğine göre cereyan etmez ve değişmeden zararlı çıkanlar bundan kimin mesul olduğunu bulmak zorundadırlar.

Sovyet rejiminde durum nedir? Orada en mühim kararların mesuliyetini devlet üzerine almıştır; millî gelirden ne kadarının yatırıma gideceğine, ne kadarının istihlâk edileceğine devlet karar verir, kollektif kaynakların gruplar arasında nasıl paylaşılacağını, yaklaşık olarak, tayin eden yine devlettir. Herkesin ve bütün cemiyetin hayatını sevk ve idare eden kararların devlet tarafından alındığı bir sistem, kollektif iradenin (veya öyle olduğu söylenen şeyin) fertler tarafından münakaşa edilmesine kolay kolay imkân vermez. Bu belli - başlı tercihlerin bir çeşit katı doktrin konusu olması daha uygun görünür. Gelirlerin işçi ile köylü arasında paylaştırılması konusunda da bugüne kadar halk tarafından yapılacak hiçbir münakaşa açıkca kabul edilmiş değildir. Bir münakaşa yapılsa bile, plânlamanın ana çizgileri dahilinde yapılır. Peki, ne üzerinde münakaşa edilecek? Cevap gayet basit: Teferruat üzerinde.

Sovyet tipi bir cemiyette kolhoz başkanına veya bir işletmenin müdürüne hücum etmek gayet meşrudur.

[1] Vasatî gelire ait rakam, Amerikan ziraatında büyük bir manâ taşımaz. Bu ortalama rakam, büyük çapta çiftlikleri ve hükümetçe desteklenen fiyatlar sayesinde zengin olan çiftçilerle, destekleme fiyatlarından istifade edemeyen az gelirli çiftçiler arasında bir ortalamadan çıkmaktadır.

Kendini veya başkalarını tenkid etmeye cevaz vardır, bunlar sistemin aslî bir unsurunu teşkil eder. Böyle bir cemiyet herkesin birbirinden hoşnud olduğu bir ülke değildir. Bir emniyet süpabı bırakmak, Sovyet vatandaşlarına müesseseleri olmasa bile hiç değilse birtakım tatbikatları münakaşa etme imkânını vermek lâzımdır. Sovyet dergi ve gazetelerini açın: Bir işletmenin müdürü plânı tatbik etmemekle suçlanır, bir işçi, sendika sekreterini veya muhasebecisini vazifesini kötü yapmakla itham eder. Devamlı münakaşa vardır. Ama kapitalist cemiyetle Sovyet cemiyeti arasında bu bakımdan köklü bir fark bulunmaktadır.

Kapitalist cemiyette sadece Renault veya Citroéen'in yönetimi değil, bizzat özel mülkiyet prensibi de münakaşa edilir; sosyalist cemiyette ise cemiyeti sosyalist olarak tarif eden resmî ideolojinin tamamlayıcı bir parçasını teşkil eden temel prensiplerin münakaşasına müşamaha edilmez. Bütün rejimlerde muhafazakârlar şu veya bu sahada yapılacak reformlara taraftardırlar, devrimciler (inkılâpçılar) ise cemiyetteki temel prensibi yıkmaya çalışırlar. Kapitalist cemiyette iyi bir muhafazakâr şöyle konuşan adamdır: Özel mülkiyet çok iyi, ama filânca adam kötü bir patron. Bütün mutedil Fransız gazetelerinde filânca şahsa veya filânca tedbire yöneltilmiş hususî tenkidlere rastlarsınız, bunlar akıllıca bir muhafazakârlığın tabiî ifadesi ve en büyük kuvvetidir. Sovyet cemiyetinde de akıllı bir muhafazakâr böyle hareket eder. Ama o eski bir devrimci, şimdi ise mevcut cemiyetin taraftarıdır. Fransa'daki sağcı bir gazeteci gibi o kollektif mülkiyet prensibine değil, filânca işletmenin müdürü bay İvanov'a çatar. Cemiyetin değişmez tabiatı işte budur: Birçok hadiselere değişik cemiyetlerde rastlayabilirsiniz.

Dersin sonuna gelmişken, sözlerimi iki gün önce bir akşam gazetesinde okuduğum bir yazıyla bitirmek istiyorum. Yazı Gomulka idaresindeki Polonya'ya aittir. Bu gazetenin muhabiri Polonyadaki siyasî durumun bir tasvirini yapıyor ve, kapitalist ülkelerde peyda olan bir alışkanlıkla, sağdakilerden soldakilere doğru anlatıyor. Natolin grubunu, yani aşırı Stalincileri aşırı sağ diye gösteriyor. Böylece sağdan sola doğru, eski Stalinciliğe muhalefet edenler gittikçe sola geçiyorlar. Bu bilgi bana çok tesir etti, çünkü benim bildiğime göre ilk defa olarak ciddî bir sol gazetede terimlerin zahirî manâsı tersine dönmüş oluyordu. İlk defa olarak, sol, stalinizme yakınlığı ile değil, uzaklığı ile tarif ediliyordu. Ben bu tersine dönüşte yeni bir devrin başlangıcını, hiç değilse diyalektiğin hiç kimseyi kurtarmadığının isbatını gördüm: Taraf değiştirmekten kolay hiçbir şey yoktur, diyalektikçi olsalar bile.[1]

[1] Bir Sovyet araştırmasına göre (Filosofskije Nauki, 1963), 1962 tarihinde faal nüfusun yüzde 73,6 sını işçiler ve müstahdem tabakası, yüzde 26,3 'ünü de kolhozcular ve kooperatif işçileri teşkil ediyordu. Entelektüel meslek sahipleri ise 20,495,000 kişi, yani topyekün faal nüfusun yüzde 20,7 si idi.

VIII

Sosyal Sınıflar Ve Siyasî İktidar

Geçen derste Sovyet tipi bir cemiyet içindeki sınıf münasebetlerini incelemiştik. Başlıca teorileri süratle gözden geçirdikten sonra, özetlemek istediğim birkaç fikir ayırdetmiştim. Bütün üretim vasıtaları üzerindeki hususî mülkiyetin kaldırılması herkesi ücretli işçi durumuna getiriyordu. Kolhozların yerine sovhozların geçmesi, kooperatif üyesi köylülerin ziraî teşebbüslerde işçi haline gelmesi bütün işçileri üretim vasıtaları ve mülkiyete karşı durumları bakımından aynı vaziyete düşürmekle beraber, sosyal gruplar arasındaki farklar yine de ortadan kalkmıyordu, çünkü sınıf farkları tamamen bu münasebetten doğan şeyler değildi. Sınıflar arasındaki zıtlaşma ile ilgili olarak da, bütün sanayi cemiyetlerinde, uzun vadede, iktisadî gelişme bütün grupların lehinde neticeler verecektir demiştim. Fakat yine de kaynakların paylaştırılması konusunda zımnî veya fiilî ihtilâflar bulunacaktı. Ve nihayet, her yerde muhafazakârların, yani mevcut sistemi devam ettirmek isteyenlerin şikâyet, tenkit ve talepleri mahallî plânda veya şahıslar plânında tutmaya temayül ettiklerini belirtmiştim. Bu bakımdan iki tip cemiyet arasında esaslı bir fark göze çarpıyor. Kapitalist muhafazakâr hususî mülkiyet prensibini münakaşa konusu yapmamayı tercih ediyor, ama devrimcinin bu münakaşayı yapma-

sına engel olmuyor. Buna karşılık, Sovyet tipi bir rejimde resmî ideoloji münakaşaya müsaade etmiyor. Sovyet ideolojisine göre, devleti idare edenler vatandaşın temsilcisi olduğuna göre, idarecilerin davranışı vatandaşın davranışı demektir; proleterya iktidardadır, ve proleterler kendi kendilerine karşı gelemeyeceklerine göre, ne grev ne de protesto yapabilirler. İdeoloji, Sovyet tipi bir cemiyette kapitalist cemiyettekinden farklı bir rol oynar, çünkü Sovyet cemiyetinde temel prensiplerin münakaşa konusu olmayışı bizzat sistemin ayrılmaz bir parçasıdır.

Sovyet tipi bir cemiyette grupların gelir artırmak için birbirleriyle mücadele etmeleri mümkün değildir. Ne kolhoz köylüleri ne de sanayi işçileri teşkilâtlanma ve talepte bulunma hakkına sahiptirler. Geliri azamîye çıkarmak için yapılacak rekabet ve sosyal sistemi değiştirmek için yapılacak mücadele Sovyetler Birliğinde, teoriye göre, birbirinden ayrı tutulur. Halbuki Marksistlerin sınıf mücadelesi dedikleri şeyde bu iki durum birbirine karıştırılmaktadır. İdeolojiye göre, Sovyet tipi bir sistemde sınıf mücadelesi düşünülemez. Fakat ortaya şöyle bir sual çıkıyor: Sistemin realitesi ideolojiye ne kadar uymaktadır. Ben bu soruyu üç kısma ayrıyorum:

1. Halk kitleleri kendilerini ne dereceye kadar idarecilerle bir tutmaktadır?

2. Gruplar, kollektif kaynakların paylaştırılmasını sevk ve idare eden plânlamanın kararlarını ne ölçüde isteyerek kabul etmektedir?

3. İktisadî taleplerle rejim hakkındaki münakaşalar ne dereceye kadar birbirine karışmaktadır? (Kapitalist cemiyette sınıf mücadelesinin özünü teşkil eden durum)

Bu türlü sorulara katiyetle evet veya hayır şeklinde cevaplar vermeye imkân yoktur. Sovyet tipi bir rejimde yaşayanların ne düşündüklerini kesinlikle bilmek için, ideolojinin bizim anlattığımız gibi olmaması lâzımdır. İdeolojinin mahiyeti icabı, Sovyet işçilerinin bu rejimi kendi rejimleri sayıp saymadıklarını öğrenmek üzere anket soruları soramayız: Bu suali ortaya atmak bile ideolojiden sapma manâsına gelmektedir. Sovyet vatandaşlarının rejime boyun eğmelerinde korku, alışkanlık, heves, iman, ve ilgisizliğin oynadıkları rolü hiç kimse kesinlikle tayin edemez. Kısmî birtakım intibalar alınabilir, ama katî hükümlerde tarafgirlikten kurtulmak mümkün değildir.

Ben burada daha ihtiyatlı, objektif meseleleri çözme iddiasında bulunmayan bir metod kullanacağım; Sovyet tipi bir rejime karşı fiilen protesto hareketlerinin yapıldığı bir durumu ele alacağım; bu protestoların nasıl ortaya çıktığını göreceğiz, böylece kavganın su yüzüne çıkışı sırasında nasıl organize olduğunu kavramak imkânını bulacağız. İki değişik durumu, sanayi şehirlerindeki işçilerin ve kırdaki köylülerin durumunu ayrı ayrı görmek daha uygun olur. Berlin'de, Polonya'nın veya Macaristan'ın bir şehrinde işçiler protestoya kalktıkları zaman neler oluyor? Hadisenin başlangıç noktası kapitalist ülkelerdeki sosyal mücadelelere çok benzemektedir. Gösteri yapanlar üretim vasıtaları üzerindeki kollektif mülkiyet prensibine hiç dokunmuyorlar, ama kendi hayat şartları veya iş organizasyonu hakkında şu veya bu değişikliğin yapılmasını istiyorlar. Berlin'de, Poznan'da normlardaki artış karışıklıklara sebep olmuştur: hakikatte, Sovyetlerde ücretler normal sayılan bir randımana göre tesbit edilmektedir, dolayısiyle bu randımanın artması ücret-

lerin düşmesi manâsına gelir. Normların yükselmesi işçiyi gerek az kazanmaya mahkûm eder, gerekse eski kazancını elde edebilmesi için eskisinden daha fazla çalışmasını gerektirir. Başlangıçta, aşina olduğumuz talepler görürüz: Hayat şartlarıyla, iş organizasyonu ve ödemelerle ilgili müşahhas, kesin şikâyetler. Buradan hareket ederek ihtilâf büyür ve hususî bir karakter kazanır.

Bir kapitalist cemiyette patronu suçlamaktan veya ücretlerin azlığından yakınmaktan daha öteye gidilince, artık üretim vasıtaları üzerindeki özel mülkiyet veya kapitalist sınıfın bir sınıf olarak tenkid edilmesine sıra gelir. Sovyet tipi bir cemiyette ise, ne zaman iktisadî şikâyetler birer siyasî talep halinde büyüse, kollektif mülkiyet prensibi münakaşa konusu edilmez (niçin edilsin?); orada işçiler bir taraftan rejimin imtiyazlı kıldığı kimselere hücum ederler, bir taraftan da bazı hürriyetleri isterler; Berlin'de sonradan bakan olmuş eski bir işçi, işçilere nutuk çekerken "ben de sizden biriyim" diyordu. Nümayişçiler ona "Hayır, sen artık işçi değilsin, sen patronsun" diye cevap verdiler. Burada açıkca görülüyor ki, işçiler kendilerini şefleriyle bir tutmuyorlar (daima böyle olduğunu söylemek istemiyorum).

İktisadî şikâyetlerden siyasî taleplere geçilince, eşitsizlikten veya idarecilerin imtiyazlı durumundan bahsedilir. Diğer taraftan da, Marx'ın şeklî hürriyetler dediği ve, teoriye göre zarurî olmadığı için, Sovyet tipi rejimlerde ortadan kalkan hürriyetler istenir. Alman, Polonya, ve Macar işçileri hür sendikalar ve hattâ (Polonya ve Macaristan'da) serbest seçim istemişlerdi. İstifade edenler için çok defa önemsiz görünen ve daima kapitalistlerin hakimiyetini destekleyen bu şeklî hürriyetler, onlara sahip bulunmayan bir kollektif mülkiyet sisteminde nasıl da

kıymet kazanıyor! İşte ebedî diyalektik: İnsan sahip olduğu şeylerin kıymetini ancak onları kaybedince anlar.

Köylülere gelince, onların yaptıkları talepler tamamen farklı, daha basit ve daha anlaşılabilir şeylerdir. Polonya'da olduğu kadar Macaristan'da da bu istekler kollektif çalışma sistemi veya kollektif mülkiyetin yaygınlaşması tehlikesi ile ilgilidir. Sovyet yazarlarının bile itiraf ettikleri gibi, burada anlaşılmayacak hiçbirşey yoktur: Köylüler, doğrudan doğruya, kollektifleştirmeye karşı çıkıyorlar. Kollektif mülkiyet prensibinin işçiler tarafından kabul görmesi ve belki de tercih edilmesine karşılık, köylülerde bu prensibe karşı çıkılmasına şaşmamalı, çünkü köylerde mülkiyetin manâsı farklıdır. Sanayide mülkiyet işçinin ortak mal gibi gördüğü üretim vasıtaları üzerindedir; ziraatta ise köylüler yüzlerce, belki binlerce yıldanberi ihtirasla toprak istemişlerdir, toprağın mülkiyetini onlara vermek lâzımdır.

Eğer bu görüşlerimiz doğru ise, her cemiyette istekler belirtildiği andan itibaren iktisadî mahiyetteki şikâyetlerle bizzat rejime yöneltilen ithamların birbirine karışması mümkündür. Fakat rejimler farklı olunca ithamlar hemen hemen birbirinin tersi olmaktadır. Bizim memleketlerde işçinin meşru reaksiyonu kapitalistleri ve ferdî mülkiyeti itham etmek şeklindedir. Sovyet tipi bir cemiyette ise işçiler kollektif mülkiyet prensibine değil de, idarecilerin haksız menfaatlarına çatıyorlar. Ama buna karşılık ziraatte hem partiye hem de kollektifleştirmeye hücum edilmektedir.[1] *İktisadî taleplerle sosyal organizasyonun tenkidinin birarada bulunmasına, yani sınıf müca-*

[1] Batılı ziraatçılar, mülkiyete bağlı bulundukları için, ne tarafa çatacaklarını pek bilmiyorlar; cemiyete, şehirlere, devlete, herkese ve herşeye kabahat buluyorlar.

delesine, imkân vermeyen şey Sovyetlerin iktisadî rejimi değil, siyasî rejimleridir.

Bugüne kadar Sovyet tipi cemiyetler yekvücut görünüyorlardı. 1956'da bu tecanüs birdenbire çözülünce rejimin bütünlüğü de parçalandı. Bu noktada en şaşırtıcı duruma Macaristan'da rastladık. Dışarıdan bakılınca, bir buçuk yıldır herşey, sanki bütün halk rejiminin lehinde imiş gibi cereyan ediyordu. Sonra birkaç ay içinde ideoloji artık eski saf ve katı şekliyle ifade edilmekten çıktı, parçalanma hızlandı, ve nihayet yeni bir çeşit istikrar kazanıldı. Eskiden imtiyazlı grup gibi görülebilenlerin çoğu muhalif tarafa geçtiler. Birkaç gün içinde hemen hemen bütün halk, çok kısa bir zaman önce çoğunluğun desteğine sahipmiş gibi görünen bir rejimin karşısına çıktı.

Kapitalist rejim herkesin kendi tarafında olmadığını, gruplar arasındaki iktisadî rekabetleri, çeşitli halk gruplarının şikâyetlerde bulunmasını, ve rejimin temel prensiplerine karşı yapılan tenkidleri kabul eder. Sovyet rejiminin özü ise, otuz yıldır tanıdığımız şekliyle, bir çeşit ittifak, yekvücutluk göstermektir; sanki bu rejim ancak bütün devirlerde insan tabiatının ve cemiyet nizamının temel vasıflarından birini, yani gruplar arasında ve fertlerarasındaki ihtilâfları, prensipler üzerindeki münakaşayı inkâr etmekle ayakta durabiliyor. Sovyet rejimi bugüne kadar münakaşaya açık tutmadığı iki temel prensibin, yani bir taraftan plânlama tarafından alınan kararların ve kollektif kaynakları sevk ve idare edecek makamın, diğer taraftan da bizzat rejime ait resmî ideolojinin münakaşa edilmesine göz yumabilir mi? Birinci noktadaki güçlük yenilemez birşey değildir. Sovyet Rusya'da herzaman, hiç değilse dar bir çevrede, plânlama dairesinin kaynakların

taksimine dair kararları münakaşa edilmektedir. Asıl kaçınılmaz neticeler doğuran şey, açık bir münakaşaya karşı itirazdır. Yatırımları kısarak istihlâke fazla tahsis yapmak uygun olur mu? Malenkov'un Şûra başkanı olduğu devrede bu noktalar münakaşa edilince hemen istihlâke ayrılan gelirin artırılmasına doğru bir temayül görülmüştür. Bu temelli kararlar ne kadar münakaşaya açık bırakılırsa, Sovyet rejiminin özelliklerinden biri, yatırım nisbetinin çok büyük olması, o kadar kaybolmaya yöneliyor. Buradan anlaşılıyor ki, plânlamanın tercihlerini münakaşaya açık bırakmak, vatandaşların o andaki arzularına pek zıt olmayan meselelerde münakaşa serbestliği tanımaktan daha kolaydır. Bir tüketim ve refah ekonomisine ne kadar yaklaşılırsa, münakaşaya da o kadar müsamaha edilir. Buna karşılık, yatırım nisbeti ne kadar yüksek tutulmak istenirse tüketim de okadar azaltılacak ve, belki uzun vadede faydalı olmakla beraber, o anda hali hazır nesil için hoş kaçmayan umumî münakaşalara da o kadar müsamaha gösterilecektir.

Rejimin ideolojisi üzerindeki münakaşalar serbest bırakılabilir mi? Bu mesele çok daha güçtür. Önce doktrindeki iki unsuru ayırdedelim. Birincisi Sovyet cemiyetindeki tatbikata ait meselelerdir, bunlar gerçekte cereyan eden şeylerin teorik ifadesidir ve sık sık münakaşa konusu olabilir. Meselâ, carî formüllerden biri şudur: "herşeyi kadrolar kararlaştırır". Bu formül sınaî gelişme ve kollektif mülkiyet sahalarında idarecilerin ve teknisyenlerin tayin edici rolüne bilhassa dikkati çekmek isteyen Stalin'e aittir. Bu kadroların cemiyette fonksiyonlarının önemi ölçüsünde bir yer işgal etmeleri gerektiğini kabul etmek, tatbikatta cereyan eden şeyleri haklı görmek demektir. Bu türlü bir teoriyi savunmamak ve ona yapılan itirazları red-

detmemek elde değildir. Aynı şekilde, şu iddiayı kabul etmekten de kimse kaçınamaz: Eşitlik bir küçük - burjuva peşin hükmüdür. Rejimin ilk yıllarında komünist partisi üyeleri, vasıflı bir işçinin gelirinden daha yüksek maaş alma hakkına sahip değillerdi. 1929 - 1930 devresinden bu yana, yani beş yıllık kalkınma plânlarında ücret kademelerinin ayarlanması resmî doktrin haline geldi. Bir İngiliz gazetecisi (Economist dergisinde) nasıl ücretleri eşitleştirmenin sosyalistlere ait bir batıl itikad olduğunu söylüyorsa, Sovyet Rusya'daki doktrinciler de aynı şeyi bir küçük - burjuva inancı diye reddediyorlar. Bu mesele serbestçe münakaşa edilebilir, çünkü tatbikat akla uygundur ve teori de onu aksettirmektedir. Aynı şekilde, ailenin ve komsomol'un (siyasî mahiyette bir izci teşkilâtı) sosyal ve ahlakî ideolojisi de, rejime aykırı düşmeksizin, lehte ve aleyhte münakaşalara konu olabilir.

Marksistlerin diğer birçok iddiaları için aynı şey söylenemez, ve bunların yanlışlığı pekâla gösterilebilir. Sovyet resmî ideolojisine göre, kapitalist rejimlerde kitlelerin hayat şartları devamlı bir şekilde kötüye gitmektedir. Böyle bir iddia açıkca yanlıştır ve herkes de bunu bilmektedir. Polonya misalini alalım: Bir yıldanberi Polonya'nın Marksist iktisatçıları serbest münakaşa hakkına sahip olmuşlar, ve batıya yaptıkları seyahattan sonra hemen şunu söylemişlerdir: Bu iddianın düzeltilmesi gerekir, çünkü bu haliyle müdafaa edilmesi imkânsızdır. Bunun gibi başka iddialar da akla geliyor: Batılı rejimler kendi içlerindeki tezatlarla felce uğramıştır, veya uğrayacaktır. Ben geçen yılki derslerde batılı ekonomilerdeki birçok tezatlardan bahsetmiştim; biraz düşünerek başka birçok tezatlar daha bulabilirim. Batılı ekonomilerin işleyemediğini söylemek, onların gerçekte işleyişiyle tezat halinde bir id-

diadır; belli bir anda bu ekonomilerin artık devam edemeyeceği iddiası da hiçbir desteği olmayan bir kehanetten ibarettir. Bugünkü Sovyet resmî ideolojisinin iddialarından biri de, halkın hayat seviyesinin mülkiyet durumuna bağlı olduğudur. Bunu da yanlış, hattâ saçmaya pek yakın bir hüküm saymamız gerekir. Hayat seviyesi ile mülkiyet rejimi arasında hiçbir paralel taraf bulunmadığını anlamak için Sovyetler Birliğindeki işçilerin hayat seviyeleri ile A. B. D. ve diğer batılı ülkelerdeki işçilerin hayat seviyesini karşılaştırmak yeter. Bu formüller yanlış olunca, iktisadî gelişme için ve kitlelerin refah ve saadeti için komünist partisinin iktidarı almasını şart gösteren tez de yanlış olur. Bütün bunları söyleyince, resmî ideoloji için en zarurî birşey olan ve münakaşa konusu olduktan sonra da devam ettirilmesi en zor olan temel doğma'ya varıyoruz: Parti proleterya ile kaynaşmıştır. Hem vazgeçilmez, hem de pek nahif bir fikir. Eğer komünist partisi bir parti olarak proleteryadan başka birşey değilse, iktidarı yürütenlerle proleterler arasındaki farka ne diyeceğiz? Ama doktrinin özünde, kitlelerle devlet arasında ayırım yoktur, işçiler iktidardadır. İşte bu iki şeyin birbirine karıştırılmasıdır ki ne haklı göstermeye, ne de münakaşaya açık tutmaya imkân vardır.

Beni iyi dinleyin: Bazı bakımlardan Sovyet rejimini kapitalist rejime eşit tutmak veya ondan daha üstün görmek için sebepler yok değildir. Şimdi de, akıllı bir adamın resmî ideolojiyi bir tarafa bırakarak sovyet rejiminin taraftarı olabilmesine yol açacak birtakım şebepleri sayacağım.

Önce, sanayide üretim vasıtaları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasının faydası üzerinde duralım. Ferdî kapitalistler mevcut olduğu müddetçe işçinin başkala-

rı tarafından sömürüldüğü hissine kapılmaması imkânsızdır. Kollektif mülkiyetin başka hiçbir faydası olmasa bile, hiç değilse psikolojik bir ihtilâf faktörünü ortadan kaldırmaktadır. Üstelik, kollektif mülkiyet sayesinde plânlama da kolaylaşır, Devlet bütün üretim vasıtalarının mutlak sahibi olunca, iktisadî faaliyette nelere öncelik vereceğini de istediği gibi kararlaştırabilir. Size göstermeye çalıştığım gibi, kapitalist bir cemiyette en önemli kollektif kararlar hiçbir şahıs tarafından alınamaz, bunlar daha ziyade fertlerin iradî olmayan insiyatiflerinin bir neticesidir. Halbuki, mülkiyeti kollektifleştiren bir cemiyet idarecilere bütün halinde bir plân yapmak, gelişmenin hızını tesbit etmek, ve cemiyetin güçlenmesi için zarurî görülen sektörleri çok daha süratle inkişaf ettirmek imkânı verir. Teoriye bakarsak, bu rejimin herkesin refahı için doğrudan doğruya faydalı sahalara öncelik vermeye yaradığı da söylenebilir, ama böyle bir iddia dünya kadar itiraza mahal verir.

Sovyet tipi bir sistemin başka bir temelli faydası da vardır: Bütün cemiyetin vazıh bir muhasebesini tutabilirsiniz. Şimdi görüyorsunuz ki bu rejimde gelir dağılımı daha azdır, çünkü yatırıma öncelik veriliyor. Sistemin işleyiş tarzını, kaynakların hangi saiklere göre dağıtıldığını herkes anlar. Halbuki bir kapitalist cemiyette, yeniden yatırım için zarurî olan sermayenin büyük bir kısmı ferdî gelirler halinde dağılır. Böylece, kitlelerin şikâyeti kârlar üzerinde toplanır, bu kârların fonksiyonu unutulur.[1]

Madem ki böyle haklı tarafları var (başka haklı tarafları da bulunabilir), Sovyet rejimi niçin halinden mem-

[1] Marksizm-Leninizme göre olmasa da, Marx'ın usulüne göre denebilir ki, artık-değerin devlet tarafından paylaştırılması ferdî gelirler vasıtasıyla dağılmasından daha iyidir.

nun değildir? Niçin iki sistemin fayda ve mahzurları üzerinde yapılacak makul münakaşalara imkân tanımıyor? Niçin iki sistemi (kapitalist ve Sovyet) sanayi cemiyetinin iki örneği gibi olan, herbirinin iyi ve kötü taraflarını iyi niyetle ve aklı selimle mukayese eden münakaşalar, tahliller, Sovyet doktrincileri tarafından kabul edilmiyor? Çünkü Sovyet rejimi için hayli önemli olan bir soruya verilecek cevap hakkında peşin hükme kapılıyorlar. Sovyet rejimi üniversel bir rejim olmak istiyor; insanlığın en son rejimi, veya hiç değilse en son rejime doğru kaçınılmaz ve vazgeçilmez bir merhale olmak iddiasındadır. Elbette ki objektif bir tahlil bu iddianın temelsiz olduğunu ortaya çıkaracaktır. Sovyet rejiminin bir başka rejimden daha kötü olduğunu söylemiyorum, sadece onun sanayi cemiyeti için mümkün olan çeşitli rejimlerden bir tanesini teşkil ettiğini anlatmak istiyorum. Onu diğer rejimlerle aynı plâna koymak, Stalin'ci ideolojinin temel iddiasını da çürütmek demektir; bu iddiaya göre Sovyet rejimi insanlığın en son rejimine giden tek yoldur, ve sosyalizm (Sovyet tipi) de istikbalin hakikatidir.

Bu tahlil metodu aynı zamanda, görmüş olduğumuz gibi, parti ile proleteryanın bir tutulmasını, yani bütün Sovyet sisteminin temel taşını da münakaşa konusu yapıyor. Nisbî kıymete sahip deliller üzerine bir mutlak iktidar kurmak zordur. Önümüzdeki birkaç on yıl içinde iki tip sınaî kalkınma tarzının fayda ve mahzurları münakaşa edilecektir. Bulunacak son cevap ne olursa olsun, artık bu cevapta parti idarecilerinin mutlak iktidarını haklı çıkaran bir nokta bulunmayacak. Bugün hudutsuz otoriteye sahip olanların kurmuş oldukları şeyin, tarihin gidişi içinde, mutlak surette muteber bir rejim olması lâzımdır. Sovyet rejimi pekçok şekillerde değişmeye uğra-

yabilir ve daima da değişmektedir, ama bizim batılılar olarak istediğimiz ve muhtemelen Sovyet liderlerinin isteyemedikleri asıl değişme, Sovyet rejiminin dünya rejimi olduğu iddiasından vazgeçilmesidir.

Aslında bizlerle onlar arasında bir tek ciddî kavga vardır ve bu da, her zamanki gibi, bir fikir çatışmasından ibarettir. Sanayide kollektif mülkiyetin faydalarını kabul etmeye pek yatkınız, aynı şeyi ziraat sahasında pek makul görmüyoruz, ama orada da mesele organizasyon teknikleri üzerindeki farklı görüşlerden doğuyor. İki taraf arasındaki asıl ihtilâf noktası onların kendi rejimlerinin üniversel bir kıymet taşıması ve istikbalin hakikati olmasını istemeleri, bizim de onun mümkün olan birçok rejimlerden bir tanesi olmasına rıza göstermemizdir. Burada aşılamaz bir engelle karşılaşıyoruz. Rejimlerin iyi taraflarının münakaşa edilmesi Moskova tarafından şüphecilik ve rölativizm sayılmaktadır.[1] Ama Paris'te veya hiç değilse Sorbon'da ve bu dershanede, bir sistemi bütün dünya için geçerli, istikbale giden tek yol diye tarif etmeye kalkışmak çılgınca bir yobazlık manâsına gelir. Aradaki diyalog, tarihteki bütün diyaloglar gibi, pekçok yıllar devam edebilir, çünkü, benim kanaatımca, kavgayı yatıştıran bir şart mevcuttur: Bizim taraftan konuşanlar kendilerini bizimle aynı plâna koymayı kabul ederler ve karşı tarafın iddia ettiği mutlak imtiyazı onlar da iddia etmezler; karşı tarafın adamları da kendi sistemlerini kökten değiştirmedikçe bizi buna razı edemezler.

---

[1] Pariste, Stalinci olmayan marksistler benim "Sanayi cemiyeti üzerine 18 ders"i çok insafsız olmayan bir şekilde tenkid ettiler. Moskova'da da bir dergi, 1963'te, bana mükemmel bir Stalinci uslupla şiddetle çattı.

Eğer bu tahlilimiz doğru ise, *önce kapitalist cemiyetlerde sonra da Sovyet tipi cemiyetlerde incelediğimiz sınıf çatışmaları meselesi bizi temel probleme, siyasî iktidar problemine götürüyor.* Gerçekten, Sovyet rejimi için kabulü şart olan ve tenkide de pek müsait bulunan nokta, proleter sınıfı ile komünist partisinin, kitlelerle devletin bir tutulmasıdır. Marx'tan alacağımız birkaç pasaj bu noktada bizi teyid eder. Önce 18 *Brumaire de Louis-Napoléon*'dan bir metin nakledeceğim. Burada icra kuvveti şöyle tasvir ediliyor: "muazzam bir bürokratik ve askerî teşkilât, karmaşık ve sun'î bir devlet mekanizması, yarım milyon kişilik bir memurlar ordusu, ve 500 000 askerlik diğer ordu; bütün bunlar Fransız cemiyetini bir zar gibi saran ve bütün mesamatını emen müthiş bir asalak bünye meydana getiriyor". Marx'ın öldürmek istediği canavar işte budur. Bir başka pasaj daha alalım: "Bütün siyasî inkılâplar bu makineyi parçalayacak yerde onu büsbütün güçlendirmiştir. İktidar için mücadele eden bütün partiler bu muazzam devlet binasını fethetmeyi zaferin başlıca mükafatı sayıyorlar." Marksist plânda Devleti fethetmek değil, sonradan ortadan kaldırmak üzere onu ele geçirmek vardır; devlet ortadan kaldırılabilir, çünkü o bir sınıfın kendi hakimiyet ve istismarını devam ettirmesine yarayan bir teşkilâttan ibarettir. Artık, diyor Marx, diğer sınıfları sömüren bir sınıf da olmayacak, dolayısiyle devlete artık ihtiyaç kalmayacak: devrimden sonra devlet kalkacak, çünkü o sadece istismara imkân vermek için vardır. İşte burada Sovyet Rusya'daki bütün Marksistlerin karşısına bir soru çıkıyor: Nasıl oluyor da Devlet halâ mevcuttur?

Bu soruya çeşitli şekillerde cevap verilebilir: Devrimin henüz bütün dünyayı kaplamadığı, Rusya dışında

halâ kapitalist devletlerin bulunduğu söylenebilir; halâ birbirine muhalif sınıfların mevcut olduğundan bahsedilebilir; hattâ, sosyal gruplar arasındaki münasebet ne olursa olsun, yine de kollektif menfaatla ilgili görevlerin yürütülmesi gerektiği, bu yüzden memurlara ihtiyaç olduğu, ve bu vazifeleri yürüten gruba Devlet bürokrasisi dendiği söylenebilir. Ne olursa olsun, Marksizm siyasî iktidar meselesine gidecek bir yol açıyor. Eğer Marx'ın haklı olduğunu, bu iktidarın artık sınıf mücadelesini aksettirmediğini söylersek, şu iki noktadan birini kabul etmek zorundayız: Ya devrimden sonra devlet ortadan kalkmalıdır, yahut da, eğer kalkmıyorsa, sınıf çatışmaları var demektir. Şu problemi herhangi bir şekilde çözeceğiz: Artık üretim vasıtalarına sahip olma açısından sınıfların mevcut bulunmadığı Sovyet tipi bir cemiyette siyasî iktidar ne manâya gelir?

Bu probleme giden ikinci bir yol ampirik sosyolojinin yoludur. Gerçekten, daha önce, müphem bir şekilde yüksek sınıfı ima etmiştim. Kapitalist cemiyetlerde bu sınıfa burjuvazi denir; Sovyet cemiyetinde ise gönüllü bürokrasi adı verilir. Troçkistler burjuvaları da bürokratları da aynı şiddetle reddederler. Kullanılan terimler değişik olsa bile ortada bir vakıa vardır. Her iki tip cemiyette de hem sahip oldukları itibar hem de elde ettikleri gelir ve kullandıkları iktidar dolayısiyle sosyal hiyerarşinin üst kademesinde bulunan bir azınlık mevcuttur. Burjuvazi ve bürokrasi denince, bu kavramlar bize temel ihtilâflardan birini telkin etmektedir. Bir tarafta imtiyazlı azınlığın mensupları devletle mahdut bir bağlantı halinde değildirler, bunlar ferdî bir servetin de sahibi bulunmaktadırlar; Sovyet tipi bir cemiyette bu kudretli azınlık

bizatihî Devletin ifadesi gibidir. Ne olursa olsun, ampirik sosyolojinin bu üst sınıfı incelemesi gerekir.

Nihayet, iktidar meselesine giden üçüncü yol da bugün Makyavelci adı verilen teorinin gösterdiği yoldur. Siyasî düşünce tarihinde, insan cemiyetlerinin temel vasfı olarak halk kitleleri ile küçük sayıda kudret sahipleri arasındaki farklılaşmayı alan bir ekol vardır. Asıl sosyal ihtilâf işte bu halk ile idareci sınıf arasında olmaktadır. Bu teorinin üniversitelerde pek sözü edilmez; ben de burada, birkaç kelime ile, Makyavelci teorinin niçin ilim adamları tarafından tutulmadığını, birtakım peşin hükümler taşıdığını anlatmak istiyorum. Makyavel ve onu takip edenler insanların pek az değiştiklerini, iktidarda bulunanların iktidarı kötüye kullandıklarını, iktidardan istifade edenlerin iktidarın kullanılış tarzı ve onun getirdiği menfaatlardan daha çok değiştiklerini düşünürler. Bu bedbinlik düşünen kafalar tarafından kuvvetle reddedilmiştir, çünkü, doğru veya yanlış, fert ve cemiyet hayatında bu değişmez unsurlara önem vermek insanların cesaretini kıracak ve onları şüpheciliğe sevkedecektir. Üstelik realist ve psikolojik esaslara dayanan bu teori cemiyetleri karakter tiplerine göre izah etmektedir; ona göre her cemiyet idareci azınlığın karakterine göre şekil alır. Hattâ kuvvetten, baskı yapma gücünden mahrum kalan bir üst tabaka ölüme mahkûmdur. Böyle bir tarih görüşü elbette benimsenmez; ihtiva ettiği hakikat bile hoş değildir. Bu arada Makyavelcilerin iktisatçı değil, politikacı olduklarını da belirtmeliyiz; onlara göre asıl önemli olan mülkiyet değil, iktidardır. Marksist düşüncenin bir dereceye kadar heryerde, marksizm aleyhinde olanlarda bile hakim bulunduğu bugünkü devirde Makyavelcilere sapık, cemiyete uymayan, işin esasını gör-

meyen insanlar diye bakılmaktadır. Ne olursa olsun, bu üçüncü yol da bizi daha önceki iki yolun götürdüğü noktaya çıkarıyor. Sosyal gruplar ve grup ihtilâfları üzerindeki incelemelerde defalarca iktidar meselesine dokunulmuştur. İşçiler bir işletmenin içinde boyun eğdikleri iktidara sahip değiller mi? Sınıflar, bazı sosyoloğlara göre, iktidar peşinde oldukları için birbirine düşman değilmidir? Her iki tip cemiyette de az sayıda bir grup idarecilik yapmaktadır: kimdir bunlar? Bu mevkilere nereden ve nasıl gelirler? Her iki cemiyette de aynı kategorilere rastlıyor muyuz?

IX

Bölünmüş Elit Ve Birlik Halinde Elit

Geçen dersin sonunda sınıf teorisinden iktidar teorisine giden üç yoldan bahsetmiştim. Şimdi size bunları hatırlatacağım, çünkü bu teoriler bize aynı zamanda temel meseleleri de göstermektedir.

Birinci yol, sosyal sınıfların iktidar mücadelesinde olduğunu düşünen sınıf teoricilerinin (sadece marksistlerin değil) yoludur. İlk problem buradan çıkıyor: Her rejimin iktidarda bulunan sınıfa göre tarif ve tavsif edilmesi doğru mudur? İkincisi, ampirik sosyolojinin yolu. Ampirik sosyoloji her cemiyette üst makamları işgal eden, en itibarlı faaliyet sahalarında çalışan, ve en yüksek gelirleri elde eden bir azınlık görüyor. İkinci bir problem de burada karşımıza çıkmaktadır: Çeşitli sanayi cemiyetlerindeki yüksek sınıfların özellikleri nedir? Ve nihayet, üçüncü yol da idareci sınıf teorisinin gösterdiği yol oluyor. Makyavelden Pareto'ya kadar birtakım sosyologlar, bütün cemiyetlerde asıl farklılaşmanın sosyal sınıflar arasında değil, fakat idare edilen kitle ile idare eden azınlık arasında bulunduğunu düşünmüşlerdir. Üçüncü bir problem de buradan çıkıyor: Teoride ve gerçekte, sosyal sınıf kavramı ile idareci sınıf kavramı arasındaki münasebet nedir?

Bu sıraya göre devam etmek üzere, "idareci kategoriler" veya sevk ve idare fonksiyonlarını ifa eden çe-

şitli grupları tahlil etmekle işe başlayacağım. Hareket noktamız çok önceden sosyolojinin kurucusu Auguste Comte tarafından dünyevî kuvvet ile manevî kuvvet (iktidar) arasında yapılan bir ayırım olacak. Bu ayırım Comte'un nazarında asıl farkı teşkil ediyordu, çünkü, son tahlilde, sevk ve idare etmek için baskı yapmak veya inandırmak lâzımdı. Bu ayrılık, benim ifade ettiğim şekliyle, hiçbir zaman topyekûn bir ayrılık değildir; hakikatte hiç kimse aynı zamanda yaptıklarını bir dereceye kadar haklı göstermeksizin kuvvet kullanamaz, yani hiç değilse bir dereceye kadar insanları inandırması lâzımdır. Diğer taraftan, tecrübeler göstermiştir ki, manevî iktidarı elde tutanlar da gerektiği zaman inandırma yerine baskı gücü kullanmalarına imkân verecek vasıtalardan nadiren vazgeçmişlerdir. Çeşitli cemiyetleri, neyin doğru veya iyi olduğunu söyleyen, kıymet nizamını tesbit eden ve dinî hayatı idare eden azınlık ile kuvvet kullanmaya kabiliyeti veya hakkı olduğu için idarecilik yapan diğer azınlık arasında tesis ettiği münasebete göre inceleyebiliriz.

Bu iki çeşit iktidara, din tarihçisi Dumezil'in fikirlerinden istifade ederek, bir üçüncüsünü de ilâve etmek mümkündür. Dumezil Hindu - Avrupaî cemiyetlerde ruhban, muharip, ve işçi olmak üzere üçlü bir ayrılmanın bulunduğunu söylüyor. Bir cemiyet esas itibariyle ilâhi hakikatten haber veren ve doktrini veya dini yorumlayanlardan, silâh taşıyan ve harp edenlerden ve, nihayet, yaptığı çalışma ile cemiyetin geçimini temin edenlerden meydana gelmiştir. Bu ayırım sadece idare eden azınlığa değil, cemiyetin bütününe şamildir. Çalışma veya işi asıl faaliyet sayan bizim sanayi cemiyetlerimizde üç ayrı emir ve kumanda makamı bulunacaktır: Manevî kudret makamlarını işgal edenler, askerî ve siyasî kudreti elde

tutanlar, ve kollektif çalışmayı idare edenler. Buradan hareket ederek hemen, benim kanaatımca, demokratik tipte sanayi cemiyetlerini şöyle tasvir edebiliriz: Manevî, siyasî, ve iktisadî kuvvetler birbirinden ayrılmıştır, ve bu üç türlü kumandayı elde tutanlar birbirleriyle devamlı rekabet halindedirler.

Önce manevî kuvveti ele alalım. Auguste Comte, bildiğiniz gibi, ihtilâl - sonrası[1] cemiyetlerin manevî birliği kaybettiklerini ve bu yüzden marazî bir bünye kazandıklarını söylüyordu. Artık bütün ruhları birleştirebliecek bir dinî doktrin yoktu. Hem entellektüel hem de siyasî bir reformun birinci vazifesi fertleri herkesin kabul ettiği bir doktrin etrafında toplamak olacaktı. August Comte'un hedefi ve ideali olan bu düzenleme yapılamadı. Batının sanayi cemiyetleri bugün manevî bakımdan 19 ncu asır başındaki kadar, hattâ belki ondan daha çok parçalanmış durumdadır. O devirdeki parçalanmanın kökünde ilâhî hakikati bildirme iddiasında olan geleneksel dinlerle ilim iddiasında olan ilim ve kültür adamları arasındaki ihtilâf, veya hiç değilse, ayrılık vardı. Auguste Comte'a göre, ilmî ve dinî olmak üzere iki türlü hakikat mevcuttu. Bunlar birbiriyle ahenkli olmadığı, din adamlarının düşünce tarzı ile ilim adamlarınınki ona uzlaşmaz göründüğü için, ilmî hakikatler üzerine bir dinî doktrin kurmak suretiyle birliği tekrar sağlamayı tahayyül etti. Ondan bir asır sonra her iki düşünce tarzı da yaşamaktadır, bunlar mutlaka ihtilâf halinde değildir (Comte burada yanılmıştı), fakat birbiriyle hemen uzlaşır durumda da bulunmuyorlar.

Bugün manevî kuvvetin bir başka şekilde daha ye-

[1] Fransız inkılâbı

niden ortaya çıktığına şahit oluyoruz: "kitleleri sevk ve idare edenler." Bu tabirle, bir doktrinden kuvvet alarak, bazan dinî hakikate ve ilmî hakikate üstün olmasa bile en azından onlara eşit bir hakikati öğretmek iddiasında bulunan parti veya sendika liderlerini kasdediyorum. İki dünya harbi arasında faşist veya nazi tipi demagoglar da böyle idiler; bu kudret şimdi işçi liderlerinde ve bilhassa komünist partisi şeflerinde yeniden dirilmiştir. Kitle liderlerinin hepsi de dine benzer iddialara sahip bir doktrin taşımıyorlar, fakat meselâ Marksizm bazı kimseler tarafından ilmî veya dinî bir hakikat gibi yorumlanmaktadır. Belki bu doktrin aynı zamanda hem dinî hem de ilmî unsurlar ihtiva ediyor. Ne olursa olsun, diyalektik materyalizme inananlar onun üstünde hiçbirşey görmüyorlar. Dinin batıl inanış, ateizmin ise hakikat olduğuna, tarihî materyalizmin en sonunda geleneksel dinlerin yerine gerçeğine inanıyorlar. Bu gerçek dindarlar aynı zamanda kendi inanç sistemlerini, insanlığın geçirdiği merhaleleri kesin çizgilerle tayin eden bir ilmî hakikatle de birleştiriyorlar. Marksizme göre, insanlığın kurtuluşu tarihtedir. Sınıf çatışmalarıyla dolu olan bu tarihî mücadele plânında insanlık kendi görevini başaracak ve neticede gayeye ulaşacaktır. Lâik bir din mahiyetinde olan böyle bir doktrin geleneksel dinlerle doğrudan doğruya ihtilâf halindedir, çünkü bütün ilâhî nizamı inkâr ediyor, ve insanlığın kaderinin tamamen dünyevî güçlere, sosyal mücadelelere bağlı olduğunu kabul ediyor.

Batılı sanayi cemiyetlerinde siyasî kuvvet veya iktidar da parçalanmış durumdadır. Gerçekten, iktidarı elde tutanlar politikacılar, siviller, parti mücadelelerinde faal rol oynayanlar, yani vatandaşlarının reylerini alan insanlardır. Bu yüzden onlar ancak diğer iki kategorinin, or-

du veya polis şefleri (klasik askerî iktidar) ile memurların desteğini almak şartıyla emir ve kumanda edebilirler. Politika adamının meşruiyete ihtiyacı vardır. İktidara geliş tarzı ile meşru iktidar prensibi arasında uygunluk kurarak kendi iktidarını haklı gösterecek bir "formül"[1] bulabilmelidir. Demokratik cemiyetlerde meşruiyet prensibi seçimdir. Dolayısiyle, siyasî liderler birer parti lideridirler. Hükûmet bütün vatandaşları değil, fakat, en fazlası, çoğunluğu temsil eden adamlar tarafından idare edilir.

Memurlar esastan farklı bir kategori teşkil ederler, çünkü onlar rasyonel prensiplere göre idarecilik yaparlar ve topyekûn cemiyeti temsil ettiklerine inanırlar. Şu halde politikacı liderlerle memurlar arasındaki ayrılık, modern demokratik cemiyetlerin temel yapısında mevcuttur. Modern demokrasinin "formül" ü de seçimdir. Seçim fertler arasında ve gruplar arasında rekabetin bulunduğuna delâlet eder. Seçilen şahıs kendisini seçenleri, yani bütünün bir parçasını temsil eder; bu yüzden o ister istemez "partizan" dır. Memurlarla politikacılar arasındaki gerginliklerden biri de buradan doğmaktadır. Sadece bütün cemiyetin menfaatını gözetmek isteyen memurlara göre politikacı liderler, çok defa, bir azınlığın isteklerini dile getiren belâlılar gibidir. Tamamen rasyonel olan, grup menfaatlarına veya seçmenlerin kendi dertlerine boyun eğmeyen bir iktidar hülyası işte buradan doğuyor. Ama böyle bir iktidar hayalden ibarettir. Memur meşruiyete sahip değildir, emirlere boyun eğecektir, ve bu emirleri de idarecilere gidecek vatandaş delagasyonları için bir formüle ihtiyaç duyan siyaset adamlarından alacaktır.

---

[1] Mosca'nın tabiri.

Burada işin içine bir de, cemiyetin topyekûn menfaatı hilâfına mahallî menfaatlara imkân arayan delegasyonlar girmektedir.

Demokratik sanayi cemiyetlerinde siviller iktidarı yürütebilmek için ordu şeflerine itaat etmek zorundadırlar. Bize öyle geliyor ki, Batı Avrupa'da artık hükûmet darbeleri devri geçmiş bulunuyor; parlamenter bir demokrasinin yürüyebilmesi için de öyle olması zarurîdir. Yine de Avrupa'da veya Amerika'daki sanayi cemiyetlerinde askerlerin politikaya müdahalesi olmayacak iş değildir, ve biz en azından bir kıta biliyoruz ki, oradaki parlamenter veya başkanlık rejimlerinin tarihi hükûmet darbeleriyle doludur.

Bu usulün bir çeşit meşru hale sokulduğu veya hiç değilse değişik bir durum aldığı görülüyor; artık hükûmet darbeleri, tabir caizse, parti mücadelelerinin hemen hemen alışılagelmiş bir safhası haline geliyor ve trajik bir hadise olmaktan çıkıyor.

Şimdi de iktisadî kudreti ele alalım. Vatandaşlar siyasî iktidarın hem sahibi hem de ona tabi'dirler. Demokrasinin sivil liderlerini doğrudan doğruya veya dolaylı bir şekilde seçmek itibariyle birer süjedirler; devletin emirlerine boyun eğmek itibariyle de siyasî iktidarın objesi olurlar. Sanayi cemiyetinin vatandaşları, çalışan insanlar olarak, siyasî otoriteye "kollektif çalışmayı yürütenler" dediğimiz kimselerden daha yakındırlar. Bu ikinci grup da iki kategoriye ayrılıyor: Birinciler üretim vasıtalarına sahip olan ve hemen kapitalist adı verilenlerdir. Öbürleri ise üretim vasıtalarına sahip değildirler, fakat bu vasıtaları idare ederler. İşçilerin böyle bir işletme şefine tabi olduklarını görmek için Renault fabrikalarına bakmanız kâfidir. Bu idareci bir bakıma cemiyeti temsil et-

mektedir; bizzat devlet tarafından tayin edilmiştir. Bu kollektif iş idarecisinin dışında, çalışanlar tarihte hemen hemen eşi bulunmayan ve devamlı gayesi talepler yapmak olan ikinci bir organizasyon içindedirler. Sanayi işçisi bir taraftan çalıştığı yerin teknik - bürokratik hiyerarşisine dahildir, diğer taraftan da, demokratik cemiyetlerde, fonksiyonlarından biri de çalışma ve hayat şartlarını düzeltmek üzere taleplerde bulunmak olan sendikalar veya siyasî partiler kurmaktadır.

Bu tahlile göre, sanayi cemiyetlerinde gördüğüm başlıca kategoriler şunlardır:

1. Manevî iktidar iddia eden iki kategori. Ben bunlara, August Comte'a uyarak, *rahipler* (yahut geleneksel dinlerin temsilcileri) ve lâik düşünceyi yorumlayan *aydınlar* veya ilim adamları diyorum.

2. *Siyasî idareciler.* Bunlar diğer iki kategori ile, *memurlar* (veya idareciler) ve *ordu veya polis şefleri* (çok defa bir memurdan ibaret insanlar) ile münasebet halindedirler.

3. *Kollektif iş faaliyetini idare edenler*, üretim vasıtalarının sahibi veya bunları idare eden kimseler olabilirler; yahut da bunlar teşkilâtçılık ve idare kabiliyeti olan ve günümüzde "manajer" (Burnham'ın meşhur ettiği terim) denilen kimselerdir.

4. Nihayet, *kitle liderleri* gelir ki bunlar bir taraftan mevcut cemiyet içinde işçilerin taleplerini duyurur ve yöneltirler, bazan da aynı zamanda siyasî, hattâ manevî iktidar peşinde olurlar. Komünist partisi şefleri, kendi *doktrin*lerinin mutlak surette doğru olduğuna inandıkları ölçüde, manevî iktidar iddiasındadırlar. Fransa'daki işçi gücü sendikalarının sekreterleri bu iddiada de-

ğildirler.Başka bir misal isterseniz, İngiltere'de de İşçi Partisi liderleri bu çeşit iddialardan uzaktırlar; onların kongreleri dua ile açılır, böylece modern bir kitle hareketi geleneksel dini kabul ettiğini gösterir. Almanya'da ise sosyal demokrat parti kongresinin böyle bir merasimle açılması pek düşünülemez. Fransa'da bir sosyalist veya komünist parti kongresinde aynı şeye rastlamak daha da güçtür.

Demokratik sanayi cemiyetlerinde kuvvetlerin ayrılması nasıl bir karakter göstermektedir?

1. *Manevî iktidarların çokluğu.* Böyle bir çokluğun, Auguste Comte'un düşündüğü gibi, marazî olduğunu söylemiyorum. Bu ayrılma belki de modern cemiyetlerin bir hususiyetidir. Ama ilâhî hakikat konusunda bölünmüş bir cemiyetin fertleri arasında belli bir kıymet nizamının bulunmadığı ve hattâ varoluşun derin manâsı üzerinde uyuşulmadığı haller de nadiren görülür. Bir marksist insan hayatının esas itibariyle siyasî organizasyon ve sınıf mücadelesinden ibaret olduğunu, bir hıristiyan da ferdî ruh ile Tanrı arasında cereyan eden ve ruhun, dolayısiyle insanlığın kurtuluşuna giden bir hadise olduğunu düşünür. Hattâ Fransa'da gördüğümüz ve ilerici hıristiyan denilen adamlar vardır ki bunlar yukarıdaki iki görüş arasında tereddüt içindedirler; asıl hadisenin proleteryanın kurtuluşu mu, yoksa insanlığın Adem'den bu yana İsa'dan da geçerek gelen yüzyıllar boyunca tuttuğu yol mu olduğu konusunda kesinlikle bir karar verememektedirler.

2. *İktidarın tamamen sivil olması, iktidardakilerin kendilerini geçici saymaları.* Demokraside iktidarda bulunanlar bu durumu seçimlere borçlu olduklarını bilir-

ler; gelecek defa rey alamazlarsa koltuğu terkedeceklerini daha baştan, gönül rızasıyla, kabul ederler. Kendilerini vatandaşı temsil eden birer sivil sayarlar; maddî güç vasıtalarına sahip olanların iktidara itaat edeceğini hesap ederler.

3. *İmtiyazsız fertlerin talepte bulunmak üzere devamlı teşkilâtlar kurmaları.* Üretim vasıtalarına sahip olanlardan ve devletten bağımsız olan işçi sendikaları, çağımızın en karakteristik hadisesini teşkil etmektedir. Bütün otoriter devrimlerin sendikaları cemiyet nizamı için devamlı bir tehlike diye görerek ortadan kaldırmakla işe başlamaları da okadar garip bir hadisedir. Biz bu işçi teşkilâtlanmasına kendimizi alıştırmış bulunuyoruz ve onun ne kadar yeni birşey olduğunu unutuyoruz. Ne eskiçağın esir sınıfı, ne feodal cemiyetlerdeki köleler kendileri için hak istemek üzere devamlı teşkilâtlara sahipti. İmtiyazsız kitlelere ait bu teşkilâtlar belki de sanayi çağındaki demokratik cemiyetlerin karakteristik vasfını teşkil ediyor.

Bu tahlilden hareket ederek, Sovyet tipi cemiyetlerdeki durumu pek güçlük çekmeden anlıyabiliriz. Gerçekten, devrim hadisesini anlamak için bir demokratik cemiyetten ve kitle liderleri kategorisinden hareket etmek yeter. İktidara gelen bu liderler hem en yüksek hakikatin yorumcuları, hem siyasî yönetici, hem de iş hayatının idarecileri olmak isterler; bu üç işi birden yapmamaları da düşünülemez, çünkü kendi doktrinlerinin geleneksel dinlerin üstünde olduğuna ve ilmî hakikati ifade ettiğine inanırlar; kendi vasıtalarıyla iktidarda bulunan grubun proleterya olduğunu, üretim vasıtalarına sahip olanlar birer sömürücü oldukları için bunların ortadan kaldırılması gerektiğini sanırlar.

O halde ne olur? Kitle liderleri iktidarı alırlar. Bunlar siyasî lider olurlar, devleti temsil ederler. Ama onların rolü demokratik siyasî şeflerin rollerinden farklıdır. Demokratik şefler kendilerinin "partizan" olduğunu, nüfusun ancak bir kısmını temsil ettiklerini kabul ederler. Nüfusun diğer kısımlarını temsil edenlerin ilerideki bir seçimde kendi yerlerine geçebileceğini de kabul ederler. Hakikî inkilâpçıların gözünde böyle bir durumun kabulüne imkân yoktur; çünkü bu durum, onlara göre, ortadan kaldırılması gereken sosyal sınıfların çokluğu veya rekabeti esasına dayanmaktadır. Bu yüzden inkilâpcılar bir defa iktidara gelince, birliği temin etmek için, derhal çok parti sistemini ortadan kaldırmakla işe başlarlar. Reyle seçilmiş bir lider ile bir devlet memuru arasındaki fark birincinin belli bir grubu, ikincisinin ise bütün cemiyeti temsil ettiği fikrine dayanıyordu. Siyasî lider bir defa bütün cemiyetin temsilcisi olduğu anda artık bu ayrılığın manâsı kalmaz. Doğuda hususî teşebbüsün müstakil bir bünyesi vardır. Ama sovyet tipi bir devrimden sonra firma artık muhtariyetini kaybeder. Müessesenin başına müdür olarak bir devlet temsilcisi gelir. Bütün teşkilâtlı iş faaliyeti de devletleştirilir, çünkü o da devletin tayin ettiği memurlar tarafından yönetilecektir. Bu durumda cemiyet ile devlet yahut, Almanların tabiriyle, *Gesellschaft* ile *Staat* arasında bir ayrılık kalmaz. Yirminci yüzyılın bütün otoriter inkılâpları, bu tahlilin ışığı altında, birliği temin için yapılan birer teşebbüs gibi görünmektedir: En yüksek hakikatte birlik, tek parti halinde sosyal sınıfların birliği, ve cemiyetle devletin birliği.

Bu söylediklerimiz doğru sayılırsa, iki tip sanayi cemiyeti arasındaki asıl ihtilâf, birinde idareci grupların ayrılığından, öbüründe de bunları birleştirme gayretinden

doğmaktadır. Demokratik bir cemiyet parçalanmış durumda görünmektedir, Sovyet tipi bir sanayi cemiyeti ise, hem ideokrat, hem kitle lideri, hem de kollektif iş idarecisi olan siyasî şefleriyle bir birlik arzeder. İki cemiyet arasındaki bu ayrılık ideal tipler arasındaki ayrılıktır, ideal tipler ise hiçbir zaman gerçekleşmez.

Bu dersi bitirirken, batıdaki kuvvetler ayrılığının Sovyetlerdeki kuvvetler birliğinden daha geniş olup olmadığını, tiplerden birinin parçalanmaya diğerinin de birliğe doğru gidip gitmediğini göstermek istiyorum.

Önce batı cemiyetlerini ele alalım. Herşeyden önce, kollektif işi yönetenlerle memurlar arasındaki ayrılık şu ana mahsustur, üretim vasıtalarının devletleştirilmesi hızlandığı ölçüde bu iki meslek de gitgide birleşmektedir. Fransa'da elektrik veya gaz idaresinde, Renault fabrikalarında idareciler artık özel menfaatların temsilcisi değil, tıpkı Sovyet tipi bir cemiyetteki gibi, muayyen bir vazife için tayin edilmiş memur durumundadırlar. Amerika Birleşik Devletlerinde firma müdürlerinin yüksek devlet memuriyetleri almalarına çok rastlanır. Fransa'da da yüksek memurların çoğu, meselâ maliye bakanları, meslekleri-nin zirvesine eriştikten sonra özel firmaların başına geçmektedirler. İdarecilerle siyaset adamları arasındaki münasebete gelince, onlar arasındaki fark da teoride kalmaktadır. Hakikatte bu fark iki sebepten dolayı kalkmıştır: bir taraftan, devlet memuru kendi amiri olan siyasî liderin seçmenlerle ilgili endişelerini hesaba katmak zorundadır, bir taraftan da iktidardaki politikacı muhalefetteki politikacıdan daima farklıdır. İktidara gelen politikacı, istese de istemese de, kollektif menfaatın temsilcisidir, ve artık muhalefette değildir. Bu değişme ahlâkçılar tarafından çok defa bir çeşit hiyanet ve bazı filozoflar-

ca da bir inanç değiştirme gibi görülmüştür; muhalefetteki adam aklın ve realitenin zaruretlerini farketmez; iktidardaki adam realiteyi tanıdığı ölçüde ciddîleşir.

Siyaset adamları arasındaki rekabete gelince, burada da, çok partili bir sistemin partiler arasında mücadele olduğu ölçüde iyi işleyeceğini kabul etmek lâzımdır. Böyle bir sistem, tek parti rejiminde mümkün olmayan sosyal ihtilâflar ihtiva eder. Parti liderleri hiçbir şey üzerinde, oyunun kaideleri üzerinde bile uzlaşmadıkları takdirde, elbette çok partili rejimin yaşaması düşünülemez. Bizim kendi memleketimizde, bazılarımızın demokrasi modeli olarak gördükleri İngiltereye bakalım. Tesadüfen veya şanssızlıkla, muhafazakârlarla işçi partililer hayatî bir mesele üzerinde uzlaşamazlarsa, sistemin işleyişi güçleşir. Kuvvetler arasındaki en iyi ayrılık, sıhhatli bir çok parti sistemi, temel meseleler üzerindeki uzlaşma ile sınırlı ve kuvvetli ihtilâfları birleştiren bir sistemdir.

Son olarak saydığımız kategori bakımından da, demokratik bir rejim ancak kitle liderlerinin daha az ihtiraslı olmaları halinde iyi işleyecektir. Yine biz Fransızlar, model olarak anglo-sakson rejimlerini alıyoruz (ve orada herkesin komşusuna bakarak karar verdiğinin isbatını görmüyoruz; anglo-saksonlar demokrasinin modelini Fransa'da aramıyorlar). İngiltere'de olduğu kadar Amerika Birleşik Devletlerinde de sendika veya parti yöneticileri sistemin prensiplerini kabul etmektedirler. Bu demektir ki, İngiliz veya Amerikan sendika liderleri, işçi partisi yöneticileri ilâhî hakikatin yorumcusu olmak istemiyorlar, oyunun kaidelerine uyuyorlar ve içinde yaşadıkları rejimi kabul ediyorlar. Bir demokratik cemiyetin işleyiş tarzı, ideolojik rekabetin ölümcül bir mücadeleye dönüşmesine mani olur; barış içindeki demokrasilerde

işçi teşkilâtları devrimci değildir, yapılan talepler rejimin çerçevesi dışına taşmaz, manevî iktidarın parçalanması taraflar arasında uzlaşmaz bir rekabet halinde ifadesini bulmaz. Sivil iktidar kendi meşruiyeti çerçevesinde, yani seçime dayanmak şartıyla kabul görür. Bu noktadan hareketle, iktidarın dayandığı bütün kaidelerin kabul edilmesi şeklinde ideolojik mahiyette bir ittifak ortaya çıkmaktadır: Her türlü konu üzerinde münakaşa mümkün olduğu takdirde bir cemiyete demokratik diyoruz, ama bizzat devletin dayandığı prensiplerin herkesçe kabul edilmesi veya kabul edilmiş gibi olması sayesinde iktidar bir istikrara kavuşabilmektedir.

Birbirinden ayrılmış kuvvetler arasında mevcut bulunan birliğe böylece işaret ettikten sonra, mukayese kasdıyla şimdi de kuvvetler birliğine dayanan cemiyetlerde görebildiğimiz ayrılma üzerinde birkaç söz söylemek gerekiyor. Ele almış olduğum ve kendi cinsi içinde en mükemmel tipi teşkil eden Sovyet rejimi, meselâ Faşist İtalya'da rastlanmadığı kadar büyük, ama yine de mutlak olmayan bir kuvvet birleşmesine sahiptir. Orada partinin kiliseninkinden daha üstün bir manevî kuvveti vardır, fakat kilise de, ihtilâlden kırk yıl geçmesine rağmen, halâ mevcudiyetini devam ettiriyor. Komünist partisi ile ortodoksluk arasındaki münasebet savaş, sindirme, caydırma veya uzlaşma gibi alternatif safhalardan geçmiştir. Geleneksel manevî iktidar belki baskı altında tutulabilir, ama ölmüş değildir.

Entellektüellere gelince, onlar da birbirini takip eden baskılı disiplin ve nisbî serbestlik safhaları görmüşlerdir. Parti, teorik bakımdan, muhtelif ilimlerin hakikatlerine üstün bir ideolojiye sahiptir. Ama fiiliyatta partinin karşısında bir taraftan ona cidden inananlar, bir taraftan

da hakikati bulmak yolunda ideolojiyi değil, zekâ ve muhakemelerini kullanan entellektüeller bulunmaktadır. Bu vaziyette parti de ideolojik hakikati nereye kadar götüreceğini katiyetle bilmiyor; ideolojinin kuvveti devirlere göre değişmektedir. Bütün vatandaşlara kabul ettirilen, filoloji, müzik veya sanat hakkında hiçbir tezi olmayan tek bir doktrin, veya formalist müzik yapılmasına, realist roman yazılmasına, Batı'nın tefessüh etmiş sanatından ilham alan resimler yapılmasına engel olmayan bir resmî ideoloji de mümkündür. Kuvvetler arasındaki birlik, devirlere göre, daha az veya daha çok kuvvetli olmaktadır, ama ayrılık da hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmış değildir. Siyasî hakikatın uzun vadede dinî hakikatin yerini alacağına dair hiçbir delil bulunmadığı gibi, resmî ideolojinin bütün entellektüel sahalar üzerindeki emredici gücüne devam edebileceği de söylenemez.

Siyasî ve iktisadî kuvvetleri icra eden gruplar arasındaki birlik kaçınılmaz görünüyor. Komünist partisinin üyeleri ile üretim vasıtalarını idare edenler veya bakanlıklardaki görevliler aynı kimselerdir. Bu sahalardan birine veya diğerine giden ayrı ayrı kariyerler yoktur. Fakat, ister istemez, bunlar aynı insanlar da olsa farklı insanlar da olsa, batıdaki kuvvetler ayrılığını tayin eden mülâhazalar onlarda da görülmektedir. Bir tarafta teknisyenler, diğer tarafta parti adamları bulunuyor. Teknik adamlar, bir Fransız maliye müfettişi gibi, rasyonel olma isteğindedirler; parti adamları ise, bir Fransız parlamenterinin seçim endişesi gibi, ideolojik gidiş veya kitlelerin kanaatı ile bilhassa meşguldurlar. Hiç şüphesiz, yeniden seçimlere girecek bir politikacının endişeleri ile bir dogmatik sisteme bağlı bulunan bir idarecinin endişeleri arasında bariz fark vardır. Ama her iki halde de, bir

meşruiyete dayanarak (kiminde demokratik, kiminde ihtilâlci) iktidarı elde tutanlarla verimli olmak ve iş hayatını randıman ve teknik rasyonellik kanununa göre düzenlemek isteyen teşebbüs idarecileri (yahut bakanlar) arasında bir farka rastlanır. Sovyet tipi bir rejimde sendika şefleri üretim vasıtalarını idare edenlerle aynı kariyere mensupturlar. Orada insan meslek değiştirmeksizin bir görevden diğerine geçer. Batı cemiyetindeki gibi, kitle yöneticileri ile iş idarecileri arasında temelli bir fark yoktur. Ama yapılan işle düşünce tarzı arasındaki ilgisizlik ne dereceye kadar bahis konusu olabilir? Her ne olursa olsun, her çeşit cemiyette, işçilerin hak talep etme endişeleri ile teknik zaruretler arasında bir farkın gözetilmemesi imkânsızdır.

Son bir kelime: Kuvvetlerin birliği ve ayrılığı ile ilgili olarak gösterdiğim farklara bakıp da aksine bir iddianın yapılamayacağı zannedilmesin. Aslında bu tipler saf halde sadece bizim zihinlerimizde mevcuttur, halbuki realite daima bizim ifade ettiğimizden daha kompleks bir yapıya sahiptir.

X

İdareci Sınıfların Mukayesesi

Geçen derste Sovyet ve batılı olmak üzere iki tip sanayi cemiyetindeki idareci gruplar hakkında bir teorinin ana hatlarını vermiştim. Bu teori üç esas nokta etrafında özetlenebilir:

1. Belli-başlı idareci gruplar (kategoriler) her tip cemiyette mevcuttur. Cemiyetin siyasî veya iktisadî organizasyonu ne olursa olsun, üretim vasıtalarını idare edenler, hükûmet idarecileri, siyasî idareciler ve kitle yöneticileri mutlaka bulunacaktır, çünkü bir modern sanayi cemiyeti bunların hiçbirinden vazgeçemez.

2. İki ideal tip ayırdedilebilir, öyle ki idareci kategoriler tek bir grup halinde birleşmiş olabilir, veya birbirinden ayrı gruplar halinde, az veya çok açık bir rekabet içinde bulunabilirler.

3. Önceki tahlilimizde üçüncü bir nokta daha vardı bugün o noktayı daha vazıh bir şekilde ifade edeceğiz. İdareci gruplar arasındaki bazı ayrılıklar arzu edilen, bazıları da edilmeyen şeylerdir. Meselâ solcular üretim vasıtalarını idare edenler (bunlar aynı zamanda sahip durumunda olunca) ile cemiyeti temsil eden memur tabakasının birbirinden ayrı olmasından hoşlanmazlar. Bu iki grup arasındaki ayrılık kapitalizm denen ve bu isim altında nefret edilen sistemin bir hususiyetini teşkil eder.

Saf halde bir kapitalist cemiyet - ki hiçbir yerde yoktur -, üretim vasıtalarına sahip olanların aynı zamanda bu vasıtaları idare edenler olduğu bir cemiyet diye tarif edilir. Sovyet tipi bir cemiyette ise üretim vasıtalarını idare edenler - nazarî olarak - topyekûn cemiyetin temsilcileridir ve devlet memurlarından ayrı bir grup teşkil etmezler.

Buna karşılık, batı cemiyetlerinde dünyevî iktidar ile manevî iktidarın, hattâ münevverler veya kitle yöneticileri ile siyasî idarecilerin birbirinden ayrı olması istenir. Bu ayrılma, avamî tabirle hürriyet dediğimiz şeyin şartıdır. Eğer siyasî idareciler bir devlet ideolojisi ortaya atıp da bunu kabul ettirmek için gerekli güce sahip olurlarsa, ideolojinin ele aldığı konular serbestçe münakaşa edilemez. Sermaye sahipleri ile memurlar arasındaki farktan hoşlanılmaz, politikacılarla münevverlerin birbirinden ayrı olması ise hoşa gider. Fakat kapitalist denen ve suçlanan ayrılık liberal denen ve arzu edilen ayrılmanın vazgeçilmez bir unsuru değil midir?

Bu meseleye tekrar döneceğiz. Bugün derslerin başında ifade etmiş olduğum üç meseleyi yeniden ele alarak istiyorum:

1. Her cemiyeti oradaki idareci sınıfın mahiyetine göre tasvir edebilir miyiz?

2. Çeşitli sanayi cemiyetlerindeki üst sınıflar arasında yapılacak bir mukayese ne gibi neticeler verir?

3. Bizzat bu idareci sınıf kavramı ne dereceye kadar geçerlidir?

İki idareci sınıf arasındaki ihtilâfı proleterya - burjuvazi çatışması halinde ifade edebilir miyiz? Tarihî bakımdan şu izahatı verebiliriz: Proleterya - burjuvazi çatışmasına ait nazariye, Marx'ın düşüncesinde, Fransa inkı-

lâbı hakkındaki bir görüşten doğmuştur. Marx'a göre, feodal cemiyet içinde burjuva ve kapitalist olmak üzere iki yeni üretim münasebeti gelişmiştir. Eski rejim içinde teşekkül etmiş olan burjuvazi, muayyen bir zamanda, iktisadî bakımdan hakim sınıf haline gelmiştir, artık onun siyasî hakimiyeti de eline geçirmesi için eski aristokrasiyi yıkması gerekmiştir. Bu nazariyeye göre, ancak bu yeni cemiyetin karakterini teşkil eden üretim münasebetleri eski kadrolar içinde sürdürülemediği takdirde bir siyasî inkılâbın olması mümkündür. İktisadî gelişme (veya büyüme) son haddine vardığı zaman artık son merhaleyi de aşmak, yani zamanı geçmiş, çağ - dışı bir iktisadî bünyeyi aksettiren ve üretim kuvvetlerinin inkişafına engel olan bir sınıfı ortadan kaldırmaktan başka iş kalmıyor.

Bu görüş açısından bakan Marx, burjuvazi eski aristokrasi için ne olmuşsa proleteryanın da burjuvazi için öyle olacağını tahayyül etti. Fakat arada temelli bir fark olduğunu da görmeden yapamazdı: Burjuvalar da, zadegân gibi, imtiyazlı bir azınlığı temsil ediyorlardı; halbuki proleterya bir imtiyazsız kitle idi. Proleteryanın kapitalizme olan muhalefeti ile burjuvazinin eski rejime muhalefetini basit bir şekilde birbirine benzetmek mümkün değildir. Aradaki bu farkı belirten Marx şu fikri ileri sürdü: Proleterya bir imtiyazlı azınlık değil de cemiyetin büyük kitlesini teşkil ettiği içindir ki, iktidarı aldığı zaman onu bir azınlığa devretmez, fakat bütün idareci azınlıkları ortadan kaldırır. Gerçekte, 20 nci yüzyılın tarihî realitesine bakılırsa, sovyet ihtilâli de bu bakımdan daha öncekilerden ayrılmış değildir. İktidarı alan grupla büyük kitle aynı şey değildir, iktidardakiler bir halk hareketi lehine kurulmuş yeni bir oligarşi teşkil etmektedirler.

Proleterya ile burjuvazi arasındaki çatışma burjuvazi

ile aristokrasi arasındaki çatışmadan farklı olduğu gibi, burjuva ile proleter felsefeleri arasındaki fark da asillerle burjuvaların felsefeleri arasındaki farktan daha az ve daha zayıf bulunmaktadır. İlk bakışta paradoksal görünen bu nokta üzerinde biraz duralım. Yirminci asırda Marksistlerle Marksist olmayanlar, Sovyet cemiyeti ile batı arasındaki çatışmaların şiddetine bakınca, bunların varlık telâkkileri arasında köklü bir ihtilâfın bulunduğu sanılabilir. Aradaki siyasî ihtilâf belki halledilemez, ama düşünce tarzları aslında o derece farklı değildir. Eski aristokrasi başlangıçta bir muharipler sınıfıydı; monarşi tarafından ehlileştirilen bu adamlar yine askerî bir zümre olarak kaldılar. Aristokrasi bir işte çalışmanın yüksek kaliteli insanlar için haysiyet kırıcı olduğunu düşünüyor, kahramanlık ve eğlenceye büyük kıymet veriyordu. Bir de iş hayatındaki burjuvazinin felsefesi ile iktidardaki Marksistlerin felsefelerini karşılaştıralım; yapılan polemiklere rağmen, gözümüze çarpacak şey bir çatışma değil, fakat bir yığın hedef ve hevesten ibarettir. İki taraf da tabiî kaynaklardan en iyi şekilde istifade edilmesini, azamî üretim yapılmasını istiyor; iki taraf da çalışmayanların yaşamaya hakkı olmadığını düşünüyor. İki gruptan herbiri bu prensipleri farklı metodlara göre tatbik ediyor. Bu metod farkı dışında, iki tarafın felsefesi de çalışmaya, refaha ve terakkiye en büyük kıymeti vermektedir.

Yine her iki taraf, istikrarlı bir cemiyet örneği veren eski rejime muhaliftiler. Eskiden, cemiyetteki hiyerarşik yapının bir çeşit kader olduğu, hiç değişmeyeceği sanılıyordu. Burjuvalar ve Marksistler sosyal nizamın devamlı olarak kendini yenilemesi gerektiğini kabul ediyorlar, yüksek seviyedeki işlerin en lâyık kimseler tarafından yapılmasını istiyorlar. Bu en lâyık insanların tarifi cemiyet-

ten cemiyete değişmekle beraber, bu adamların seçilmesi pek farklı değildir. Burjuvazi ile aristokrasinin felsefeleri değişik cinsten şeyler olduğu halde, proleterya ve burjuvazi felsefeleri aynı cinsin iki örneğini teşkil etmektedir.

Şu halde iki modern felsefe arasındaki uzlaşmaz çatışmalar hangi noktada cereyan ediyor? Propaganda safsatalarını bir tarafa bırakırsak, asıl çatışmayı birkaç noktada toplayabiliriz. Evvelâ, sınaî gelişmeye en elverişli metod hangisidir? Bugün Sovyet idarecileri, kendi aralarında, Sovyet tipi bir cemiyette istihsal artışının kapitalist cemiyete nazaran daha süratli olduğunu söylüyorlar. İkincisi, fertlerin refah ve saadetine en müsait rejim nedir? Bu noktada makul bir münakaşa yapılabilir, çünkü iki taraf da, açıkça olmasa bile, aynı kıymet hiyerarşisini kabul etmekte ve aynı hedef için çalışmaktadır: Bütün nüfusun hayat seviyesini mümkün olduğu kadar yükseltmek. Ve nihayet, iki rejimden hangisi daha adil, hangisi kültürün iktisadî olmayan kıymetleri için daha uygundur?

Burada kavganın resmî tarafından, yani mülkiyet meselesinden bahsetmiyorum. Aradaki ideolojik, klasik ihtilâf bu noktadadır. Ama bugün artık bu meselenin realitede hayatî bir önemi yoktur. Büyük sınaî teşebbüslere bakarsak, mülkiyet kavramının manâsı da değişmiştir. Amerikan tipi büyük korporasyonlarla Sovyet tipi büyük teşebbüsler arasında tercih yapmak hiçbir ehemmiyet ifade etmez. Asıl hayatî önemi olan mesele, hangi metodla istihsalin daha süratli arttığı, hangi rejimde gelir dağılımının daha adil olduğu, ve fertlerin refah ve saadetine, düşünce hürriyetine hangi cemiyetin daha müsait olduğudur.

Şimdi ikinci probleme, iki cemiyetteki üst sınıfların ampirik mukayesesine geçelim. Batıdaki üst sınıflara ne manâda burjuvazi denebilir, Sovyetler'dekine de ne manâda bu isim verilmeyebilir

Burjuvazi tabirinin birçok manâları vardır. Bu terim evvelâ aristokrasi tabirinin, keza halk (işçi ve köylüler) tabirinin zıddıdır. Burjuvazi ile aristokrasi tabirleri arasındaki zıtlık bugün de manâsını muhafaza etmektedir. Fransa'nın bazı bölgelerinde, meselâ batıda, eski rejimin kalıntılarına rastlanır. Denebilir ki, bütün batı cemiyetlerinin bir özelliği de iktisadî hayatı doğuran ve idare edenlerle eski aristokrasi arasında teessüs etmiş bir münasebettir.

Büyük Britanya, asillerle iktisadî hayatı idare eden çevreleri temsil edenler arasında kendine has bir terkip yapmıştır ki bu özelliği Montesquieu ta o zaman farketmişti. Söylenenlere bakılırsa, Montesquieu, hiçbirşeyin aristokrasiyi ticaretle uğraşmak kadar yıkamayacağını, ve aristokrasinin ancak ziraî ve sınaî gelişmede oynayacağı rol sayesinde ayakta duracağını söylemişti. Halbuki Fransız aristokrasisi, bazı istisnalar dışında, daima iktisadî faaliyetin yüksek kaliteli bir adamın şerefine yakışmayacağını düşünmüştür. İngiltere'de, İngiliz olmayanların gönüllü aristokrasi, İngilizlerin de *orta sınıf* dedikleri karışık bir idareci sınıf vardır. Burjuvaziye ait fonksiyonları ifa eden insanlardan meydana gelen bu sınıf eski asillerinkinden gelen bir hayat tarzını kısmen devam ettirmiştir.

Buna karşılık, Amerika Birleşik Devletlerinde aristokrasiden hiç eser yoktur; eskiden de hiç olmamıştır. Güneydeki büyük çiftlik sahipleri biraz aristokratik bir gelişme başlatmışlardı, ama iç harp bu cemiyeti yıktı.

Almanya'da Prusyalı asiller esas itibariyle resmî hizmette çalışan insanlardı; bugüne kadar da devlet idaresinde önemli bir rol oynamaya devam ettiler, çünkü 1914 harbinde ordu üst kademelerinin büyük çoğunluğu bu sınıftan gelen insanlardı.

Asillerin tarih boyunca oynadıkları role göre Avrupa memleketlerinin de böyle incelenmesi faydasız olmaz. Orta Avrupa'da iki memleket, Polonya ve Macaristan, aristokratlar tarafından kurulmuştu. Kendi aristokrasisini ilk kaybeden memleket Çekoslovakya oldu; bu değişme onun hayat tarzında ve kıymetler hiyerarşisinde pekçok farklılaşmalara yol açmış bulunuyor.

Sovyet cemiyetinde aristokrasinin bütün kalıntıları şiddetle bertaraf edildi, fakat bu önemli hadise iki tip cemiyetin mukayesesinde büyük bir fark yaratmaz. Eski aristokrasinin kalıntıları itibarlarını olmasa bile kudret ve nüfuzlarını gitgide daha çok kaybediyorlar. Nüfus şehirlerde toplanıyor: Bu durumda aristokrasi ancak büyük mülklere sahip olduğu ölçüde hakim bir sosyal mevki muhafaza ediyor. Arazi sahipliği sayesinde siyasî nüfuzu olan son iki aristokrasi, Macar ve Prusya asilleri, ikinci dünya harbinden sonra yıkılmış ve kökleri kazınmıştır. Eskiden son kalan soylu kişiler şimdi batı Avrupa'nın büyük şehirlerinde ziyafet sofralarını süslüyorlar; onlar sanayi cemiyetlerine ait bir tip değildirler.

Şimdi de burjuvazi ile köylüler veya işçiler arasındaki (varlık ve yaşama tarzı bakımından) ihtilâfa bakalım. Burjuva, Alain'in meşhur tarifine göre, elleriyle çalışmayan, madde ile doğrudan doğruya temasta olmayan, bilhassa insanlarla münasebette bulunan kimsedir. Bu manâda burada hepimiz, pek az istisnasiyle, birer burjuvayız. Şunu da ilâve edeyim ki, biz Moskova Üniversitesi-

nin bir anfisinde olsaydık, belki talebelerin geçmişleriyle ilgili pek çok istisnalar bir tarafa, yine aynı şeyi söylemek riskini göze alabilirdik; mamafih bu istisnalar da, Sovyet cemiyeti eskidiği ölçüde, gitgide azalmaktadır. Eğer burjuva entellektüel veya yarı entellektüel fonksiyonlar ifa eden bir kimse demekse, o takdirde sovyet olsun kapitalist olsun bütün cemiyetler bir burjuva sınıfına sahiptir; burjuvalar tarafından sevk ve idare edilmektedirler. Meşhur bir yazar tahrik ve hakaret kasdıyla "ben bir burjuvayım" diyorsa, Sovyet vatandaşı olduğu takdirde de aynı şiddetle bunu söyleyebilirdi. Büyük bir Sovyet yazarı, disiplin altına girmek şartıyla, batıdaki meslektaşlarınınkinden daha üstün imtiyazlardan faydalanır. İsmini mutlaka bileceğiniz bir sosyalistin, Henri de Man'ın şöyle söylediğini işitmiştim: Hayalimdeki cemiyette bütün insanlar günde birkaç saat, yılda birkaç gün veya hayatları boyunca birkaç sene fabrikada çalışmaya gidecekler. Böylece cemiyet mütecanis bir manzara aldıkça işçilerle iş idarecileri, proleterlerle burjuvalar, kol işi ile kafa işi arasındaki zıtlık ortadan kalkacak. Bu hayalin gerçek olacağı güne kadar, Alain'in anlattığı manâda burjuva, yani bedenî çalışma yapmayan işçi kavramı sadece batı cemiyetinin özelliğini teşkil etmez, çünkü bu manâda bütün sanayi cemiyetlerinde burjuvalara rastlamamak imkânsızdır.

Kol işi yapmayan işçilerden meydana gelen çok geniş kategori birçok gruplara ayrılır; bunlar birbirinden şöyle - böyle uzak bulunan, çünkü gelirleri ve meslek tipleri farklı olan gruplardır. Büyük bir firmanın müdürü ile bir lise hocası arasındaki gelir farkı da, hayat tarzı farkı da göze batacak derecededir. Burjuvazi tek, birleşik bir sınıf değildir; sahne hakkında mütalâa beyan edenler, aktörleri her zaman tanımazlar. Bazan bir siyasî ilimler

profesörü bakanları tanımaz ve hükûmet kararlarının nasıl alındığını bilmez. Bir polemik hatırlıyorum ki, bizim en meşhur filozoflardan biri, kendisini tenkid eden bir yazara cevap verirken, kendisinin bütün hayatı boyunca bu yazarın bir ayda veya bir günde gördüğü kadar politikacıya rastlamadığını söylemişti. Filozof besbelli burada kendi temizlik ve masumluğunun bir isbatını gösüyordu; politikayı doğrudan doğruya malûmat sahibi olnadan incelemekte olduğunu farketmemişti.

Gelirlerin eşitsizliği diğer birçok farklılaşma kriterlerinden sadece bir tanesini teşkil eder. Burjuvaların ücretli veya bağımsız olmalarına göre yapılan ayırımlar da vardır. Bağımsızlık önemli bir manâ ifade eder. Gazeteler hekimlik mesleğinin ücretli mi serbest mi olmasına dair tipik bir polemikle dolu bulunuyor. Bu kavgada insana hayret verici iddia ve deliller ortaya atılmaktadır. Doktorun biri hekimliğin bir çeşit ruhbanlık olduğunu, bir taraftan da, hasta ile doğrudan doğruya diyalog kırmak için, konsültasyon ücretini istediği gibi tayin etmei gerektiğini söylüyor. Akıllı - başlı adamlar bu iki beyaı arasındaki tezadı farketmiyorlar. Serbest kalmak isteyen bir meslek bu isteği hem ahlâkî hem de iktisadî delillere - şu kadar bin frank muayene ücretiyle rahiplik - haklı gösterme peşinde. Mamafih, bizim gayemiz bu probleni incelemek değildir. Meslek itibarına dayanan ayırımlar da mevcuttur. Mahallî seviyedeki, meselâ Bordeaux'da, Le Havre'da veya Strazburg'daki tabakalaşma ailelerin eskiliğine veya faaliyet sahasının itibarına göre daha yukarı veya daha aşağı seviyede çeşitli burjuvazi katları ihtiva eder.

Batı tipindeki burjuvazi ile sovyet burjuvazisi arasında sadece André Siegfried'in tarifine göre köklü bir fark

vardır. Burjuva, bu tarife göre ihtiyat geliri olan ve günlük hayatını sürdürebilmek için çalışmasının gelirine bağlı bulunmayan adamdır. Fakat bu tefrik de bizim bildiğimize birşey ilâve etmiyor: Aslında bu bizi başlangıç noktamızdaki fikre götürmektedir; Sovyetler Birliğindeki gibi devletleştirilmiş bir üst sınıf, batıdaki bir üst sınıfla aynı durumda olamaz. Batıda ücret veya maaşa bir de sermaye gelirleri eklenmektedir, halbuki Sovyetlerde önemli bir mamelek biriktirmek hemen hemen imkânsızdır.

Sovyet tipi bir rejimde de beden işçisi olmayanlara ait grup içinde bir batı cemiyetindekinde rastlanılanlara kıyaslanabilir farklılaşmalar mevcuttur. Şimdilik Doğuda halk kitleleriyle imtiyazlı gruplar arasındaki mesafe batıdakine nazaran daha büyük görünüyor. Sovyetlerde bir vasıfsız işçinin hayat tarzı ile bir müdürün hayat tarzı, Amerika'da rastlanmayacak kadar birbirinden farklıdır. Fakat bu farklılık mutlaka rejime bağlı bir durum değildir; iki cemiyet arasındaki zenginlik farkı da bunu doğurabilir. Bir asır varki Amerika'da, İngiltere'de ve Fransa'da gelir farkları ve hattâ hayat tarzları arasındaki farklar şimdikine kıyasla çok belirgindi. Hayat tarzları arasındaki farkların her tarafta gitgide azalacağını düşünmek için sebepler mevcuttur. Sovyet tipi bir cemiyetteki hiyerarşi ise batı cemiyetinde olduğundan daha belirgindir. Sovyetler Birliğinde sayıları artıp giden idareci kadrolar şimdi derecelerini gösteren üniformalar giyiyorlar. Madenlerde çalışan işçiler, ustalar, mühendisler (her kategoride de birçok mertebeler vardır) hiyerarşisi gayet belirgindir ve herkesin yeri kesinlikle bellidir.

Nihayet, Sovyet tipi bir cemiyette, aradaki farklar belki de servet değil de fonksiyona bağlı olduğu için

daha kolay kabul ediliyor. O kadar çok münevver kişi batıdaki hiyerarşiden hoşlanmıyor ve Sovyet tipi hiyerarşiyi benimsiyor ki, onların gözünde bir tarafta servet insana mevki kazandırırken öbür tarafta mevki insana servet temin etmektedir. Sovyetler Birliğinde bir teşebbüsün başındaki müdür yüksek bir maaş alır, fakat o büyük bir mesuliyet yüklenmekte, çok lüzumlu bir iş yapmakta, cemiyet için çok önemli bir hizmet ifa etmektedir; yine bu adamlar, Sovyet fabrika müdürlerinin cemiyet menfaatına yaptıkları katkı mukabili birtakım imtiyazları olduğunu kabul etmektedirler. Buna karşılık batı cemiyeti ve oradaki bir üretim vasıtaları sahibi bahis konusu olunca, burada elde edilen mevkiin şahsî kaliteden değil de babadan kalma servet sayesinde olduğu intibaı alınır. Epinal'in fikri: Bir tarafta insan cemiyete hizmet ettiği için zengindir, öbür tarafta insan zengin olduğu için yüksek bir mevki elde ediyor. Şüphesiz realite çok daha karmaşıktır.

Batı cemiyetinde de imtiyazlı kimselerin pekçoğu bu durumlarını şahsî meziyetlerine borçludurlar. Böyle olmasa, Batıdaki sistem uzun zaman dayanamazdı. Diğer taraftan, her cemiyete mahsus seçme sisteminin fayda ve mahzurlarını da araçtırmak lâzımdır. Lider mevkiinde bulunanların batıda mı yoksa Sovyetlerde mi daha iyi seçildiğini söyleyecek durumda değilim. Batıda rekabet, piyasadaki başarı önemlidir. Ama bu çeşit bir seçme tarzı sadece küçük teşebbüs sahasında geçerlidir. *General Motors*'da insanlar herkesin kendi kabiliyetini isbat etmesi gereken bir idarî veya bürokratik teşkilât içinde üst kademelere çıkar. Sovyetler Birliğinde de, nazarî olarak insanlar aynı şekilde seçilmektedir; kabiliyetini gösteren adam yükselir. Bütün mesele kabiliyetin nasıl ve kimler

karşısında isbat edildiğini, hüküm verenlerin tarafsız olup olmadıklarını, şahsın resmî ideolojiye karşı tutumunun burada bir tesiri olup olmadığını vs. bilmeye kalıyor. Bilebildiğimiz kadarıyla, Sovyet cemiyetinin bir avantajıda orada en iyilerin batıdakine nazaran daha geniş bir kitle içinde aranmasıdır. Hiç değilse bugüne kadar, Sovyetlerde sosyal hareketliliğin hayli büyük olmuş olması muhtemeldir.

Meselenin bu tarafına ait tahlilimizi bitirmek için, birkaç kelime ile her iki taraftaki idareci sınıf mensuplarının yaşama ve varlık tarzları arasında yapılabilecek ve yapılması şart olan birçok muakeyeselere işaret edelim.

Meselâ ilim adamlarının nisbî durumu nedir? Bunların bir Sovyet cemiyetinde maddî ve manevî bakımdan üstün bir durumda olduklarından şüphe edilmez. Üniversite hocaları, mütehassıslar, fizikçiler ücret hiyerarşisinin üst kademesinde olan kimselerdir; bunlar maddî bakımdan, üretim vasıtalarını idare edenlerden aşağıda değildirler, ve itibarları da yüksektir. Buna karşılık başarılı bir yazarın durumu, avantajlarıyla birlikte, özel birtakım güçlükler de arzetmektedir. Başarılı bir yazarın geliri bazan senede yüzbinlerce rubleye kadar çıkar, ama böyle bir kimse kendi ifade ve yaratma hürriyetine konan tahditleri de kabul etmek mecburiyetindedir. Bir batı cemiyetinde böyle tahditler yoktur.

Üretim vasıtalarını idare edenlere gelince, Sovyetler Birliğinde bunlar başka hiçbir ülkede görülmeyen bir hiyerarşi içindedirler; burada bir küçük teşebbüs idarecisinden genel müdüre kadar herkes hem sahip olduğu otorite hem de geliri ve itibarı bakımından bir yer alır. Batı memleketlerinin çoğunda hiç değilse gelir bakımından farklı bir münasebet mevcuttur; iktisadî devlet teşeb-

büslerini idare ve kontrol eden bir genel müdür, bu teşebbüslerin müdürlerinden daha az para alabilir. Bir batı cemiyetinde üretim vasıtalarını idare edenlerle hükûmet idarecilerine ait tek bir hiyerarşi yerine iki ayrı hiyerarşi vardır: En yüksek gelirlerin nisbeten mütevazi olduğu memurlar hiyerarşisi, ve ücret kademelerinin daha açık bulunduğu hususî veya resmî teşebbüs hiyerarşisi.

Muhtemelen, bu iki üst sınıf arasındaki en önemli fark siyasî liderler arasındaki farktır. Bu hususta bize en çok bilgi verecek olan mukayese Sovyetler Birliğinde, İngiltere'de, Fransa'da ve A. B. D.'de hükûmet idaresinde bulunan insan tipleri ve bunların hayat tarzları üzerinde olacaktır. Bu arada bir taraftan bizim şimdiki başbakan[1] gibi demokratik bir parti vasıtasıyla ve parlamenter usullere göre bu mevkie gelen bir adamla öbür tarafta Kruşçev gibi yine bir partinin genel sekreteri olan, fakat batıdaki bir sosyalist partiye hiç benzemeyen bir partinin başında bulunan bir liderin varlık tarzı, başarı vasıtaları ve zihniyetleri karşılaştırılabilirdi. Belki de böylelikle kurnaz ve söz ustası adamla hareket adamı - ve neticede kaba kuvvet adamı - arasındaki Makyavelci çatışmayı hatırlatan bir itirazla karşılaşırdık.

Yaşama tarzlarının mukayesesini biraz daha ileri götürmek ilgi çekici olurdu. Sovyet cemiyetinde hususî hayat resmî hayattan tamamen ayrıdır. Orada büyük şahsiyetlerin aile hayatları mutlak bir sır halindedir; bu yüzden batılı gazeteciler, tam bir bilgisizlik eseri olmak üzere, filânca şahsın hanımı ile bir başka Prezidyum üyesi arasında birtakım akrabalık münasebetleri icad ederler. Bu noktada, Sovyet idareci sınıfının sosyal hayatı batıdaki

[1] O tarihte Guy Mollet (1957)

usul ve alışkanlıklara kıyasla çok şaşırtıcı bir manzara arzetmektedir. Acaba bu devamlı mı yoksa geçici bir fark mıdır? Bunlar içinden çıkmış olduğu bolşevik partisinin itiyatlarını muhafaza eden bir sınıfın ihtilâlci mazisinden mi ileri gelmektedir (ciddi işler, yani politika, özel faaliyetlerle karıştırılmamalı mıdır)? Muhtemelen, aradaki asıl fark her iki tarafta başarı gösteren insanların farkıdır. Fransız rejiminde başarıyı bilhassa temin eden meziyet başkalarını anlama ve idare etmek kabiliyetidir; bu kabiliyet hiç de kötü bir şey olmamakla beraber ne yüksek bir zekâya, ne de irade veya kararlılığa bağlıdır. Parlamenter devlet adamları kendi benzerleri hakkında büyük bir kavrayış gücüne sahiptirler; bunlardan bazıları başkalarının davranışlarını önceden kestirmekte gerçekten mahirdirler, bir kongrede bir namzedin ne kadar rey toplayabileceğini çok iyi kestirebilirler, ki bütün bu sezgi, duyuş ve anlayış hiç de istenmeyen kabiliyetler değildir. Ama öyle görünüyor ki, tek bir partinin başarısında bu türlü kabiliyet ve meziyetler rol oynamıyor: Orada yüksek idarî kabiliyetler, bilhassa azim ve irade, sinir dayanıklığı, kararlılık ve belki de sertlik lâzımdır. Ama bütün genellemelerde olduğu gibi burada da güçlükle karşılaşıyoruz. Hiçbir seçme sistemi iktîdarın en iyilere geçeceğini garanti etmez; hiçbir sistem daima iyi neticeler vermez. Muayyen bir rejimde başarı gösteren kişileri teferruatiyle incelediğimiz zaman başarının birtakım sabit faktörlerini bulabiliriz, ama yine de teoriye uymayan hallere, başaramaması gerektiği halde başaran fertlere (tersî de olur) rastlayacağız. Politikada dogmatizmden kaçınmak lâzımdır: Bütün rejimler sürpriz ihtiva eder.

Şimdi de üçüncü mesele, yani Makyavelci manâda idareci sınıf üzerinde birkaç söz söyleyelim. Marksist de-

nilen teoriye göre, üretim vasıtalarına sahip veya hakim olanlar, bu durumları dolayısiyle, idareci azınlığı teşkil ederler. Bu bir gerçek değil, sözde - teoridir; çünkü yukarıdaki ifade sadece şu vakıayı belirten bir hüküm cümlesinden ibarettir: bir batı cemiyetinde gerçek iktidar kapitalistlerin elindedir. Mitolojik bir ifade ile, parlamenterlerin ve hükûmet idarecilerinin *Wall Street* veya *City* elinde oyuncak olduğu söyleniyor. Hakikaten, üretim vasıtalarının sahibi olarak cemiyet üzerinde müessir olan bir grup insan mevcuttur, ama bu grubun idareci sınıfı teşkil ettiğini söyleyecek yerde, objektif bir tahlille, çeşitli batı cemiyetlerinde hangi rolleri oynadığını ve ne dereceye kadar fiilen bütün cemiyete hakim olduğunu veya idare ettiğini araştırmak gerekir. Kapitalist cemiyetlerin çoğunda üretim vasıtalarının sahipleri siyasî rol de oynamazlar, bu rol aristokratlara veya seçimle gelenlere aittir. Kapitalistlerin siyasî idarecileri istedikleri gibi çekip - çevirdiklerini idda etmek için en azından bir örnek göstermek lâzımdır.

Makyavelci denilen teoriye gelince, bu teori çok umumî ve yetersizdir, ama bereket versin ki siyasî iktidarın her yerde ve her zaman bir azınlık elinde olduğunu ve siyasî iktidarın iktisadî kudret kadar önemli bulunduğunu hatırlatıyor. Marksistler bu teoriden hiç hoşlanmazlar, çünkü Makyavelci teori batı cemiyetlerine iyi tatbik edilememekle beraber Sovyet cemiyetine çok iyi uymaktadır. Makyavelci teori taraftarları, iktidarı elde tutanların ondan iktisadî menfaatlar temin ettiklerini inkâr etmezler, ama onlara göre birinci derecede önemli olan şey iktidardır. En iyileri Makyavelci şemaya, en kötüleri de Marksist şemaya sokan ihtilâl sovyet ihtilâli olmuştur. Orada hakikaten iktidar bir azınlığın eline geçmiştir ki

bu azınlık ne üretim vasıtalarını elde bulunduran, ne halk yığınlarını temsil eden, ne de cemiyete hakim sınıfı ifade eden bir gruptur, sadece parti halinde teşkilâtlanarak devleti ele geçiren insanlardan meydana gelmiştir. Sonradan bu azınlığın sevk ve idaresi altında iktisadî ve sosyal bir inkılâp yapılmıştır.

Mamafih, Sovyet ihtilâli misalinde bile Makyavelci teori yetersiz görünüyor. Bütün cemiyetlerde iktidarda bir azınlığın bulunduğu, bu azınlığın yüksek seviyedeki fonksiyonları ifa ettiği veya en fazla gelir ve itibar getiren mevkileri işgal ettiği doğrudur, ama sanayi cemiyetlerinin özelliğini teşkil eden şey, *idareci sınıfların yekvücut bir sınıf olmasının tabiî bir hadise olmayışıdır.* Sanayi cemiyetlerinde artık eski rejimdeki gibi hukukî bakımdan birbirinden ayrılmış tabakalar mevcut değildir. Geçmişteki aristokratik cemiyetlerin özelliği olan asker - toprak sahibi birliği ortadan kalkmıştır. Nüfusun büyük çoğunluğu şehirlerde yaşamaya başlayınca, ister - istemez birden ziyade idareci kategoriler meydana gelmiş bulunuyor: iş hayatını organize edenler, umumî efkârı teşekkül ettirenler, idarî veya teknik sahalardaki idareciler, siyasî liderler. Hiçbir askerî zümre kuvveti kendi inhisarında tutmuyor, ve dolayısiyle siyasî iktidar da hiçbir askerî sınıfın iktidarında değildir.

Bütün sanayi cemiyetlerinde idareci kategorilerin sayısı birden fazla olduğuna göre, idareci sınıf kavramı meseleyi çözmekten ziyade karıştırmaktadır. Herbir cemiyette idareci kategorilerin nasıl teşkilâtlandıklarını, ne dereceye kadar birlik halinde veya ayrı olduklarını, ne biçim bir rekabet içinde bulunduklarını incelemek lâzımdır. Sosyal sınıfların incelenmesi idareci kategorilerin incelenmesine, bu da siyasî rejimlerin incelenmesine yol açı-

yor. Aristo eski Yunan sitelerinin yapısını incelerken ne gruplar arasındaki farkları ne de rejimlerin farkını ihmal ediyordu. Biz de onun *Politika* adlı eserindeki gibi bir sosyolojik yol takip ediyoruz. Bütün sanayi cemiyetlerinde ortak olan vasıflardan hareket ediyor, sosyal yapının ve idareci kategorilerin çeşitli örneklerini ayırdediyor, sonra da siyasî rejimlerin mahiyetini ve işleyişini kavramaya çalışıyoruz. İktisadî ve siyasî manâda nihâî bir rejime doğru zarurî gidiş fikri yerine devamlı antitezler fikrini, yani iktisadî ve siyasî sahada sanayi cemiyetlerinin tabiatına uygun çok çeşitli organizasyon tarzları bulunduğu fikrini benimsiyoruz. Muayyen bir rejim iktisadî gelişmenin muayyen bir safhasında daha müsait görünür, fakat bir gelişme safhasının bir rejim için müsait olması onu *tayin etmesi* demek değildir; siyaset hiçbir zaman tamamiyle iktisadî alt-yapı tarafından tayin edilmez.

XI

Sosyal Tekamülün Meylettiği Yönler

Geçen dersin sonunda bu derslerin temelindeki tahlil şemasını ana hatlarıyla vermiş ve Aristo'nun *Politika*'da takip ettiği metodu hatırlatmıştım. Bir cemiyet örneğinden, sanayi cemiyetinden hareket etmiş ve bunun iki nümunesini karşılaştırmıştık. Aristo da eski Yunandaki çeşitli site örneklerini sistemli bir şekilde karşılaştırmaktadır: Bütün sitelerde ekonomi köleliğe dayanıyor, vatandaşlar mesleklerine ve servetlerine göre çeşitli gruplara ayrılıyor, bunlar arasındaki rekabet de siyasî hayata devamlı surette tesir ediyor. Her sitenin kendine mahsus bir rejimi, bir hükûmet tarzı vardır ve bu rejim vatandaş grupları arasında muayyen bir münasebet yaratmaktadır. Her rejim muayyen bir istikamette tekamül etmektedir, ve Aristo bu sayede ihtilâl ve inkılâpların mukayeseli bir tahlilini yapma imkânı bulur.

Biz de bu şekilde sanayi cemiyetinin çeşitli tiplerini mukayese edebiliriz. Ben geçen yıl iktisadî organizasyon tarzlarını incelemiştim. Birkaç derstir de iki sosyal rejim tipi arasındaki temel farkları tesbit etmiş, idareci grupları birlik halinde bulunan cemiyetlerle birbirinden ayrı idareci gruplara sahip cemiyetler arasındaki farklara işaret etmiş bulunuyorum. Şimdi Aristo'nun tahlil metodu ile bugün bizim takip etmemiz gereken metod arasında

gayet önemli bir fark ortaya çıkıyor. Bu fark, sanayi cemiyetlerindeki ekonominin ilerleyen ve gelişen bir karaktere sahip olmasından, halbuki geçmişteki bütün ekonomilerin, bazı hal ve şartlarda genişlemekle beraber, esas itibariyle yayılan ve gelişen birer ekonomi olmayışından ileri geliyor. Eski Yunan siteleri arasında mukayese yaparken onlarda belli bir iktisadî ve sosyal organizasyonun bulunduğu farzedilir. Modern cemiyetleri mukayese ederken iktisadî gelişme safhalarını hesaba katmamız lâzımdır.

Bu gaye ile, iki teoriden bahsedeceğiz. Her ikisi de vakıalarla uyuşmayan bu iki teoriden biri avamî Marksizm teorisidir: İktisadî tekâmül ilerledikçe sosyalizmin geliş ihtimali de artar, neticede mutlaka bir inkılâp olur. Bu iddia 19 ncu ve 20 nci yüzyılın tarihî tecrübesine açıkça aykırı bulunuyor. Buna tamamen zıt bir başka teori daha vardır: Sovyet tipi cemiyet hızlandırılmış bir sanayileşmenin ilk safhasına mahsustur; üretim güçleri geliştiği ölçüde bu cemiyetteki totaliter veya otoriter vasıflar da kaybolacaktır. Ben şimdilik bu teorilerin ikisini de kabul etmiyorum, fakat bunları incelerken derslere yeni bir kısım katacağım ki, burada iktisadî gelişme ilerledikçe sosyal tekamülün aldığı istikametleri göreceğiz.

Önce herkesin bildiği bazı gerçekleri hatırlatacağım, ama bazan, sonuçları çok önemli olduğu takdirde, birtakım alelâde bilgileri tekrarlamaktan da kaçınmayacağım.

Batı tipindeki sanayi cemiyetlerinde sosyal tekamülün başlıca istikametleri nelerdir? Bunların birincisine, her iki terim birbirinin eşi olmamakla beraber, *şehirleşme* veya *sanayileşme* diyebiliriz. Kabaca, ziraattaki işgücü yüzdesi azalmakta, sanayide ve hizmet sektöründe çalışanların nisbeti ise artmaktadır. Bugüne kadar fabrikalar ekseriyetle şehirlerde toplanmış olduğuna göre, şehirleşme ile

sanayileşme aynı zamanda meydana gelmektedir. Mamafih, işi böyle basit bir seviyede bırakmamak için, bu değişmenin iki türlü oluş şekli üzerine dikkatinizi çekeceğim. İş gücünün değişmesi, ziraatta çalışan nüfusun mutlak miktarında azalma olmaksızın meydana gelebilir; buna karşılık köylerin boşalması denilen bir hadise şeklinde de kendini gösterebilir. Yirmi yıl kadar var ki köylerden şehirlere göç Fransa'da bir felâket sayılıyordu; bu hadisede bir marazî taraf, bir tefessüh tohumu görülüyordu.

A. B. D.'ye ait gayet dikkati çekici bazı rakamlar verelim. 1870'de 6 850 000 kişi, yani topyekûn işgücünün yüzde 53'ü ziraatta çalışıyordu. 1920'de, yani elli yıl sonra bu nisbet yüzde 27'ye düştü. Fakat arada geçen zaman içinde ziraî nüfus 6 800 000 den 11 450 000'e çıktı; nüfusun mutlak miktarı iki misli artarken yüzde elli civarında nisbî bir azalma oldu. Ancak 1920'den sonradır ki ziraatla uğraşan nüfusun mutlak miktarı azalmış ve 1950'de 7 milyona, yani 1870'deki miktarına kadar düşmüştür. Fakat o zaman topyekûn işgücünün %50 sini temsil etmekte olan aynı sayıda insan, 80 yıl sonra artık ancak yüzde 11,5 unu temsil etmektedir. Rusya'da bu nisbetlerdeki düşüş mutlak miktarlardaki azalmadan daha fazladır. 1928'de köylüler Sovyetler Birliğindeki topyekûn işgücünün (nüfus 152 milyondu) %80 kadarını teşkil ediyordu. 1955'de bu nisbet yüzde 45 - 50 arasına inmiştir, ama bu defa topyekûn nüfus da 200 milyona çıkmış bulunuyor. Ziraat işiyle geçinen nüfus sadece mutedil bir azalma gösteriyor, zira beş yıllık plânların başlangıcında 120 milyon iken şimdi 90 milyon civarındadır. Şimdi de bizim için en ilgi çekici olan rakamlara, Fransız istatistiklerine geliyorum. Bizim memleketimiz yüzde nisbeti

itibariyle yavaş, fakat mutlak sayı olarak süratli bir nüfus transferi örneği vermektedir; yirmi yıldır sık sık işitilen tenkidler biraz da bundan ileri geliyor. Rakamlar şöyle: Sadece ziraatte çalışan erkekleri ele alırsak, bunların sayısı 1921'de 4 990 000'e, yani topyekûn faal erkek nüfusunun yüzde 38'ine çıkmıştı. 1954'de bu rakam 3 350 000'dir, böylece mutlak miktarda 1 600 000 lik bir azalma görülmektedir; fakat yüzde nisbeti yine 26.7 civarındadır. Amerika Birleşik devletlerinde bunun tamamen tersi olmuştur. Fransız nüfusunda artış olmaması yüzünden mutlak miktarlardaki azalma çok süratli, ama nisbetlerdeki azalma daha az süratlidir.

Sosyal tekâmülde görülen ikinci temayül benim "üretlendirme" dediğim şeydir. Bu tabiri marksistlerin "poleterleştirme" terimi yerine kullanıyorum. Bu kelime topyekûn işgücü içinde ücretli nisbetinin artışını, bağımsız çalışanlar yüzdesinin ise azalışını ifade ediyor. Bugün Amerika'da ücretli nisbeti yüzde 80 civarına ulaşmıtır ve gitgide artmaktadır. Belçika'da yüzde 70'dir, Fransa'da ise hayli düşük, yani yüzde 50 - 55 arasındadır[1] Fransa, kapitalizmin özelliği sayılan sosyal tekâmülün yavaşladığı ve bağımsız çalışanların uzun zamandır mukaemet ettiği bir batılı ülkedir. Memleketimizdeki bu duum toprak sahibi veya çitflik sahibi köylülerin, keza sanayi ve ticaretteki küçük müteşebbislerin veya zenaatkâların sayısından ileri geliyor. Kapitalist gelişmedeki

[1] 1954-1962 arasında modern bir ekonomiye mahsus haeketler Fransa'da da hızlanmıştır. 8 yıl içinde 1 300 000 kii ziraatı bırakmış, böylece ziraattaki işgücü yüzdesi 27,3 de 20,3'e inmiş bulunuyor. Ayni zamanda ziraat dışındaki ücetli sayısı da 1 600 000 'e çıkmıştır ki bu süre içinde topyeûn faal nüfusta bir artış yoktur.

duraklama da Fransa'nın özelliklerinden biridir ki, gayet girift bir muhakeme tarzı ile, bir paradoks sayılabilir. Marksist standarda en az uygun sosyal gelişmeye, en fazla Marksist münevvere sahip bulunan batı ülkelerinde rastlanmaktadır. Bağımsız çalışanların durumu iktisadî gelişmeyi yavaşlatıyor, bundan doğan hoşnutsuzluk da münevverlerin marksizm gibi bir protesto doktrinine bağlanmasıyla ifadesini buluyor.

Niçin "proleterleştirme" değil de "ücretlendirme" diyoruz? Ücretlilerin hepsi de fabrikada çalışan kimseler değildir. Halbuki proleter tabirini biz sanayi işçileri için kullanmaya alışmış bulunuyoruz. Bütün sanayi memleketlerinde, iktisadî gelişme ile birlikte, istihdam edilenlerden müteşekkil bir sosyal kategori de genişlemektedir ki bunlar da işçiler gibi sanayi cemiyetinin bir özelliğini teşkil ediyorlar. Ücretlilerin hakiki nisbeti nedir? Terimlerde anlaşma olmadığı ve ücretli işgücüne ait istatistikler memleketlere göre değiştiği için bu soruya iyi bir cevap veremiyoruz. A. B. D. istatistiklerine göre, 1940'da istihdam edilenler faal nüfusun yüzde 17 sini meydana getiriyordu. Daha az gelişmiş ülkelerde ise bu nisbet hemen hemen aynıdır. Meselâ Almanya'da iki harp arasında yüzde 15 - 20 arasındaydı. 1954'e ait rakamlar biraz farklıdır. Amerikan istatistikleri büro hizmetlerinde istihdam edilenleri yüzde 12.6 olarak gösteriyor, fakat % 6.2 olarak gösterilen satıcılar ve yüzde 13 olarak gösterilen işçi nezaretçileri içinde de muhtemelen o vakta kadar ücretli sayılmış olan kimseler bulunmaktadır. Ne olursa olsun, "idareciler çağı", "ücretliler medeniyeti" gibi formüllerle ifade edilen ve herkesçe bilinen bir hadise karşısındayız. Sanayi cemiyetinin geişmesi kol işi yapanların sayısında gayrimuayyen bir artış göstermiyor, ama kol işçileri ve kol işçisi

olmayanların aynı zamanda çoğalışını ihtiva ediyor. Belli bir noktadan sonra işçilerin yüzdesinde artık çoğalma olmuyor. A. B. D. de on yıllardanberi işçi yüzdesi sabit kalmıştır. "Ücretlendirme" gibi tarafsız bir tabirin tercih edilmesindeki ikinci sebep de, proleterleştirme tabirinin çalışma şartlarında yeknesaklığı ve işçilerin sefaletini telkin etmesidir. Şimdi sanayi cemiyetinin iki özelliğine daha şahit oluyoruz: *Farklılaşma* ve *burjuvalaşma.*

Şu halde sosyal tekâmülün üçüncü başlıca temayülü de, hemen söyleyelim ki, iki tip modern cemiyette de müşterek olan farklılaşma hadisesidir. Sovyet istatistikleri intelligentsiya denilenlerin (batıda bizim kadrolar, profesyoneller, mütehassıslar adını verdiğimiz kişiler, üretim vasıtalarını sevk ve idare edenler) nisbetinde devamlı bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. Bizzat sovyet kaynakları da, iktisadî gelişme ilerlediği ölçüde daha çok sayıda işçilerin yüksek bir formasyon sahibi oldukları üzerinde sık sık durur. Bütün modern cemiyetler milletin entellektüel ve teknik seviyesinin yükselmesine ihtiyaç bulunduğunu kabul etmektedirler. Benim kanaatımca, herkese okuma - yazma öğretmeyi, gittikçe daha çok sayıda genç insana orta tahsil vermeyi, ve nihayet, yirminci yüzyılın ortasında, üniversiteye her gün daha çok talebe almayı bir ihtiyaç olarak görmek de sanayi medeniyetinin iyi taraflarından birini teşkil ediyor.

Fakat yukarıda bahsettiğimiz hadise, farklılaşmanın sadece bir örneğinden ibarettir. Batı'da mülkiyet sahipleri veya bağımsız çalışanlarla ücretliler arasında da bir farklılaşma mevcuttur. Bağımsız çalışmaların (serbest meslek sahipleri) sayı olarak önemi gitgide azalıyor, ama bu gelişme şimdiye kadar hiçbir demokratik cemiyette serbest çalışanlar kategorisinin tamamen ortadan kalkma-

sına kadar varmamıştır. Bir taraftan bağımsız çalışanları bir taraftan da sanayi cemiyetinin kadrolarını ve ücretlilerini, yani burjuva veya küçük - burjuva varlık tarzına erişmiş olan ücretlileri ifade etmek üzere eski tabirler veya şimdiki orta sınıf tabiri kullanılmaktadır. Bu iki kategori birlikte, batı Avrupa cemiyetlerinde, nüfusun yüzde kırkını ve çok defa 40 - 50 arasında bir nisbetini temsil etmektedir.

Ücretlendirmenin son haddine kadar varıp varmayacağı, yani cemiyette herkesin ücretli olup olmayacağı sorulabilir. Sovyet cemiyetinde teşebbüs sahiplerinin ortadan kalkması hemen hemen tamamlanmıştır; orada artık sanayi, ticaret ve ziraatta üretim vasıtası sahipleri yoktur. Batı cemiyetlerinde ise, bu cemiyetler demokratik kaldığı takdirde, ücretlendirme temayülü memleketten memlekete değişen büyüklükte engellerle karşılaşıyor. Batıdaki her milletin ayırdedici vasıflarından biri de ücretlendirmeye karşı gösterilen bu mukavemetin derecesidir.

Bir başka sosyal farklılaşma da ekonominin sektörleri ve meslekler bakımından ortaya çıkıyor. Bir metalürji fabrikasında çalışan ücretli, lüks bir otelde çalışan kimse, bir kamyon şoförü veya bir lokomotif makinisti arasında elbette ki büyük farklar vardır. Nihayet, bir sanayiin kendi içinde de meslekler arasında önemli farklılaşmalar görülür. Bu son nokta hususunda, kaliteli, yarı kaliteli, kalitesiz işçi yüzdelerinin nasıl değiştiğini istatistiklere bakarak araştırmak gerekir. Ben size bazı rakamlar vereceğim, ama bu rakamlara ihtiyatla bakmalısınız, çünkü yapılan sayımların hepsinde de kalitelilik veya yarı - kalitelilik aynı manâda anlaşılmıyor.

Yirminci yüzyılın sanayi cemiyetlerinde işçi sınıfı mütecanis olmaya doğru gitmiyor, hattâ temayül çok de-

fa bunun aksinedir. Kalitesiz işçi ile teknisyene yakın olan ustabaşı arasındaki mesafe bugün eskisinden daha fazladır. Diğer taraftan, mütehassıs meslek erbabı daha nadir bulunuyor, ve ihtisaslaşmış denilen işçiler de aslında birbirinin yerine geçebilecek cinstendir. Amerikan istatistiklerine göre, 1910'da kaliteli işçiler veya ustalar kol işi yapanların yüzde 18.8'ini teşkil ediyorlardı; 1954'de nisbet yüzde 24'e çıkmıştır. Yarı kalifiye işçilerin nisbeti ise yüzde 23.6 dan 37'ye yükseliyor. Amerikalıların "service workers" dedikleri (meselâ kamyon şoförleri bu gruba giriyor) işçilerde bu nisbet artışı yüzde 10.9 dan 19.9'a varmıştır. Bu rakamları kabul edecek olursak, kaliteye doğru temayülün kuvvetlendiği ortaya çıkar. Ama bir noktada ihtiyatla hareket etmeliyiz: Amerikan istatistiklerinde yarı - kalifiye diye gösterilenlerin çoğu hakikatte pek az kaliteli kimselerdir. Bu arada işbölümü derecesini de hesaba katmak gerekir. Eğer işbölümü Friedman'ın "parça üzerinde çalışma" dediği kadar ileri gitmişse, bu istatistikler işçinin gerçekten "kalifiye" olduğunu göstermektedir; çok küçük olduğu için hiçbir manâ ifade etmeyen bir işin esiri olduğunu hisseden kalifiye işçiler...

Şimdi de sosyal tekâmülün dördüncü istikametine, nüfusun önemli bir kısmının hayat seviyesindeki yükselme ile "burjuvalaşma" temayülüne geliyoruz. Misal olmak üzere A. B. D'ye ait bazı rakamlar vereceğim, çünkü bu temayülün en belirgin olduğu yer Amerikadır[1]

[1]1962'de ailelerin yarıya yakın bir kısmı (tek başına olan fertler dahil) 6000 - 15000 dolar (o zamanki dolar) arasında bir gelire sahipti 4 milyon ailenin ise yıllık geliri 15 000 doların üstündeydi. 1947-1962 arasında 6000-15000 arasında geliri olanların yüzdesi çok arttı, ama bu artış bilhassa o zamana kadar aşağı gelir (4000 - 6000) seviyesin-

1955'te vergi ödeyen ailelerin yarısı kadarı 4000 dolardan yukarı gelire sahipti ki bu para şimdiki resmî rayiçle 1 400 000 Fransız frangı eder. Bu gelirin üstündekileri en azından küçük - burjuva sayabiliriz; şu halde ailelerin yarısı kadarı küçük - burjuva hayat seviyesindedirler. Bu netice esas itibariyle topyekûn millî gelirin artışından ileri gelmiştir. 1929'da fertlerin elindeki servet, 1953'teki dolar hesabıyla, 118,4 milyardı; bu rakam 1953'de 221' milyara yükselmiştir. 1929 - 53 tarihleri arasındaki gelir artışı yüzde 87 yi bulmuştu. 1929'da vergi ödeyen aile veya fertlerin yüzde 42 si 2000 dolardan daha az kazanıyordu; 1953'te bu fakirlerin - tabir caizse - nisbeti yüzde 22.9'a düşmüştür. 2000 - 4000 dolar arasında geliri olanların nisbeti ise yüzde 36.2'den 32.2 ye düşüyor. Buna karşılık 4000 - 7500 dolar geliri olanların yüzdesi de 15.1'den 34.9'a çıkmış bulunmaktadır.

Apaçık bir hadiseyi göstermek için bunca rakam sıraladığım için beni mazur görün. Amerikan cemiyetinin millî geliri büyük ölçüde artmıştır ve gelir dağılımına bakılırsa, bu servet nüfusun gittikçe daha çok bölümüne bir küçük - burjuva hayat seviyesi temin edebilmektedir. Şimdiki halde ailelerin yüzde 35 kadarı 4000 - 7500 dolar arası gelire sahiptir ve bunlar, hiç değilse yaşama tarzı bakımından, bir orta sınıf teşkil etmektedirler. Şunu da ilâve edelim ki, bu kategori içinde yüzde 58'inin aile reisi kol işçisidir; şu halde burjuvaziye dahil olanlar sadece hizmetliler değildir. Üstelik, üçte birinden çoğu, aile reisinin gelirine katılan ikinci bir ücret elde etmektedir. Şu

---

de bulunanların yükselişinden ileri gelmiştir. 4000'den az gelirli aile veya fertlern nisbetinde düşüş azdır : 1947'de 19,8, 1962'de ise 18, fakat bunların sayısı 1947'de 44,7 milyon iken 1962'de 58,6 milyona çıkıyor.

halde bugün işçi ailelerinin yüzde 50'den fazlasının geliri 4000 doların üstündedir.

¡Dünyanın en zengin memleketine, A. B. D. ye ait nisbî rakamlar işte böyle. Büyük Britanya'ya ait de birkaç rakam verelim. 1953 - 54'de vergi ödeyen 20 milyon kişiden 12 600 000'i 500 liradan daha az, yani 500.000 Fransız frangından[1] biraz fazla gelire sahip bulunuyordu. Demek ki gelirlerin yüzde 60 kadarı küçük burjuva seviyesinin altındaydı. 500 - 1000 İngiliz lirası arasında geliri olan 6 525 000 kişi vardı. İngiltere nisbeten zengin bir memlekettir, ama orada da 20 aileden 19 unun geliri 1000 liradan aşağıdadır. Bunun yukarısında sadece 750 000 tane vergi ünitesi (vergi tarhedilen bütün ünitelerin yüzde 3.5'u) vardır ki bunların hepsi birden 1.830 milyon lira, yani topyekûn gelirin yüzde 18'ini almaktadırlar. Bu rakam üzerinde iyice düşünelim: Bütün ailelerin yüzde 3,5 kadarı vergili gelirlerin yüzde 18'ini elde etmekte, fakat 658 milyon lira vergi ödemektedirler. Vasıtasız vergiye tabi 9460 milyonluk topyekûn gelirin 1171 milyonu yani yüzde 12 ye yakın bir kısmı onlara kalıyor. Bu rakamlar bize hem İngiltere gibi bir memleketteki servet nisbetinin büyüklüğünü, hem de oradaki eşitsizliği göstermektedir. İlâve edelim ki, 2000 - 4000 lira arasındaki gelir diliminden alınan vergi hemen hemen topyekûn gelirin yarısını tutuyor.

Bu rakamlar önemli hatalar da ihtiva ediyor, ne sermaye kârlarını (meselâ yüksek borsa kârlarını) ne de temsil edilen miktarları hesaba kattığı için gerçek eşitsizliği

[1] Bütün bu rakamlar frankın 1957'deki değerine göredir, ki bu değer 1957'denberi yüzde 30 civarında devalüe olmuştur.

göstermiyor. 1000 liradan yüksek gelirler, vergiden sonra, 750 000 aile veya mükellefin eline geçen cem'an 1171 milyon liraya temsil etmektedir. Farzedelim ki aile başına 1000 liradan yüksek gelirlere vergi koyacağız. Vergiden sonra kalan cem'an 8389 milyon liradan 421 milyonunu (bütünün yüzde 5 kadarı) 19 milyon mükellef arasında paylaştırmış oluruz. Yine de eşitsizlik büyüktür ve bu dağıtım usulü kitlelerin hayat şartlarını pek değiştirmez. Şunu ilâve edelim ki, sanayi cemiyetinde yüzde beşlik bir gelir artışı, yüksek gelirlerin yeniden dağılımına kıyasla, iki yıllık bir iktisadî gelişme sayesinde daha kolay elde edilebilir. Cemiyetin topyekûn serveti sabit kaldığı takdirde yeniden dağılım usulü çok tesirli olabilir. Buna karşılık millî hasıladaki yıllık artış hızı yüzde 3 olduğu takdirde yüksek gelirlerin yeniden dağılımı birkaç yıllık normal iktisadî gelişmenin vereceğinden daha az birşey ifade eder.

Şimdi de bu rakamların bazılarını yorumlamaya çalışalım. Amerika'da halkın bir kısmının burjuvalaşması neden ileri geliyor? Eğer Amerika tecrübesini genelleştirmek istiyorsak bu suale cevap bulmayılız. Hayat seviyesinin yükselmesi millî hasılanın artışına, ve dolayısiyle eşitsizliğin azalmasına bağlıdır. Şüphesiz ki daima eşitliğe doğru bir gidiş yoktur, bu eşitliği ancak bazı metodlar kullanmak ve bazı istatistikler tutmak şartıyla müşahede ediyoruz. Muhtemelen, millî gelir içinde ücretlerin işgal ettiği yer batı ülkelerinin çoğunda belirli bir artış göstermemiştir. Eşitsizliğin azalışını göstermek için, en zengin mükelleflerin yüzde 1'inin geliri ile geri kalan yüzde 99 mukayese edilir. İşte Amerikan istatistikçisi Kuznets'in bulduğu rakamlar: 1913'de yüksek gelirlilerin yüzde 1'i bütün gelirin yüzde 16'sını alıyordu. 1929'da bu nisbet

hafif bir artışla yüzde 17.2'ye çıktı. 1939'da yüzde 13.3'e, 1948'de yüzde 9'a düştü. Bir başka rakam daha ilâve edelim. 1913'te yüzde 1'lik yüksek gelir diliminde vasatî gelir 5679 dolar, yüzde 99'un vasatî geliri ise 296 dolardı. Bugün bu münasebet 12531 dolara karşılık 1272 dolar halindedir. Başka ifade ile, aradaki nisbet yirmide birden onda bire inmiştir. Diğer Avrupa memleketlerine ait istatistiklerle de bu genellemeyi haklı gösterebilirim, ama şimdi metodu değiştirerek, rakam yerine muhakeme kullanacağız.

Sosyal tekâmülün Avrupa'da da Amerikadaki gibi olacağını göstermek için, gelir dağılımındaki değişmeleri hesaba katan bir teori bulmak lâzımdır. A. B. D.'deki durumun niçin bu şekilde geliştiğini izah etmeliyiz. Halbuki şimdi ne sosyologlar ne de iktisatçılar ittifakla kabul edilen umumî bir dağılım teorisine sahiptirler. Bu konuda her ikisi de yetersiz ve tatminkâr olmayan iki fikir arasında gidip-geliyoruz: Bunlardan biri olan marjinalist teori nikbin, diğeri yani Marksist teori ise bedbîn bir görüş gösteriyor. Amerikanın durumunu incelemeye geçmeden önce size bu iki izah şemasının ana unsurlarını hatırlatacağım.

Marjinalist teori işçi ücretlerinin marjinal üretim seviyesinde, yani istihdam edilen son işçinin randımanı seviyesinde teessüs ettiğini ileri sürüyor. Buradan hareketle kolayca şu muhakeme yürütülmektedir: Eğer işçinin verimi artarsa üretim de paralel olarak artacaktır. Hakikatte burada bir alt huduttan ziyade bir üst hudut görülmektedir. Eğer teşebbüs sahibi karar vermekte serbest olursa, ilâve bir işçi istihdam ederek ona yapılan işin kıymetinden üstün bir ücret vermeyecektir. Bu apaçık bir gerçektir. Fakat teşebbüs sahibi her zaman işçilere marjinal işçi se-

viyesinde ücret ödemek zorunda değildir. Üstelik, vasatî verim ile marjinal verim arasındaki fark üzerinde teorik bir münakaşa da yapılabilir. Nihayet burada pesimist (bedbîn) teoride önemli rol oynayan bir faktörün de hesaba katılması lâzımdır: Bir tarafta işverenlerin, öbür tarafta da işçilerin kudreti. Marjinalist teori verimin artışı ölçüsünde genellikle ücretlerin de artacağını söylemektedir. Ancak ücret artışı verim artışı kadar süratli olacak mıdır? Ücretlerin taban ve tavan arasında dağılımı nasıl olacaktır? Marjinalist teori bu suallere cevap veremiyor.

Mutlak yoksulluk fikri Marx'a atfedilir, ve gerçekten de *Komünist Manifestosu* ve *Kapital*'de bir tarafın geliri azamî hadde vardıkça öbür tarafta sefaletin azamî hadde erişeceğini bildiren ifadeler mevcuttur. Fakat *Kapital*'i dikkatle okuyacak olursanız bu fakirleşme mekanizmasının sırf ekonomik değil, sosyal olduğunu görürsünüz. İşçilerin ücretleri işçiyi ve ailesini aç bırakmayacak kadar gerekli masraflara göre tayin edilmektedir. Eğer işin verimi artarsa, işçi birkaç saat daha az müddet içinde kendisi için zaruri malları istihsal edebilir demektir. Marksist şemaya göre, işçinin vazgeçemeyeceği zarurî malların üretimi için gereken çalışma müddeti azaldığı takdirde reel ücretler de mutlaka artacaktır. İstismar hızı yükselmedikçe, yine Marksist şemadan çıkmaksızın, reel işçi ücretlerinin artacağını söyleyebiliriz. Peki, fakirleşmeyi tayin eden şey nedir? İhtiyat sanayi ordusu[1]. Marx, burada, teknik gelişmeler yüzünden ihtiyaç duyulmadığı

[1] Kâr hızlarının düşme temayülü birtakım ihtilâfların, krizlerin, belki bir felaketin meydana gelmesindeki faktörlerden birini teşkil eder, ama mutlak fakirleşmeye değil olsa olsa nisbî bir fakirleşmeye (sermayedarın gelirine nisbetle işçi gelirinin azalmasına) yol açabilir.

için işten atılanların iş piyasasını bozduklarını, işçilerin pazarlık gücünü azaltarak işverenlerin kudretini pekiştirdiklerini söylüyor. Bu ihtiyat işçi ordusu, üretim güçlerindeki gelişmeye rağmen, iş piyasasındaki arz ve talep münasebeti dolayısiyle ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır. Devamlı işsizlik, işçilerin verim artışından faydalanmasına mani oluyor. Eğer bu tahlil doğru ise, *Kapital*'deki izah şemasını muhafaza etmemizin ve buradan fakirleşme neticesini çıkarmamamızın sebebi anlaşılır. Karşı kuvvetlerin gücü ihtiyat işçi ordusunun yarattığı tesiri gidermeye ve onun da ötesine geçmeye yeter. Bu karşı kuvvetler zarurî çalışma müddetini azaltan verim artışı ile sendika halinde teşkilâtlanmadır.

Fakirleşme faraziyesi bizatihî saçma bir iddia da değildir. Verimdeki artışa rağmen işçi ücretlerinin düşmesi mümkündür. Muayyen şartlar dahilinde böyle bir durum görülebilir, işçi sayısındaki fazlalığın müteşebbise marjinal verim seviyesinin çok altında ücret ödeme imkânı vermesi kâfidir. Fakat bu izah şeması batıdaki kapitalist sanayi cemiyetlerine tatbik edilemez, çünkü: birincisi, doğumlar azalmıştır; ikincisi, ihtiyat işçi sayısı azalmıştır; üçüncü olarak da, işçi teşekküllerinin gücü Marx'ın işverenlere atfettiği gücü kırmıştır.

Sanayileşmenin başlangıç safhasında fakirleşmenin ortaya çıkma ihtimali daha fazladır. Gerçekten, bu safhada yatırım ihtiyaçlarına öncelik verilmektedir. Geçen yılki derslerimizde Sovyetler Birliğinde beş yıllık plânlar devrinde işçilerin nasıl fakirleştiğini uzun uzadıya incelemiştik. Önemli nisbette yatırımlar işçi ücretlerinde yükselmeye engel olmaktadır. Bu ilk sanayileşme safhasında genellikle işçi sayısının çok olduğunu da unutmayalım; burada gaye, hattâ plâncıların da ilk gayesi, mümkün oldu-

ğu kadar çok işçi çalıştırmaktır. Bu gayeye ulaşabilmek için de, netice itibariyle, azamî yatırım yapmak üzere işçi ücretleri kısılır. Sovyet tipi sanayileşmenin yaratmak zorunda kaldığı bu durum, şu veya bu şekilde, 19 ncu yüzyılın kapitalist sanayileşme hareketlerinde de vardır, ama orada sermaye ferdî gelirler vasıtasıyla intikal etmiş ve aynı zamanda Marksın müşahede edip de hiç hoşlanmadığı hadiseleri - kârların imtiyazlı gruplar elinde birikmesi - doğurmuştur. Başlangıç safhasında aslan payı ister - istemez yatırıma gittiğine göre, işçi ücretleri artar mı yoksa azalır mı? Buna verilecek cevap, kesin incelemeleri gerektiren bir istatistik meselesidir. Şurası muhakkak ki, ihtiyat işçi ordusunun baskısıyla mutlak fakirleşme hadisesi, Marx'ın yazdığı şekliyle, her türlü rejimde *meydana gelebilir*. Sovyet plâncılarının 1928 - 38 arasında durumu ne idi? Onlar da fazla işgücü ile karşı karşıya bulunuyorlardı: İşsizler değil, ziraatta işe yaramayan kimseler (onlar olmadan da aynı ziraî üretim elde edilebilirdi). İdareciler asıl meselenin bu işçi yığınını sanayie kaydırmak olduğuna hükmettiler, bunun için de ücretleri düşük tutmak gerekiyordu. Kapitalist bir sistemde bu hadise daha sarsıcı görünüyor, çünkü teşebbüs sahipleri (işverenler) imtiyazlı durumdadır ve fazla işçi bulunmasından kuvvet alarak istihsal masraflarını kısabilir, yani ücretleri düşürebilirler[1].

Her iki tarafta ücret mekanizmasının temeli birbirinden farklıdır.

[1] Marx'ın *Kapital*'de uzun uzadıya anlattığı kadın ve çocuk işçiler bu hesaba dahil değildir.

XII

Sınıf Mücadelesinden Çekişmeli Tatmin Yoluna Gidiş

Geçen hafta batı tipi sanayi cemiyetinde sosyal tekâmülün istikametlerini incelemiş ve başlıca dört temayül ayırdetmiştim: Ziraattaki iş gücünün sanayi ve büro hizmetlerine kayması, *ücretlendirme,* mesleklerin, gelirlerin ve hayat tarzlarının *farklılaşması,* ve nihayet nüfusun gitgide artan bir kısmının burjuvalaşması. Ayrıca, ücret piramidinin tabanı ile zirvesi arasındaki farkın azaldığına da işaret etmiştim. Şimdi buradan hareket ederek, A. B. D. de millî gelir dağılımındaki değişmelerin ne suretle meydana geldiğini ve bu değişmelerin başka memleketlerde de görülüp görülmeyeceğini araştıracağız.

Burada en önemli faktör topyekûn gelirdeki yükselmedir. Gelir dağılımında değişmeler olmasa bile yine burjuvalaşma meydana gelirdi. Piramidin bütün halinde yükselmesi neticesinde, kaçınılmaz bir hadise olarak, işçi üst tabakası küçük - burjuva hayat şartına geçecektir. Hatırlayacağımız gibi yılda 2000 dolardan az geliri olanların geliri 1929'da topyekûn gelirin yüzde 42.7'sini teşkil ediyordu: 1953'te bu gelir kategorisinin nisbeti yüzde 22.9'dan daha fazla değildir. Buna karşılık, aynı zaman içinde 4000 dolardan yukarıdaki gelir dilimi yüzde 21'den yüzde 44.9'a çıkmıştır; 1957'de ise bu nisbet yarıyı geçiyordu. Bu seviyedeki hayat tarzının küçük - burjuva hayatı

olduğunu kabul edersek, Amerikan nüfusunun yarısı böyle bir hayata kavuşmuş bulunmaktadır.

Aslında insan mantıken, herkesin bildiği bir gerçeğe göre, zenginin daha zengin olması fakirin zenginleşmesinden daha kolay olduğu için, eşitsizliğin gitgide artacağını düşünür. Herkes kendi tecrübesinden bilir ki, sermayesi olanlar iş gücünden başka şeyi bulunmayanlara nisbetle gelirlerini çok daha artırma imkânına sahiptirler. Şu halde karşımızda açıkça şaşırtıcı bir hadise var. Şahsî müşahedemize dayanarak hepimiz de, meselâ Fransa'daki rejime sahip bir memlekette, zenginlerin gitgide daha zengin olduklarına, fakirlerin de fakir kaldıklarına inanırız. Halbuki nesiller arasında mukayese yaptığımız takdirde bunun tersine bir hadiseye rastlıyoruz; önemli derecede eşitsizlikler yine devam etmekle beraber eşitliğe doğru bir gidiş görülüyor. Gerçekten, 19 ncu asırda gelirlerin gitgide belli noktalarda toplanması oldukça sık rastlanan bir hadise idi, ama 20 nci yüzyılda bu temayül artık hakim değildir, karşı temayüllerle geriye itilmiştir.

Marksist teorilerle ilgili olarak size açıklamak istediğim birinci nokta şudur: Batı tipindeki sınaî ekonomilerde teşebbüsler yeniden belli noktalarda toplanmış bulunuyor, fakat aslında mantıkî olan garip bir şekilde, bu durum gelirlerin de belli noktalarda toplanmasına değil, aksine yol açmaktadır. Bugün Amerika'da en büyük 100 şirket (bankalar ve sigorta şirketleri hariç) 130 milyar dolarlık ciroya sahiptir, ki bu rakam A. B. D'nin gayrisafî millî hasılasının üçte birine yakındır; bu şirketlerde çalışanların sayısı da 6.5 milyon, yani Amerikadaki toplam çalışan insan sayısının onikide biridir. Fakat aynı zamanda bu şirketlerin sermayeleri milyonlarca hisse senesi sahibine aittir ve bu hissedarlar 12 milyon dolar

vergi öderler. Kârdan alınan hisselerin dağılımı nisbeten zayıftır. Otofinansman ve vergiler kârda büyük bir azalma meydana getirir.

Bu rakamlara bakarak, bu milyonlarca hisse sahibinin teşebbüs piyasasında hiç tesiri olmadığını ve şirket direktörleri oligarşisi karşısında tamamen güçsüz kaldıklarını sanmayalım. Büyük şirketler artık gelirleri kendi ellerinde toplamıyorlar, çünkü bunlarda görev farklılaşması ve ücret farklılaşması bahis konusudur. Başka ifade ile, ortada az sayıda büyük gelir sahipleri ve büyük bir dar gelirli kitlesi yok, fakat gelir hiyerarşisinin tabanı ile zirvesi arasında bir seri ara - gelir kademeleri vardır. Diğer taraftan, işçi sendikaları da bu şirketlerin idaresi üzerinde devamlı bir baskı yaparlar. Devlet de malî baskı yaparak kâra ayrılan kısmı azaltacak ve brüt kârlardaki otofinansmana ayrılan kısmı çoğaltacak şekilde bir tesir icra eder.

Böyle bir durumda, size geçen hafta söylemiş olduğum gibi, sosyal faktörlerle ekonomik faktörlerin birbirine karıştığını görüyoruz. Sosyal faktör, birinci derecede ve her şeyden önce vergi faktörüdür. Batı tipindeki bütün sanayi medeniyeti ülkelerinde vasıtasız, müterakkî vergi usulü gelir arttığı ölçüde bu gelirin daha büyük bir kısmını almaktadır. İngiltere'de yılda 1000 - 2000 lira olan gelirlerin yüzde 25'i 2000 - 4000 lira arasındakilerin yüzde 50'si, 4000'den fazla gelirlerin yüzde 75'den fazlası, 6000'den yukarı gelirlerin de daha büyük bir kısmı (17.7 milyon liranın 16.2 milyonu) vergiye gider.

Vergi sisteminin elverişliliği memleketten memlekete ve kaçırılan vergi nisbetine göre değişiyor. İngiltere'de ka-

nunun ifadesini ihlâl etmeksizin ödenen vergiyi azaltmak için gayet ince usuller bulunmakla beraber, Fransa'da vergi kaçakçılığı oradakinden daha çoktur. Kaçırmaları da hesaba katınca bile, vasıtasız vergi usulü yine gelir eşitsizliğini azaltan tesirli bir vasıta olmaktadır. İkinci bir sosyal faktör de, gelirlerin sosyal sigorta yoluyla yeniden dağılımıdır. Mamafih bunun gelir eşitsizliğini her zaman azalttığından emin değiliz. Fransa gibi bir memlekette kesilen depozitlerin tamamı olmasa bile büyük bir kısmı muhtemelen bizzat ücretlilerden temin edilmektedir; sosyal sigorta bu vaziyette ücretlilerin kendi aralarında bir yeniden - dağılıma yol açıyor. İktisatçılar arasında münakaşa konusu olan bu problem çok büyük bir teknik giriftlik arzetmektedir. Ben şimdi bunun teferruatına girmeyeceğim.

Eşitsizliğin giderilmesindeki ekonomik faktöre bakalım. Önce, ekonominin herbir sektöründen gelen gelirler değişmektedir. Devamlı şekilde yeni teşebbüsler ortaya çıkıyor, eski sanayilerin rolü azalıyor. Ziraî gelirlerin nisbeti gitgide azalıyor. Toprağa bağlı servetler artık eskisi gibi istikrarlı değildir. Nesilden nesile eşitsizliğin artmasına mani olan şey, modern ekonominin katı ve sabit bir yapıya sahip olmayışıdır. Sektörler arasındaki münasebetler mütemadiyen değişmekte, bu da yeni şahıslara önemli gelirler elde etme imkânı vermekte ve yine muhtemelen büyük servetleri elde tutanların bazıları nisbeten fakirleşmektedir.

Ücretlendirme adı altında incelemiş olduğumuz hadise de bu manâda aynı derecede ve zarurî bir rol oynuyor. Nüfusun gitgide daha çok bir kısmı ücretli kategorisine girdiği ölçüde, eşitsizlik bilhassa ücretliler arasındaki bir eşitsizlik halindedir. Bu durumda ücretli eşitsiz-

liğini gidermek, yani piramidin tabanı ile zirvesi arasındaki farkı azaltmak kolaydır. Tam kapitalist manâda gelirler, yani kârlar topyekûn gelir içinde ne kadar az yer tutarsa, progresif bir eşitlendirme o kadar kolay demektir. Şimdi bu önemli probleme geliyoruz.

Yirminci yüzyıl boyunca, sermaye geliri adı verilen kısım topyekûn gelire nisbetle devamlı azalma halinde olmuştur. Bu hadise çok defa yanlış değerlendirilmemiş olsaydı hiç üzerinde durmaya değmezdi. Sermaye gelirlerindeki azalma temayülü birçok sebeplere, ekseriya enflasyona, dağıtılan kâr hisselerindeki azalmaya, miras üzerine konan vergiye, mülk kirasının düşüklüğüne bağlanabilir. Yüksek gelirlere konan vergiler buna benzer bir tesir yapmaktadır. Birkaç rakam verelim: A. B. D. de 1929 da (rakamlar doların carî değerine göredir, ben burada sabit bir satın alma gücüne göre hesaplamıyorum) şahsî gelirler cem'an 85 milyar doları buluyordu, bunun 51 milyarı maaş ve ücretler, 33 milyarı kadarı, yani bütünün yüzde 40'ına yakını, sermaye gelirleri idi. 1955'te ise 306 milyar dolarlık gelirin 216 milyarı çalışanların geliri, 76 milyarı ise kiralardan, hisse senedi ve faizlerden elde edilen gelirdi. Görüldüğü gibi, 1929'da yüzde 40 olan nisbet 1955'te yüzde 25'e düşmüştür. Başka bir rakam: 1929'da şirketlere ait cem'an 9500 dolarlık kârdan 5800 milyonu, yani yarıdan fazlası hisse sahiplerine gitmiştir. 1955'te hisse sahiplerine dağılan miktar 41 milyar doların 11 milyarı, yani dörtte bire yakınıdır. İngiltere'de de hadise aynı ölçüde gelişmiş bulunuyor. 1955'te vergilendirmeden önce hususî gelirlerin yekûnu 15688 milyon lira idi, bunun 10000 milyondan biraz fazlası maaş ve ücret geliri idi. Karışık gelirler, yani ferdî teşebbüs sahiplerinin gelirleri 1700 milyon, kira, hisse senedi ve

faiz gelirleri ise 1800 milyondu. Dağılım şöyle oluyor: Bağımsız çalışanlar yüzde 11; sermaye yüzde 12 - 13; transferler yüzde 7 - 8. Maaş ve ücretler üçte ikiyi teşkil ediyor. Sermaye gelirlerinin nisbeti olan yüzde 12 - 13 ise İkinci Dünya harbinden önceki miktara nisbetle yüzde 50 azalmıştır.

İktisadî ve sosyal mahiyetteki bu hadiseler kapitalist veya demokratik denilen bütün batı memleketlerinde (hattâ başka türlü gelişmekle şöhret yapmış memleketlerde) görülmektedir. Fransa'daki tekâmülün bazı hususiyetlerine işaret edelim. Birincisi, geçen hafta da ima ettiğim gibi, *ücretlenmeye karşı mukavemettir*, ki bu hadise istatistiklerle şöyle bir manzara arzediyor: İngiltere'de yüzde 12'yi ve Amerika'da daha azını teşkil eden karışık (mürekkep) gelirler Fransa'da topyekûn gelirin yüzde 30'dan fazlasına yükseliyor. "Bağımsız" tabiri kapitalist sisteme tamamen dahil olmamış bulunanların hepsini birden ifade etmektedir; bunlar henüz kâr ile ücret arasında fark görmeyen kimselerdir, çünkü kendilerini çalıştıran birer işveren durumundadırlar.

Fransa'daki sosyal tekâmülün ikinci özelliği de sermaye gelirlerine ait kısmın diğer bütün ülkelerdekine kıyasla daha çok azalmış olmasıdır. Bu hüküm, Fransa'nın karşılaştığı güçlüğü kapitalizmin muhafazakârlığı ile izaha çalışan yabancı yorumcuları çok şaşırtacaktır. Onların yorumu belki doğrudur, ama enflasyonun burada diğer ülkelerdekinden daha kuvvetli olduğu da doğrudur. Kiralar maksatlı bir şekilde çok düşük bir seviyede tutulmaktadır; devlete ait kira gelirleri (rant) sıfıra inmiştir. Tam manâsıyla sermaye gelirlerinin Fransa'da topyekûn gelirin yüzde 5 ini teşkil etmesine karşılık, İngiltere'de ve

A. B. D. de bu nisbetin iki misli olduğuna da şaşmamak gerekir.

Bizim cemiyetimizin bahsedilmeye değer üçüncü özelliği de intikal gelirleri nisbetinin batı medeniyetine dahil bütün ülkelerdekinden daha yüksek oluşudur. Aile içindeki gelir tahsisleri olsun, emeklilik ödemeleri olsun, filân şahıs tarafından kazanılan ve filâncaya intikal eden, hattâ kazanan şahsa değil de devlet veya sosyal sigorta aracılığıyla bir başkasına giden bütün gelirler intikal geliridir. Fransa'da bu gelirlerin nisbeti topyekûn gelirin yüzde 15'ine yakındır, ki bu nisbet İngilteredekinin iki mislini, Amerikadakinin ise iki mislinden fazlasını buluyor. İşin esasına bakarsak, bir ekonominin batı ülkeleri içinde hem en az kapitalist olması hem de en yüksek ölçüde gelir dağılımı yapması garip bir hadisedir. Gerçekten, daha az "ücretlendirilmiş" bir ekonomide gelirlerin aktarılması daha güç olmak gerekirdi. Aslında vergilendirilmesi en zor olan sosyal kategoriler karışık gelir sahibi olanlardır. Hiçbir memlekette ne mülk sahibi köylüye ne de sermaye sahibi tüccara gayet müessir vergi koymanın başarılmış olduğunu sanmıyorum. Ücretli kısmının en az olduğu, fakat aynı zamanda gelir intikallerinin en fazla olduğu bir cemiyet, netice itibariyle protesto hareketleri veya sosyal buhranlar halinde ortaya çıkan iktisadî tezatlar taşır[1].

Eğer bu tahlillerimiz doğru ise, diyebiliriz ki, çalışanların bir kısmının burjuvalaşması ve eşitsizliklerin azalması bütün demokratik sanayi memleketlerinde - iktisadî gelişme devam etmek şartıyla - görülen bir hadise-

[1] Bu derslerin verildiği tarihtenberi Fransadaki gelişme bu iddiayı teyid etmektedir: İktisadî gelişme ve ücretlendirme hızlanmıştır.

dir. A. B. D. de olanlar istisnaî veya anormal durumlar değildir. Avrupa'da da kudretli sendikalar, vasıtasız vergi usulü, hisselere verilen kârda azalma, görevlerin ve dolayısiyle ödemelerin farklılaşması vardır. Bu hadiselere bakarsak, eşitsizlik üzerinde yapılan kavgaların artık tarihe karıştığını söyleyebilir miyiz? Böyle bir netice çıkarmak saçmalık olur. İnsanların makul olduklarını - gerçek dışı bir faraziye - farzetsek bile, bu kavga sona ermiş sayılmaz. Niçin? Şimdi bunun çeşitli sebeplerini izah etmeye çalışacağım ve böylece geçen derste farkına varmadan size verdiğimi sandığım nikbin intibaı sınırlandıracağım. Sermaye veya servet eşitsizliği oldukça önemli miktardadır ve sermaye dağılımının bir - iki nesil öncesinden belirli bir şekilde daha eşit olacağından da emin değiliz. Nüfusun bütününün hayat seviyesi bakımından bu hadisenin fazla önemi yoktur; zira, sermaye dağılımındaki eşitsizliğe rağmen gelirlerin eşitlenmesine doğru kuvvetli bir temayül mevcuttur. Fakat servetler arasında büyük farklar bulunmasının adaletsiz olduğunu düşünenler, bugünkü cemiyetleri kötülemeye devam etmek için bütün delillere sahiptirler. Gerçekten, servetler gayet eşitsiz bir şekilde dağılmaya devam etmektedir ve, miras hakkı kaldırılmadıkça, her nesilde imtiyazlı bir azınlık bulunacaktır.

Dahası var. Size ana hatlarıyla anlatmış olduğum tekâmül, rakamların doğru olduğu farzedilse bile, gelir eşitsizliklerindeki büyüklüğe mani olmuyor. Amerika Birleşik Devletlerinde birkaç yüzbin insan yılda 2000 veya 1000 dolardan daha az almaktadır. En az gelirler umumî efkârın haysiyetli bir hayat dediği şeyi temin etse bile, bu hiyerarşinin cemiyet bünyesinin bir parçası olduğu söylenebilir. Hakikatte, kabaca en zengin mem-

leket (gelir dağılımının en eşit olduğu yer değil) olan Amerika'da nüfusun yüzde 16 - 20'si asgarî geçim şartları içinde yaşayacak kadar az kazanmaktadır.[1] Bu yüzdendir ki birçok iyi niyetli insanlar şöyle bir reaksiyon gösteriyorlar: Herkese haysiyetli bir hayat yaşatmaya yetecek kadar zengin kaynaklara sahip bir memlekette bu nisbette bir sefaletin görülmesi utanç vericidir.

Münakaşanın bu noktasında Schumpeter tipi iktisatçılar şunu diyebilir: Geçen elli yıldanberi gelen tekâmülü yarım yüzyıl kadar ilerletin, bu ölçüde fahiş bir fakirlik ortadan kalkacaktır. Belki öyle, ama herkes iktisatçı değildir, ve hattâ ilim adamları bile, gelir eşitliği bakımından daha az kusurlu fakat daha tenkide müsait cemiyetlerde, pek rasyonel olmasa dahi gayet beşerî reaksiyonlar gösterebilirler. Amerikan tipi bir cemiyet, nazarî olarak aşırı fakirlik hallerini ortadan kaldırabilir. Şimdilik bu imkân gerçekleştirilmiş değildir. Ben hiçbir sosyal sistemin bu türlü problemleri tamamen halledebileceğinden emin değilim. Belki bütün cemiyetler giderilmesi güç bir kusurluluk emsali (coefficient d'imperfection) ihtiva et-

[1] 1963 Temmuzunda, *Bureau of Labour Statistics*'in istatistiklerini yorumlayan *Economist* dergisi şunları yazıyordu: "Amerikan ailelerinin üçte bir kadarı, Amerikan ölçülerine göre, fakirdirler. İstatistikçiler 4000 dolar yıllık geliri olan 4 kişilik bir ailenin ve 2000 dolar alan tek başına yaşayan bir şahsın fakir sayılacağını söylüyorlar. Bu gelir seviyesinin altında yaşıyan 50 milyon kişi vardır. "Fakir" halkın 11 milyonu çocuklar veya 10-20 yaş arasındaki gençler 8 milyonu 65 yaşın altında olan (ki yarısı ihtiyardır), 12 milyonu siyahlar (bu kategoriler üzerinde şüpheye mahal yoktur), geri kalanı da Portorikolular ve diğer azınlık ırklar, geri kalmış bölgelerde veya sanayiin çöktüğü yerlerde yaşayan beyazlardır.

mektedir; giderilmesi çok güç olan bu kusurluluk dolayısiyle nüfusun yüzde 10 - 15'i ya kabiliyetsizlikleri, ya kötü şansları, yahut da isyankâr ruhları yüzünden kaderlerinin kurbanı olmakta, cemiyetin dışına atılmaktadırlar. Uygun bir organizasyon vasıtasiyle bu acıklı hallerin giderilebileceğini ne kabul ne de inkâr ediyorum[1]; ben sadece sosyal ve iktisadî tekâmülün protestocuları geçerli delillerden mahrum etmediği gibi, gelir eşitliği yolunda şimdiye kadar elde edilen neticelerin de pek iç açıcı olmadığını söylüyorum.

Ve nihayet, malî vergi istatistiklerini de ihtiyatla karşılamak gerekir. Meselâ İngiltere'de az sayıda birtakım ailelerin yılda resmen 5000 liradan fazla gelirleri bulunmasına şaşmamak elde değildir; eğer bu yüksek vergileri sokaklarda dolaşan Rolls - Royce arabaların sayısıyla karşılaştırırsanız, vergi istatistiklerinde birtakım prensip hataları bulunduğuna inanırsınız. Orada sermaye kazançlarından vergi alınmaz ve bu kazançlar malî istatistiklerde görülmez. Tablolarda rastlanan dilimler vergi alındıktan sonraki net gelirlerle, yani hesap maharetine imkân veren elâstikî bir kategori ile ilgilidir. Brüt gelirler kademesinde yukarı doğru çıkıldıkça, gelirden alınan nisbet de artar. En fazla vergi verenler en zenginlerdir. Malî bakımdan da bu duruma bir diyecek yoktur, ama bunu ahlâkî bakımdan korkunç bulanlar vardır. Görülüyor ki, gerçek eşitsizlik malî istatistiklerin gösterdiğinden daha azdır.

Batıdaki gibi bir sosyal - iktisadî sistemin eşitlik bakımından durumu üzerinde, her tip ödemenin dayandığı gerekçe konusunda bir prensip münakaşası yapılır. Çok

kimse sermayeden elde edilen gelirin bu haliyle menfur bir gelir olduğunu, maaş ve ücret eşitsizliğinin meşru olduğunu, çünkü bunun fonksiyon eşitsizliğinden ileri geldiğini, kârın meşru olmadığını, çünkü çalışarak elde edilmediğini düşünmektedir. Belli ki bu tenkidciler kârların dağıtılmasıyla kitlelerin durumunda göze çarpar bir değişiklik olamayacağının farkındadırlar. Fakat bundan bahsetmeksizin de mevcut sistemi prensip itibariyle yerebilirler. Yapılan yerginin kuvveti, kâr miktarının halkın hayat seviyesine önemli bir tesir yapmayışı dolayısiyle zayıflamaktadır. Siyasî bakımdan bu tenkidcilerin ihtirasları durulmaya doğru gidiyor, ama münakaşanın akademik tarafı da kalmıyor.

Son bir vakıa daha var ki, eşitsizlik konusunda bazan çok hararetli münakaşalara yol açıyor: Gruplar arasında ve herbir grubun kendi içinde çok tesirli eşitsizlikler mevcuttur. Meselâ Fransa gibi bir memlekette ziraatla uğraşanlar çok az vasıtasız vergi ödemektedirler; bunların çok büyük bir kısmı ise, gelirleri pek az olduğundan, vergi ödeyecek halde de değildirler. Fakat zengin ziraî teşebbüslerin sahipleri çok az vergi veriyorlar, ücretliler de bu durumu protesto ediyor. Topraktan elde edilen artık-değerler çok büyük, fakat aslında haksız olan zenginliklere imkân vermektedir. Böylece, görenlere hiç de haklı gibi gelmeyen eşitsizlikler doğmakta ve büyümektedir. Belki burada çok temelli bir gerçek bulunuyor. Kapitalist cemiyetlerin (belki bir gün Sovyet tipi cemiyetlerin de) esasında gelir dağılımı konusunda bir rekabet vardır. Bu rekabetten vazgeçilemez, çünkü bizim cemiyetlerimiz materyalisttir ve kanaatkâr bir hayata hiç kıymet verilmez. Satınalma gücünü azamîye çıkarmaya önem verilince de, bir gelir dağılımının adil olup olmadığının her

defasında araştırılması gayet normaldir. Bu münakaşa en azından herkesin her istediğini alabileceği bir mutlak zenginlik seviyesine erişilinceye kadar devam edip gidecektir. Sanayi cemiyeti kaynakların çoğalmasına ve eşitsizliklerin azalmasına doğru tekâmül ettiği ölçüde, gelir dağılımı konusundaki rekabetin şiddet ve kesafetinde azalma olması tabiîdir.

Şu halde, sanayi cemiyetlerinde çeşitli gruplar arasında gelir dağılımı konusundaki mücadelenin şekli ve karakteri bakımından görülen temayüller nelerdir? Bana göre bu temayüller şöylece sıralanabilir: pasifliğin azalması; isteklerin kesifleşmesi ve ihtilalci hareketlerin ve şiddet kullanma temayülünün zayıflaması. Şimdi bu üç hadise üzerinde bazı yorumlar yapacağım.

1. Pasifliğin azalması: Bugüne kadar, halkın büyük bir kısmı geleneklere göre yaşıyordu ve belli bir hayat seviyesini, belli bir hayat tarzını kendine zarurî görüyor, bu hayatın düzelmesi için bir ümit taşımıyordu. İşte benim sosyal pasiflik dediğim şey, insanların talepte bulunmaması, daha iyi birşey beklememesidir. Hiç şüphe yok ki, muayyen bir muhafazakâr anlayış sahibi olanlar için büyük bir hayal kırıklığına yol açacak şekilde, sanayi cemiyetlerinin özelliği hem kollektif gelir kaynaklarını hem de herkesin taleplerini artırmak olmuştur. Gayet mantikî, normal, ve içinde yaşadığımız cemiyetin özüne uygun bulunan bu hadiseye önem vermemek saçma olurdu. Çok defa, kapitalist şirketlerin müdürleri üzüntü ile beyan etmişlerdir ki, başka medeniyetlerde çalışan insanlar kendileri için zarurî olan miktarda bir gelir elde ettiklerine kanaat getirince çalışmayı bırakıyorlar, daha fazla kazanmaya bakmıyorlardı. Başka bir cemiyet çerçevesi içinde pek çok bakımlardan makul görünen bu tavır bütün sa-

nayi cemiyetlerinde istenmeyen bir tavır olmuştur. Fransızları talepte bulunmaya itmeden onlara menfaat istemeyi öğretemezsiniz. Geleneksel bir hayat içinde kalmış kimselerin azalması bizim medeniyetimizin mantıkî tekâmülüne uygun ve hemen hemen zarurî bir hadisedir.

2. Aynı şekilde, sanayi cemiyetlerinde taleplerin, talepte bulunma vesilelerinin, teşkilâtlı fert ve grupların da gittikçe çoğaldığına şahit oluyoruz. Kendi gelirleri ile başkalarının geliri arasındaki farkı gören bu teşkilâtlı gruplar kâh gelirlerindeki bir azalma karşısında, kâh gelir kaynaklarının yeteri kadar artmaması halinde, hiç değilse başkalarındaki artışa kıyaslama yapark, protestoda bulunuyorlar. Menfaat talebinde bulunma, kıyaslamadan ayrı birşey değildir. Sanayi medeniyeti içindeki demokrasilerin bir özelliği de devamlı huzursuzluk halidir. Eğer bu talepler ve protesto hareketlerini ortadan kaldırmak istersek çok kötü neticeler doğuran vasıtalar kullanmamız, belli bir gruba neyin haklı neyin haksız olduğuna karar vermek hususunda mutlak selâhiyet tanımamız gerekir. Küçük bir grubun başkalarını Tanrı, tarih, veya ırk adına susturması ve gelirleri cemiyetin menfaatına göre dağıtması lâzımdır. Bu şekilde, bir grubun mutlak kuvvete başvurması sanayi cemiyetlerinde devamlı bir imkân veya cazip bir hal çaresi halindedir; *sanayi cemiyetinde normal olan şey ihtilâfları kabul etmek ve bunları durultmak değil, fakat tehlikeli bir hal almalarına engel olmaktır.*

3. Buradan üçüncü bir mesele çıkıyor: Şiddete ve ihtilâlci mücadeleye başvurma temayülü genellikle zayıflamış bulunmaktadır. Bir menfaat talebi hangi hal ve şartlarda aşırı bir mahiyet kazanır? Evvelâ, fiyatların

düşmesi, işsizlik, iktisadî kriz hallerinde. Bugün bu unsurların Amerika Birleşik Devletlerinde bir araya geldiğini farzedersek, orada da şiddet hareketlerinin beklenmesi gerekir. Halbuki müşahitlerin çoğu böyle bir neticenin doğmayacağını, çünkü Amerikan hükûmetinin kitle halinde işsizlikle birlikte büyük bir krizi görmektense, mümkün olan herşeyi - topyekûn plânlama dahil - yapacağını söylüyorlar. (Tabiî, plânlama da serbest teşebbüs adına yürütülecektir). Şimdiki halde sanayi cemiyetleri, muhtemelen, 1930 - 40 arasındaki gibi bir krize tahammül edecek durumda değildirler. Benim size belirttiğim temayül on yıldanberi müşahede ettiğimiz düzenli bir iktisadî gelişme sayesindedir, ama böyle bir gelişmenin devamını garanti edemeyiz. Diğer taraftan, gelişme devrelerinde işçi teşkilâtları ve genellikle çeşitli sosyal grupların temsilcileri de, gelir dağılımından başka bir gayeleri bulunmadığı takdirde, anlaşma yolunun kavga yolundan daha iyi neticelere götüreceğini görmezlik edemezler. Amerikan işçi sendikaları doktrin veya ideoloji ile hareket etmiyor; onların üretim vasıtalarını devletleştirmek gibi bir hevesleri yok, devletten ziyade patronlarla müzakereye girmeyi tercih ediyorlar ve muntazam bir şekilde saat başı ücret artışı elde ediyorlar. Ne diye şiddete başvursunlar? Bütün organizasyonlarda kollektif hareket biraz da idarecilere bağlı birşeydir. Büyük sendikaların genel sekreterleri ise hem itibarlı ve kuvvetli bir mevkie, hem de yeteri kadar malî güce sahip bulunuyorlar. İhtilâlci usul, yani devleti ele geçirme yolu bu sendika şeflerini doğrudan doğruya siyasî liderlerin emri altına sokacaktır. Onlar biliyorlar ki, siyasî ve idarî makamlar sendikaların bağımsızlığını tanıdığı ve sendikalara, bir parti halinde tecessüm etmiş proleterya namına

kendileri idareci tayin etmediği müddetçe, daha hür ve şahsî bakımdan daha emin durumdadırlar.

İlerleyen bir ekonomide çeşitli sosyal grupların barışçı bir ihtilâf içinde, tabir caizse devamlı çekişme halinde olmaları normaldir. Elbette ki, yine de az veya çok sayıda birtakım şiddet kullanma vesileleri bulunacaktır: Grev bunlardan biridir. Milli gelirin dağılımı konusundaki sakin bir rekabetten ayrılarak ihtilâlin lirik veya dehşetli kahramanlık safhasına geçmek için ne lâzımdır? Herşeyden önce, birbiriyle zıt görünen fakat birbirini destekleyen iki duygu gerekir: Ümit ve ümitsizlik; insanlar kendilerini kabulü imkânsız bir durumda görmeli, bir taraftan da başka bir realiteyi tasavvur etmeli. İster hoşumuza gitsin, ister gitmesin, meselâ İsveç veya Norveç gibi demokratik ve barışçı sanayi cemiyetleri ne ümitsiz, ne de zengin ümitlerle dolu bulunuyorlar. Bu cemiyetler yarı memnun, yarı gayri - memnun durumdadırlar. Bütünü kabul ediyorlar, teferruata ait meselelerde hoşnutsuzluk gösteriyorlar. Bu türlü kavgalı bir tatmin hali ihtilâlci havanın çok uzağındadır.

Yirminci yüzyılın ortasında sanayi cemiyetlerinin ümitten de ümitsizlikten de uzak düşmeleri üzüntü konusu olabilir, ve belki bu iki duygunun birbirinden ayrı olmayışı da kaçınılmaz birşeydir. Belki Fransa (ki benim anlattığım barışçılık standardına tamamen uymuş değildir) ümitli insanların ümitsizlerden çok daha fazla olduğu bir memlekettir. Belki bizim memleketimizdeki zahirî ihtilâl havası ideolojik şüpheciliğin eksikliğinden ileri geliyor. Kehanetçiliği ve kurtarıcı beklemeyi bu kadar tenkid eden ben bile, zaman zaman, koynundan büyük ümitler çıkaran o ümitsizlik devirlerinin hasretini duyuyo-

rum; halbuki kavgalı tatmin yolu bana bugün için en kabule değer yol gibi görünüyor. En kabule değer yol, ama en iyi ve en yüce yol değil[1].

[1] 1963'te Fransa da barışçılık yoluna girmiş bulunuyor. İhtilâlcilere artık sadece küçük hiziplerde rastlıyoruz ve Fransız komünistleri hiçbir zaman şimdiki kadar muhafazakâr olmuş değillerdir.

Sosyal tekâmül hızlanıyor. 1954-1962 arasında ziraî teşebbüslerin kârını istismar edenlerin sayısında yüzde 29,4, ziraatta çalışan ücretli sayısında ise yüzde 28 azalma oldu. 1962'de ziraattan artık-değer alanlar artık bu sahadaki işgücünün yüzde 15,7 sinden fazlasını (eskiden yüzde 28,8 idi) teşkil etmiyor; ziraattaki ücretlilerin nisbeti ise yüzde 6'dan yüzde 4,3'e inmiştir. Ayni şekilde,*ücretlendirme* de hızlanmıştır: Sanayi ve ticarette patronların sayısı, 1954-62 arasında, yüzde 13,1 azalmış, diğer taraftan yüksek seviyedeki ücretliler ve serbest meslek sahiplerinin sayısı ise yüzde 37,4 (bütünün yüzdesi olarak, yüzde 2,8'den yüzde 4'e), orta seviyedeki ücretlilerin sayısı yüzde 30,8, istihdam edilenlerinki yüzde 16,3, sanayi işçilerinin sayısı ise yüzde 8,8 artmış bulunuyor.

XIII

Objektif Farklar, Sosyal Mesafe, Sınıf Şuuru

Geçen derste batı cemiyetlerindeki sosyal - ekonomik gelişmenin iki veçhesini, kollektif kaynakların (milli gelir) paylaşılmasındaki değişiklikleri tayin eden hadiseleri ve bu değişmelerin millî gelir paylaşılması üzerindeki gruplararası çatışmanın mahiyeti üzerinde yaptığı tesirleri incelemiştim. O zaman iktisadî vakıa - burjuvalaşma- ile sosyal vakıa - nisbî barış havası- arasındaki ara - vakıaları atlamıştık. Şimdi bunları yeniden ele almak istiyorum.

Basitleştirilmiş bir tahlilde şu dört vakıayı tesbit edebilirsiniz:

1. Fertlerin veya grupların hayat tarzları arasındaki objektif farklar.

2. Bu gruplar arasındaki sosyal mesafe.

3. Herbir grubun kendi hakkında vardığı şuur, kendi birliği hakkındaki şuurunun kesafeti.

4. Çeşitli grupların kendi varlıklarını ve diğerlerinden ayrılıklarını ne derece kabul veya red ettikleri.

Şimdi birbirine bağlı bulunan, fakat birinin mevcudiyeti mutlaka öbürünü de gerektirmeyen bu dört halin tariflerini yapmaya çalışacağım.

Birinci hadisenin herşeyden önce gelir farklarından doğduğunu söylemek akla geliyor; gerçekten, gelir fark-

ları ile hayat tarzı farkları arasında bir münasebet mevcuttur, ama vasıtalar eşit olunca bunların mutlaka hep aynı şekilde kullanılacağı doğru değildir. Sosyal gruplara göre harcama tarzları üzerinde Maurice Halbwachs'ın yaptığı incelemeyi hepiniz biliyorsunuz. Genellikle aynı gelire sahip oldukları halde, bir işçi, bir küçük burjuvaya kıyasla, gıda maddelerine daha fazla, ikametgâha ise daha az para sarfetmektedir. Bir sosyolojik incelemede, harcamalar ve hayat tarzı bakımından tesbit edilen farklar hayat seviyesi farklarından daha az önemli değildir. Bir küçük burjuva hayat *seviyesi*ne doğru görülen temayül, hayat tarzları arasındaki farkları hiçbir suretle ortadan silmez.

İkinci hadisenin tarifi daha güç. Ben buna, en iyi bir şekilde ifade etmek için, *sosyal mesafe* adını taktım, ve sizden şimdilik aklınıza ilk gelen manâsıyla kabul etmenizi istiyorum. Sizinle aynı milletten olan, fakat mesleği ve geliri sizinkinden çok farklı bulunan birine rastladığınız zaman derhal sizinle onun arasında bir mesafe hissi duyduğunuzu kabul edersiniz. Bir batılıyı meselâ Hindistan gibi bir memlekette seyahat ederken çok defa şaşırtan şey, memleketten memlekete gezen bir turist ile sokaklardaki sefil insanlar arasında hiçbir ortak taraf bırakmayacak kadar büyük bir farkın mevcudiyetidir. Bütün insanların bir olduğunu düşünenlere göre bu mesafe daha da büyüktür. Şimdi Yeni Delhi'deki gül camiini ve orada bana rehberlik eden müslümanı hatırlıyorum; adam sanki beni kendisinden ayrı bir canlı nevi'inden görüyor gibi davranıyordu, sanki ben başka bir seyyareden gelmiştim. Böyle bir durumda iki insan arasındaki uçurum doldurulamayacak kadar derindir, öyle ki siz Fransa'da bu hali tasavvur bile edemezsiniz. Fransa'da burjuva ile

işçi arasındaki azamî mesafe, Kalküta sokaklarında yatan sefillerle Hindistan'ın büyük burjuvaları veya hattâ Hindistan Cumhuriyetinin sosyalist idarecileri arasındaki uçuruma hiç mi hiç benzemez. Fransa'da azamî farklar hiçbir zaman cemaat şuurunu ortadan kaldıracak kadar büyük değildir. Bütün modern cemiyetlerde fertler arasında hem bir *cemaat* şuuru - biz aynı canlı nev'ine, aynı millete, aynı dine mensubuz - hem de bir *ayrılık* hissi vardır: İşçi hiçbir zaman burjuva ile aynı çevrenin insanı değildir.

Üçüncü ara - vakıaya, yani grup şuuruna gelince: Çok defa en kötü durumda olan fertler arasında bu şuur görülmez. Hindistan'dan misal alırsak, en sefil insanlar belki belli bir cemaata (kastlarının dışında) mensup olduklarının şuurunda değildirler, sefaletleri onları birbirinden ayrı düşürebilir. Gelir seviyeleri, objektif hayat tarzları ve fertlerin, benzer şartlar altında, kendi birlikleri hakkında aldıkları şuur arasında zarurî bir münasebet yoktur.

Ve nihayet, grup (veya sınıf) şuurunun kesafeti ile gruplararası ayrılığın red veya kabul edilmesi arasında da kesin bir fark gözetmek gerekiyor. Bir işçi, aynı zamanda, hem proleter sınıfına mensup olduğunu kabul edebilir, hem de çıkardığı işin veya ifa ettiği fonksiyonun başkalarınınkinden daha az kıymetli olmadığını düşünebilir. İşçi sınıfının bir kısmını gözönüne alır, topyekûn cemiyet içinde böyle bir ayırımın tabiî olduğuna hükmeder. Benim verdiğim bu örnek hayalî değildir; yapılan araştırmalara göre, İngiliz işçisi İngiltere'deki sosyal tabakalaşmaya hiç karşı çıkmadan da kendi sınıfının şuurundadır. Fransa'da belki de bunun tersine bir temayül görülür.

Şimdi bu dört kategoriyi ayırdetmeyi öğrendikten sonra artık bunların herbiri bakımından sosyal tekamülün aldığı istikametleri inceleyebiliriz.

Herşeyden önce, iktisadî tekamülün hayat tarzlarındaki objektif farklılaşmalar üzerinde ne gibi bir tesiri vardır? Akla hemen şöyle bir cevap geliyor: Eğer gelirler arasındaki farklar azalmaya doğru giderse, hayat tarzları arasındaki farklar da buna paralel olarak azalacaktır. Uzun vadede ve genel olarak bu doğrudur. Fakat bu hüküm, tabir caizse, ilgi çekmeyecek kadar besbelli birşeyi anlatıyor. İşin daha ötesine gitmek lâzım.

Önce şunu soralım: Ekonomik eşitsizliğin giderilmesi aşırı sefalet hallerini ne ölçüde giderebilecektir? Bu noktada, bana kalırsa, şöyle bir cevap bulunabilir: Bugüne kadar hiçbir fakir cemiyet acıklı sefalet hallerini ortadan kaldırabilmiş değildir; bu cemiyetler hâlâ büyük eşitsizlikler ihtiva ediyor (belki komünist Çin bu konuda bir istisna teşkil etmeye çalışabilir). Şimdi bu hüküm ahlâkçı için hoş değildir, insanın vicdanını da muazzeb eder. Umumî sefaletin çok belirgin olmasına rağmen, eşitlik halinin ondan daha da büyük olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekte, bizim dünyamızda işler tamamen başka türlü gitmektedir. Az-gelişmiş denen memleketler zenginlikten mahrumdur, yani oralarda fert başına düşen gelir azdır ve gelirlerin paylaşılmasında büyük eşitsizlikler mevcuttur. Meselâ Hindistan'da aşırı sefalet hallerini ortadan kaldırmak gayet imkânsız görünüyor. İnsanlık adına da, kurtarılmasına imkân olmayan bu yoksul insanlara milyonlarca liralık yardım yapacak yerde, zenginliğin artması, ziraatın ıslahı ve sanayileşme yolunda gayret sarfetmek gerekir. Biliyorum, benim bu teklifim dehşet verici birşeydi, ama hakikat şu ki, nüfus ile gelir arasındaki nisbetin belli bir

noktayı aşmış olduğu bir memlekette artık eşitlik politikasının bir kıymeti yoktur.

Şimdi konumuza girmeyen az-gelişmiş ülkeleri bir tarafa bırakır ve batılı ülkeleri ele alırsak, bir başka iddianın daha üzerinde durulmaya değer olduğu görülür: Topyekûn iktisadî gelişme ile "yoksulluğun kaldırılması" arasında kesin bir nisbet mevcut değildir. Amerika daha zengin bir ülke olduğu halde, İskandinav ülkelerinde veya İngiltere'de yoksulluk daha çok giderilmiş bulunmaktadır. Başka ifade ile, yoksulluğun giderilmesi için asgarî şart bütün cemiyette asgarî bir iktisadî gelişmenin varlığıdır, ama bu şart zarurî olmakla beraber yeterli değildir.

Şimdi işaret etmiş olduğum bu zahirî paradoksu nasıl izah edeceğiz? Herşeyden önce, Amerika Birleşik Devletleri Avrupa memleketlerine kıyasla orjinal bir durum arzetmektedir; orada insanlar arasındaki aşırı ırk ve milliyet ayırımı, bugüne kadar, proleteryadan daha aşağıda, Marksist manadâki proleter sınıfın aşağısında, sanayi işçisinin altında bir kategorinin kalmasına imkân vermiş bulunuyor. Amerika'da kuvvetli bir sınıf şuurunun teşekkülüne imkân vermeyen başka faktörler de vardır. Güneydeki veya Meksika sınırına yakın eyaletlerde halâ gerek renkleri gerek komşu ülkelerden gelmiş olmaları yüzünden proleteryanın da altında birtakım insanlar var ki bunlar Amerikan nüfusunun hepsinin birden hayat seviyesini yükselten şartlardan hiçbir şekilde istifade edemiyorlar. İkinci bir sebep te, Amerika Birleşik Devletlerinde bugüne kadar aile tahsisatı denilebilecek birşeyin bulunmayışıdır. Orada ailelerin genişliğine göre hayat seviyesindeki aşırı farklar normal sayılıyor. İki yerden ücret alan bazı işçi aileleri yılda 6-7 bin dolara, yani 2-2,5 milyon

franga[1] kadar çıkan bir gelire sahiptirler, bu da yüksek bir hayat seviyesini temsil eder; öbür yandan, tek gelire ve çok sayıda çocuğa sahip olan bir aile fakirdir, bazı hallerde sefalet içindedir. Amerika'nın milli ideolojisi bugüne kadar (gitgide bir gelişme görülüyor) rekabetçi mücadelenin neticesinde ortaya çıkan durumu olduğu gibi kabul ediyordu. Tabiatiyle bu ideoloji gelir paylaşılmasının esas itibariyle ihtiyaç tatminine göre yapılması gerektiği noktasından da hareket etmiyordu; gelir dağılımı hem eşitlikci, hem de cemiyet menfaatına uygun farzedilen bir fertler - arası rekabetin neticesine göre belli oluyordu. Şimdi bu durum yavaş yavaş değişiyor, fakat A. B. D. ye gidecek olursanız orada İskandinav ülkelerindekinden daha belirgin bir eşitsizlik ve ayırım bulunduğu intibaını alırsınız. Bu bakımdan, ikinci dünya harbindenberi en fazla değişmiş olan memleket muhtemelen İngiltere'dir.

Elli yıl var ki İngiltere kudret bakımından dünyada birinci sırayı işgal ediyor, veya ettiğine inanılıyordu. Bütün kıtalara yayılmış muazzam bir imparatorluğa sahipti, ama aynı zamanda Britanya'daki nüfusun üçte biri iyi beslenmiyordu. Elli yıl sonra Büyük Britanya ikinci sırada bir kuvvet haline indi. Limanların giriş - çıkışına hakim olamayan bir ada devleti denizlerin hakim gücüne dayanıyor. Fakat bu inhitat devresinde kifayetsiz beslenme de aşağı yukarı giderilmiş ve İngilizler, zaman zaman görülen grevlere rağmen hiçbir zaman görmedikleri bir barışa ve rahatlığa kavuşmuş bulunuyor[2]. Şimdi işaret et-

[1] 1963'teki rayice öre 30 — 35 bin frank,

[2] *Sosyal* ayırımlar İngiliz cemiyetinde şimdi de eskisi kadar köklü bir şekilde devam ediyor. Halk ile "kurulu düzen" arasında gayet belirli farklar vardır.

miş olduğum tezat, bana kalırsa, yirminci yüzyıldaki iktisadî veya siyasî hadiselerin siyasî kudret münasebetlerine eskiden olduğu kadar dayanmadığını henüz anlamamış bulunan milliyetçi düşünürler tarafından daha önceden düşünülebilirdi. Diplomatların beynelmilel konferanslarda sahip oldukları itibar ile halkın yaşadığı hayat şartları arasında hiçbir münasebet yoktur.

Fransa mutavassıt bir durum teşkil ediyor. Muhakkak ki burada İngilteredekinden daha çok sefalet var, ve bu da iki esas sebepten doğuyor. Hükûmet tarafından kırk yıldır ilmî bir şekilde organize edilen mesken problemi devam etmektedir. 1914'denberi çıkarılan kira kanunları insafsızca ve aşikâr bir şekilde, mesken sıkıntısına yol açtı. Birtakım hadiseler, harpler ilh. dolayısiyle de bu sıkıntı büsbütün arttı. Şimdiki çalışmalar sıkıntıyı giderecek istikamettedir. Ama daha birkaç sene aynı gelire sahip olan aileler arasında evde mi yoksa otelde mi oturduklarına göre aşırı farklar bulunacaktır. İkinci sebep te, Fransa'nın hâlâ son derece gayrimütecanis bir memleket oluşudur; Fransa'da modernleşmemiş iktisadî sektörler ve bölgeler mevcuttur. Bazı köylerde köylüler aşırı sefalet içindedir, ellerindeki bir avuç toprağa çakılıp kalmışlar, alışageldikleri iş ve hayat tarzını devam ettirmek arzusundadırlar. Bu durumlar sadece umumî bir modernleşme hareketiyle ortadan kaldırılamaz. Öte yandan Fransa, Amerika'dan ve İngiltere'den çok farklı olarak, aile tahsisatı sistemine sahiptir; gelirlerin aile ihtiyaçlarına göre paylaştırılması temayülünü son haddine kadar götürmüştür. Bu sistem, aşırı yoksulluk hallerinin ortadan kaldırılmasına yardım ediyor.

Şimdi şöyle bir sual soralım: İktisadî eşitsizliklerin giderilmesi ne ölçüde çeşitli sosyal grupların hayat şart-

larında gitgide bir eşitliğe yol açar? Zannederim, bu noktatda esas fikir *kesiklilik, eşikler* fikridir. Belki hatırlayacaksınız, A. B. D. de gelir paylaşılmasını incelerken, orada 4000 dolardan yukarıda geliri olan Amerikan ailelerinin nisbetini vermiştim. Bu gelir diliminin tercihi biraz da keyfîdir, ama yine önemli bir taraf ihtiva ediyor: Birtakım kesiklik veya devamsız geçiş noktaları mevcuttur. En aşağı seviyedeki gelirlerde yapılan bütün artışlar hemen hayat şartlarını aynı seviyeye çıkarmaya doğru gitmiyor. Gelirlerin bir taraftan burjuva sınıfındaki gibi beslenme ve giyinmeye imkânı vermesi, bir taraftan da eşya alabilmek için gerekli fazlalığı ihtiva etmesi gerekir. Eğer topyekûn gelir artar ve bütün kademelerde bir yükselme olursa, o takdirde, eşitsizlikleri istatistikî bakımdan manîdar bir şekilde bertaraf etmeden de, hayat şartlarının birbirine benzer hale gelmesi mümkündür. İktisatçı veya sosyolog, rakamlara dayanarak, eşitliğe doğru bir gidiş gösterirlerken, ilgili taraflarca önemi olan bir sosyal vakıayı bazan ihmal ediyorlar. İşçi aileleri de küçük burjuva aileleri gibi gıda ve mesken bulurlarsa, o zaman istatistikle psikoloji birbirine uyar. Demek istiyorum ki, hayat şartlarında benzerliğe doğru gidiş eşitsizliklerin giderilmesinden ziyade topyekûn millî gelirin artışına bağlı bir meseledir. Bu iki mütehavvil, yani eşitsizliklerin kalkması ve topyekûn millî gelirin artışı da birbiriyle ilgilidir, ama bana kalırsa ikincisi daha önemlidir. A. B. D. de hayat şartları arasında benzerlik görülmesine sebep olan hadise, eşitsizliğin derecesi ne olursa olsun, gittikçe daha çok sayıda işçi ailesinin bir ev sahibi olacak, burjuva sınıfı gibi yiyip - içecek, hattâ onlar gibi giyinecek kadar para elde edebilmesidir.

Bu vaziyete göre, sanayi cemiyetleri çeşitli grupla-

ra ait hayat tarzlarının birleşmesine (elbette ki bütün zarurî ihtirazî kayıtlarla) doğru girmektedir. İsveçte bu benzerlik şimdiden gayet belirgindir, ama bir tarafta İskandinav ülkelerini, öbür yanda da A. B. D.'yi (ki orada bu durum nüfusun yüzde 50 - 60'ını ilgilendiriyor) bir tarafa bırakırsak, mutavassıt durumda bulunan batı ülkelerinin hiçbiri, ne İngiltere ne de Fransa, henüz hayat tarzları bakımından umumî bir benzerlik doğuracak kadar topyekûn gelir artışı safhasına girmiş değildirler. Bugün bile gelir eşitsizlikleri, bizdeki kadar İngiltere'de de, tamamen farklı ve kısa zamanda değiştirilemeyecek hayat tarzlarına yol açmaktadır. Hiçbir sosyal reformun kısa vadede bu farkları ortadan kaldıracağı muhtemel görünmüyor. Millî gelirde yapılabilecek azamî adaletli dağıtım bile hayat şartlarında istenen veya istenebilen bir benzerlik yaratmaya yetmez.

Şunu da ilâve edeyim ki, millî gelirin azamî adil dağıtımı da tarifi güç bir meseledir. Gelir dağıtımı, demokratik ülkelerde, imtiyazlı durumdaki kimselerin sahip oldukları müdafaa vasıtalarıyla tahdit edilmiştir; otoriter bir rejimde de iktidarı elde tutanların aynı zamanda imtiyazlı zümreyi teşkil etmeleri dağılımdaki adaleti tahdit ediyor. Teorik olarak, iktidar sahipleri millî geliri en kötü durumda bulunanların lehinde dağıtacak salâhiyettedirler, ama iktidar sahiplerinin kudretleri nisbetinde hasbî davranmaları mücerred bir şekilde akla yatmakla beraber tarihte pek nadir görülen birşeydir. Şu halde yukarıdaki incelemelerimizden şöyle bir netice çıkarıyoruz: En zengin memleketlerde nüfusun gittikçe daha çok bir kısmı dış hayat tarzı bakımından gitgide daha çok benzeşmektedir. Bu benzeşmeler artacak ve, iktisadî gelişmenin de geçen onbeş yıldaki gibi hızla devam ede-

ceği fikri kabul edilirse, küçük - burjuva kitlesi genişleyecektir. Fakat şimdiki halde, batı ülkelerinin ekserisinde, böyle bir netice çok uzak görünüyor.

Şimdi de meselenin ikinci yönünü, maddi farklılıklar ile sosyal mesafe arasındaki münasebeti ele alalım. Maddî durumlar arasındaki farkların giderilmesi ile sosyal mesafenin azalması arasında bir orantı yoktur. Misal olarak Büyük Britanya'yı ele alalım. Orada önce işçi sınıfının kendi içinde, sonra da ücret ve maaşlar arasında, yani genellikle işçiler ile kol işi yapmayan meslek sasipleri arasındaki gelir farkları hissedilir derecede azalmıştır. Fakat bu iktisadî ve hattâ sosyal yakınlaşmaya rağmen grupların hayat tarzları ve psikolojileri, benim kanaatimce, hemen hemen eskiden olduğu gibi devam etmektedir. İmtiyazlı gruplarla halk kitleleri arasında önemli bir sosyal mesafe yine mevcuttur. İdareci çevrelerle halk tabakaları arasındaki sosyal mesafe ise, bence, Fransadakinden belirli bir şekilde daha büyüktür (fakat İngiltere'de bu mesafeyi iki taraf da kabul ediyor).

Bana kalırsa, İngiltere'deki bu hususî durum İngiliz tarihinden ve aristokrasi - benzeri geleneklerin halâ yaşamasından ileri gelmektedir. Sosyal mesafeyi en çok ayakta tutan müessese de tamamen eşitsiz bir temele dayanmaya devam eden eğitim müessesesidir. Önce şu "*public school*" (halk okulu) denilen okulları hatırlayalım; biliyoruz ki bunlar, isimlerine rağmen, yüksek tabaka çocuklarının yatılı okudukları özel okullardır. Sosyal hiyerarşide yukarı doğru çıkan ailelerin en büyük emeli, çok defa, çocuklarını bu meşhur okullara verebilmektir. Şüphesiz, mütevazi ailelerin çocukları bu okullar için burs alıyorlar, ama bu durum da eğitimi değiştirmeksizin sosyal hareketliliği artırmaktadır. Bir küçük -

burjuva çocuğu orada arkadaşlarının yarı - aristokratik hayat tarzına uymak zorundadır.

Orta tahsil müesseselerinde de aynı durum vardır, yani *grammar schools* denen okullarla diğer orta tahsil müesseseleri birbirinden farklıdır. Fransız liselerinin hepsi de A, B, C, D sınıfı tahsil verecek yerde bir kısmı A (veya A ve A'), bir kısmı B sınıfı ilh. tahsil verecek olsa bizde de aşağı - yukarı aynı manzara görülürdü. Başka ifade ile, yüksek kaliteli talebeler hemen her türlü talebenin mezun olduğu bir okulda bulunsalar, modern veya teknik denilen diğer liseler de B, C, D tipi talebeler alsalar durum bu olurdu. İngiltere'de bütün bu alternatifleri ihtiva eden müesseseler sadece *comprehensive school* denilen okullardır. Ve bunlar da bir hayli münakaşaya, hattâ bazan polemiklere mevzu teşkil etmektedir.

Maziden kalan ve talebe kategorilerini birbirinden ayıran tahsil sistemi, sosyal çevreler arasındaki mesafeyi daha genç yaşlarda genişletmektedir. Bir - iki yıl önce sosyolojik ve esprili bir makalede çeşitli sosyal grupların konuştukları dillere ait hususiyetler, yüksek sınıfın lügatçesi ve karakteristik telâffuz tarzları anlatılıyordu. Makalenin yazarı, misaller vererek, yüksek tabakanın kullandığı kelimelerle küçük - burjuva ve halk arasında aynı manâda kullanılan başka kelimeler gösteriyordu. Bu türlü hadiseler gruplar arasında çatışmaya yol açmıyor, fakat benim sosyal mesafe adını verdiğim çok kuvvetli bir ayrılık hissi doğuruyor. Üstelik, yüksek tabaka birtakım aristokratik veya yarı - aristokratik alışkanlıkları hâlâ muhafaza etmektedir. Elbette ki bu muhafazakârlık eski asilzade tabakasıyla orta sınıfların birbirine karışmış olmasından ileri geliyor. Bu yeni sınıfın aristokrat olduğunu kabul etsek bile, artık karşımızda lüks ve eğlence ile uğraşan

değil, çalışan bir aristokrasi vardır. Mamafih, bu sınıfın hayat tarzı kıta Avrupasındaki burjuvazinin hayat tarzına benzemez.

Aradaki sosyal farklar ne olursa olsun, Fransızların asıl dikkatini çeken şey bu gruplar arasında eşitliğin değil, irtibatın muhafaza edilişidir. Bu durum ne kadar sürebilir? Bu da başka bir mesele: Sosyal hareketlilik ne kadar büyük olursa yukarı kademelere tırmanma arzusu o kadar şiddetli olur, ve hem eşitlikçi bir cemiyet prensibini hem de sosyal mesafeyi aynı zamanda muhafaza etmek o kadar güçleşir. Şimdilik İngiltere bir çeşit sırça saray kurmuş bulunuyor: İktisadî eşitsizlikleri diğer batı memleketlerinde olduğu kadar bertaraf etmek, ve aynı zamanda, sosyal tecanüssüzlüğü ısrarla devam ettirmek. Böyle bir terkip, ömürlü olsun olmasın, bazı bakımlardan örnek bir durum teşkil etmektedir.

Amerika Birleşik Devletlerinde, ırk ve milliyet farkları bahis konusu olmadıkça, sosyal mesafe daha az büyüktür; bu da kısmen halkın psikolojisinden ileri geliyor. İngiltere'de yakın bir zamana kadar iş ve hayat şartlarındaki farklar normal ve hemen hemen ebedî bir nizamın gereği gibi görüldüğü halde, A. B. D. de iktisadî eşitsizlik büyük olmakla beraber resmî ideoloji esas itibariyle eşitlikçidir. Bu uzlaşma Fransa'da bizim "her askerin palaskasının arkasında mareşal asâsı vardır" formülü gibi umumî bir inançla temin edilmiştir. Hiçbir cemiyetin realitesine tam tekabül etmeyen ideoloji, orada fiilî eşitsizlik ile hukukî eşitlik arasındaki tezadın ortadan kalkmasına veya aradaki fasılanın kapanmasına büyük ölçüde yardım etmektedir. Ayrıca, A. B. D. hiçbir zaman bildiğimiz manâsıyla bir aristokrasiye sahip olmamıştır. Ve nihayet, orada millî zihniyeti de orta sınıf

zihniyeti temsil etmektedir. Amerikalıların çoğunluğu kendilerini bu sınıfa koyarlar. Gelirleri kâfi derecede yükselen işçilerin sayısı arttığı ölçüde, kendilerini cemiyetin karakteristik sosyal sınıfı içinde görenlerin sayısı artmaktadır. Deri rengi veya orijin farkı dolayısiyle meydana gelen sosyal mesafe gayet büyüktür, fakat sanayi cemiyetinin bünyesine bağlı meseleler bakımından bu farklar da İngiltere'de görülen sosyal mesafeden daha azdır.

Üçüncü bir problem grubu ise sınıf şuurunun kesafet (yoğunluk) derecesiyle ilgili bulunuyor. Burada asıl mesele şudur: Pekçok fertlerin birbirine benzer bir hayat yaşamaları yine de onlarda sınıf denilen bir gruba kuvvetli bir bağlılık veya mensubiyet şuuru uyandırmayabilir. Batı memleketlerinin çoğunda münevverler işçilere atfen bir sınıf şuurundan bahsederler, ama bu şuuru kendileri duymazlar; bilhassa kendileri marksist olduğu, yani hakikatte mensup olmadıkları halde düşünce tarzları dolayısiyle kendilerini işçi sınıfı tarafına koydukları zaman, böyle bir şuurdan bahsetmektedirler. Kendilerine hangi sınıfa dahil oldukları sorulunca, küçük - burjuvaların bir kısmı orta sınıfı, bir kısmı da işçi sınıfını gösteriyor. Mamafih, her iki halde de bu adamlarda kuvvetli bir sınıf şuuru görünmektedir. Burada karşımıza şu sual çıkıyor: İktisadî gelişme sınıf şuurunun değişmesiyle ne manâda ilgilidir?

Bu konuda tek bir temayül ayırdetmenin mümkün olacağını sanmıyorum. Çok çeşitli ve birbirine zıt hadiseler görüyoruz. Batılı cemiyetlerde gruplar teşkilâtlanmaya doğru gidiyorlar; yirminci yüzyılın ortasında sosyal gruplar kendi özel menfaatlarını korumaya daha muktedir, daha şuurlu durumdadır. Şeker imalâtçıları, küçük tacirler birbirleriyle menfaat bağları bulunduğunu biliyor-

lar, belli bir iktisadî - sosyal gruba ait olma hissine sahiptirler. Ancak bu iktisadî - sosyal grubun diğer gruplardan ayrıldığını ve tamamen farklı olduğunu düşünmüyorlar.

En önemli mesele, sanayi işçilerinde sınıf şuurunun gelişmesi meselesidir. Bu mesele çok münakaşa edilmiştir. Ben size kategorik bir cevap verecek değilim. Objektif sosyoloji bakımından bu meseleyi dışarıdan tetkik etmek güçtür; sosyologlar bu incelemeyi yapmamış değillerdir, ama çok defa işçilerde daha baştan kabul ettikleri bir sınıf şuuru buluyorlar, baştan bu şuurun olmadığını kabul edince de bulmuyorlar. Bu yüzden ben hiç değilse muhtemel gördüğüm bazı işaretler çerçevesinde meseleyi tahdid edeceğim.

İngiltere'yi misâl olarak alalım. Buradaki durum kıta Avrupasındaki meslektaşlarına kıyasla marksizme fazla yatkın olmayan, yani daha objektif olan İngiliz sosyologları tarafından incelenmiş bulunmaktadır.

Herşeyden önce, işçi sınıfının kendi içindeki hiyerarşi değişmiştir; bugün kaifiye işçilerle diğerleri arasındaki ücret farkı bir asırdanberi görülmedik ölçüde azalmıştır. Serbest meslek sahipleri aristokrasisi eski sayısını ve önemini kaybetmiş bulunuyor. Mütehassıs işçiler çoğunluğu teşkil ediyor[1]. Geçen asırdaki İngiliz sendika hareketleri, bildiğiniz gibi, çok defa üst tabaka işçiler tarafından organize ve idare ediliyordu; sendikalar üyelerini sanayi sektörlerinden ziyade kalifikasyon derecesine göre topluyorlardı. İngiliz işçi sınıfı bugün daha mütecanis bir halde-

[1] Bu söylediklerimiz bütün sanayi kolları için doğru değildir. Geçen yüzyılın "serbest meslek sahibi" bugün artık mevcut değilse de, makineleri kontrol edenlerin, yarı-mühendislerin sayısı artıyor.

dir. Aynı zamanda, işçi teşkilâtlarında proleter kökten gelme özelliği de ortadan kaybolmaktadır. Menfaatları korumak, hak talep etmek, veya kültür geliştirmek gayesiyle kendiliğinden vücuda gelen teşkilâtlar şimdi artık bir taraftan geçen asırdakilerden daha güçlü, bir taraftan da daha az muhtar ve işçi sınıfına daha az has olan sendikalar içinde erimiştir. Sosyal sigorta bir devlet hizmeti halindedir, işçi insiyatifiyle kurulan karşılıklı yardım teşekkülleri artık yoktur, onların yerini devlet bürokrasisi almıştır.

Nihayet, ister öveceğiniz ister yereceğiniz bir hadise daha araya girmiş bulunuyor: İşçi kültürü denebilecek kültür şimdi artık yarım - kültür, sözde - kültür, veya kitle kültürü denen bir kültürle bastırılmıştır. Bu kitle kültürü bütün halka ulaşan ve gerek hayat gerek düşünce tarzlarında benzerlik meydana getirmeye çok müessir olan radyo ve televizyon vasıtasıyla yayılmaktadır. Şimdiki halde, müşahit dediğimiz kimselerin söylediğine göre, radyo ve bilhassa televizyon (televizyon İngiltere'de esas itibariyle bir eğlence vasıtasıdır) belli bir sınıfa mahsus olmayan, fakat yüksek kültürün halk seviyesine indirilmiş halinden ibaret bulunan bir kültür yayıyor. Netice olarak, halk tabakalarının muhtar faaliyetleri gitgide azalmakta ve, aynı zamanda, kültürlü denilen azınlıklarla (kitle haberleşme vasıtalarıyla yayılan şeyden dehşete düşenlerle) halk kitleleri arasında çok geniş bir mesafe bulunmaktadır.

Bu vaziyette, mütecanis olmakla beraber insiyatiften oldukça mahrum bulunan İngiliz işçi sınıfının kendi şuuruna az veya çok sahip olduğunu söylemek gerekir mi? Hiç şüphesiz, İngiliz işçileri kendilerini bu şuurda görmektedirler. Fakat bu sınıf şuuru, şimdiki halde, saldır-

gan bir vasıf taşımıyor, ve geçmişte olduğu gibi orijinal kültür eserleriyle ifadesini buluyor. Belki televizyonun yaydığı kültür daha iyi (yahut daha az iyi) olacaktır; her ne olursa olsun, bu kültür halk kitlelerinin yarattığı birşey değildir, halk onu dışarıdan alıyor ve, tabir caizse, ona tabi oluyor; yeni kültür ister kitle haberleşme vasıtalarını tekelinde tutan bir devlet tarafından, ister demokratik rejim lehine belli bir çeşitlilik içinde verilsin, bu böyledir. Demokratik rejimlerde kitle haberleşme vasıtaları siyasetin eline verilmiş değildir; mamafih, pesimist bir kimse bu vasıtaların politikadan uzak tutulmasını da bir çeşit siyaset olarak görebilir. "Tarafsız" televizyon halkı politikadan uzaklaştırmak için pek müsait bir vasıta gibi görünüyor.

Son bir sual daha sormamız gerekiyor: İşçi partisi iktidarda bulununca işçiler ne dereceye kadar kendilerinin iktidarda olduğu hissini duymaktadırlar? Burada yine proleterya ile parti münasebeti hakkındaki meşhur probleme dönüyoruz. Attlee veya Gaitskell, Downing Street 10 numara'da[1] oturduğu zaman İngiliz işçisi kendisini iktidarda mı görüyor? Hakikatte, öyle görünüyor ki, işçi yine "biz ve onlar" (onlar ister muhafazakârlar ister işçi partililer olsun) diye konuşmaya devam eder. Herşeye rağmen, eski sendika sekreterleri veya işçi temsilcileri hükümette yer aldığı zaman muhtemelen işçiler kendilerinin de idareye iştirak ettikleri hissini almaktadırlar. Bu konuda bir hükûm vermek zordur, çünkü insanların kafalarının içinde neler geçtiğini bilmemiz gerekir. Şöyle ihtiyatlı bir formül ortaya atabiliriz: Hükûmetteki parti ne olursa olsun, Devlet daima uzak ve kudretlidir. Velhasıl,

[1] Londra'daki başbakanlık

fertler ancak kendilerine yakın olan işleri yürütebilirler. Ama bu demek değildir ki, bir işçi partisinin iktidarda bulunması hiçbir ehemmiyet taşımaz; belki de işçi sınıfının iktidara gelmesi kavramına verilebilecek yegâne mânâ budur, ama bu iktidara gelişin vasıtalı birşey, yani senbolik olduğunu hatırdan çıkarmamalıyız.

Şimdi önümüzde son bir problem kalıyor. Gruplar arasındaki sosyal mesafe İngiltere'de olduğu gibi taraflarca kabul edilebilir, veya Fransa'daki gibi reddedilebilir. Bu durum, önümüzdeki derste anlatmaya çalışacağımız bir meseleyi ortaya çıkarıyor; Gruplar arasındaki ayrılıklara karşı takınılan tavrı tayin eden faktörler nelerdir, ve cemiyet içindeki sosyal hareketlilik ne ölçüde bu tavırlardan birine veya diğerine müsait bir durum yaratır?

XIV

Sınıflar Ve Sosyal Hareketlilik

Önce sizlere geçen dersin sonunda varmış olduğumuz noktayı hatırlatayım. Sosyal gruplar arasındaki ayrılığın dört değişik yönü olduğunu söylemiştik: Gelir farkları, hayat tarzlarındaki farklar, cemaat şuuru ve diğer gruplardan ayrı olma şuuru, ve nihayet, bu farklılıkların kabul veya reddedilmesi.

Bu ayrılıkların üçüncüsünden, yani cemaat şuurundan, bahsetmiş ve sosyal tekamülün tutturacağı istikamet hakkındaki umumi iddialardan kaçınmak gerektiğini, çünkü elimizdeki araştırmaların kategorik bir hüküm vermeye müsait olmadığını söylemiştim. Müşahadeler cemiyetin çeşitli sektörlerine göre değişmektedir. Amiyane tabirle orta sınıflar denilen gruplarda meslek şubelerinin menfaatlarına göre bir organizasyon vardır: Tacirler, doktorlar, ta profesörlere kadar. Bu gruplar teşkilatlandıkça, teşkilat sayesinde gösteri yapmak, protestoda veya hak talebinde bulunmak vasıtalarına sahip oluyorlar. Fakat sınıf tabirine layık olacak derecede geniş bir grupta cemaat şuuruna rastlanmıyor. Öyle ki çeşitli gruplar bir buhran devresinde ya proleteryaya, ya yüksek sınıfa karşı çıkıyorlar, ama normal zamanlarda "orta sınıf" şuurundan ziyade menfaat organizasyonlarının varlığına şahit oluyoruz. Aynı şekilde, "burjuvazi" şuurunun da sadece sükûn devrelerinde çok

belirgin olduğuna inanıyorum. Buna karşılık, keskin bir ihtilâf sırasında ihtilâl tehlikesine karşı bir burjuva gruplaşması olabilir, ama bu karşı çıkış daha ziyade siyasî mücadele şeklini almaktadır.

İşçi sınıfı ile ilgili olarak da, önce gittikçe gelişen bir tecanüse - tabiî bazı ihtirazî kayıtlarla -, diğer taraftan da burjuvalaşma temayülüne işaret etmiştim; bugünün işçilerinde insiyatif, sendika veya kültür faaliyetlerindeki eski proleter menşe kaybolmaktadır. Bu iki hadiseden ikincisine, yani burjuvalaşmaya her yerde rastlıyoruz. Radyo ve televizyon gibi kitle haberleşme vasıtalarının yayıldığı her memlekette proleterya kendi yarattığı şeyleri değil, dışarıdan verilen şeyleri benimsemektedir. Geçen asırda gördüğümüz gibi yüksek kaliteli işçilerin orjinal eserleri artık her tarafta kayboluyor. Buna karşılık, bazan müşahede ettiğimiz grup tecanüsü her yerde görülen bir hadise değildir. A. B. D. de sosyal hiyerarşideki seviyeye ve milliyet köküne göre yapılan ayırımlar devam etmektedir. Eğer bütün memleketlerde mütehassıs işçiler birbirlerinin yerine geçebilecek durumda olurlarsa, yeni sanayi müesseseleri bazan çok yüksek seviyede işler çıkarır.

"Proeterya şuuru"na gelince, bu da iki ayrı duruma işaret edebilen müphem bir tabirdir. Böyle bir şuurun varlığını araştırmak için ya işçinin fabrikadaki yaşantısına, makinalarla ve müessesenin idarecileriyle olan münasebetlerine bakılır; yahut da işçinin siyasî yaşantısı araştırılır, yani onun bütün diğer işçilerle ve topyekûn cemiyetle olan münasebetlerine vermiş olduğu manâya bakılır. Birinci tip yaşantı birçok değişkenlere (atölyedeki organizasyona, ustalığın kalitesine, yönetime ilh.) bağlıdır; siyasî yaşantıya gelince o da çok defa müesseselere, yani

sendikalara ve partilere ve nihayet idarecilerin, sendikaların, ve partilerin davranışlarına ilham veren ideolojiye bağlıdır.

Buradan aynı zamanda onuncu probleme, yani gruplar arasındaki ayrılıkların alt tabakada bulunanlar tarafından kabul mü yoksa red mi edileceği meselesine geliyoruz. Bu konuda tamamen cemiyetteki eşitlik durumuna bağlı olmayan bir psikolojik hadise bahis konusudur. Bize son derece adaletsiz görünen sınıf eşitsizlikleri bazan mutad veya mutlak bir hadise gibi kabul edilmekte, bazan da bize eşit veya hiç değilse kaçınılmaz ve sınırlı görünen bir durum ise reddedilmektedir.

Birbirinden tamamen farklı iki türlü kabul hali müşahede ediliyor: Biri geleneksel, üzerinde durulmayan, diğeri de şuurlu bir kabul. Eğer mazideki cemiyetlere bakacak olursanız, veya bugünkü az-gelişmiş denen memleketlere gidersiniz, çok defa aşağı grup mensuplarının kendi mevkilerini olduğu gibi kabul ettiklerini görürsünüz. Bazan durumlarının şuurunda bile değillerdir. Kendi sosyal mevkileri ile diğerlerininki arasında bulunan aşırı eşitsizlik onlara alınyazısı gibi görünür. İktisadî gelişme neticesinde bu tavır da sarsılmaktadır. Gelişme, kaderin çizdiği bir nizama olan inancı çözüyor. Binaenaleyh, işin aslını bilmeksizin avamî bir marksizme kapılan kapitalistlerin iktisadî gelişme arttıkça huzursuzluğun ve anarşinin de artışını görünce şaşırmalarında hayret edilecek bir taraf yoktur. Eğer eski pasifliğin yerine başka cinsten bir pasiflik geçmezse, o zaman sosyal ve iktisadî durum düzelebilir, aynı zamanda ihtilâl temayülü de kuvvetlenir. Eski miskinliğin yerine, gitgide, meslek ve grup farklarının şuurlu bir şekilde kabul edilmesi de görülebilir. Meslekler arasındaki farkları herkes kabul eder, ama grup-

lar arasındaki ayrılık her zaman kabul edilmez. Bazan sosyal gruplar birbirlerinden ayrı olduklarını, işbirliği yapmak zorunda bulunduklarını farkederler ve, gelir ve itibar farklarını tamamen adil görmeseler bile, hiç değilse insanca yaşamaya aykırı olmayan bir durum olarak kabul ederler.

Müşahade edilebilen tekâmül için ne diyeceğiz? Ben bu konuda, hadisede rolü olan değişkenlerin sayısını çoğaltmaktan başka birşey yapamayacağım, çünkü şimdiye kadar hiçbir basit teori, ekseriyetle, her iki memlekette de mevcut bulunan gruplararası farkların niçin İngiliz işçisi tarafından kabul, Fransız işçisi tarafından da reddedildiğini izah etmiş değildir. Herşeyden önce, işçinin yaptığı işten tatmin olması burada rol oynuyor, ki bu da işin organizasyonuna bağlıdır. İdeolojik bir şekilde ifadesini bulan isyan bazan da teknik hatalar veya ororitenin icra tarzı yüzünden körüklenmektedir. Bana kalırsa, fakir tabakanın Fransız cemiyet bünyesini kabul etmesi için iş hayatının iyi düzenlenmiş olması yetmeyecektir. A. B. D. de hayli yaygın bir teoriye göre, insanlar isyan ediyorlarsa ya psikolojik bir bozukluk, yahut cemiyete intibak bozukluğu var demektir. İsyan eden insan birtakım "hayal kırıklıkları"na uğramıştır, bunların sebebi de onun kendi geçmişinde veya içinde yaşadığı çevrede aranmalıdır. Bu anlayışa göre normal insan, cemiyete tam intibak halinde olan insan demektir. Avrupada, ve bilhassa Fransa'da, biz daha ziyade bunun aksini düşünüyor ve gerçek insanın isyankâr insan olduğuna inanıyoruz. Hakikat, eğer burada bir hakikat varsa, muhtemelen bu iki görüş arasında bir yerdedir.

Birincisiyle bağlantılı ikinci bir değişken de işçilerin kendi liderleri hakkındaki hükûmleridir. Bu noktada da

kategorik hükümler beyan etmek zordur. Yakınlarda Fransa'da işçi sınıfı üzerinde yapılan bir anketin neticeleri bende hiç de itimad uyandırmadı. Bu araştırmaya gören işçilerin çoğunluğu çalıştıkları müesseselerin idarecileri hakkında lehte hükümler vermektedir. Belki öyle, ama ben bu neticeyi genelleştirmekte tereddüt ederim. Neticelerden emin olmak için daha ince usullerin kullanılması gerekirdi. Otomobil sahiplerinin çoğu en iyi markanın kendi otomobil markaları olduğunu söylemeye ne kadar yatkınsa, işçilerin (veya askerlerin) çoğu da idarecilerinin kalitelerini takdir etmiş görünmek isteyebilirler. İşçilerin idarecilere karşı tavırlarını öğrenmek imkânsız değildir, ama bu tavır alelâde anket yoluyla tesbit edilemeyecek kadar karmaşık birşeydir.

Burada muhtemelen asıl mesele, bir ferdin veya grubun bütün cemiyet hakkındaki tavrını, gelir dağılımının eşitliği ve şahıslararası münasebetlerin insanca olup olmadığı konusundaki hükmünü öğrenmektir. Bu noktaya gelince de ideolojiyi hesaba katmamak imkânsız görünüyor. Siyasî kanaat, her ferdin kendi sosyal durumu hakkındaki görüşünün ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. Bir grup bir doktrinin doğruluğuna inandığı anda, bu doktrin bir tatminsizlik ve muhalefet sebebi haline gelir. Aynı şekilde, aktif azınlıkların eylem ve propaganda yoluyla bizim yaşantımıza nasıl büyük tesirler yaptıklarını görüyoruz. Burada mücerred sosyolojiden çıkıyor ve tarihî bir gerçeği müşahede ediyoruz: Belli bir işçi sınıfının isyan halinde yaşaması belki de sadece gelir dağılımına veya cemiyetin organizasyon tarzına değil, onlar için hakikat haline gelmiş bir ideolojiye bağlı bir hadisedir. İdeolojinin doğru veya yanlış olması ikinci dereceden bir meseledir. Fertlerin kendi hayat şartlarına yaptıkları reak-

siyonu anlamakta asıl mühim olan, onların cemiyet hakkındaki fikirleridir. İdeoloji sosyal ve tarihî bakımdan müessir bir faktör olarak karşımıza çıkıyor.

Bütün bu değişkenleri saydıktan sonra, iki hafta önceki derste ifade edilen önermeleri reddedebileceğimizi hiç sanmıyorum. Tam istihdam halinde muntazam gelişen, hayat şartlarının gittikçe düzeldiği, kuvvetli sendikaların bulunduğu bir ekonomide sınıflar arasındaki ihtilâfların şiddetlenmekten daha çok "barışçı çözüm" bulması ihtimali vardır. Neticenin böyle olacağını katiyetle söyleyemiyoruz, çünkü tarihî, psikolojik, millî birtakım faktörler, zengin bir cemiyette bile, işçi kitlelerini isyana itebilir. Fakat batılı tipteki sanayi cemiyetleri mücadelenin barışla bitmesine müsait şiddet vasıtalarının kullanılmasına veya herşeyi alt-üst edecek ihtilâl rüyalarına ise müsait değildir.

Bugünkü durumda tarihî şartlar iki yüzlü bir kılıç gibidir. Bazı işçi sınıfları, meselâ Fransa'daki, bir bakıma Sovyetler Birliğinin kudreti yüzünden, komünist ideolojiye yarı-yarıya dönmüş durumda bulunuyorlar. Bizdeki ihtilâfların şiddetli bir hal alması haricî bir sebebe bağlanmaktadır. Ama pekçok müşahidin kabul ettiği bu görüş en azından yüzde 50 yanlıştır. Hakikatte Fransa'da muhafazakârlar Sovyetler Birliğinin varlığından istifade etmektedir, çünkü Sovyetler Birliği bizdeki ihtilâlci çevreleri, birkaç mutaassıp komünistten başka hiç kimsenin iktidar şansı görmediği bir çeşit partiye bağlamak suretiyle söndürüyor. İhtilâlci düşünce ile komünist ideoloji arasındaki bağlantı, ihtilâlci düşünceyi çok zayıflatmıştır. Almanya'da ise ihtilâl fikri iktisadî gelişmeden daha da çok Sovyetler Birliği'nin varlığı (sınırın öbür ucunda) yüzünden itibarını kaybetmiştir. Tarihî gelişme

iki ayrı istikamette tesir yapıyor: Bazı hallerde gayrimemnun zümreyi bir ihtilâl ideolojisine doğru itiyor, çok defa da işçi sınıflarını ihtilâl fikrine kapılmaktan vazgeçiriyor. İhtilâl tarih boyunca daima "bilnmeyenden beklenen bir ümit" olmuştu. İlk defa ki ihtilâl fikri dünyada mevcut bir cemiyet içinde dirilmiş bulunuyor. Bu dirilişten pek memnun görünmemektedir, zaten memnun olamazdı da. Hakikî ihtilâlci belirsiz bir istikbali yaratmak üzere gerçeği (halihazırı) inkâr eden kişidir. Yaratılma konusu olan istikbal ise yüceltilecek kadar meçhul değildir.

Gruplar arasındaki münasebetlere dair bu izahlarda grupların hem birbiriyle münasebetleri hem de ayrılıkları bakımından çok önemli bir noktayı, yani bir gruptan diğerine geçiş meselesini ele almayışıma şaşabilirsiniz. Sosyal hareketlilik (gruplar arasındaki geçişler) grup münasebetleriyle en azından iki bakımdan ilgilidir: Yükselme imkânı ne kadar çok olursa fertlerin kendi durumlarına razı olmaları ihtimali de o kadar çoktur; yine, bir gruptan digerine geçişin kolay olduğu düşüncesi de, yanlış veya doğru, ihtilâlcilere karşı muhafazakârlara bir destek teşkil etmektedir: Gruplar arasındaki hudutların çok kesin olmadığı bugünkü cemiyetlerde bir nesil içinde olmasa bile hiç değilse iki nesil arasında sosyal hiyerarşinin kademeleri kolayca aşıldığına göre, ihtilâlden ne bekliyoruz?

Sosyal hareketlilik üzerindeki araştırmaların bazı muhtemel neticelerine işaret etmeden önce, nahoş bir iş yapmak zorundayım: Terimleri tarif etmek. *Yatay* (ufkî) ve *dikey* (şakulî) olmak üzere iki türlü harekete rastlıyoruz. Birinci terim, seviyede bir iniş veya çıkış olmaksızın meslek veya saha değiştirmelerini, ikinci terim ise sosyal hiyerarşideki iniş veya çıkışları ifade ediyor. Bu iki ha-

dise gerçekte olduğu kadar mefhum olarak da birbirinden ayrı düşünülebilir.

A. B. D. de yatay hareketlilik büyüktür. Yüzbinlerce, hattâ milyonlarca işçi harp veya bir süratli sınaî gelişme dolayısiyle bir uçtan öbür uca yer değiştirmektedir. Maalesef bu konuda Avrupa memleketleriyle ilgili önemli araştırma pek azdır. Bazı endüstrilere bakılırsa, Avrupa'da yatay hareketlilik zannedildiğinden daha büyük görünüyor. Fransa'da bir taşra kasabasındaki halkın çoğunluğunun orada doğmuş olanlardan meydana geldiği bildirilmektedir.

İkinci bir ayırım da *bir nesilden öbür nesle dikey hareketlilik* ile *bir nesil boyunca dikey hareketlilik* arasında yapılmalıdır. Nesil - işi hareketlilik bir insanın hayatı boyunca hiyerarşinin belli bir seviyesinde bulunan bir işten daha yüksekteki bir işe yükselmesi demektir. Nesillerarası hareketlilik ise baba ile oğlun durumları arasındaki mukayeseden anlaşılır. Baba ile oğulun aynı yaşlarda yaptıkları işi karşılaştırmak gerektiği için, bu türlü araştırmalar güçleşmektedir.

Üçüncü olarak, *brüt* ve *net* (bu terimler pek kullanılan birer terim değildir) dikey hareketliliği birbirinden ayırmak lâzımdır. Farzedelim ki elimizde nüfusu durgun olan, işgücünün meslekler arasındaki dağılımı da sabit bulunan bir cemiyet var. Ne zaman bir fert sosyal hiyerarşide babasından daha yükseğe çıksa, bir başkasının eski yerini kaybederek düşmesi gerekir. Her iki çeşit hareketin de tamamen dengeli olması için o cemiyette mütecanis bir doğum hızının bulunması lâzımdır. Başkalarının düşmesine lüzum kalmadan yükselme imkânlarının açılabilmesi için, cemiyetin üst çevrelerinde doğum hızının düşük olması kâfi gelir. Hakikaten, modern cemiyetlerin

çoğunda durum ekseriya budur, ve dolayısiyle yukarı doğru dikey hareket imkânı geniştir.

Bizim farazî cemiyetimize dönersek, orada bütün hareketlilik net hareket olacaktır. Buna karşılık, yukarı doğru bir hareketliliğin görülmesi için de, iyi gelirli iş nisbetinin artmasını düşünmek kâfidir; bu nisbetin artışı, iş-gücü dağılımının iki nesil arasında değişmesinden ileri gelir. Babaların meslekleriyle oğulların mesleklerini doğrudan doğruya mukayese ederseniz, brüt dikey hareketliliği incelemiş olursunuz. Elde ettiğiniz kaba rakamdan, faal nüfusun dağılımındaki değişmelere bağlı olan kısmı çıkardığınız takdirde net dikey hareketlilik bulunur. Eğer sosyal bünye değişmelerinden ileri gelmeyen değişmeler ayırdedilirse, net dikey hareketlilik dediğim şey görülür. Araştırmaların çoğu brüt nisbetlere dayanıyor. Hareketlilik emsalleri (coefficient) de, büyük bir ölçüde, bünye değişmelerini aksettirmektedir. Kendileri de ziraatçı olan köylü çocuklarının nisbeti A.B.D.'de Fransa veya Almanya'ya nisbetle daha düşükse, aradaki bu fark bir bakıma da A.B.D.'de ziraî işgücü nisbetinin daha süratle azaldığını gösterir.

Son olarak, *seçkinlerin değişmesi* (circulation des elites) kavramından bahsedeceğim. Bu terim, ihtilalsız devrelerde idareci kategorilerinin yenilmesini ifade ediyor. Cemiyetin yüksek mevkileri daima aynı ailelerin elinde bulunmaz. Bu konuda "rotasyon hızları"nı ölçmeye çalışmak ilgi çekici bir iş olurdu. Buna benzer ikinci bir hadise de sosyologlardan ziyade (belki de maalesef diyeceğimiz) tarihçileri ilgilendiriyor: Siyasî buhran sırasında idareci azınlığın yerine kimler geçer? Seçkinlerin yer değiştirmesini hızlandırmak için bulunmuş olan tesirli usullerden biri, yüksek makamda bulunanları alaşağı etmektir. İhtilâlden sonra Rusya'da eski idareci azınlık bertaraf edilerek yerine

bir siyasî parti safları içinden yeni bir azınlık geçirilmiştir. (Siyasî idareciler tamamen, diğer sahalardaki idareciler de kısmen değiştirildi.) Üstelik, öyle görünüyor ki, Stalin süratli bir idareci değişikliğini tasfiyeler yoluyla devam ettirmek istiyordu, bu tasfiyelerin en büyüğünü de 1936'da yaptı. Stalin'in bu düşünce ile tasfiyeler yaptığını katiyetle söylüyorum, çünkü, sizin de bildiğiniz gibi, Sovyet Komünist Partisinin şimdiki genel sekreteri[1] meşhur nutkunda "büyük tasfiye"nin aşırılığı üzerinde ısrarla durmuş bulunuyor. Onun verdiği izahata göre, partinin veya devletin yöneticilerine şiddet metodları kullanmak bir hata idi. Sosyolog açısından, hükümet etme veya yönetme metodu olarak tasfiye usulünün kullanılması seçkinlerin yer değiştirmesini hızlandırmaya yarar ve gerçekten bu neticeyi doğurur.

Nihayet, bundan hemen sonraki derslerde idareci grupların nisbî önemindeki değişmeleri ele alacağım. Her cemiyet hiyerarşinin en üstünde bir insan tipine yer verir; muayyen işleri ellerinde tutanlar birinci sırayı işgal ederler. Birkaç yıl önce hayli gürültü koparmış olan bir kitabı, James Burnham'ın *Organizatörler Çağı* adlı eserini herhalde bilirsiniz. Bu kitapta ortaya atılan teze göre, modern cemiyetin üst makamlarına yeni bir insan tipi, "menajer"ler (direktörler veya organizatörler diye tercüme edilebilir) gelmektedir. Hiç şüphesiz, tarihî gelişmenin hususiyetlerinden biri de birinci sırayı işgal eden insan tiplerindeki değişmedir. Modern cemiyetleri profesyonel politikacılar, parti idarecileri, sendika sekreterleri idare etmektedir; bu adamlar ne menşeleri, ne yetişme tarzları, ne de tavır ve kanaatları itibariyle Fransız

[1] Kruçev

ihtilâlinden önceki Fransız aristokratlarına hiçbir şekilde benzemiyorlar.

Sosyal hareketlilik üzerine Amerika'da ve Avrupa'da yapılmış olan sosyolojik araştırmaların çoğu iki çeşit problemle ilgilidir: Yüksek mevkilerde bulunan kimselerin nereden ve nasıl geldikleri araştırılıyor, bir taraftan da bir sosyal kategoriden diğerine geçiş frekansı bulunmaya çalışılıyor. Çeşitli sebepler yüzünden, bu araştırmaların neticelerini özetlemek zor olmaktadır. Herşeyden önce, bunlar teknik bakımdan sakattırlar. Geçerli bir örnek grup seçmek gerekir, halbuki 1000, 2000 veya 3000 kişilik bir örneğin bütün cemiyeti temsil ettiğinden emin olamayız. Üstelik şimdi içine giremeyeceğim teferruata ait sebepler dolayısiyle, çeşitli memleketlerde seçilen örnek gruplar (nümuneler) iyi bir kıyaslamaya imkân vermemektedir. Dikey hareketlilik, aşağıya veya yukarıya doğru, incelendiği zaman daima bir mikyas tesis etmek gerekir. Topyekûn cemiyetin sosyal hiyerarşisi hayli müphem olduğuna göre, bu hiyerarşinin tamamen o cemiyete mahsus birşey olup olmadığını bilemeyiz. Kol işi yapmayanların alt tabakasını kol işi yapan üst tabakanın yukarısına mı koyacağız? Büyük veya küçük hareketliliğin ölçüsü nedir? İdeal cemiyet hareketliliğin en az mı yoksa en çok mu olduğu bir cemiyettir? Eğer bir işçi çocuğunun da bir büyük burjuva çocuğu kadar üniversite profesörü veya cumhurbaşkanı olma şansına sahip bulunacağı bir dünya düşünüyorsak, şimdiye kadar bildiğimiz hiçbir cemiyet bu bünyeye yaklaşmış değildir. Sanayi cemiyetleri tam hareketli bir ideal cemiyete kıyasla durgundur, ama kast sistemi bulunan bir cemiyete kıyasla hareketlidir.

Size bu konuda rakamlar vermeden önce, şimdiye kadar yapılmış araştırmalardan çıkarabileceğimiz bazı hükümleri özetlemek istiyorum.

1. Net hareketliliği tesbit etmek pratik bakımdan zordur. Elde edilen neticeler daha çok brüt hareketlilikle ilgilidir, bunlar sosyal bünyedeki değişmeleri aksettirmektedir. Hadisenin asıl faktörü, sanayi cemiyetlerinde, muhtemelen bu istihalelerde aranacaktır. Bir cemiyetin bütün üyelerine yükselme şansı vermekte en çok rolü olan şey, iyi gelir getiren kafa işi mesleklerinin nisbetindeki artıştır. İktisadî gelişmenin ve sosyal değişmenin sürati, günümüze kadar, net hareketlilikten daha önemli olmuştur.

2. Bilinen bütün cemiyetlerde, her nefer nadiren (ihtilâl devreleri hariç) "kendi palaskasının altında mareşal asâsına sahip"tir. Birçok Amerikalılar her işçinin genel müdür olma şansına sahip bulunduğunu düşünüyorlar Belki de zarurî olan bu türlü sosyal efsanelere dokunmamak gerekir, böyle bir ihtiyatın faydasını gösteren bazı hallere rastlamak da mümkündür, ama sosyal efsaneler genellikle zayıf şeylerdir. Cemiyetlerin pek çoğunda insanlar merhalelerden geçerek yükselmektedirler. Köylü çocuğunun bir şirkete müdür olması nadiren görülür; buna karşılık bir köylü çocuğunun bir kafa mesleği yapmasına, bir küçükburjuva olmasına, ve onun çocuğunun daha da yükseğe çıkmasına çok rastlanır[1]. Sosyal hareketlilik üzerindeki araştırmalar sadece iki değil, üç nesli ele alsalar daha çok bilgi edinirdik. Çeşitli memleketlerde neşredilen çalışmalar eski Avrupa ile Yeni Dünya arasındaki belirli farkı herzaman ortaya çıkarmıyor. Belki de A. B. D. ile Av-

[1] Bu bölümün sonundaki nota bakınız.

rupa arasındaki fark realiteden ziyade bir ideoloji farkıdır. Ama ideoloji farkını küçümsememeliyiz: Belki de Avrupa'da bir eskilik gururu, A. B. D.'de ise kendi kendini yapan adam olmaktan doğan bir gurur vardır, ve bu durum bize millî inançlar üzerinde ve sosyal itibar farkları konusunda yeni görüş açıları vermektedir.

3. Eğer sosyal hareketlilik bir gruptan (meselâ işçi grubundan) bir başka gruba (meselâ "beyaz yakalılar" grubuna) geçiş olarak tarif edilirse, kol işinden kafa işine geçişlerin frekansı ne Avrupa memleketleri arasında ne de hattâ Birleşmiş Milletlerdeki Avrupalı ülkeler arasında fazla bir fark gösterir. Bu hüküm Avrupa kıtasının billûrlaşmış, Amerika'nın ise fevkalâde hareketli olduğu görüşüne ters düşmektedir. Yoksa, istatistiklerin gösterdiğine göre, yüksek mevkilere çıkabilme şansı olarak tarif edildiği takdirde, sosyal hareketlilik Amerika'da bizdekinden daha fazladır.

4. A. B. D. de sosyal grupların katılaşmaya doğru gidip gitmediği, yükselme şanslarının azalıp azalmadığı, 20 nci yüzyıl ortasındaki Amerikan cemiyetinin bir veya yarım yüzyıl öncekinden daha az hareketli olup olmadığı sorulmaktadır. Çeşitli seviyelerde yapılan araştırmalar hiçbir net tekâmüle işaret etmiyor. Burada ikinci bir mitolojik fikirle daha karşılaşıyoruz: Vaktiyle ferdî insiyatif sahibi insanların vatanı olan Amerika şimdi Avrupa memleketlerindekine eş bir katılaşmaya doğru gitmektedir. Amerikalıların kendi geçmişleri hakkındaki fikirleri de, şimdiki durumlarına ait fikirleri de aynı derecede yanlıştır. Poolnya'dan veya İtalya'dan gitmiş bir göçmenin Amerika'ya vardığı zaman hudutsuz imkânlara sahip olduğu doğru değildir; aynı şekilde, yükselme fırsatlarının bugün kaybolduğu da doğru değildir. Önemli olan, yük-

selme şansı veren usul ve kalitelerin artık eskisi gibi olmadığıdır. Elli yıl önce, yüksek tahsil yapmadan yükselme imkânları şimdikinden daha fazlaydı; buna karşılık, bugün de yüksek tahsil yapma şansı elli yıl öncekinden daha fazladır. Eskiden temel bir entellektüel veya teknik kültür almadan da iktisadî hayatta önemli yerler işgal edilebilirdi, ama şimdiki cemiyetlerde bu iş gittikçe zorlaşıyor. Aynı zamanda, modern cemiyetlerde her sosyal sınıftan çocuklara açık bir eğitim sistemi de geliştirilmiş bulunmaktadır.

5. İngiltere'de, harpten hemen sonra, okuma imkânlarındaki artışın, işçi çocuklarına orta ve yüksek tahsil yolunu açmak suretiyle, sosyal hareketliliği de artırdığı sanılıyordu. Aradan geçen on yıl içinde halâ uzatılmış orta tahsilde bulunan işçi çocuklarıyla burjuva çocukları arasındaki aşırı eşitsizlik devam etmektedir. Bu durum birçok sebeplerden ileri geliyor. Eğer bazı çocuklar orta tahsilde diğerlerinden daha az başarılı oluyorlarsa, bu hadiseyi mutlaka irsiyetle izah etmek gerekmez. Sosyal sınıflara göre doğuştan gelen kabiliyetlerdeki eşitsizlik iddiasını tamamen reddedemeyiz, ama bu eşitsizliği teşhis edemeyiz, çünkü çeşitli sosyal muhitlerdeki başarı farkları üzerinde değişik hayat şartlarının tesiri vardır. Burada akla basmakalıp bir düşünce geliyor: Çocuklar, içinde yaşadıkları çevrenin büyük ölçüde yardımına veya engellemesine maruz bulunurlar. Başka bir faktör de buna eşit derecede rol oynuyor: ailenin büyüklüğü. Bir işçi ailesinin tek çocuğu, kalabalık aile çocuklarından daha çok orta tahsil yapma şansına sahiptir. Fakat tahsil konusunda, bizzat sosyal eşitsizliğe bağlı önemli bir eşitsizlik yine mevcuttur. Bu durum bizi hemen şu temel fikre götürüyor: Sosyal gruplar gelir ve hayat tarzı bakımından

çok farklı oldukları müddetçe, tahsil sistemi ne olursa olsun, hayat yarışına herkesin aynı noktadan başlaması imkânsızdır. Teorik olarak, tamamen hareketli bir cemiyette eşitlik de tam olacaktır. Eşitlik derecesi ile hareketlilik derecesi arasında bir bağlantı, yahut, tabir caizse, karşılıklı tesir münasebeti vardır. Bunlardan birinden çok uzak kaldığımız ölçüde öbüründen de uzak kalırız.

Bu konuyu bitirirken, muayyen bazı anketlerden çıkan birtakım rakamlar vermek istiyorum. A. B. D.'de iki devir arasında hareketlilik mukayeseleri hususunda Natalie Rogoff'un[1] Marion Country adlı kasabada 1905-1912 ve 1938 - 1941 devrelerindeki evlenme kayıtlarına dayanan bir araştırmasını zikredeceğim. Araştırıcı burada bizim *brüt hareketlilik* ve *net hareketlilik* dediğimiz halleri ayırdetmekte, yani hareketliliği tesbit ederken o tarihlerde çeşitli faaliyet sahalarındaki işgücü dağılımının gösterdiği değişmeleri hesaba katmaktadır.

Araştırmada varılan neticeye göre, 1910 - 1940 tarihleri arasında net hareketlilikte fazla değişme olmamıştır. Görülen değişmeler, daha çok, artan bir hareketliliğe işaret etmektedir; serbest meslek sahibi Amerikalılar bakımından hareketlilikte dörtte bir artış vardır (başka ifade ile, en yüksek seviyedeki serbest mesleklerin sayısı gözönüne alınınca, babaları öyle olmadığı halde kendileri bu meslekleri icra eden kimselerin sayısı dörtte bir artmıştır). Bu iki devre boyunca, kafa işi mesleklerinde olduğu gibi kol gücüne dayanan mesleklerin de bütününün içindeki hareketlilik bu meslek gruplarının birinden ötekine doğru olan hareektlilikten daha büyüktür. Baş-

[1] *Recent trends in occupational mobility*, The Free Press, 1953

ka ifade ile, kalifiye bile olsa işçi ile, aşağı seviyede olsa bile memur arasında büyük bir duvar bulunmaktadır. Burada Seymour M. Lipset, Reinhard Bendix ve F. Theodore'un[1] yaptıkları bir araştırma da bahse değer. Bu araştırma San Fransisco körfezindeki Oakland kasabasında 955 ailelik bir nümune üzerinde yapılmıştır; alınan nümunede iki uçtaki aileler, yani çok zengin ve çok fakir aileler dışarıda bırakılmıştır.

Bütün hayatlarınca kol işi yapmış olan babaların, çocuklarından yüzde 47'si kafa işlerinde çalışmaktadır, babaları kafa işi yapmış olanların çocuklarında ise bu nisbet yüzde 68'e çıkıyor. Aradaki yüzde 21'lik fark nisbeten önemsiz sayılabilir.

S. M. Lipset ve Natalie Rogoff'un kitaplarında ileri sürülen umumî iddiaya göre, net hareketlilik (yani sosyal değişmeye, işgücünün farklı dağılımına ait rakamların çıkarılmasıyla tesbit edilen hareketlilik miktarı) Almanya'da, Fransa'da ve İngiltere'de ne İse Amerika'da da ondan pek farklı değildir.

İşte Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, ve Almanya'ya ait mukayeseli tablolar:

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Babanın Mesleği	*Oğlunun Mesleği*		
	Kafa işi	Kol işi	Ziraat
Kafa işi	71	25	4
Kol işi	35	61	4
Ziraat	23	39	38

[1] *American Journal of Sociology*'nin Ocak ve Mart 1952 sayılarında neşredilmiştir.

FRANSA

Babanın Mesleği	*Oğlunun Mesleği*		
	Kafa işi	Kol işi	Ziraat
Kafa işi	73	18	9
Kol işi	35	55	10
Ziraat	16	13	71

ALMANYA

Babanın Mesleği	*Oğlunun Mesleği*		
	Kol işi	Kafa işi	Ziraat
Kol işi	80	20	
Kafa işi	30	60	10
Ziraat	13	19	69

Bu rakamların hakikî popülasyonu temsil[1] ettiklerini kabul edersek, görülüyor ki sadece Fransa'da (% 71) ve Almanya'da (% 69) babaları ziraatcı olup da oğulları da ziraatla uğraşanların yüzdesi, Amerika'dakinden (% 38) çok büyük bir fark gösteriyor. Fakat bu fark belki de sosyal bünyedeki istihalelere, Amerika'da işgücünün meslekler arasındaki dağılışında daha süratli değişmeler olmasına atfedilebilir. Bu manâda brüt hareketlilik çok farklıdır, fakat net hareketlilik bakımından Almanya ile Fransa ile Amerika arasında önemli fark yoktur. Şehirlerde kol işi yapan işçilerin çocuklarına bakılırsa, Amerika'da ve Fransa'da bunların yüzde 35'i, Almanya'da da

[1] Fransa'ya ait rakamlar İ. N. E. D.'in (population V, 3) bir anketinden çıkarılmıştır. Amerika'ya ve Almanya'ya ait rakamlar araştırmalarla bulunmuştur.

AARHUS

Oğlunun Mesleği	Babanın Mesleği			
	I	II	III	IV
I. Serbest meslekler, mülk sahipleri, yüksek makamlar	38	23	14	32
II. Memur ve tacir	20	28	12	12
III. Kol işi yapan işçiler	41	48	73	52
IV. Ziraatçılar	1	1	1	1

INDIANAPOLIS

Oğlunun Mesleği	Babanın Mesleği			
	I	II	III	IV
I.	33	21	10	11
II.	29	42	17	15
III.	38	37	72	70
IIV.			1	4

yüzde 30'u kafa işlerinde çalışmaktadırlar; kol işi yapan babaların çocukları ise bu üç memlekette sırasıyla yüzde 61, 55, ve 60 nisbetinde yine kol işlerinde çalışmaktadırlar. Fakat acaba buralarda halkın net hareketlilikten daha çok bir brüt hareketlilik intibaı alıp almadığını bilmek lâzımdır. Diğer taraftan, kol işi mesleklerinin bütünü ile kafa işi mesleklerinin bütünü arasındaki mukayese, iniş ve çıkışlar hakkında sadece kaba - taslak bir fikir veriyor. Bu meslek gruplarının herbiri içinde de farklılıklar yok değildir.

S. M. Lipset, aynı zamanda, bir Danimarka şehri olan Aarhus'la (T. Geiger'in yaptığı ankete göre) bir Amerikan şehri olan İndianapolis arasındaki mukayeseyi de kullanıyor.

Bu mukayesede de rakamlar arasında fark yoktur. Aarhus'ta kol işi yapan işçilerin çocukları dört meslek kategorisi arasında sırasıyla 14, 12, 73, ve 1 nisbetinde dağılmaktadır. İndianapolis'te bu nisbetler 10, 17, 72, ve 1'dir. En çok göze çarpan husus, aşağı - doğru hareketliliğin frekansıdır: Birinci kategoriye dahil babaların çocukları arasında Aarhus'ta yüzde 41'i, İndianapolis'te de yüzde 38'i ikinci kategoriye düşmüşlerdir. En belirgin fark köylü çocuklarında görülüyor: Aarhus'ta bunların sadece yüzde 52'si, İndianapolis'te ise yüzde 70'i üçüncü kategoridedir (kolişi meslekleri)[1].

---

[1] Eğitim bakımından eşitsizliklerle ilgili olmak üzere, çeşitli memleketlere ait birçok rakamlar mevcuttur.

Meselâ işte 1940 tarihinde New York'taki bir high school (orta tahsil)a ait istatistikler :

Verilen nisbetler, kolej'e (yüksek tahsil) giren orta tahsil talebelerine ait nisbetlerdir. 5000 dolardan aşağı yıllık geliri bulunan ailelere ait çocukların sadece yüzde 41'i (elde ettikleri netice dolayısiyle birinci çeyrek gruba dahildirler) tahsillerine devam ediyorlar. En zengin ailelerin çocuklarında bu nisbet yüzde 76'ya, yani iki misline kadar çıkıyor. Başka ifade ile, zengin ailelerin çocukları orta halli ailelerin çocuklarına nisbetle, eşit okul başarısı içinde, daha çok yüksek tahsil yapmaktadırlar.

Fransa'da da orta ve yüksek tahsil talebeleri arasında çiftçi ve işçi çocuklarının nisbetiyle ilgili istatistiklere sahip bulunuyoruz.

"Fransa'da orta tahsile giren işçi sınıfı çocuklarının nisbeti (yılda orta tahsile geçen bütün çocukların miktarına kıyasla) 1936 - 37 ve 1943 - 44 arasında dört misli arttıktan sonra, nisbeten azalmaya başlamış ve 1946'danberi, yani topyekûn talebe sayısının hayli arttığı bir devirde, yüzde 12 civarında karar kılmıştır." (Jean FLOUD, "Role de la classe social dans l'accomplissement des études" *Aptitude intellectuelle et education* adlı kitapta, Paris, O. C. D. E.,

Tahsil seviyesi	Ailelerin Geliri			
	2500 Dl. az	2500 Dl. 4999 Dl.	5000 Dl. 8999 Dl.	9000 Dl. ve yukarı
1 nci çeyrek . . . . %	41	41	60	76
2 nci çeyrek	19	26	27	56
Aşağı yarı	11	13	27	44

1962, sahife 100.) Bu bilgi ilim ve teknik personeli bürosunun İsveç Millî Eğitim Bakanlığı ile işbirliği ederek İsveç'te, Kungâlv'da, 11 - 16 Haziran 1961 tarihleri arasında tertiplediği konferansa ait bir raporda verilmektedir. *Population* adlı dergi (XVII, 1962, s. 9 - 28) bütün altıncı sınıflar üzerinde yapılmış bir anketin neticelerini neşretmiştir, ki bu neticeler de yukarıdaki hükmü doğrulamaktadır. Klâsik ve modern liselerin altıncı sınıflarının talebeleri arasında rençber çocukları 1936 - 37 tarihinde yüzde 1,7'yi temsil ediyordu; bu nisbet 1943 - 44'te yüzde 8,2'ye çıkmış, fakat 1956 - 57'de 6,8'e düşmüştür. Ayni şekilde, işçi çocuklarının nisbeti de 1936 - 37'de yüzde 2,7 iken 1943 - 44'te 14,5'e çıkmış, fakat 1956 - 57'de 12,3'e düşmüş bulunuyor.

Pek yakın tarihte, *Population* dergisinin 1963 yılına ait 3 numaralı sayısında, M. Girard, sosyal tabakalaşma ve eğitimin demokratlaşması üzerinde önemli bir inceleme neşretti. Girard burada okul başarılarının, baba mesleği ve gelirinin, ana - baba arzusunun, ve aile büyüklüğünün fonksiyonu olarak altıncı sınıfa giren talebelerin nisbetini inceliyor. "Bütün olarak çocukların oryantasyonu hem onların okul başarılarına hem de aile çevrelerine bağlı olmaktadır; okuma kabiliyeti ile sosyal çevre büyük ölçüde bir arada gidiyor. Biz bu vakıayı burada yorumlamaya çalışmıyoruz, tasvib veya tenkid etmek niyetinde de değiliz. Ama, muhakkak ki, burada inkâr edilmez bir gerçek bulunmaktadır."

Alain Girard bütün faaliyet sahalarından (resmî hizmet, sanat ve edebiyat, siyaset, sanayi ve iş çevreleri) 2000 kadar şahsiyetin sosyal menşeleri üzerinde de ayni derecede ilgi çekici bir inceleme yapmıştır. Bu incelemenin neticeleri *La Réussite social en France* (P. U. F.) adıyla 1961'de neşredilen

bir kitapta kaydedilmektedir. Ele alınan 2000 kişiden yüzde 2,8'inin babaları işçi, yüzde 5,4'ünün rençber, yüzde 10,6'sının, esnaf veya zenaatkâr, yüzde 3,7'sinin ise memur takımındandır. Şunu da ilâve edelim ki, bu şahısların işçi babaları uzman veya kalifiye işçidir, rençber'den kasdedilen şey de ziraat işçisi değildir. Böylece üç işçi grubu (rençber, esnaf ve zanaatkâr) hep birlikte 2000 kişilik nümunenin yüzde 19'unu teşkil ediyor; nümunenin yüzde 19'u işçi olmayan müstahdemlerden, memurlardan, orta ve alt kademe kadrolardan meydana gelmiştir; geri kalan yüzde 62'si de sınaî teşebbüs idarecileri, serbest meslek erbabı ve yüksek seviyedeki memurlardır. Mesleklerin sosyal dağılımına ait bu rakamları 1954'teki nüfusa tatbik edersek, diyebiliriz ki bu şahısların yüzde 68'i nüfusun yüzde 5'i arasından, yahut bunların yüzde 81'i nüfusun yüzde 15'i arasından çıkmıştır. Nüfusun yüzde 76'sı (rençber ve işçi) bu şahısların ancak yüzde 8'ini çıkarmaktadır.

Nüfusun meslekler arasındaki dağılımı ile başarı dağılımı arasında kesin bir tezat vardır. Fakat ancak başka devirler ve başka modern cemiyetlerle yapılacak mukayeselerden sonra bu tezat bir manâ ifade edebilir.

Sanayideki yüksek kademe idarecilerinin çıktıkları sosyal çevreye gelince, A. B. D. de bu konuda mevcut bulunan birçok incelemeden sadece birkaç tanesini sayalım: *The big business Executive. The factors that made him*, 1900-1950; Profesör Mabel Newcomer tarafından yapılan bu inceleme (Colombia University Press) 428 şirkete mensup 863 şahsiyeti ele almaktadır. Yine bu arada W. Lloyd Warner ve Janus C. Abeglen'in araştırmaları çok daha önemli bir nümune (büyük teşebbüslerde çalışan, yıllık brüt geliri en az 5 milyon dolar olan 8300 kişi) üzerindedir: *Occupational mobility in American business and industry* (1928-1952) University of Minnesota Press, 315 sahife, ve *Big business leaders in America* (Harper). *Commentary*'de, Monroe Berger tarafından bu üç araştırma üzerinde yorumlar yapan ilgi çekici bir makale neşredilmiştir.

İlk neticelerden biri ne orjinal ne de münakaşalı bir duruma işaret ediyor: Sanayi faaliyetlerini yöneten şahıslar

arasında babaları yüksek tabakaya, yani İngilizce'de *owners, executives,* ve *professionals* (mülk ve müessese sahipleri, yüksek seviyede yöneticiler, ve serbest meslek erbabı) adı verilen gruplara mensup kimseler önemli bir yekûn tutmaktadır. Warner ve Abegglen'in ele aldığı 8300 şahıs arasında üçte ikisi, doğuştan bu imtiyazlı gruplara mensuptu (sanayi idarecilerinin üçte ikisini veren nüfusun sekizde biri). Burada kol işi yapanların çocukları bu 8300 kişinin sadece yüzde 15'ini teşkil ediyor. En yukarı seviyedeki 860 kişiyi alırsak, üçte iki nisbeti dörtte üçe çıkıyor, işçi çocuklarının yüzde 15 nisbeti ise yüzde 2'ye düşüyor. Tek bir nesil içinde yükselme nadiren görülmektedir.

1928-1952 arasındaki gelişme ile ilgili olarak birbiriyle ahenkli neticeler bulamıyoruz. Warner ve Abegglen'in tesbitlerine göre, işçi çocuklarının nisbeti 1928'deki grupta yüzde 11iken 1952'deki grupta yüzde 15'e çıkmış, yüksek tabaka çocuklarının nisbeti ise yüzde 58'den yüzde 52'ye düşmüştür. Newcomer'in verdiği rakamlar bunlardan farklıdır: Yüksek tabaka (mülk ve müessese sahipleri, yüksek mevki sahipleri) çocuklarının nisbeti 1925'te yüzde 56 iken 1950'de yüzde 63, işçi çocuklarının ise yüzde 6 iken yüzde 8 oluyor. Serbest meslek erbabının çocukları için verilen rakamlarda daha büyük farklar vardır. Birinci ankete göre, sanayi idarecileri arasında bunların çocuklarının nisbeti yüzde 13'ten 14'e geçiyor, halbuki Newcomer yüzde 23'ten yüzde 18'e ani bir düşüş müşahede etmiştir. İncelemeyi çok derinleştirmeden, hareketlilik emsallerini (eğer meslek dağılımı tamamen gelişigüzel olsaydı, belli bir çeşit meslek icra edecek olan bir sosyal kategorinin çocuklarına ait nisbetle gerçek nisbet arasındaki münasebet) gözönüne alırsak diyebiliriz ki, Warner ve Abegglen'in 7300 kişi üzerinden aldıkları neticeler ikinci sıradan idarecileri ihtiva ediyor, halbuki Newcomer'in incelemesindeki 900 kişinin hepsi de en büyük şirketlerdeki en yüksek kademede bulunmaktadırlar. Başka ifade ile, çok geniş bir grup veya çok dar bir elit zümre alışımıza göre, hareketlilik artıyor veya artmıyor, hattâ belki azalıyor. Bütün araştırmalar, birinci sıraya yükselişlere ait araştırmaların ehemmiyetini göstermektedir.

1928'deki nümuneler arasında yüzde 32'si, 1952'deki nümunede ise yüzde 57'si üniversite tahsili görmüş kimselerdi. Nihayet, ücretli olarak hayata başlamış sanayi idarecilerinin nisbeti de büyük ölçüde artmıştır. Newcomer'a göre bunların nisbeti 1900'de (313 yüksek yöneticiden mürekkep bir nümunede) beşte bir iken 1950'de (851 kişilik bir nümunede) beşte iki olmuştur. Burada ayrıca herkesce bilinen bir sosyal değişme bahis konusudur. Sanayideki yüksek idareciler, eski tiplerin aksine, gittikçe daha az mülk sahibi veya müteşebbis durumundadırlar.

XV

Sosyal Hareketlilikten Seçkinlerin Değişmesine Gidiş

Geçen hafta sosyal hareketliliğe ait meselelerden bazılarını incelemiştim, bugün de o incelemeden ortaya çıkan başlıca fikirleri özetleyerek ele alacağım.

1. Cemiyetler brüt hareketliliğe dikkat etmekte, net hareketliliğin farkına varmamaktadır. Nüfusun artışı kalifiye işlerin mutlak sayısında artışa yol açıyor, iktisadî gelişme de mesleklerin bütününe nisbetle yüzde olarak artıyor. Nüfus artışı ve iktisadî gelişme nesiller arasında yükselme şanslarını artırmaya yardım etmektedir. Aynı şekilde, yüksek tabaka arasında doğum hızının az olması da yukarı doğru hareketliliğe müsait bir durum yaratmaktadır.

2. Gelişen ekonomiye ve eşitlikçi bir hukuka sahip bütün modern cemiyetlerde nisbeten önemli bir hareketlilik görülüyor; bu hareketlilik muhtemelen eski cemiyetlerdekine üstündür, fakat geçmişe ait istatistiklerin kifayetsizliği bu hususta kesin bir hüküm vermemize engel oluyor. Modern cemiyetlerde işçi çocuklarının üçte bir kadarı kol işi yapmıyor, ama bunlar sosyal hiyerarşide mutlaka kol işlerinden daha yüksek mevkilerde bulunuyor da denilemez. Kol işi meslekleri ile kafa işi meslekleri arasındaki geçişler iki manâda da işlemektedir (iki taraflı

geçiş). Nihayet işçi sınıfının dışına çıkış, sosyal bünyedeki devamlı değişme neticesinde kolaylaşmaktadır.

3. Bu hareketler, ölçüldükleri her memlekette, bir işçi çocuğuna da bir müdür çocuğu kadar bir teşebbüse baş olma şansı verecek mutlak bir hareketlilik idealinden veya kâbusundan çok uzak bulunuyor. Böyle bir mükemmel hareketliliğe çok yaklaşmış hiçbir cemiyet yoktur. İnsanların ekserisi için sosyal şartlar aynen devam etmektedir; alt kademeden başlayarak sonunda yukarıya çıkan kimselerin sayısı ihtilâl görmeyen bütün kapitalist ülkelerde düşüktür; bu nisbet yukarı doğru hareketliliğin büyük olduğu ve kabiliyetli işçiler için yükselme sistemine sahip bulunan sovyet tipi cemiyetlerde muhtemelen daha büyüktür, ama onlara ait istatistiklerde de kesinlik yoktur. Batılı cemiyetlerde tahsil dolayısiyle yükselme bile çok rastlanan bir hadise değildir, çünkü okul başarısı çocuğun aile çevresine bağlı olarak değişmektedir.

4. Bugünkü halde, sosyal hiyerarşi esas itibariyle diplomaya göre belli olmaktadır. Orta veya yüksek bir tahsil yapma şansları daha eşit olduğu ölçüde yukarı doğru hareketliliğin süratlenmesi de muhtemeldir. Şimdilik, bildiğimiz bütün cemiyetlerde, sosyal sınıflar arasındaki büyük farklar devam ediyor.

İşte İngiltere'ye ait bazı rakamlar. Bu rakamlar İngiltere'deki tahsil sisteminin yapısından doğmaktadır. İlkokullar ya bağımsız (genellikle burjuva çocuklarının gittiği okullar) yahut resmî (halk çocuklarının ekseriyetle gittiği yerler) okullardır. Bir nesil boyunca ilkokul çocuklarından yüzde 14'7'si orta tahsile geçmiştir; bağımsız ilkokullarda bu nisbet yüzde 89'dur, yani çocukların mensup olduğu sosyal sınıf ile tahsil arasında sıkı bir müna-

sebet vardır. İşte bugünkü İngiltere'ye ait bir rakam daha: Yüksek denilen sınıflar nüfusun yüzde 15 kadarını (aşağı - yukarı sovyetlerdeki intelligentsia sınıfına - yüzde 14 - eşit bir nisbet) teşkil etmektedir: *Grammar schools* denen okullardaki talebelerin yüzde 25'i, son sınıflardaki (5 ve 6 ncı) talebelerin yüzde 44'ü işte bu yüzde 15 nüfustan geliyor. Hakikatte, nesil başına 650 000 çocuktan sadece yüzbin tanesi 16 yıllık, 60 000 tanesi 17 yıllık, 30 000 tanesi de 18 yıllık tahsil yapıyor. Tahsilini sonuna kadar götürmemiş olanların sayısı, burjuva olmayan sınıflara mensup çocuklarda hayli yüksektir. Orta tahsilin son sınıfındaki çocuklardan yüzde 60'ının babaları burjuva tabakalarına mensuptur. Üniversiteden her yıl 17 000 talebe mezun olmakta ve bunlar bütün diplomalı sayısında sadece yüzde 3 bir artışa - çok düşük bir nisbet - yol açmaktadır[1].

İngiltere bakımından yeni bir problem daha ortaya çıkmış bulunuyor: Yükselmeyi teşvik etmek zarureti. Orada yukarı doğru yükselmek daima bütün nüfusun bir ideali değildir. Tam istihdam seviyesindeki bir ekonomide, daha başlangıçta iyi bir ücretle kolayca iş bulan erkek ve kız çocuklar uzun bir tahsil yapmayı her zaman istemiyorlar. Bugün İngiltere'de yüksek tahsildeki talebe sayısı muhtemelen optimum miktarın altındadır. İsrail gibi bir memlekette gelir eşitsizliklerinin azalması yükselme şevkini zayıflatmış bulunuyor, öyle ki artık namzetlerin şevkini kırmaktan ziyade yeteri kadar talebe bulmak bir mesele olmuştur. Hiyerarşide aşağı düşmeye intibak etmek de bir problem teşkil ediyor. Cemiyet ne kadar seyyal

[1] Bu istatistikler on yıl önceye aittir. Ben bunları Mark Abrams'ın *Encounter* dergisindeki (Mayıs 1956) *The Younger generation* adlı makalesinden aldım.

olursa, burjuva çocuklarının aşağı sayılan bir seviyeye düşmesine de o kadar sık rastlanmaktadır.

Modern sanayi cemiyetlerindeki sosyal hareketliliğe ait bu tahlil bizi hangi neticeye götürüyor? Uzak perspektifleri görünür hale getirmek için, sizi istikbal için mümkün olan iki durum arasında bir tercih yapmaya bırakacağım.

Birinci tahmin, iktisadî bakımdan çok eşitlikçi ve, dolayısiyle, nesiller arasında büyük hareketliliğin bulunduğu bir cemiyetin doğuşudur. Tahsil sahasındaki eşitsizlikler hayli azalmıştır; bir burjuva çocuğunun kol işi veya kafa işi isteyen bir mesleğe sahip olması önemli sayılmaz; iktisadî eşitsizlikler ortadan kalktığı ölçüde itibar hiyerarşisi de gittikçe kaybolur.

Bu cemiyet tipinin değişik örnekleri düşünülebilir, meselâ iktisadî bakımdan büyük bir tecanüs, sosyal bakımdan ise nisbeten büyük bir eşitsizlik olması mümkündür. A. B. D. de daha şimdiden, gelir farkları azaldığı ölçüde, herbir grubun kendini diğerlerinden ayırma ve farklı bir itibar iddia etme temayülü artmış bulunuyor. Sosyal gruplar objektif bakımdan daha az farklı oldukça, kendilerini daha çok ayırdetmeye, kendilerine kıymet veya üstünlük vermek için sebep bulmaya çalışmaktadırlar. Bunlar *mevki* peşindedirler: iktisadî eşitlikle züppeliği birleştiriyorlar.

Sanayi cemiyetinin ikinci ideal tipi bundan çok farklı olacaktır. Orada da, modern sanayi vasıtalarının kapasitesi dolayısiyle, maddî bakımdan mecburen bir eşitlik görülecek, ama sosyal hareketlilik zayıf olacak. Üst tabakalar, gelir eşitsizliklerini gidermek suretiyle, aşağı denilen tabakaları tatmin etmeye çalışacaklar, ama bu sosyal grup-

lar zihniyet bakımından, tıpkı İngiltere'deki Times okuyucusu ile hususî televizyon yayını seyircisi gibi, birbirlerine yabancı dünyalarda yaşayacaklar. İdareci azınlık, elit tabakada muayyen bir yenilenmeyi temin etmek üzere, kabiliyetli çocuklar arasından gerekli sayıda talebe alacaklar. Fiilen bütün bilgi ve kudreti elinde tutan bu azınlık mertebeli bünyeye sahip ve otoriter denebilecek bir cemiyeti idare edecek, iktisadî üretim de gelir eşitsizliklerinin azalmasına imkân verecek. Bu türlü bir cemiyet tamamen hayalî birşey değildir; bazı bakımlardan batılı cemiyetler ve sovyet cemiyeti bu tipe girmektedirler.

Bu ikinci cemiyet ideali otoriter rejimli bir cemiyet tipine yaklaşıyor: İdareci azınlık yeteri kadar yukarı hareketlilik temin ediyor, fakat aynı zamanda büyük sayıda işçi kitlesi ile küçük sayıda alimler veya parti adamları, yani makineleri ve insanları sevk ve idare eden kimseler arasında geniş bir mesafe bırakıyor.

Bahsettiğimiz müstakbel cemiyet örnekleri, ideal denilen bütün tipler gibi, şimdi müşahede ettiğimiz hadiselerin başka şekilde ifade edilmesinden ibarettir. Ben bunların ikisi arasında tercih yapmayacağım; ne olursa olsun, sanayi cemiyetlerinin istikbalde hangi tipe gireceğini bilmiyorum. İhtimallere bakılırsa, şimdiki cemiyetler bu ideallerin birine veya diğerine ait unsurlar alıyorlar. Bu mesele bizi seçkinlerin değişmesi dediğim bir meseleye götürüyor.

İktisadî gelişme ilerledikçe, idareci gruplar ne ölçüde değişecektir? Benim burada ortaya attığım sual klasik bir sual değildir; sosyologlar meseleyi bu şekliyle ele almış değildirler, çünkü bu mesele benim kullandığım kavramlara bağlı birşeydir, ve sosyal sınıflar meselesi çok defa idareci kategoriler meselesiyle karıştırılmıştır.

Burada anlatacağımız problemin bazı noktalarını şu üç yazar kısmen ele almışlardır: Pareto, Burnham, ve Schumpeter. Bunlardan Pareto, sosyoloji kitabında, meseleyi şöyle ortaya koymaktadır: Modern cemiyetleri kimler idare ediyor? İktidarı elde tutan grup hangisidir? İktidardaki bu azınlık nasıl değişiyor? Pareto şu fikirden hareket ediyor: Her cemiyet, esas itibariyle karakterine (psikolojik manâda) göre ve kullandığı vasıtalara (kurnazlık veya şiddet) göre belli olan bir idareci sınıfa sahiptir. Pareto modern burjuvazinin korkaklığı diye gördüğü şeyden dehşete düşmüş, bu duruma isyan etmişti (halbuki yazarların çoğu burjuvazinin adaletsizliğini ve şiddet metodlarını bir rezalet sayıyorlar); onların savaşmak yerine daima uzlaşmaya, zaferi halk tabakalarının temsilcilerine bırakmaya temayül edişlerini istemedi. Bu görüş açısından Paretoyu faşizmin dedesi sayabiliriz, ama Musolini iktidara geldiği zaman Pareto ona karşı sadece vasat bir sempati göstermişti. Onun gözünde, burjuvazinin yerini almaya müsait gruplardan biri de kitleleri sevk ve idare edenler, yani sendika sekreterleri, ihtilâlci sendikacılar, ve kitle partilerinin liderleridir. Benim kanaatımca, bu teori modern cemiyetleri bir idareci sınıfa göre tarif etmekle hataya düşmektedir, çünkü modern cemiyetlere hususiyet kazandıran şey idareci gruplar arasındaki rekabettir (idareci zümrelerin birleşmesi kaideden ziyade bir istisnadır).

İkinci bir teori ve James Burnham tarafından, *Organizatörler Çağı* veya *Manajerler inkılâbı* adlı kitabında ortaya atılmış bulunuyor. Burnham burada marksist telakki ile Pareto'nun teorisinin bir sentezini yapıyor. Her idareci sınıf, mütecanis bulunması şart olmaksızın, bir grubun veya bir insan tipinin hakimiyetiyle özellik kazanır.

Geçen yüzyılda bu tip kapitalist burjuva idi; şimdi meydana gelen kesin değişiklik şöyle ifade edilebilir: Kapitalistlerin yerine manajerlerin veya organizatörlerin geçmesi. Bu hadise nasıl oluyor? Bunu anlayabilmek için iki çeşit firmayı misal olarak alalım: Geçen yüzyıl tipindeki teşebbüsler şahsî müesseselerdi, bir adam tarafından kurulan, sahip olunan, ve idare edilen şeyerdi. Marx'ın kendi zamanında gördüğü mensucat fabrikaları ve bizim bugünkü Renault veya Citroéen otomobil fabrikalarının ilk hali böyle idi. Müessese bir şahsın eseri ve mülkü idi. Mal sahibi aynı zamanda üretim vasıtalarını idare ediyordu. Burnham'a göre, modern cemiyetlerdeki büyük şirketlerde eski şahsî teşebbüs gitgide anonim mülkiyet haline geçmektedir; modern korporasyonlar binlerce aksiyon sahibinin ortak malıdır, bu aksiyonerler teşebbüsün idaresinde hiçbir rol oynamazlar, bütün idare bir müdürler oligarşisinin elindedir.

İkinci bir istihale daha olmuştur. Bugünkü büyük sanayi firmalarında dört tip insan görülür. Herşeyden önce, finansmancı adı verebileceğimiz bir tip vardır; bu tipin en büyük vasfı hisse alıp-satmak, borsadaki fiyat hareketleriyle uğraşmaktır. Kendisinin idare etmediği teşebbüslerin kontrolunu yapar. İkinci tip teknisyen veya mühendistir; bu da alet ve teçhizatı işletir, ilmî bilgiye sahiptir ve bu bilginin nasıl tatbik edileceğini bilir. Üçüncü şahıs satıcı veya esnaftır. Dördüncü tip ise ne finansmancı, ne teknisyen, ne de satıcıdır, ama, Burnham'a göre, birinci plânda gelir: Organizatör veya manajer dediğimiz adam. Bu tipe hususî teşebbüs sahasında da devlet işletmelerinde de rastlanır. Şimdi hepinizin aklına gazetelerin birinci sahifelerinde yer alan, bir hususî otomobil firmasının müdürlüğünden kolayca devlet

demiryollarının veya Sahra Petrol işletmesinin başına geçebilen meşhur Fransızların isimleri geliyor. Bu adamların başlıca vasıfları, sınaî teşebbüs yaratma kafasına, üretim vasıtalarını teşkilâtlandırma ve idare etme kabiliyetine sahip olmalarıdır. İşte modern cemiyetlerde idareci sınıfın asıl temsilcisi bu tiptir.

Burnham bütün bunlara bir nokta daha ilâve ediyor: Sendikalarda, partilerde, hükûmette, her yerde görülen işler manajerlerin işlerine benzer. Bir Amerikan işçi sendikasının yöneticisi kimdir ki? O da kitleleri sevk ve idare eden bir kimse, veya sınaî ihtilâflarda arabuluculuk yapan bir şahıstır. Bu manâda, kitlelere liderlik eden kimseler için zarurî vasıflar, kısmen de, organizatörlerin veya direktörlerin sahip olmaları gereken vasıflardır.

Bazı hakikatler de ihtiva eden bu teori, bana birçok noktalarda yanlış görünüyor. Burnham'a göre geçen asırda kapitalist şahıslar Avrupa cemiyetinin idareci sınıfını teşkil ediyorlardı, halbuki bu doğru değildir. Kapitalistler ne Almanya'yı, ne Fransa'yı, hattâ ne de İngiltere'yi idare etmişlerdir. Bunlar üretim vasıtalarının idaresinde ve sosyal hayatta muhakkak ki önemli bir rol oynuyorlardı. Ama onların sosyal bakımdan idareci sınıf olarak sahip oldukları vasıf, pekçok memleketlerde, siyasî fonksiyonları bizzat üzerlerine almak isteğinde olmayışlarıydı. 19 ncu asırda kapitalistlerin idareci sınıf olduklarını, manajerlerin bunların yerine geçtiklerini söylemek, üretim vasıtalarını idare edenlerin hükûmeti idare ettiklerini söylemek manâsına gelir. Halbuki böyle birşey yoktur.

Bu teori, aynı zamanda, organizatörlerin şuurlu bir sosyal grup teşkil ettiğini, bir iktidar iradesine ve bir siyasî telakkiye sahip bulunduğunu da farzediyor. Birçok psikolojik ve sosyal vasıflar bakımından ortak olan, cemi-

yeti yürüten bir topluluk oldukları kanaatında bulunmaları yüzünden bir dayanışma hissine de sahip bulunan bu manajerler, bir partiye eşdeğerli olmaktan çok uzaktırlar. Beni hayrete düşüren şey, büyük sınaî teşebbüslerin yöneticileriyle hususî veya alenî görüşme fırsatını bulduğum zamanlarda, bu adamların siyasî fikirler bakımından ne kadar arkada kaldıklarını görmüş olmamdır (bu hususta marksistlere benzemediklerine üzgünüm). İktisadî kudreti elde tutanlar istedikleri politikayı açıkca bilmiş olsalardı işler nasıl da kolaylaşacaktı! Gerçekten, bunların çoğu hükûmetin kendilerine huzurlu bir ortam temin etmesini, orada işleri yürütmekten başka şey yapmamak veya, özel teşebbüs sahibi iseler, kâr etmek ve işlerini geliştirmek istiyorlar. Bu demek değildir ki fert olarak ideolojik veya siyasî tercihleri yok, ama meselâ Fransa'da alınan bir büyük kararı müşahhas olarak inceleyecek olursanız, bu yöneticiler arasında ittifak olduğunu katiyen söyleyemezsiniz[1].

Nihayet, manajerler bizzat iktidar icra etmiyorlar; o zaman geçen asırda ortaya çıkan problem şu şekilde devam etmektedir: Kimdir bu hükûmet edenler?

Muhakkak ki, organizatörler ferdî kapitalistler üzerinde gitgide daha tesirli olmaktadırlar. Çeşitli sahalardaki yöneticilerin gitgide daha benzer hale geldikleri de doğrudur: Sanayiciler, sendikacılar, hattâ belki askeri liderler de organizatör oluyorlar, çünkü bugünkü cemiyetlerin esası kitle organizasyonlarıdır. Bir devlet teşebbüsünü veya bir sınaî teşebbüsü yönetmek aynı tip vasıflara, aynı tip insana ve nihayet benzer bir hiyerarşiye ihtiyaç

[1] 1955'de Fas'ın bağımsızlığı meselesi ile ilgili olarak teferruatlı bir araştırma yapılmıştı.

gösterir. Bu demek değildir ki "askerî manajer" kendisini "sanayi menajeri" ile aynı cemaatın mensubu sayar. Ancak, hiyerarşinin birinci kademesinde yer alan kimseler, farklı sahalarda da olsa, birtakım benzer vasıflara sahiptirler.

Şimdi de bu meseleyi incelemiş bulunan üçüncü bir sosyologa geçiyorum: Schumpeter. Onun teorisi Burnham'ınkinin tersidir. Schumpeter kapitalist burjuvaların, belki İngiltere hariç olmak üzere, hiçbir yerde *doğrudan doğruya* hükûmet etmediklerini söyleyerek - ki bu bence de doğrudur - işe başlıyor. Onun gözünde geçen asırda ve bu asır başında Avrupa cemiyetlerinin tekamülünde rastlanan özellik, oralarda geleneksel bir rejimin himayesi altında bir sanayi cemiyetinin gelişmiş olmasıdır. Almanya için bu hükmün doğruluğu hemen görülebilir: Kapitalistler Alman Reich'ında birinci sırayı işgal etmiyorlardı, hükûmette onlar yoktu. Onlar askerî ve siyasî işlerin idaresini Prusyalı asillere veya devlet memurlarına bırakmışlardı. Schumpeter'e göre, modern cemiyetlerin gelişmesi ölçüsünde teşebbüs sahibi de eski mevkiini kaybetmektedir. Bu müşahedeye dayanarak, Burnham'ınkine yakın bir fikir ileri sürüyor, ama onunkinden farklı bir şekilde ifade ediyor; teşebbüs sahibi, esas itibariyle, yenilik getiren bir şahsiyetti, yani yeni terkipler buluyor ve azamî kâr elde etmeye çalışıyordu. Halbuki yirminci yüzyıl ortasındaki cemiyetlerde artık bu tip müteşebbisler yoktur, şimdiki müteşebbisler yenilikten veya sonsuz kârdan ziyade iyi işletme endişesi duyan birer idarecidirler. Geçen devirdeki kapitalistin ihtirası olan şahane hayat, malî güçlükler yüzünden imkânsız hale gelmiştir. Ferdî teşebbüs, başındaki ferdî liderle birlikte, çökmektedir. Bizim bildiğimiz şekliyle kapitalizm, bu yazarın

da dahil olduğu bir yönetici kategorinin faaliyetleri neticesinde, zayıflamış ve belki de lânetli bir hale gelmiş bulunuyor. Bu yeni kategori entellektüellerdir. Piyasa mekanizması ve kâr araştırmasına dayanan bir sistem artık ayakta kalamaz, çünkü sosyal atmosfer bu sisteme gitgide daha hasım bir hale gelmektedir; bu atmosfer de teşebbüs idareciliğinin zaruretlerinden haberi olmayan, kapitalizmin işleyişini iyi anlamayan ve hem samimî idealizmi hem de meslekî menfaatı yüzünden, piyasa mekanizmasından hoşlanmayan insanlar tarafından, yani muhalefeti, tenkidi, ve itirazı meslek edinenler tarafından yaratılmıştır. Entellektüeller (münevverler), umumî efkâra, müteşebbislerin, kârların ve büyük şirketlerin kötü oldukları fikrini yaymaktadırlar. Umumî efkâr kabul etmediği zaman hiçbir rejim, temelli bir değişikliğe uğramadıkça, uzun müddet ayakta duramaz.

Şunu da ilâve edelim ki, bu teori Batı'daki kapitalist cemiyetlerin yerine sovyet tipi bir cemiyetin geçeceğini söylemiyor; bazı cemiyetlerdeki sınaî gecikmeye karşı sovyet sistemi hızlı bir sanayileşme getirebiliyor, ama bu sanayileşme metodu Batı'ya tatbik edilemez. Schumpeter sadece, ferdî müteşebbislerin gitgide azaldığı ve plânlamanın çoğaldığı, netice itibariyle de 19 ncu yüzyıl kapitalizminin esas özelliklerinin kaybolmaya yüz tuttuğu bir cemiyet düşünüyor.

Şimdi bu üç görüşün parça parça neticelerini birleştirmeye ve idareci grupların değişmesi hakkında bir teorinin ana hatlarını vermeye çalışalım.

Önce şurası muhakkak ki, iktisadî gelişme ilerledikçe büyük toprak mülkiyetine veya askerî mevkilere dayanan geleneksel aristokrasi de zayıflamış bulunuyor. Bu zayıflama önce bir sanayi ekonomisinin bütünü içinde zi-

raatın önemini kaybetmesiyle ve sanayi cemiyetinin eski otorite prensibini (asillik, gelenek) olduğu gibi kabul etme tavrına mani oluşuyla izah edilebilir. Aristokrasinin çöküşü birdenbire olmuş değildir, bazı hallerde bu çöküş gecikmiştir. Aristokrasi Almanya'da en azından 1914'e kadar hakim bir rol oynadı, orada junker sınıfı ancak 1945'deki askerî mağlûbiyet ve Rus işgali neticesinde tamamen ortadan kalktı. Uzun vadede, denebilir ki, bütün sanayi cemiyetlerinde aristokrasinin tesiri azalacaktır.

Aynı şekilde, pekçok memleketlerde, dinin (kilisenin) siyasî kudreti de kaybolmaya yönelmiştir. Burada ihtiyatla konuşuyorum, çünkü hadise ne üniversel birşey, ne de bir kaderdir. İspanya'da kilise büyük otoritesini muhafaza ediyor; hiç şüphesiz, kilisenin İspanya'daki rolü geleneksel bir sosyal bünyenin devamıyla ve iktisadî gelişmenin yavaşlığıyla ilgilidir. İspanya modern medeniyet cereyanının dışında kalmıştı, şimdi gitgide bu cereyana katılıyor. Bu konudaki başka örnekler de bizi düşünmeye davet etmektedir. Polonya'yı ele alalım: Sovyet metoduna göre yürütülen sanayileşme kilisenin önemli bir tesir sahibi olmasını engelleyememiş, üstelik kilisenin tesiri 1956'daki ihtilâl benzeri hareketten sonra daha da artmıştır. Muhakkak ki bu tesir maziden kalmadır, çünkü kilise orada millî varlığın koruyucusu idi. Bugün de Polonya kilisesi, bir bakıma, idareci azınlığa, yani devlete muhalefet ediyor. Her ne olursa olsun, görülüyor ki kilisenin siyasî kudreti ne otomatikman kalkmıştır, ne de istikbalde mutlaka kalkacağı söylenebilir. Bir sanayi cemiyeti bir müminler cemiyeti olarak kalabilir. Bir modern endüstrinin gelişmesiyle lâik bir imanın ayakta kalması arasında hiçbir psikolojik, ahlâkî veya sosyal uyuşmazlık yoktur. Bu konuda bütün söyleyebileceğimiz şun-

dan ibarettir: Esas faaliyeti iktisadî olan ve lâik bir devlete sahip bulunan bir cemiyet, genel olarak kilisenin eskiden olduğu gibi bir siyasî tesir icra etmesine imkân bırakmaz.

Bu iki kategorinin (ferdî müteşebbisler ve Kiliseler) gitgide zayıfladığını kabul edersek, bütün sanayi cemiyetlerinin temel problemi *üretim vasıtalarını idare edenler, kitle liderleri, siyaset adamları ve münevverler* arasındaki çeşitli ve değişen münasebetlerden ibaret demektir.

Bunlar arasında en önemlileri kimlerdir? Bu noktada Burnham, Schumpeter ve daha birçok yazarlarda ortak olan fikir üzerinde duracağım. Esas itibariyle kapitalist olmayan bir insan tipinin birinci sıraya geçişine doğru bir temayül vardır. Modern ekonomide en büyük yeri alan teşebbüsler, büyük sanaî kompleksleri (demiryolları, elektrik, gaz, kimya fabrikaları, otomobil sanayii, vs.) artık hiç kimsenin malı olmayacak kadar büyük kuruluşlardır. Bu hususî veya resmî teşebbüsleri idare edenler, manajer formülü ile özetlenen vasıfları taşımaktadırlar. Manejerin muhakkak mühendis olması gerekmez, çok defa ilmî veya teknik formasyonu da yoktur. Manajer, onu bilmeyenlere mücerred bir şekilde tasvir etmekten ziyade sezgi ile kavranması daha kolay olan bir insan tipidir. Büyük şirketlerin yöneticileri, geniş ölçüde, birbirinin yerine geçebilecek cinsten kimselerdir. Başında bulundukları teşebbüse kabiliyetleri ile bağlı değillerdir, büyük teşekkülleri "yürütmek" gibi özel olmayan bir kabiliyete sahiptirler; bu kabiliyet elbette ki birçok bilgilerin varlığını gösterir, ama bu bilgiler ihtisas bilgisinden daha çok umumî kültür cinsindendir. Manajerlik için zarurî vasıflar nadir şeylerdir, zira o 1) dinleme, ki büyük bir meziyettir, ve 2) karar alma kabiliyetine sahip olmalıdır.

Büyük yönetici, tarif icabı, müessesenin içinde cereyan eden herşeyin içinde bulunmaz, o bir çeşit yönetim kurulunun başıdır; bu kurulda çeşitli üyeler kendisine raporlar verirler, o da raporlardan bir sentez yapmaya, çok önemli ve bütün teşebbüsü ilgilendiren kararlar vermeye kabiliyetli olan kimsedir.

Belli bir tarihte belli bir otomobil tipini imal etmeye karar vermek büyük neticeler doğuran bir iştir. Tamamen plâna bağlı olan ve yapılan her malın satışı garanti olan bir cemiyette verilen karar daha az riskli görünecektir. Fransa'da böyle bir karar birçok riskler taşır, bir çeşit kumar gibidir. Bu kararı veren nihayet bir tek kişidir.

Üretim vasıtalarının gitgide manajer tipi adamlar tarafından idare edilmesi hiçbir iktisadî veya siyasî rejimi şart koşmaz. Bu konuda kafamı iyice zorlarsam, diyebilirim ki dünyanın her tarafında, Asya'da, Avrupa'da, ve Amerika'da, hattâ demirperde gerisinde bu manajerlere rastlarsınız. Bunlar demokratik bir hükûmete de, ideolojisiz bir otoriter idareye de, totaliter idareye de uyabilirler. Acaba bu rejimlerden hangisini tercih ederler? Muhtemelen, bu sualin bir manâsı yoktur. Belli bir cemiyet için dahi bu suale cevap veremeyiz. Tercih edilecek siyasî rejim her manajerin ferdî ahlâkına ve yaşadığı sistemin işleme tarzına bağlıdır.

Siyasî idareciler kategorisindeki tekâmülün istikametini kavrayabilirmiyiz? Batı'daki sanayi cemiyetlerinin çoğu için şöyle bir ilk hüküm pek muhtemel görünüyor: Bu idareciler geçen yüzyıldaki kadar oligarşik bir çevreden çıkmıyorlar. İngilterede siyasî liderler uzun zamandanberi ve şimdi de kısmen oligarşiye dahil kimselerdir, yani bunların çoğu dar ve nisbeten mütecanis bir sosyal çevreden gelmişler ve gelmektedirler. Halkçılık iddiâ eden

veya proleteryaya hitab eden siyasî partiler, daha çok halk çocuklarına bir yükselme şansı veriyorlar. Üstelik, şimdi partilerle doğrudan doğruya veya dolayısiyle münasebet halinde bulunan ve siyasî kariyer için bir başka yol temin eden sendikalar mevcuttur. İngiltere'de parlamentoya giden en azından üç yol bulunuyor: Önce eski, geleneksel yol devam etmektedir: Yüksek sosyetenin Eton kollejinden mezun olan, Oxford veya Cambridge'de yüksek tahsil gören (ki bunlarda yakın veya uzak doğu dillerini de öğrenir), İngiltere'nin bir seçim bölgesinde mülkü bulunan, babası, büyükbabası veya amcası o bölgede mebusluk yapmış olan çocuğu, tıpkı kendisinden öncekiler gibi, milletvekili seçilir ve bakanlar hiyerarşisinde en yüksek mertebeye kadar çıkar. İşte muhafazakâr bir siyaset adamı için tipik olan ideal kariyer budur.

İşçi partisi iki yol açıyor: Birinci plânda, iyi hizmet etmiş sendika sekreterleri, muayyen bir anda, işçi partisinin kazanması muhakkak olan bir seçim bölgesinden aday gösterilmek şansına kavuşuyorlar. Keza, Avam Kamarasında halk içinden çıkmış ve bazan büyük istidat göstermiş bulunan birçok militan işçilere rastlanır. Bu tipin en bariz misali Ernest Bevin'dir.

Bir başka yol da işçi partili münevverlere açık olandır. Bu adamlar mutlaka Oxford veya Cambridge'de okumamışlardır, ama devlet üniversitelerinden birinde tahsil görmüşlerdir. Partiye giren bu münevverlerin seçilme ihtimali büyük olan bir bölgeden, biraz da olsa, aday gösterilme şansları vardır. Aday tercihi, İngiliz partilerinde, hem mahallî komitelere hem de parti genel merkezine bağlı bir iştir; bazı kimselerin diğerlerinden daha büyük bir tesiri olduğu görülür, bu da siyasî çekingenliğin kaybolmadığı bir memlekette aday seçiminin mutlak bir im-

tihan olmadığını gösterir. Genellikle bu aday mütevazi bir çevreden gelmiştir; kendisine para temin eden vasıtalara sahip olmayabilir, kendi seçim bölgesinde ailesinden eski bir politikacıya veya bir emlâke ihtiyacı yoktur.

Fransa'da durum daha çapraşıktır, parlamentoya giden kanallar daha fazladır. İngiltere'deki gibi Eton Kolejinden başbakanlığa giden ideal kariyerin bir eşine Fransa'da rastlanmaz, çünkü bizde İngiliz tipi bir eğitim sistemi yoktur. Hangi kademede olursa olsun, politikaya girmek isteyen Fransızlar için çeşitli imkânlar mevcuttur. Çeşitli memleketlerde birbirinden farklı usuller bulunmaktadır. A. B. D.'de, Fransa'da, Almanya'da parlamentoya giriş tarzlarını, ne tip insanların bu işe giriştiklerini ve hangi tipin başarılı olduğunu karşılaştırmak çok ilgi çekici bir araştırma olurdu.

Siyaset adamlarının daha geniş çevrelerden çıkmasına doğru görülen temayül ne gibi neticeler ihtiva etmektedir? Benim bu derse ait son mesele olarak ele alacağım başlıca sual, burjuva parlamenterlerini kabiliyetsiz gördüğü için parlamenter demokrasilere pek şans tanımayan Schumpeter tarafından ortaya atılmıştı. Schumpeter'in gözünde aristokratlar idare sanatını biliyorlardı, kapitalistler veya münevverler vasat birer hükümet adamı oldukları sürece, kitleleri sevk ve idare edenler de idareye muktedir olacaklardır. Ona göre, burjuvalar şu temel vasıflardan mahrum bulunmaktadırlar: Basit adamlara hitab etmeyi bilmek, onlarla samimî münasebetler kurmak, şahsî otorite temin etmek. Burjuvalar iktidarı yürütürken kararlılık ve kudret iradesi gösteremiyorlar. Ve nihayet, sanayi cemiyetlerinde münevverler, sanayici veya tüccar burjuvalar tarafından idare edilen hükümetlerin fazla ya-

şama şansı yoktur. Schumpeter birinci plâna geçen yeni bir insan tipi düşünüyor.

Bu noktada kesin bir tahminden kaçmak gerektiğine inanıyorum. Ben sadece ortada gördüğümüz parlâmenterlerin hangi hal ve şartlarda görevlerini başarma şansına sahip bulunduklarını belirteceğim. Parlâmenter demokrasi rejimlerini ayakta tutma ihtimali, seçilen politikacıların diğer idareci kategorilerle insafsız bir çatışmaya girmemeleri halinde çok daha büyüktür. Kitleleri sevk ve idare edenler parlâmento nizamını kabul ederlerse, demokrasinin yaşama şansı da artar. İdareci zümrelerin aynı kaidelere uymadıkları, aynı vasıtaları kullanmadıkları bütün rejimler tehlikededir. Kitle yöneticilerinin parlâmenter usullere riayet ettikleri yerlerde güçlüklerin yenilebileceğini sanıyorum. Meselâ İngiltere'de sendika sekreterleri ve sosyalist liderler geleneksel aristokratik usulleri kabul etmişlerdir. Hükûmet sendika sekreterlerinin eğitimine yardımda bulunduğu zaman, muhafazakâr mebus bunu hoş karşılar. Senbolik olarak, Westminster gelenek demektir.

İkinci zarurî şart da, iktisadî problemlerin aşırı derecede çapraşık olmaması, dış politika ihtilâflarının çözülebilir cinsten olmasıdır. Burjuva milletvekilleri tarafından yönetilen parlamenter rejimler, mahiyetleri icabı, barış ve refah devirlerine uygun rejimlerdir. Bu netice aslında malûmu ilâm etmek gibidir: Yapılacak işler daha basit olursa, rejimler daha çok başarı gösterir.

Bu alelâde hakikat, tecrid yoluyla, ortaya üç değişken çıkarıyor. Gerçekten, Scuhumpeter'in bedbin görüşü şu üç şartın varlığı halinde reddedilebilir: Kitle yöneticileri burjuvazinin metodlarını kabul etsinler, iktisadî hayatı idare edenler siyaset adamlarına çözülmesi mümkün

problemler getirsinler; ve nihayet, 1919 ve 1939 yıllarında gördüğümüz cinsten buhranlar sık sık olmasın, yani iyi niyete ve uzlaşmaya inanan insanlarla kudret peşinde koşan ve şiddet metoduna inanan yöneticiler arasında çatışmalar görülmesin. Hitler ve Stalin birbirlerini anlıyorlardı, Neville Chamberlain ne Hitleri ne de Stalin'i anladı. Tecrübe ona şunu gösterdi: Uzlaşıcı adamlarla kaba kuvvet adamlarını biraraya getirirseniz ahenksiz bir karışım meydana gelir.

XVI

Batıda İdareci Zümrelerin İstikbali

Geçen derste incelemeye başladığım konu, yani idareci zümrelerin tekâmülü problemi, basit bir ifade ile şöyle anlatılabilirdi: Sanayi cemiyetleri geliştikçe bunları idare etmeye kimler gelmektedir? Eski aristokrasiler şehirleşme hareketleri ve askerî fonksiyonlarla büyük arazi mülkiyetinin yıkılması neticesinde zayıflamış bulunuyor. Devlet hemen hemen kaçınılmaz bir şekilde lâik olmakta, kilisenin dünyevî kudreti gitgide azalmaktadır; üretim vasıtalarının başında bulunanlar, kim olurlarsa olsunlar, işçi sıfatındaki vatandaşlar üzerinde otoritelerini yürütüyorlar; kapitalistten ziyade manajer ve organizatör olan bu adamlar belli bir ideolojiye, kendilerine mahsus kudret iradesine sahip, şuurlu bir grup teşkil etmiyorlar. Çok defa bunlar hükûmet idaresini seçimle gelen kimselere, yani profesyonel siyaset adamlarına bırakıyorlar.

Demokratik cemiyetlerde bu siyaset adamları kimlerdir? Yirminci yüzyılın ilk yarısına ait tecrübelerimiz göstermiştir ki, bazı cemiyetlerde siyasî partilerle çeşitli tipte siyaset adamları arasında devamlı bir rekabet vardır. "Seçkinlerin değişmesi" (circulation des élites), sadece aynı kaidelere uyarak iktidar mücadelesine girişen siyasî partilerin değil, zıt ideolojilere sahip bulunan ve uzlaşmaz

rekabet metodları ortaya atan azınlıkların da karşı karşıya geldiklerine işaret etmektedir. Bu fikri şöyle ifade edebiliriz: Yirminci yüzyılın ilk yarısında, demokrasilerin kendi içinde *parlamenterler* ile *demagoglar*'ın mücadelesine şahit olmuş bulunuyoruz.

Bu iki kelimeyi belirli manâlarda kullanıyorum. Birinci kelime ile seçim isteyen ve seçilen, 19 ncu yüzyıl tipindeki temsil müesseselerinin taraftarı olan kimseleri, ikinci kelime ile de "alt tabaka" ile doğrudan doğruya temasta olan ve halk kitlelerinin doğrudan doğruya temsilcisi pozunda olanları kasdediyorum. Faşist veya komünist liderler, kelimenin Yunanca manâsıyla demagog, yani kitleleri sevk ve idare eden kimseler olmak istiyorlar; bazı hal ve şartlarda seçim usulüne ve parlamenter metodlara başvurmakla beraber, kendi rollerinin esas itibariyle bu türlü bir politika olmadığına inanıyorlar. Lenin'in *Komünizmin Çocukluk Hastalığı* adlı küçük kitabından sonra komünistler mümkün olan her yerde, yani demokrasinin prensiplerinden istifade edecekleri her yerde, seçim şanslarını denemişlerdir. Ama onlar bu usulü *ehven-i şer* diye kabul ediyorlar, seçimin kendi otoritelerini ve fonksiyonlarını gerçekleştireceğine inanmıyorlar, halk kitlelerinin veya proleteryanın partide bir nev'i vasıtasız temsilci bulundurmasının seçimlerde reye müracaat etmekle temin edilmediğini, seçimlerin bu temsil vakıasını teyid veya tekzib edecek bir vasıta da olmadığını ileri sürüyorlar. Bir Hitler veya bir Mussolini serbest seçimlerde milyonlarca rey almışlardır, ama ne beriki ne de öteki verilen reylerin kendi iktidarlarına meşruiyet temin ettiğine inanıyordu. İkisi de manda usulünü halk ile kitle arasındaki vasıtasız münasebetin daha kıymetli ve daha derin bir ifadesi saydılar.

Bütün sanayi cemiyetlerinde bu iki tip arasında, parlamenter tip ile demagog tip arasında bir çatışma olması mümkündür; bu çatışma temelli bir hadisedir, çünkü iki türlü temsil usulünü, halk ile hükümet arasındaki iki türlü diyalogu karşı karşıya getirmektedir. Bir faşist veya komünist partisinin lideri ile geleneksel aristokrasi arasındaki fark, parlamenter bir temsilci ile aristokrat arasındaki farktan belki daha büyüktür. Demagog da parlamenter kadar halk iradesini temsil ettiği iddiasındadır, hattâ halk iradesinin hepsi de zümre menfaatlarına, sosyal sınıflara veya ideolojik tercihlere dayanan çeşitli partiler vasıtasıyla değil de, bir partinin doğrudan doğruya temsilciliğiyle asıl ifadesini bulduğunu söyler.

Uzun vadede bu türlü bir çatışma sanayi cemiyetlerinde daha çok görülen birşeydir, ancak şimdiki ihtilâf eski Yunan düşünürlerinin incelemiş olduğu şekilden biraz değişiktir. Eski Yunanlılar, demokratik sitelerde devamlı tiran tehlikesi olduğundan, yani bu cemiyetlerin her an halk iradesini tahrik edenlerin, demokrasiyi bir çeşit oligarşi gibi göstererek (ki pekçok hallerde bu doğru idi) tenkîd edenlerin ve nihayet, bizim bugün mistik dediğimiz tarzda, sistemin birliğini de temin etmek iddiasında bulunanların eline geçebileceğinden bahsetmişlerdi. Şimdi size III. Napoleon'a ait olan ve, eğer bilseydi, Hitler'in de hemen kullanmış olacağı bir formülü hatırlatayım. Fransa'nın müstakbel imparatoru, devlet başkanı olmadan önce Londra'da sürgünde bulunurken, şu şaşırtıcı cümleyi yazmıştı: "Demokrasinin tabiatı, bir insanın şahsında ifadesini bulmaktır". Bütün demagoglar, Hitler, Mussolini veya diğerleri, demokrasinin böyle bir tabiatı olduğunu düşünürler.

Hangi yönetici tipi hakim olacak? Schumpeter'in ak-

sine, ben tamamen pesimist değilim, ve iki tip arasındaki çatışmanın sanayi cemiyetinin bünyesinden ileri geldiğini düşünüyorum. Hal ve şartlara göre, bu tiplerden biri, demagog veya parlamenter, diğerinden daha çok şanslıdır. Modern cemiyetlerde, devamlı olarak, muntazam veya parlamenter temsilcilerle, bir iradenin vasıtasız tezahürü olmak iddiasında bulunan partiler veya şahısların demagojik veya tiranik iddiaları arasında açık veya kapalı bir çatışma mevcuttur. Belki de demokrasinin istikrarı bu iki insan tipi ve iki temsil tarzının bir terkibiyle mümkün olacaktır.

Şimdi de size daha önce bahsetmiş olduğum bir idareci zümreye, her zaman demagog (benim bu kelimeye verdiğim manâ ile) olmaları şart olmayan kitle liderleri zümresine geliyoruz. Sendika genel sekreterleri, halkçı partilerin liderleri çok partili bir demokratik sistem içine girmeyi ne ölçüde kabul ederler, yahut seçimle gelmeye devam etmeyi veya demagog olmayı ne derecede isterler?

Bu sual idareciler bakımından veya kitleler bakımından ortaya konabilir. Bazan idareciler bazan da halk kitleleri daha mutedil, geleneksel meşruiyet usullerine daha saygılı görünmektedirler.

İngiltere'de liderler genellikle demokratik sisteme yatkındırlar, ve çok defa kendi taraftarlarından daha muhafazakârdırlar. Fransa'da durumun bunun tersi olduğunu söylemek mantıksız olmaz, ama henüz isabet edilmiş değildir. Ben şu fikri (tabiî her türlü ihtirazî kayıtlarla) ileri süreceğim: Kitle liderleri münevverlere ne kadar yakın olursa, onların kitlelerden daha çok devrimci olmaları ihtimali vardır. İşçi liderleri arasında genellikle üniversite mezunları en solda, eski işçiler ise or-

tada bulunuyorlar. Her ne olursa olsun, çok partili demokratik sistemi alt ve üst tabakalar mutlaka aynı derecede kabul etmiş değillerdir.

Batı cemiyetlerinde burjuvaların batıdaki isyanları demagogların "tezgâhladığı"nı, Sovyet cemiyetlerinde de komünist idarecilerin kendi ülkelerindeki isyanları karşı-devrimciler ve Amerikan ajanlarının tezgâhladığını iddia etmeleri elbette ki saçmadır, kitleler bu işe yatkın olmadıkça liderler katiyen bir devrim hazırlayamazlar, ama liderler kitleleri kâh itidale, kâh şiddete itebilirler.

Bu idareci zümre ile ilgili başka problemler de ortaya çıkmaktadır. Birincisi, sendika genel sekreterlerinin veya kitle partileri idarecilerinin eğitimi meselesidir. Büyük Britanya için hemen şunu söyleyebiliriz:. Eğer Bevin yarım asır daha geç doğmuş olsaydı, Eton Koleji veya Oxford'da okumak için bir burs alırdı. Bu fikir isbat edilmiş değildir, ama ortaya ciddî bir sual çıkarmaktadır: Kanunlar "halk çocukları"nın yükselmesine müsait olduğu ölçüde, kabiliyetli çocukların bir orta, sonra da yüksek tahsil yapma ihtimali artıyor. Peki, bu kitle liderleri nereden geliyorlar? Bu soruya verilecek ilk cevabı, bugünkü İngiltere'den edindiğimiz tecrübeden çıkarıyoruz: Kitle partilerinin liderleri gitgide daha çok üniversite mezunları arasından, cemiyette nisbeten yüksek seviyede hizmetler gören münevverler arasından çıkmaktadır. Bu durumda siyasî partiler, solcu olanlar bile, gelirleri ve sosyal durumları bakımından yüksek sınıfa mensup bulunan adamlar tarafından yönetilecektir. Böyle bir hadisenin muhafazakâr bir tesiri olması da muhtemeldir.

Mamafih, işler bu kadar basit değildir. Eton Kolejinden burs alabilmek ve bir sendikaya genel sekreter olmak

için gerekli vasıflar birbirinin aynı değildir. Kitle liderlerinin yine yüksek tahsil görmemişler arasından çıkmaya devam edecekleri düşünülebilir. Kabiliyetli fertlerin yükselme imkânı bulamayışı da cemiyette kargaşalık sebeplerinden biridir. Herkese yükselme kolaylıkları gösterildiği ölçüde, böyle bir devrim sebebini de ortadan kaldırmak mümkündür. Belki batı cemiyetleri bu bakımdan Sovyet tipi cemiyetlerdeki gibi bir yol tuttururlar. Benim kanaatımca, idareciler bütün kabiliyetli çocukların, siyasî bakımdan cemiyet nizamına uydukları takdirde, yüksek tahsil görmeleri gerektiğine samimiyetle inanmaktadırlar. Kabiliyete gelişme ve sosyal başarı temin etme imkânı vermek sadece adil bir iş olmakla kalmayıp, şimdiye kadar bütün nazariyecilerin söyledikleri gibi, huzuru sağlayacak amillerden de birini teşkil eder. Bu manâda, eğitim reformları yapmak ve solcu partilerin istediği demokratik eğitimi gerçekleştirmek kadar muhafazakâr politikacının (bütün rejimlerde) menfaatına uygun birşey olamaz.

Kitle teşkilâtları, sendikalar ve partiler, çok geniş oldukları ölçüde, idarecilerle kitle arasındaki mesafe de artacaktır. İngiltere gibi bir memlekette çok kolay müşahede edebildiğimiz gibi, sendikaların ve partilerin bürokratlaşması sonunda, çok defa, alt kademedeki adamlar artık hayatlarının sonuna doğru Sir veya Lord ünvanını da kabul eden liderlerini kendi adamları gibi görmezler. Böylece, teorik fonksiyonu hak talep etmek veya rekabet yapmak olan teşkilâtlar, hiç değilse kendi kitleleri nazarında, başlangıçtaki devrimci gayeden gitgide uzaklaşan birer kadrolaşma hareketi olarak görülür. Çok partili bir rejimde bu gidiş son haddine, yani sendika denilen teşkilâtların Devleti ifade ettiği faşist veya komünist rejime, kadar varmayabilir; fakat barışçı (devrimci mücade-

lenin olmadığı) demokrasilerde, yani A. B. D.'de ve İngiltere'de, sendikalar şimdi hem hak talep etme hem de kitlelerin kadrolaşması fonksiyonunu yürütmektedir. Bu durum kaçınılmaz birşeydir, ama birtakım kaçınılmaz neticeler de doğurmaktadır: Gayriresmî grevlerin çoğalması, resmî sendika idarecilerine karşı çıkan ve, belki de kendilerine daha yakın gördükleri için, işçiler tarafından doğrudan doğruya tercih edilen liderlerin ön plâna geçmesi gibi.

Bu tahlil, süratle de olsa, bizi geçen derslerden birinde ifade ettiğim bir alternatife götürüyor: Sanayi cemiyeti, demokratik idare altında olunca bile, eşitlikci bir cemiyetin sosyal hareketliliğine olduğu kadar fonksiyonel bir hiyerarşide karar kılmaya da gidebilir.

Şimdi bir başka idareci zümreye, münevverlere geçiyorum. Bunlardan bahsedişimin birinci sebebi, modern sanayi cemiyetlerinde gerçekten önemli bir rol oynamaları ve, aynı zamanda, Schumpeter'in kaptalizmin çöküşünü kısmen de münevverlerin tavrı ile izah etmiş olmasıdır. Münevver zümresini tarif etmek zordur, ve memleketlere veya rejimlere göre münevver kelimesine başka başka manâlar verilmektedir. Bu yüzden biz şimdi şeklî ve tarihüstü bir kavramdan hareket edeceğiz. Her zaman ve her yerde kültürü muhafaza eden ve zenginleştiren, ilmi, edebiyatı veya sanatı yapanlar münevverler olmuştur. Şunu da ilâve edebiliriz ki, bu zümre ancak kilise adamlarından ayrı olduğu zaman muhtariyet kazanmıştır. Şimdi bile bile müphem bir şekilde yaptığım bu tariften hareket ederek, zamanımızda rastlanan bazı hususiyetlere işaret edeceğim:

1. Sanayi cemiyetlerinin huhusiyeti, hepsi de asgarî bir entellektüel kabiliyet gerektiren kafa - işi meslekleri-

nin mutlak ve nisbî miktarında muazzam bir artış olmasıdır. Böylece, bu türlü meslekler icra eden herkesi münevver kategorisine sokabiliriz.

2. Cemiyetteki iş hayatı için doğrudan doğruya faydalı (kullanışlı) bir vasfa sahip olan münevverler gitgide daha çok ön safa geçmektedirler. Modern cemiyetlerde ilim adamları veya teknisyenler en faydalı unsur sayılmaktadır. Bu durumda, münevver adını menfaatsız faaliyette bulunan ve fayda gözemeden sanat eseri veya ilmî çalışma vücuda getiren kültürlü kişilere değil, ekonominin işleyişi için zarurî bir bilgiye sahip bulunan kimselere verme temayülü görülüyor; Sovyetler Birliğinde bütün kadrolar intelligentsia'nın elindedir.

3. Kültürü yayanların sayısı ölçüsüz bir şekilde artıyor; öğretmen sayısı artıyor, çünkü tahsil gören çocuk sayısı artmaktadır; gazeteci sayısı artıyor, çünkü gazete okuyucularının sayısı artmaktadır. Az veya çok entellektüel vasfı gösteren vülgarizatörlerin sayısı da artıyor.

Bizim cemiyetlerimizde münevver çok defa bu işi meslek edinmiştir. Araştırma veya düşünce artık zevk veya iş icabı yapılan hasbî faaliyetler değil, bir geçim vasıtasıdır. Belki farkındasınız, günümüzün hemen bütün filozofları birer felsefe profesörüdürler; mamafih bu hadise bütün dünyada görülen birşey değildir.

Münevver gitgide teknisyen oluyor. Onun bilgisi kullanışlı ve aktarılabilir, dolayısiyle ister - istemez kısmî bir bilgidir. Demir - çelik teknisyeni de kullanışlı ve kısmî bir bilgiye sahiptir. Aynı şekilde, bugün bütün memleketlerde bir teknisyen zümresi daha vardır ki, bunların işi başkalarının yazmış oldukları şeyi yeniden yazmaktır: *rewriting* (yeniden yazma)iyi para getiren (çok defa asıl

yazarın aldığından da fazla) bir meslek olmuştur. Yeniden kaleme alma, edebî kabiliyet sahasında bile teknikleşmeye doğru gidişin bir senbolüdür. Amerikan dergilerinde makalelerin imzasız çıkması bunların bir grup tarafından yazılması yüzündendir. Time dergisi hakikaten bir kollektif eserdir, çünkü her sayıda birçok redaktörlerin işbirliği yapması bir tarafa, bir tek makale de birçok redaktörlerin elinden geçmektedir.

Eski tip münevver bu gidişe mukavemet ediyor. Münevver denince sadece doktor, mühendis veya avukat, yani muayyen bir bilgi sahasının adamı değil, aynı zamanda bir çeşit rahip veya peygamber olarak faaliyet gösterenler de akla geliyor; bunlar belli bir konudaki bilgilerinden daha çok mesleklerinin dayandığı manevî otorite veya iddia ettikleri kültür dolayısiyle konuşma hakkında ve salahiyetine sahip kimselerdir. Ben şimdi hiç kimseyi tedirgin etmemek için kâfî derecede uzak misaller vereceğim:

Halk Cephesi devrinde ön tribünlerde veya merasim kortejlerinin birinci safında Fransız intelligentsia'sının iki veya üç temsilcisi görülürdü: hiç bilmedikleri iktisadî meseleler hakkında fikir yürüten bir büyük fizikçi veya bir büyük romancı. "Polis bizimle" diye değil "münevverler bizimle" diye bağıran kalabalıklar, herşeyden önce bir üslup ustalığına veya bir atom ilmine sahip bulunan bu şahısların birer rahip rolü oynadıklarının farkındaydı.

Bütün bu örneklere bakarak, münevver zümre için nasıl bir tarif bulabiliriz? Benim bu konuda nominalist olduğumu biliyorsunuz, yani geçerli bir tarif, ve sadece bir tek tarif, olmadığına inanıyorum. Size bir tarif empoze etmeyeceğim, ama mümkün ve kısmî birkaç tarif örneği vermek istiyorum.

Birincisi, ve belki de tekâmül ilerledikçe hakim olacak olan, benim basitleştirmek için "sovyet tipi" adını verdiğim münevver zümredir. Sovyet cemiyetlerinde münevverler intelligentsia'ya dahil olmaktadır, bu zümrenin esas vasfı da teknik kabiliyete sahip olması ve sanayi cemiyetinin kadrolarını teşkil etmesidir.

İkinci bir tarif, sanayileşmenin ilk safhası esnasında kabul edilmektedir. Batı medeniyetinin ithal edildiği memleketlerde bütün üniversite mezunlarına, bütün diplomalılara münevver deme temayülü vardır. Kuzey Afrika'da birkaç sene fakülteye devam etmiş olmak bu sıfatı almaya kâfi geliyor; bazı yerlere tayin edilmek için bir yetenek kazandıkları için, bir manâda, bu sıfata lâyık oluyorlar.

Ne sovyet tipi ne de az-gelişmiş olan memleketlerde bir güçlükle karşılaşıyoruz. Oralarda münevver kavramı siyasî ihtilâflarda kullanılmaktadır. Bunun ilk örneklerinden biri Dreyfus hadisesinde görülmüştür. Dreyfüsçüler'e o sırada "münevverler partisi" adı verilmiştir. O devirde bu adamlar, tabir caizse, manevî otoritenin mümessili sıfatıyla kendilerini ifade ediyorlar, karşılarındaki kimseler ise onları sosyal nizamın zaruretlerini iyi anlamamakla suçluyorlardı. Aynı diyaloga bugünkü hadiselerde de kolayca rastlayabilirsiniz; münevverler manevî ve ahlakî kıymetler namına fikir beyan ederler, bakanın biri de onları realitenin zaruretleri namına itham eder ("bu muhterem profesör").

A. B. D.'de A. Stevenson'un ilk başkan adaylığı sırasında bu tip bir kavga görülmüştü. Bizim Fransa'da entellektüeller dediğimiz zümreye orada "yumurta-kafa" (egghead) derler; bu pejoratif kelime cemiyet hayatının sıkıntı ve zaruretleri hakkında kâfî bilgisi olmadan

siyasete atılan kimseleri ifade eder. Bu terim iki manâda kullanılmagtadır: Önce, kültür adamları (romancı, gazeteci, profesör) bu kategoriye giriyor, fakat bu adamlar kendi nazarlarında olduğu kadar onları öven veya yerenlerin nazarında da ancak sadece belli bir sahanın mütehassısı olmakla kalmayıp *kendi mesleklerinin haricinde ve bu meslek dolayısiyle* ahlâkî veya siyasî bir otorite de takındıkları takdirde tam manâsiyle entellektüel sayılıyorlar. Zannederim şimdi Fransa'da da entellektüel tabiri bu üçüncü manâda kullanılıyor: Muayyen meslekleri icra eden, fakat aynı zamanda kendi meslekî faaliyetlerinin dışında da entellektüel olarak yaşayan ve düşünen adamlara bu ad veriliyor.

Kabul ettiğimiz tarif ne olursa olsun, münevver zümresi hiçbir zaman çok mahdut bir çevre olmayacaktır. İntelligentsia bahis konusu olunca, acaba münevver sayımanın asgarî vasfı nedir? Kol gücü dışında bir meslek icra eden küçük memur veya "kâtip" her zaman bu kategoriye girmez. Buna karşılık, Fransa'da hangi mesleklerin insana entellektüel adını verdiği ve entellektüellerin iddia ettikleri manevî otoritenin ne çeşit bir şey olduğu sorulabilir. Bildiğiniz gibi, sosyal zümreler hiçbir zaman kesin hudutlarla ayrılmaz. İntelligentsia kol gücü gerektirmeyen meslekler kategorisi içinde kaybolmakla sona erer, entellektüeller partisi de bizzat bu manevî otorite temsilciliği gibi müphem bir kavram içinde kaybolur.

Bunları söyledikten sonra, asıl problemimize gelelim: Entellektüel zümrenin politika ve hattâ sanayi cemiyetlerindeki tekâmül üzerindeki tesirinedir?

Önce Schumpeter'in basitleştirilmiş ve büyük ölçüde polemik mahiyetteki teorisini bertaraf etmekle başlayaca-

ğım. Münevverlerin esas itibariyle kapitalizm aleyhtarı olduklarını, kapitalizm etrafında düşmanca bir hava yarattıklarını, kapitalizmin çöküşü için çalıştıklarını söylemek, benim kanaatımca, onlara çok fazla değer vermek (isterseniz değersizlik de diyebilirsiniz) ve sahip olmadıkları bir birlik, tecanüs halinde imiş gibi göstermek olur. Bütün siyasî partilerde, belki M. Poujade'in partisi hariç, entellektüeller vardır, çünkü bütün partilerin doktrinleri vardır ve, tarif icabı, bütün doktrinler de - ister solcu ister sağcı - entellektüeller tarafından işlenir, geliştirilir ve gösterilir. Bir entellektüeller partisi yoktur, Barres ve diğerleri gibi bir Dreyfüsçüler partisi olmuştur.

Bu ilk yorum ikinci bir noktayı hariçte bırakmıyor: Münevverler partiler arasında eşit olarak dağılmazlar. Basit bir misal alalım ve Amerikalıların istatistik merakı sayesinde bazı rakamlar verelim. A. B. D.'de "kolej" veya üniversite profesörlerinden üçte iki kadarının demokrat partiye rey verdikleri - ki burda şaşılacak birşey yoktur - söylenmektedir. Eisenhower'in ikinci başkanlık kampanyası sırasında Washington'da şu nükte söyleniyordu: Gazetelerin büyük çoğunluğu generalin lehinde, ama bütün gazeteciler Stevenson'ı tutuyor. Nükte aynı zamanda bir tarafa bağlı - bağlı kelimesinin belli bir manâsında - münevverlerin eylem hududunu da gösteriyordu. Münevverlerin kanaatları her zaman serbestçe ifade edilemez. Hiç değilse gazeteciler bakımından, gazete patronlarının iradesi gazetecilerin tercihlerinden daha ağır basar. Batı memleketlerinde münevverlerin daha çok sol dediğimiz temayülde olduklarını da söyleyemeyiz. Münevverler ekseriyetle rasyonalisttirler, demokratik ve eşitlikçi emelleri vardır, sosyalizandırlar (sosyalist değil), onların istikameti de sanayi cemiyetlerinin tuttuğu yoldur.

Bu tekâmülün münevverlerin kendileri tarafından tayin edildiğini söylemek yanlış olur; münevverler, çok defa, müşahede ettikleri bir temayülün yorumcusu durumundadırlar. Ama onların bizim cemiyetimizde çok önemli bir fonksiyon icra ettikleri (ki bu noktada Schumpeter'e hak veriyorum) doğrudur. Eskiden mevcut rejim kapitalist olduğu ölçüde münevverler ona karşı belli bir eylem içinde idiler, şimdi de durum böyledir. Ama son hadiseler gösteriyor ki onlar başka türlü rejimlere de karşı çıkabilmektedirler[1]. Ve batı cemiyetlerinde münevverler tarafından sosyalist aleytarı iddialar ortaya atılmıştır.

Şimdiki halde, Sovyet tipi cemiyetlerdeki münevverler, mutedil bir ifade kullanacak olursak, tam bir söz hürriyetine sahip değildirler. Muhtemelen üzerlerine almış oldukları önemli fonksiyonu ancak bu son aylarda, demir - perdenin gerisindeki bir iki memlekette gayet arızî bir şekilde ifa ediyorlar. Ama birtakım Macar veya Polonyalı münevverlerin - komünist olanları bile - imkân bulunca kendilerini ifade ediş tarzları isbat ediyor ki, ümitsizliğe kapılmak veya, bizde münevverlerin mevcut düzeni tenkid etmek suretiyle kendilerini gösterdiklerine, demirperdenin öbür tarafında ise münevverlerin kendi cemiyetlerini yüceltmeye çalıştıklarına bakarak batı cemiyetlerinin dermansız bir hastalıktan muztarip bulunduklarını düşünmek yanlış olur. Burada münevver dekorun ters tarafını ortaya çıkarıyor, orada ise dekoru süslüyor. Burada menfî kahramanları tercih ediyor, orada müsbet kahramanları tercih etmek zorunda bulunuyor. Burada itham ediyor, orada haklı çıkarmaya çalışıyor. Aradaki tezat

[1] 1956 ihtilalinde Macar münevverlerinin oynadıkları rolü telmih.

muhakkak ki çok keskindir. Bu ne kadar devam edecek? Bilmiyorum. Zannediyorum ki, uzun vadede, sosyal rejimlere rağmen yine de münevverin tenkid faaliyeti devam edecektir.

G. Orwell gibi pesimistler sosyal değişmelerin kötü bir kader getireceğini tasavvur ediyorlardı. İstikbaldeki cemiyetlerin hiyerarşik ve otoriter olacağını, münevverlerin hataları doğru göstermek ve hadiseleri gerçeğin tam aksi bir şekilde tasvir etmekle mükellef olacaklarını düşünüyorlardı. Hatırlayacak olursanız, Orwell'in 1984 adlı eserinin ana fikirlerinden biri de buydu. Ben daha az bedbinim ve insan tabiatına, hattâ bizzat münevverlere daha çok itimadım var. Uzun vadede onlardaki isyankâr tabiatın ortadan kalkacağını düşünüyorum. Şimdiden batı cemiyetlerinde, tekâmül hangi safhada olursa olsun, münevverler iktidar ve imtiyaz sahiplerine karşı daha iyi gözle bakıyorlar. Münevverler huzursuzluk ve anarşi tohumlarını her yerde aynı derecede yaymıyorlar; bu bakımdan, Fransız münevverleri muhtemelen dünyanın en münevver adamlarıdır. Birçok cemiyetlerde, hür olanlarda bile, münevverin itham etmekten çok hak verme fonksiyonu Fransa'dakinden daha iyi yerleşmiştir.Her cemiyet hangi münevver sınıfına hayranlık duyacağını kendisi kararlaştıracaktır.

Dersi bitirmeden önce, şimdiye kadar bahsetmemiş olduğum bir idareci zümre, asker zümresi hakkında da birkaç söz söylemek istiyorum. Eskiden silâhlı kuvvetleri ellerinde bulunduranlar çok defa hükümeti de elde tutan insanlardı. Sanayi cemiyetlerindeki subay zümresine ait bir sosyolojinin ana hatlarını tesbit etmek için şimdilik vaktimiz yok (subayların Güney Amerika'da, Yakındoğu'da ve Avrupa'da oynadıkları rolleri karşılaştırmak ilgi

çekici olurdu). Burada sadece batı memleketlerinden bahsedeceğiz.

Şimdiki halde, demokratik sanayi memleketlerindeki asker sınıfı siyasî bakımdan büyük ölçüde nötr bir hale getirilmiş bulunuyor. İngiltere'de, 17 nci yüzyıldaki inkılâptan bu yana, askerler hiçbir belli siyasî rol oynamış değildirler. Almanya'da ordu, imparatorluk rejimi içinde önemli bir rol oynadıktan sonra, Weimar cumhuriyeti üzerine de tesir etmek niyetindeydi; muhakkak ki parlamentonun kontrolu altına girdi, birşeyler yaptığı veya yapmadığı için müdaheleye uğradı, ama Alman ordusunun generalleri daima kendilerinin asker olarak Almanya'yı idare edemeyeceklerini düşündüler; modern, şehirleşmiş, halka dayanan modern cemiyetlerin bir iktidara ihtiyacı olduğuna inandılar; onların gözünde, sanayileşmiş Almanya'yı, otoriter bir tarzda bile, idare etmek için demagoglara ve bir doktrine ihtiyaç vardı. Bu durumda Aristo'nun vaktiyle *Politika* adlı eserinde bahsettiği bir hadiseye tekrar rastlıyoruz: Demokrasileri yıkan tiranlar askerî şeflerden ziyade hatiplerdir. Bizim cemiyetlerimizde de demagoglar hep siviller arasından çıkıyor.

Her zaman böyle mi olur? Yarı - sosyolojik veya yarı - felsefî bir formülle diyebilirim ki, bizim cemiyetlerimizde askerler, konuşmak ve kendilerini haklı göstermek hususunda serbest oldukları müddetçe, yeniden iktidarı ele alabilirler. Fransa'da 1940'da, mağlubiyetten sonra geçen hadiseleri düşünün. Durum öyleydi ki, memleket hemen bir, hattâ biri Fransa'da ve biri Fransa dışında olmak üzere, iki askerî idare altına girdi. Bu iktidarlardan birincisi, birkaç ay veya birkaç yıl süre ile, ideolojisiz bir hükümet hülyasına kapılmıştı; Maurras'ın

"insanlardan bilmedikleri meseleler hakkındaki düşüncelerini isteyen bu saçma rejimden nihayet çıkıldı" dediği devir işte bu devirdi; Vichy hükûmetinde de, modern bir cemiyetin bizzat iktidarda bulunmaktan, akla uygun düşmekten, iyi niyet sahibi ve tabiatıyla eski olmaktan başka hiçbir meşruiyet kaynağı aramaksızın,. idarî usullerle yönetileceğine inanılıyordu. Bence böyle bir rejim, o zamanki istisnaî şartlar haricinde katiyyen düşünülemezdi. Fransa'da ihtilâldenberi ordu siyasî ve sivil kavgalarda doğrudan doğruya bir vaziyet almaya mecbur bırakılmıştır. Fransa tarihinde 1789'danberi hiçbir ayaklanma görülmüş değildir[1]. Ordu iki defa iç karışıklıkları bastırmış, ama bunları da sivil yöneticilerin emriyle (1848'de ve 1871'de) yapmıştır. Üçüncü Napoleon'un askerî darbesi de devlet başkanının eseriydi; yine de, Üçüncü Napoleon o zaman Anayasa'yı ihlâl etmek için kendisine rıza gösterecek generaller bulmakta güçlük çekmişti. Fransa'daki ideolojik ve siyasî bölünmeler hesaba katılırsa, ordunun birliğini ve milletle olan bağını muhafaza etmenin tek yolu iç mücadelelere karışmamaktı. Fakat bu durum subayların çoğunun sağcı fikirlere sahip olmasına ve bu fikirleri çeşitli vesilelerle ortaya dökmelerine mani olmadı.

Bugün batı dünyasında askerî şefler sivil iktidarın şu veya bu kararı üzerinde bir tesir yapabilirler, hiyerarşi içinde şerefli bir mevkileri vardır, ama iktidar olmaya yeterli itibara sahip bir idareci zümre teşkil etmiyorlar. İki hususî durumda iktidara gelebilirler: Evvelâ, geleneksel

[1] Bu dersler 1958 hadiselerinden önce verilmiştir. Gelecek yıl çıkacak olan bundan sonraki derslerde bu hadiselere atıf yapılmaktadır.

cemiyetten sanayi cemiyetine geçiş safhasında, yani sadece silâhlı kuvvetlerin devleti idare etmeye muktedir göründükleri bir zamanda. İkincisi de, yine çok nadir ve arızî bir hal olarak, modern bir cemiyet içinde teşkilâtlı demokratik iktidarın dağılmasına kadar varan bir buhran anında. Böyle bir zamanda, buhranın canlandırdığı eski bir cemiyet kalıntısı gibi, geçici olarak askerî idareye başvurma temayülü vardır.

Benim idareci zümrelere dair bu incelemeden çıkaracağım netice bir metod meselesidir. Sanayi cemiyetlerinin müstakbel yöneticilerinin kimler olacağı hakkında hiçbir kategorik hükme varmış değilim. İstikbali kimse bilmez, zaten o da görünür birşey değildir. Sosyoloji bize muayyen tipte bir cemiyetin temel bünyesini ve siyasî çehresini anlama imkânı veriyor, ama araştırmalar daima karşımızda çeşitli kuvvetlerin, rekabet halinde idareci zümrelerin ve çeşitli rejimlerde farklı durumların bulunduğunu göstermektedir. Başka ifade ile, kendine mahsus iktisadî ve sosyal vasıfları bulunan sanayi cemiyeti muayyen bir iktidar organizasyonunu şart koşmuyor. Belli bir iktisadî-sosyal yapıya ait belli bir devlet rejimi vardır diyemeyiz. Eğer bu çeşit cemiyetlerdeki temel diyalektiği gösteren genel ifadelerin ötesine gitmek istersek, genel hakikatlar plânında kalmamamız gerekir.

Sosyoloji, tarifi icabı, genel bir ilimdir, tarih ise tek ve müşahhas olanı ele aldığı ölçüde sosyolojinin ötesinde bulunur. Meselâ Fransız cemiyetinde siyasî iktidarların aldığı şekli anlamak için, iktisadî yapıların tahliliyle işe başlamak, sonra sosyal gerginlikleri göstermek, çeşitli idareci zümrelerin zihniyetlerini yorumlamak, ve nihayet şimdiki hali tarih içine koymak lâzımdır, çünkü tarihe

bakmadan şimdiki Fransız cemiyetini anlayamayız. Başka ifade ile, son tahlilde tarihçi olmak gerektir. Şu halde diyebilirim ki, en yüksek görev tarihçiye düşüyor, ama tabiî onun önce bir iktisatçı, sonra bir sosyolog, en sonra da bir filozof olması şartıyla.

XVII

Sovyet Rejiminin Tekamülü Üzerine Düşünceler

Geçen derslerde batılı rejimlerdeki sosyal tekâmülün istikametlerini belirtmeye çalışmıştım. Malzemenin bolluğuna ve çok çeşitli tecrübelere rağmen bu araştırma yine güç oldu. Bazı gerçeklere hemen hemen her yerde rastlıyoruz: Halk kitlelerinin hayat seviyelerinde, hiç değilse topyekûn millî gelirin artışıyla orantılı olarak, bir yükselme; üst tabakadaki azınlığa millî gelirden düşen payın, pekçok yerlerde, azalması, küçük veya büyük ölçüde iktisadî ve sosyal bir eşitsizliğin devam etmesi. Fakat, üniversal gibi görünen bu hususların dışında, pekçok noktalarda tekâmülün her yerde aynı olacağına dair bir katiyet yoktur. İşçi sınıfının tecanüsüne gelince, bu konuda A. B. D. deki temayül ile İngilteredeki belki birbirinin aynı değildir. İskandinav memleketlerinde bir taraftan millî gelir daha eşit dağıtılırken bir taraftan da sosyal bakımdan yeterli kanunî tedbirler alınıyor ve aşırı sefalet halleri ortadan kalkar gibi görünüyor. A. B. D. de hayat seviyesinin yükselmesi, herşeyden önce, genel zenginliğin artışına ve nisbeten önemli miktarda bir nüfusun yine fakirlikte devam etmesine bağlıdır; Fransa'da ise, genel bir tekâmüle rağmen, sosyal gruplar arasında oldukça büyük farklar yine mevcuttur.

Bir de Sovyetler Birliğine (durumları çok farklı olan peyk mmeleketlere değil) bakacak olursak, araştırmacıya güçlük çıkaran başlıca hususların şunlar olduğu görülür: Malzeme yokluğu, Sovyet tecrübesinin tek oluşu, ve iktisadî gelişmenin henüz yeteri kadar ileri bir seviyeye ulaşmaması.

Bu yakınlarda, Hegel üzerindeki bir eseri ile şöhret kazanmış ve yüksek seviyede devlet memuru olmuş bir Fransız filozofunun konferansını dinlemiştim. Konferansın ana fikri, aşağı-yukarı, şu idi: Marx'ın kapitalizm hakkında yaptığı tasvire henüz yaklaşık olarak benzeyen yegâne rejim Sovyet rejimidir. Gerçekten, Marx'ın kapitalizmin özü olarak kabul ettiği şey, iktisadî gelişmeyle temin edilen bütün fazlalığın toplanması, böylece istihlâke ayrılan gelirlerin asgarî seviyeye indirilmesi idi. Hayat seviyesinin düşüklüğü ve üretimin de son derece artışı halinde halktaki hoşnutsuzluğun artacağını ve nihayet ihtilâl çıkacağını Marx vaktiyle haber vermişti. Konferansçının söylediğine göre, aşırı bir biriktirme hızını devam ettiren ve kitlelerin satınalma gücüne mümkün olan asgarî miktarı ayıran memleketlerde işler tıpkı Marx'ın haberverdiği gibi gitti. Buna karşılık Batıda Marx'ın söylediği bu türlü bir tekâmül görülmedi; bu durum ise Marx'ın hatalı değil, haklı olduğunu gösterir. Akıllı iş adamları Marksizmin son sözü söyleyebileceğini anladılar ve ona dolaylı bir şekilde hak vermek suretiyle fiiliyatta yalan çıkardılar. Bizim diyalektikçi filozof buradan şu neticeyi çıkarıyordu: Teşebbüs sahipleri kapitalist rejimin ancak millî gelirden daha fazla bir kısmını dağıtmak suretiyle ayakta kalabileceğine ve halk ihtilâlini önleyebileceğine inanmışlardı. Marx'ı cerhetmek işi Ford'a düştü. Ford'un bir nümunesini teşkil et-

tiği Amerikan işadamları, siyasî iktisat profesörlerini Marx'ın teorisini çürütmek için teşvik ettiler ama, bereket versin, profesörler bu ekol münakaşalarını hesaba katmayarak Marx'ı pratik bakımdan yanlış çıkardılar, çünkü onlar kendi tabiî işleyişine bırakılan bir ekonominin Marksizme ve marksist bir rejime hak vereceğini görmüşlerdi.

Bu konferansın gayesi 19 ncu asır proleteryasının durumu ile yirminci yüzyıldaki az - gelişmiş ülkeler proleteryasının durumunu karşılaştırmaktı. Konferansçı Batıdaki iş adamlarını bu iki durumun aynı olduğuna inandırmak istiyordu. Filozof,daima diyalektik usul kullanarak, siyasî iktisat profesörlerinin işçi sınıfı hakkında anlamadığı şeyleri iş adamlarının anladıklarını söyledi; buna karşılık, az - gelişmiş memleketlerde tersine bir durum vardı, oralarda profesörler vaziyeti iş adamlarından daha iyi anlıyorlardı. Şu halde az - gelişmiş ülkelerdeki profesörler gelişmiş memleketlerdeki gelirin bir kısmını az - gelişmişlere dağıtmanın zaruretini görünce iş biterdi; bu gelir aktarması batı ülkelerinin, kendi proleter sınıflarına çok az gelir vermeleri yüzünden değil, fakat az - gelişmiş ülkelerdeki gelir yetersizliğinden dolayı, ölüme mahkûm olduklarını söyleyen yirminci yüzyıl marksizmini çürütmeye yarayacaktı.

Şimdi burada, bizzat konferansçıya göre, belli bir ölçüde gerçekle paradoks karışımı olan bu konferansın münakaşasını yapmayacağım.

Marks'ın teoride haklı olduğu için pratikte çürütüldüğünü söylemek gülünç bir ifadedir. İhtimal ki Marx bizzat teorik ekonomi şemasında bile hatalıdır ve ücretlilerin gelirleri, bugün iktisatçıların çoğunlukla kabul ettikleri gibi, işin marjinal verimliliğinin bir fonksiyonu

olarak, kendiliğinden artmaktadır. Her .ne ise, bu karşılaştırma, hiç değilse, bize Sovyetlerdeki sosyal tekâmül problemini nasıl ortaya koyacağımızı gösteriyor: Acaba sovyetler de istikbalde millî gelirin Batıda olduğu kadar önemli bir kısmını istihlâk harcamalarına ayıracak mı? Rus iktisadî tarihinin arzettiği hususiyetler dolayısiyle, böyle bir suali cevaplandırmak zordur. Çarlar devrinde 1880 - 1890 senelerine doğru başlayan ve 1914'e kadar devam eden bir modern iktisadî gelişme vardı. Bu birinci safha esnasında Rus gelişmesi Batıdakine kıyaslanabilir ölçüde idi: Hafif sanayi (bilhassa dokumacılık) en hızlı gelişen koldu; bütün sanayiin üçte ikisini bu teşkil ediyordu. Bu gelişme ihtilâl ve savaş ekonomisi safhası ile insafsız bir şekilde durduruldu. Sonra N. E. P devrinden başlamak üzere, iç ekonominin düzenlenmesi ve köylülere temin edilen avantajların önem kazandığı bir devre görüldü. 1928, Rus tarihinde köylünün en iyi durumda olduğu yıldır. Çünkü köylerde bir kulak (veya kapitalist) sınıfı doğmuş, ziraatla uğraşan nüfus beş yıllık plân devrelerinde, yani ziraatın kollektifleştirildiği devrede eline geçen mahsulden çok daha fazla bir kısmını istihlâk edebilmişti[1]. 1923 - 1939 devresinde işçi ücretleri ister - istemez düştü, çünkü millî gelirin önemli bir miktarı yatırıma ayrılıyordu. On yıllık süratli bir sermaye birikiminin sonunda harp patladı ve yeni bir iktisadî yıkım devri açıldı, 1945 - 1950 devresinde ise yeniden düzenlenmeye geçildi. Bütün bu yirmi yıllık devre içinde tabiatiyle Rusya'nın durumu halkın hayat seviyesinin yükselmesine pek az müsaitti. O tarihten bu yana yeni bir devir açıldı ve sovyet ekonomisi süratle ilerlemeye devam etti (sanayide

[1] Stalin devrindeki beş yıllık plânlar politikasının iktisadî mesnedi en azından bu durum olmuştur.

yüzde 10'dan fazla, gayrisafî hasılada ise yılda yüzde 5 - 8 arasında bir artış). Aynı zamanda ücretler de, 1950'deki asgarî ücret seviyesine kıyasla, yükseldi.

Böylece asıl meseleye gelmiş bulunuyoruz: Sovyet ekonomisi, 1928'den bugüne kadar, esas itibariyle siyasî kudret açısından organize edilmişti. Bir refah ideolojisi adına, ağır sanayie öncelik veriliyordu. Acaba şimdi işler Batılı ekonomilerinkine benzer bir değişme gösterdi mi? Meseleyi bu şekilde ortaya koymak ideolojik alışkanlıklara uygun değildir, ama, sizi temin ederim, vakıalara ve hattâ marksist iktisatçıların hususî olarak ifade ettikleri kanaata tamamen uygundur. Bunun bir peşin hüküm eseri olduğunu zannetmeyin. İki türlü rejimi de objektif olarak inceleyen herkes bilir ki, mesele şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Sovyet ekonomisi refaha mı yönelecek, yoksa kudret endişesine kapılmaya devam mı edecek?

Bazı batılı iktisatçıların bu suale verdikleri cevap, tuhaftır, marksist pesimizmin Sovyetler Birliğine tatbik edilmiş bir örneğini teşkil ediyor. Bilhassa bir Amerikan Sovyetoloğu bana, bir yıl kadar önce, meselenin sırf iktisadî değil fakat siyasî olduğunu söylemişti. Gerçekten, bir topyekûn plânlama rejiminde, yatırımlara ayrılan kısmın azaltılmasına ve istihlâkin çoğaltılmasına imkân olmadığı söylenemez. Tarif icabı, eğer kapitalist rejimde fakirleşme kanunu iktisadî bir mesele oluyorsa, Sovyetler Birliğinde de siyasî bir mesele olabilir. Bu iktisatçının getirdiği delil şu idi: Bir oligarşinin mutlak iktidarını ayakta tutmak, halk kitlelerinin hayat seviyesinin düşük olmasına bağlıdır.

Ben fakirleşme kanununun Sovyet rejiminde kapitalist rejimlerdekinden daha doğru olduğuna inanmıyorum. Bu şüpheciliğim de iki sebepten ileri geliyor: Umumî refah-

taki artışın, idareci azınlığın kudretini ciddî bir şekilde sarsacağını sanmıyorum. Bu paradoksal durum doğru olsa bile, hiçbir rejimde devlet adamları kendi hareketlerinin neticelerini bu kadar uzaktan görecek derecede akıllı değildirler. Herşeyden önce, hayat seviyesinin yükselmesi kitleleri daha çok tatmin edecektir. Bunun arkasında bir tehlike bulunduğunu düşünmek, bence, tatbikat adamlarında pek görülecek birşey değildir.

Bu fakirleşme kanunu iddiası dışında, Sovyet tipi bir rejimin halkın hayat seviyesini nisbeten düşük bir seviyede tutabileceği şüphesizdir, çünkü sovyet idarecileri çok geniş bir hareket hürriyetine sahiptirler. Sovyet devlet adamları parlamenterlerin, sendikaların, ve gazetelerin (gazeteler vardır, ama bunlar tamamen idarecilerin beklediklerine uygun şeyler yazarlar) tenkidine tabi değildirler. Kısa vadede, bu itaatli tavır devlet adamlarının işlerini kolaylaştırır. Pesimizmin sebebi de işte bu noktada ortaya çıkıyor. Devletin iktisadî kudretini refaha uzun zaman üstün tutmak için ağır sanayi kurmaya çalışmak, yani halk kitlelerinin hayat seviyesindeki yükselişi yavaşlatmak gerekir. Üstelik, Sovyetler Birliği, kendi nüfuz sahasını genişlettiği ölçüde, Asya memleketlerine de bir yardım faslı ayırmak zorundadır. Eğer idareciler böylece meseleleri siyasî bakımdan ele almaya devam ederlerse refahın yavaş bir şekilde yayılacağı aşikârdır.

Meseleler burada bitmiyor: Plânın öncelik verdiği durumlar ne olursa olsun, iktisadî gelişme yine de hayat seviyesinin yükselmesine yardım etmez mi? Gelişme ilerledikçe idarecilerin politikası da mecburen değişmeyecek midir? Başka ifade ile, Sovyet rejimindeki iktisadî gelişme de, Batıdaki gibi, bir taraftan istihlaki artırmaya bir taraftan da idarecilerin psikolojisini değiştirmeye yönelme-

yecek mi? Bu sual, meydana gelmesi mümkün bulunan ileri yönlü, barışçı değişmelerle ilgilidir. Temelli bir reform veya bir ihtilâlle gelecek başka değişmeler de olabilir.

Macaristan'da, idareci azınlığa karşı halk kitlelerinde bir çeşit ittifak meydana geldiği zaman, ayaklanma olmuştu. Nizam tekrar kuruldu, ama artık eskisi gibi değil. Yabancı askerî güçlerle kabul ettirilen bir rejim hakiki bir Sovyet rejimi sayılamaz. Polonya'daki ihtilâl komünist partisinin iktidarına son vermedi, ama siyasî ve sosyal politikada esaslı değişmelere yol açtı. Bugünkü Polonya hükûmeti şimdilik ziraî kollektifleştirme hareketinden vazgeçmiş, mahsulün artık devlet tarafından toplanmayıp köylülerce satılmasını kabul etmiş bulunuyor. Polonya idarecileri bizzat refahtan fedakârlık etmede çok ileri gidildiğini beyan etmişler, ve demir perdenin öbür tarafında kutsal bir hale gelen yüzde 25'lik yatırım prensibi artık gözden düşmüştür.

Sovyet rejiminde ihtilâle dair Marksist tarzda bir teori ortaya atacak değilim. Böyle bir hadisenin patlak vereceğini belirten hiçbirşey yok, ve ben de böyle bir neticeyi, hipotez olarak, hesaba katmıyorum. Fakat acaba iktisadî gelişme iki türlü sanayi cemiyetinde de aynı istikameti mi tutacak? Çeşitli belirtiler bu suale müsbet bir cevap telkin etmektedir:

1. Yıllardanberi, Sovyet idarecileri ağır sanayide ve silâhlanmadaki gelişmenin yanısıra ferdî gelirlerin de artacağını söylemişlerdir. Hakikaten, beş yıldanberi Sovyetler Birliğindeki ücretler her yıl gitgide artıyor, ve 1950'den 1955'e kadar bu artış nisbeten hızlı olmuştur. Sovyet plânlarında, açıkca, bundan böyle kitlelerin satın-alma

gücünün muntazam bir şekilde artacağı ifade edilmektedir. Millî gelirin biraz daha fazla bir kısmını, hafif sanayie olmasa bile, ziraata ayıracakları anlaşılıyor.

Fakat pek uzağa gitmeyelim. Halen Sovyet iktisadî politikası eskisinin aynı olarak devam ediyor, yüzde yirmibeş yatırım prensibi yine resmî doğmadır, ama ağır sanayiin pek yavaşlamayan bir hızla gelişmesi aynı zamanda umumî istihlâk seviyesini de yükseltmektedir. Asya'da 30 milyon hektarlık bakir toprağın ziraata açılması ilâve bir ziraî üretim temin edecektir. Ve nihayet, köylülerle ilgili politikada da bir gevşeme oldu, üreticilere ödenen bazı fiyatlarda hissedilir bir artış yapıldı. İhtiyatlı ifadelerle söyleyecek olursak, şimdiden itibaren, önceki senelerde görülen tipte bir iktisadî gelişmenin devamı halinde halk kitlelerinin hayat seviyesinde yavaş bir yükselme görülebilir.

2. Şimdiki halde hükümetin sosyal politikası en kötü durumda olanlarla en iyi durumda olanları aynı zamanda tatmin etme istikametindedir. Stalin'in ölümünden hemen sonra ömürlü istihlâk maddelerine, yani bilhassa "yeni burjuvazi"nin istediği şeylere önem verilmiş bulunuyor. Yakınlarda neşredilen bir kararname de en aşağı ücretlerin yükseltilmesini öngörmektedir. Bu iki türlü tedbir de bana aynı derecede manâlı görünüyor. Sovyet istatistiklerinden anladığımıza göre, milyonlarca ücretlinin eline geçen asgarî ücretler ayda 300 rublenin, yani 12 000 frankın[1] (rublenin satın alma gücünü 40 frank diye hesaplarsak) altında idi. Bu ortalama gelir işe ve bölgeye göre 350, 400 veya 270 olacaktır. Ortalama yüzde 33 lük bu artış bütçeye 8 milyarlık bir yük yükleyecek.

[1] 1957'deki frank.

dolayısiyle ücretleri batı ölçülerine göre çok aşağı olan 8 milyon işçiye tesir edecektir.

Eşitlik prensibi, 1930'lara doğru, bir küçük-burjuva usulü diye kötülenmişti, ama bugünkü halde iki prensip birbiriyle çatışmaktadır. Bir taraftan ücretleri randımana göre çeşitleme temayülü görülüyor, diğer taraftan da herkesin kalitesine göre bir hiyerarşi kuruluyordu. Birinci temayül o derece ileri götürülmüştü ki, ikincisi ile tezat haline geldi. Taban ücretler azdı ve ilâve gelirler de, normun aşılmasıyla, asıl ücreti de geçer bir hale geliyordu. Çok defa işçiler kendi kalitelerini geliştirmeye değil, normları aştıktan sonra aşağı bir seviyede kalmaya çalışıyorlardı. Bugünkü durumda, vesikalara bakılırsa, sovyet hükümeti kalite hiyerarşisini yeniden tesis etmeyi ve randıman primlerinin önemini azaltmayı öngören bir çalışmaya girişmiştir. Endüstride teknik seviyenin yükselmesi ölçüsünde, randımana teşvik sistemi faydasını kısmen kaybetmektedir. İşler çoğaldıkça bunların pek-çoğunda ferdî gayretin payı doğru olarak ölçülemiyor.

Sovyetler Birliğindeki gelir hiyerarşisi kapitalist ülkelerin gelir hiyerarşisiyle kıyaslanabilir, ama arada iki esaslı fark vardır: Bir taraftan, Sovyetlerde kâr yoktur ve bu durum fertlerin servet yapmasını sınırlandırmaktadır; bunun karşılığında, gelire konan vergi müterakki vergi değildir, azamî gelir vergisi yüzde 13'tür ki bu da en yüksek gelirlere, yani ayda 6000, 8000 veya 10 000 ruble alanlara tatbik edilir. Bu nisbetler İngiltere'deki yüksek maaş ve ücret alanlarda bir kıskançlık yaratabilir. Böyle bir vergilendirme sistemi Batı'da tipik bir reaksiyoner sistem sayılacaktır. Fakat insafsızlık etmeyelim, vasıtasız vergilendirmenin Batı'da müterakki oluşu ile Sovyetlerde

müterakki olmayışı arasındaki tezadı haklı gösterecek bir sebep mevcuttur.

Her ne olursa olsun, bir plânlı ekonomi rejiminde, teorik olarak, ücret hiyerarşisi oradaki plâncıların iradesini ifade eder. Eğer plâncılar bir sanayi müessesesinin müdürüne yüksek bir maaş vermek isterlerse bu yüksek maaşı gerek en iyi adamları istihdam etmek, gerek azamî gayrete teşvik etmek, gerekse cemiyet için çok faydalı bir hizmeti adil bir ücretle karşılamak bakımından zarurî görüyorlar demektir. Bu sebeplerin hangisiyle olursa olsun, plâncıların kendi tesbit ettiklerinden daha yüksek bir vergi almaya hakları yoktur. Buna karşılık, bir kapitalist rejimde ücret hiyerarşisi çok defa hususî teşebbüs tarafından tesbit edilir. Devlet bu ücret farklarını çok aşırı bulabilir ve, seçmenlerin adalet anlayışına uygun olarak. en yüksek gelirlerin önemli bir kısmını müterakki vergi yoluyla geri alabilir[1].

Bu arada iki rejimde de imtiyazlı vatandaşların gelirleri arasındaki temelli bir farka daha işaret etmeliyiz. Sovyetlerde büyük teşebbüslerin idarecilerine villa ve otomobil gibi avantajlar tanınır, ama bunlar filanca şahsa değil o şahsın makamına verilir; bir müdür işini kaybedince bunları da kaybeder. Böylece, hayli yüksek derecede bir emniyetsizlik bu yüksek gelirleri telâfi etmektedir.

Sovyet rejiminde de hemen hemen Batı için söylenen bütün eşitsizlikler mevcuttur. Evvelâ, ekonominin sektörleri arasında eşitsizlik vardır; Batı'da sanayideki vasatî gelir ziraattakinden çok yüksektir; Amerika'da ve Fransa'da

[1] Hususî gelirlerden müterakki vergi alınması, memur maaşlarına da müterakki vergi konmasını tazammun ediyor. Ayrıca, kâr sisteminin mevcudiyeti de müterakki vergi usulû için bir sebep teşkil etmektedir.

görülen bu durum Sovyetler Birliğinde de görülür. Sonra, herbir meslek sahasının kendi içinde de çok defa önemli farklılaşmalara rastlanıyor. Bazı kolhozlar zengindir; birkaç yıldır Sovyetler Birliğinde söylendiği gibi, milyoner kolhozcular mevcuttur (en iyi işçilere sahip olduğu için bunlardan büyük bir şevkle bahsedilir). Aynı şekilde, Fransız veya Amerikan ziraatçileri arasında da, çok iyi bir toprağa sahip bulundukları veya pek çalışkan ve becerikli oldukları için zengin olanlar vardır.

Meslekler arasında da, revaçta olup olmamalarına göre, büyük eşitsizlikler mevcuttur. Sovyetlerde herhalde en yüksek geliri olanlar sanatkârlar ve yazarlardır, bu da, tıpkı Batı'daki gibi, onların okuyucu veya seyirci ve dinleyici kitlesinin büyüklüğüne bağlıdır. Sovyet rejiminde, hakikaten, halkın beğenmesi idarecilerin de beğenmesi manâsına gelir. Gerçi Batı'da da idarecilerin telinden çalmak bazan fayda getirir, ama durum böyle değildir, hiç değilse aynı derecede değildir. Bu rejimlerin herbirinde başarıyı temin eden vasıfların ne olduğunu sorarsak, hepsinde de bizi kâh bedbinliğe kâh nikbinliğe götürecek sebepler görürüz. Her iki rejimde de yazdıkları en çok satılan yazarlar en kıymetli olanlar değildir. Batı'da çok tutulan kitaplar arasında avamî müstehcen kitaplar da vardır. Buna karşılık Sovyet tipi bir rejimde de en çok satılanlar iktidara hizmet edenlerdir. Birgün dostlarımdan birinin Pravda ile France Soir arasında müthiş bir rekabet çıkaracağını işitmiştim. Rejim çatışmalarının pesimist ve aslında önemsiz bir formülü. Orada olduğu gibi burada da, başarılı olanlar arasında kıymetli şahsiyetler vardır. Bu konuda yüzde nisbetleriyle bir kıyaslama yapılamaz. Yazar veya sanatkârın başarısı mutlaka tiraj veya gelir miktarı halinde ortaya çıkmıyor. Sadece, Batı'daki mü-

nevverler devletin zulmüne değil de, kendilerini tanıtamama adaletsizliğine maruz bulunmaktadırlar.

Sovyet tipi bir rejimde bulunmayan şey sadece doğrudan doğruya kârla ilgili olan eşitsizliklerdir. "Kâr fonu", yani ilâve imalâtın para olarak değerlendirilmesi, bütün işçiler arasında dağıtılır, fakat önemli bir kısmı da işletmenin müdürüne gider.

Şimdiki halde plânlı ekonomi sistemi esas itibariyle istihsale yönelmiştir, başlıca hedefi mümkün olduğu kadar fazla üretim yapmaktır. Bu hedef dolayısiyle, hem siyasî hem de idarî ve teknik bakımdan gayet sıkı bir hiyerarşi kurulur; her şey bir sosyalist ideolojiyle, yani uzun vadeli bir eşitlik ideolojisiyle haklı gösterilir. Bu üç formül bir arada istikrarlı bir sentez meydana getirebilir.

Karşımıza son bir soru daha çıkıyor: Sosyal mesafe nasıldır? Bir Sovyet rejiminde teşekkül edebilen grupların tutkunluk derecesi nedir? Bu sorulara cevap verebilmek için pekçok bilgilerden mahrum bulunuyoruz. Şahsen ben bu konuda önemli saydığım şeyleri şu iki formül içinde özetlemeye taraftarım: Hiyerarşinin tabanında bulunan tertlerle tavanında bulunanlar arasındaki fark bugün de çoktur. Buna karşılık, sosyal şuur teşekkülü zayıftır. Sovyet cemiyeti mütecanis olmaktan çok uzak bulunuyor. Ama oradaki tecanüs eksikliği Batı'da görülen tipte bir karakter kazanmıyor.

Buna göre, iktisadî eşitsizlik ve hayat seviyesindeki düşüklük sebebiyle zarurî olarak sosyal mesafe farkları ortaya çıkmaktadır. A.B.D. misalini incelerken, millî gelirin paylaşılmasından çıkardığım bir netice ile, sosyal mesafenin azalması için alt tabakadakilerin seviyesinin yükseltilmesinin nasıl kâfi geleceğini göstermiştim. Yılda 4 veya 5 bin dolar geliri olan bir fakir, küçük burjuva ha-

yat tarzına erişiyor ve büyük burjuva ile arasındaki fark eskiye nisbetle azalıyor. Sovyetler Birliğinde ise en vazgeçilmez ihtiyaçlar, gıda, giyecek ve mesken konularında da eşitsizlik vardır. Asil denilen maddeler (yani et) nüfusun ufak bir kısmına mahsustur. Lüks denilen dokuma mamulleri, yani esas itibariyle yünlü mensucat, oldukça pahalıdır. Şehirleşmedeki sürat neticesinde mesken şartları da çok kötüdür. Geçen yıl size anlatmış olduğum bütün bu gerçekler şu basit, fakat esaslı hükmü doğuluyor: Sovyetler Birliği halâ iktisadî eşitsizliğin en hayatî maddelerle ilgili bir sosyal eşitsizlik haline geldiği bir safhadadır. Bu durumda elbette refah içinde olanlarla düşük gelirler arasında bir sosyal mesafe bulunacak, fakirler kendilerini iyi hallilerden farklı göreceklerdir.

Buna karşılık, Sovyet cemiyetinde hangi grupların bulunduğunu tayin etmeye kalkınca, Batı'daki sınıfların orada karşılıklarını bulmakta büyük bir güçlükle karşılaşıyoruz. Sovyet istatistiklerine bakarak şöyle bir tasnif yapmak mümkündür: Bir tarafta kolhozcular, diğer tarafta sanayideki ücretliler, ve nihayet intelligentsia olmak üzere üç sınıf mevcuttur, fakat ne kolhozcular, ne sanayideki ücretliler, ne de intelligentsia kendi şuuruna sahip ve diğerleriyle ihtilâf halinde birer sınıf teşkil ederler. Eğer sosyal sınıfı bütün cemiyet içinde bir alt-grup, kendi birliğinin ve başkalarıyla olan farkının şuuruna varmış mütecanis bir cemaat diye tarif edecek olursak, Sovyetler Birliğinde, iktisadî eşitsizliklere, objektif ayırımlara ve sosyal mesafeye rağmen böyle bir realite var denilemez.

Tutkun grupların teşekkül etmesi güçtür, çünkü iktidar, tabiatı gereği olarak, böyle grupların meydana gelmesine, teşkilâtlanmasına, kendilerini gösterme ve hak

talep etmesine müsaade etmez. Bütün liderlerin yukarıdan tayin edildiği, ne partilerin, ne bağımsız işçi sendikalarının, ne menfaat grupları arasında rekabetin müsamaha gördüğü bir cemiyette, tıpkı Batı'da olduğu gibi meslekler arasındaki farkların, sosyal mesafenin ve iktisadî eşitsizliklerin, şuurlu sosyal sınıflar halinde ortaya çıkmaksızın devam etmesi pekâlâ mümkündür. Peyk memleketlerden aldığımız misal de bu analizi doğruluyor: Macaristan'da ihtilâl çıktığı zaman ortada bir sınıfa karşı çıkan bir başka sınıf yoktu, halk bir bütün halinde idareci azınlığa karşı isyan etmişti. Ya herkes hiyerarşik bir sistem içinde kaynamıştır, yahut da muhalefet topyekûn bir muhalefet haline gelmektedir. Bütün cemiyete ait bir hiyerarşi yok değildir, ama bu hiyerarşide birbiri üstüne gelen katlar *kendileri için* değil *kendileri olarak* yaşarlar.

Böyle bir sistemin istikrarsız olacağını söyleyemeyiz, bu sistem menfaat gruplarının teşekkül etmesine ve cemiyet içinde birbirleriyle rekabete girişmelerine mani oluyor. Ağır sanayie hafif sanayiden daha çok önem vermeye devam ederek bile, halk kitlelerinin hayat şartlarında yavaş bir düzeltme yapacağını vadedebilir ve bunu gerçekleştirebilir de. Sanayi cemiyetinin kadrolarına avantaj temin etmeye çalışır. Ekonomiyi elde tutan ve devleti idare eden azınlığın dayanışmasını devam ettirmek, bu azınlığa kendi hakim rolünün şuurunu vermek ister. Ve nihayet, her nesilde, her türlü çevreden bir grup kabiliyetli genci bu azınlık içine sokar. Sistemin, hiç değilse nesiller arasında, yukarı doğru bir sosyal hareketlilik sağladığı görülür.

Eğer bu tahlilimiz doğru ise, bütün sanayi cemiyetlerinin temel icaplarını, büyük bir ölçüde, görmüş bulunuyoruz. Her sanayi cemiyeti muayyen bir düzeltmeyi he-

def tutmaktadır. Belki bu refah, çok yavaş olacak, ama olgun çağdakilere olmasa bile bütün çocuklara yine de bir istikbal açılıyor. İmtiyazlı şahıslar tatminkâr bir hayat yaşıyorlar, onlara proleter dayanışması adı altında bir cemaat şuuru aşılanmaktadır ki bu şuur burjuva dayanışmasına, yani sosyalist açıdan *fena vicdan* kaynağı olan dayanışmaya kıyasla önemli bir avantj temin ediyor. Proleter dayanışması insanlara *iyi vicdan* veriyor; imtiyazlı azınlığın iyi vicdanı cemiyetteki istikrar ve huzurun temel şartlarından biridir.

Şu halde, şimdi meseleyi ele aldığımız plânda, batılı ve sovyet dediğimiz iki cemiyet tipinin birtakım ortak istikametlerde tekâmül ettiğini söyleyebiliriz (iktisadî gelişme, hayat seviyesinin yükselmesi, bir orta sınıfın genişlemesi, ömürlü istihlâk maddeleri, kitle halinde istihlâk maddeleri, kitle halinde istihlâk vasıtaları gibi ortak noktalarda).

Aynı zamanda, size anlatmış olduğum şekildeki bir cemiyet ihtilâl-öncesi Rus cemiyetiyle de birtakım benzerlikler göstermektedir. Halk kitlesi kaynağı devlet olan bürokratik ve burjuva (Batı'da burjuvaların işgal ettiği mevkiler Sovyetlerde devlet memurları tarafından doldurulur) bir idareci veya müreffeh sınıfla çevrilmiştir. Sovyet rejimi, tarifi icabı, cemiyetle devletin kaynaşması demek oluyor. Bu sistem Rus devletinin geleneksel unsurlarıyla modern ekonomiye ait yeniliklerin bir terkibini temsil etmektedir. Bu tertip temelden bir istikrarsızlık taşımıyor. Eğer size bugün saymış olduğum bütün şartlar yerine getirilirse Sovyet rejimi devam edebilir (ancak kitlelerin hayat seviyesinin yükselmesi, hakim sınıfın keskin bir dayanışma hissini muhafaza etmesi, ve rakip grupların teşekkül etmemesi şartıyla). Fakat burada karşımıza, ge-

lecek dersin hareket noktasını teşkil edecek olan bir sual çıkıyor: Size anlatmış olduğum şekilde ve resmî ideolojinin münakaşasına imkân vermeyen bir cemiyet düşünülebilir mi?

Şimdi sovyet cemiyetinin gelişmesindeki asıl probleme gelmiş bulunuyoruz. Ekonomik bakımdan bu cemiyet aşırı mahrumiyetler safhasını ve, bu manâda, iktisadî gelişmenin en zor safhasını aşmıştır. Ama Sovyetler Birliği organizasyonu refah devresinin başlamasıyla tehlikeye düşmeyecek midir? Amerikan iktisatçısının iddiasını hatırlayın: Sovyet idarecileri, kendi mutlak iktidarlarını devam ettirebilecek bir şekilde, hayat şartlarının düzeltilmesinden kaçıyorlar. Ben bu yoksulluk kanununun yanlış olduğuna inanıyorum, ama ortada gerçek bir mesele de var: Bütün halkın kültür seviyesinin yükselmekten geri kalmadığı bir cemiyette iktisadî, siyasî ve ideolojik bir katılığı devam ettirebilir miyiz? İşte size gayet doğru, fakat tuhaf görünen bir cevap: Sovyet rejiminin değişmek zorunda olduğunu farzedersek, bu değişme gittikçe büyüyen zorluklar yüzünden değil, fakat tam tersine, iktisadî durumda ve hayat şartlarında gittikçe düzelmeler olmasından ileri gelecektir.

XVIII

Sovyetler Birliğinde İdareci Zümrelerin İstikbali

Geçen derste sizlere Sovyet Rusya'daki sosyal gelişme istikametleri hakkında dağınık ve farazî birkaç fikir arzetmiştim. Şimdi önce bu esas fikirleri mümkün olduğu kadar derli - toplu bir şekilde tekrar ele alacağım.

1. Sovyet Rusya'nın şimdi ulaşmış olduğu noktada, iktisadî gelişmenin ve hattâ ağır endüstrideki gelişmenin devam etmesi artık kitlelerin hayat seviyelerinde bir düşmeye yol açmıyor.

2. Sovyet rejimi, pek muhtemelen, müreffeh durumda olanların hayat şartlarında hissedilir bir düzelmeye ve aynı zamanda umumî satınalma gücünde çok yavaş bir yükselmeye imkân vermektedir.

3. Geçici olarak, gelir dağılımı yine ilk beş yıllık plânlar devrindeki kadar ve Batı'da olduğu şekilde, hiç değilse ücret veya maaş hiyerarşisi bakımından, eşitsiz kalacaktır. Bu eşitsizlik şimdi A. B. D. ye kıyasla Sovyetler Birliğinde daha belirgindir, çünkü, topyekûn nüfusun çok aşağı bir hayat seviyesinde olması yüzünden, Rusya'daki eşitsizlik en zarurî maddelerin satın alınmasında tesirini göstermektedir.

4. Fertler arasında yine önemli maddî ve ruhî farklar bulunmaktadır. Şimdilik rejimin sıkı baskısı, yani kitlevî teşkilâtların kurulmasına imkân vermeyişi dolayısıyle,

birlik şuuruna sahip grupların teşekkülü felce uğramış bulunuyor. Bana Rusya'da bile, şehirlerde olduğu kadar köylerde de, çeşitli tipte köylüler veya işçiler arasında birçok gerginliklerin mevcut olduğunu gösterdiler. Bu cins ihtilâfları bir tarafa bırakmak istemiyorum; Polonyalı sosyologlar, on yıldır, mülklerinin önemine göre tek başına olan köylüler arasında, hattâ hususî mülkiyet sahipleri ile kolhozcular arasında böyle pekçok ihtilâfları tetkik etmişlerdir. Ben Sovyetler Birliğinde grup ihtilâflarının ortadan kalktığı fikrinde değilidim, ama Marx'ın anladığı gibi sınıf mücadelesinin, yani bütün memleket çapında işçi veya köylülerin büyük kitleler halinde teşkilâtlanmasının, şuur kazanmasının ve rekabete girmesinin Rusya'da imkânsız olduğunu söylüyordum. İşçiler filânca müessesede idarecilere karşı kendi şuurlarına erebilirler, kolhoz köylüleri kolhoz idaresine karşı çıkabilirler, ve nihayet köylüler de şehirlerde oturanlara karşı müphem bir cemaat şuuru gösterebilirler, ama orada memleket çapında sosyal sınıfların karşılığını bulamayız, çünkü sınıfın mevcudiyeti muayyen bir derecede siyasî ve sosyal hürriyetin bulunmasını gerektirir.

5. Nihayet, sovyet cemiyeti esas hususiyeti bir otoriter bürokrasi olan bir hiyararşi ihtiva etmektedir; bu sistem, plânlı bir cemiyette, nesilden nesile yeteri kadar süratli sosyal hareketlilik temin eden nisbeten istikrarlı bir cemiyet nizamı sağlayabilir.

Şimdi de, bu dersi bitirmek üzere, işin içine giren yeni bir hadiseden bahsedeyim: Hayat şartlarındaki genel bir düzelme ve imtiyazlı azınlığın teknik ve kültür seviyesinin yükselmesi. Bu durumun neticeleri neler olacaktır?

Düzelme ve yükselme öncelikle ve bilhassa imtiyazlı azınlıkta kendini gösteriyor. Halkın arzularını ifade eden,

gruplar arasındaki gerginliklerin yüze çıkmasına ve nihayet yeni bir zihniyetin ortaya çıkmasına vasıta olan işte bu azınlıktır, çünkü orada sınıfların teşkilâtlanmasına imkân yoktur. Sovyetler Birliğindeki idareci azınlık kimlerden meydana gelmiştir? Basit bir tahlilde, burada dört zümre bulunabileceğini sanıyorum: 1) Teknisyenler, mühendisler, manajerler, teşebbüs müdürleri, genel müdürler, 2) Parti adamları; 3) Münevverler; 4) Askerler.

Bu ayırımları ihtiyatla karşılamak lâzımdır. Filânca gazeteci teknisyenlerin parti adamlarına veya parti adamlarının münevverlere muhalefet ettiğini söylerse, sadece iptidaî değil, aynı zamanda yanlış bir tahlil yapıyor demektir. Sanayideki teknik ve idare adamlarının çoğu partilidir, ve partide de münevverler vardır. Bu zümrelerden hiçbiri başkalarına karşı çıkamaz, ve dolayısiyle bir ihtilâf şuuru da kazanamaz. Sovyet tipi bir cemiyetin idareci tabakası, ister - istemez, tıpkı bir batılı cemiyet gibi, formasyon sahibi ve farklı zihniyetli insanlar ihtiva eder. Bir fabrika yöneticisi ile bir romancı, hattâ bir sendika sekreteri ile bir hükûmet görevlisi aynı formasyona sahip değildirler. Bu adamlar aynı fonksiyonları ifa etmezler, ve tamamen aynı metoda göre oralara getirilmiş de değildirler. Sovyet rejimi devam ettiği ölçüde idareciler de normal kademelerden geçerler; onlar artık ihtilâlde veya parti içinde önemli rol oynadıkları için değil, fakat teknik bir eğitim görmüş oldukları için fabrikalara müdür oluyorlar. İdareci azınlığının hepsi de gitgide daha kültürlü ve bilgili insanlar olacak, ama teknisyenlerin dışında yine ideoloji sahibi parti adamları ve şüpheci, araştırıcı düşünce adamları bulunacaktır.

Bu iç gerginlikler, sovyet cemiyetinin gelecekteki tekâmülünü tayin edecek olan iki temel problemi ortaya çı-

karıyor: 1) İlk beş yıllık plânlar devrinde kullanılan plânlama metodu ne ölçüde devam ettirilebilir? 2) O devirde yapılanları haklı göstermeye yarayan katı ideoloji ne ölçüde ayakta tutulabilir?

Sovyetler Birliğinde idareci azınlığın kendi içindeki başlıca gerginlik, öyle görünüyor ki, bir taraftan manajerleri veya teknisyenleri, öbür tarafta da parti adamlarını veya ideologları karşı karşıya getirecektir. Hatırlayacak olursanız, Batı cemiyetinden bahsederken, oradaki esas ikiliğin *seçilenler*le, yani seçim usulüne taraftar olanlar ve parlamentoya girenlerle, *demagog*ları, yani bir sınıfın veya milletin canlı iradesi olma iddiasında bulunanları karşı karşıya getirdiğine işaret etmiştim. Sovyetler Birliğinde asıl ihtilâf, gitgide daha karmaşık bir hale gelen bir endüstriyi mümkün olduğu kadar rasyonel şekilde idare etmek isteyenlerle devlet çarkının adamları arasındadır. Sovyet ekonomisinin bugünkü yöneticilerinin hemen hepsi de yüksek tahsil görmüş kimselerdir. Fakat şimdi onlar halâ, siyasî seviyede, ilk ihtilâl neslinin kalıntılarının emrindedirler, ve bu eskiler de, kitleleri gütmeyi becerseler bile, teknisyen değildirler. Zamanla böyle bir organizasyon daha rasyonel bir yönetime kavuşacaktır. Bu noktada bir sual ortaya çıkıyor: Ekonomide Stalinci ideoloji ve tatbikat olduğu gibi devam edebilir mi?

Gelişme imkânları nerededir ve hangi noktalara tesir edecektir?

1. iDoktrinciler, prensip olarak, millî gelirden her yıl yatırıma ayrılacak nisbetin yüzde 25'e çıkarılmasını kararlaştırdılar. Böylece satın alma gücünü devlet kudreti namına veya, tabir caizse, şimdiki nesillerin refahını gelecek nesillerin refahı adına feda etmek suretiyle süratli

bir sermaye birikimi sağlanmasını doğma halinde yerleştirdiler. Sovyetler Birliğinin dünyadaki rolü gitgide büyümektedir, millî ve ideolojik plânda büyük emelleri vardır, gerek Çin[1] gibi komünist partileri tarafından idare edilen ülkelere gerek az gelişmiş ülkelere, dış politikaya ait sebeplerle, iktisadî yardım yapmaktadır. Doğu Avrupa'da daha çapraşık bir durum vardır. Macaristan ve Polonya, 1945 - 1956 arasında, kelimenin kapitalist manâsıyla, Sovyetler tarafından *sömürülmüşlerdi.* Macar ve Polonya ayaklanmalarından bu yana durum tersine dönmüş ve bu memleketler Sovyetler Birliğini destekleyecek yerde ona pahalıya mal olmaya başlamışlardır. Bir misal verecek olursak, Polonya başbakanı Gomulka, Moskova'yı ziyareti sırasında Polonya'nın Rusya'ya satacağı kömür için yüksek bir fiyat koparmış, geçen on yıl içinde verilen bütün kömürlerin fiyatını da yükseltmiştir[2].

Yüzde 25 yatırım inancı bizatihî akıl - dışı birşey değildir (yatırım nisbetindeki artışın ideal bir iktisadî kalkınma standardına uygun düşeceği söylenebilir). Fakat bu nisbet muazzam fedakârlıklar gerektiriyor. Acaba ihtilâlcilerin varisi olan ikinci nesil, daha kuvvetli bir Rusya kurmak veya müttefik devletlere yardım etmek maksadıyla, mevcut hayat şartlarının düzeltilmesini geciktirmek ister mi? Bu konuda kesin bir cevap veremeyiz, ama muhtemeldir ki Sovyet Rusya'da da, başka yerlerde olduğu gibi, ihtilâlin burjuvalaşmasıyla kudret iradesi ve fedakârlığa katlanma arzusu gitgide zayıflayacaktır.

---

[1] Çine yapılan yardım 1960 dan beri kesilmiş bulunuyor.

[2] Batıda yapılan araştırmalara göre ben yanılmıştım. Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ile mübadele ettiği malların fiyatını kendi lehine tesbit etmeye devam ediyordu.

2. Stalin devrindeki iktisadî tatbikat gayet katı öncelikler ihtiva ediyordu, üretilen malların fiyatları sabitti, fiyatların keyfîliği yüzünden ister - istemez vesika usulü kullanılıyordu (üretilen malların nisbî azlığına bakarak, fiyatların masrafa göre tesbit edilmesine "keyfî" diyorum); merkezî büro sanayi kollarının ve fabrikalardaki idarenin teferruatına kadar karışıyordu; ve nihayet, müstehlik kararlarının millî gelirin dağılımı üzerinde yaptığı tesir zayıf oluyordu. Aslında bu durumlar[1] ne Kapital'de anlatılanların, ne genellikle Marksizmin, ne de Leninizmin bir mutlak gereği idi.

Demir - çelik endüstrisinde yüzde 15 bir gelişme istenir, fakat bunun için elde yeteri kadar kaynak yoksa mensucat sanayiinden fedakârlık yapılır; Biz Batı'da harp sırasında tatbik edilmiş olan bu türlü bir öncelikler sistemini Sovyet plânlamasının özü olarak görmeye alışmış bulunuyoruz. Ama bu sistem Sovyetlerde de tarihî bir tesadüfün eseri olmuştur. Sovyet idarecileri, belli bir anda, çok kısa bir zamanda ağır sanayi kurabilmek için bazı tercihler yapmayı kararlaştırmışlardı, ama Marx böyle birşeyi hiç aklına getirmiş değildi. Birtakım iktisadî tatbikat prensiplerinin Marx'dan çıkarıldığı beyan edildi ve Sovyet doktrincileri bu tatbikatı haklı gösteren bir ideoloji geliştirdiler. Bu tatbikatı tadil etmeye ve *Kapital*'de istenilen şeyleri haklı gösterecek ifadeler keşeftmeye hiçbir engel yoktur. Başka ifade ile, burada bahis konusu olan şey muayyen bir yönetim tarzıdır ki, belli bir tarihte Sovyetler Birliğine girmiş olup hiçbir şekilde ön-

[1] İktisadî hayatın Stalin usulüyle idaresini şu dört hususiyetin bir terkibi olarak tarif edebiliriz: Katı öncelikler, keyfî fiyatlar, otoriter ve teferruatlı bir plânlama, müstehliklerin arzularını dikkate almama.

ceki bir doktrinden çıkarılmış değildir; bu tarz tatbikat değiştirildiği takdirde ne marksizmden, ne leninizmden, hattâ ne de Stalinizmden esaslı bir fedakârlık yapılmış olur (Stalin'in *Toplu Eserleri*'nde, tadil edilmiş bir usulün nasıl haklı gösterildiğine ait misaller bulabilirsiniz).

Demirperde gerisindeki bazı memleketler şimdiden değişmiş bulunuyor. Yugoslavya'da fiyatlar artık plân bürosunun kararına göre değil, teşebbüsler arasındaki münasebetlere göre teessüs etmektedir. Polonya'da teferruatlı plânlamanın tenkidi normal hale gelmiştir. Sovyet Rusya'da bile, herbiri bir sanayi sektöründen mesul bulunan bakanlar yerine, Moskova'daki merkezî büro tarafından koordine edilen mahallî plânlama bürolarını geçirme temayülü vardır. Bu reform benim şimdiye kadar tahlil ettiğim noktaları doğrudan doğruya ilgilendirmez, ama bir değişiklik getirebilir.

3. Sovyet sisteminin bir hususiyeti olarak görmeye alışık bulunduğumuz köy politikası da belli bazı hal ve şartların neticesi olarak sisteme sokulmuştur. Bu politikanın komünist doktrininin esasına bağlı olduğunu düşünmek için bir sebep yoktur. Traktör istasyonlarına[1] tabi kolhozların kurulmasını, ziraî ürünlerin nisbeten düşük fiyatlarla mahsul toplayan hükümet makamlarına devredilmesi gibi uygulamalar köylüleri pasif mukavemete teşvik etmiştir, çünkü bu usuller yüzünden köylerdeki hayat seviyesi düşmüştür. Devlet gıda maddelerini çok düşük fiyatla satın alıyor, şehirlerde tekrar satılan bu maddeler üzerine çok yüksek vergiler koyuyor, böylece de sermaye birikiminin pahasını köylü sınıfı ödemiş oluyor. Bu şartlarda köylülerin devlete itaat etmesi ve mah-

[1] O tarihtenberi kaldırılmıştır.

sulü vermesi ancak sıkı bir disiplin sayesinde mümkün olurdu; kolhozların himaye altına alınması ve hükümet tarafından kolhoz idarecileri tayin edilmesi işte bu yüzdendir.

Sovyet ekonomisi geliştiği ölçüde bu politika da çeşitli istikametlerde değişebilir. Bazı idarecilerin teklif ettiği ilk fikirlerden biri, kamu teşebbüsü olan sovhozları yaymak, yani tam bir stalinci yol takip etmekti. Nitekim, müsait hallerde yeni sovhozlar, yani Orta Asya'nın pamuğu veya bakir toprakları için sınaî ekim yerleri kuruldu.

Mümkün olan bir başka istikamet de kolhozların muhtariyetini genişletmektir. Stalinin ölümündenberi bu konuda birçok reformlar yapıldı, bilhassa ekilecek mahsulün tercihi üzerinde birçok değişiklikler oldu. Devletin köylüden mahsul toplamasındaki aşırılıklar biraz giderildi. Sovyet ziraatındaki fasit daire mahsulün büyük bir kısmına düşük fiyat vermek zaruretinden ileri geliyordu, çünkü bunun için baskı yapılıyor ve baskı da köylüyü pasif mukavemete teşvik ediyordu. Stalin'in ölümündenberi ziraî mahsullerin satış fiyaları artırılmış bulunuyor. Şimdiki halde öncelik verilen maddelerle ilâve maddeler için ayrı tarife uygulanmaktadır. Bir basitleştirmeye doğru gidildiği anlaşılıyor. Kolhozlar mahsulün belli bir yüzdesini ister bir çeşit aynî vergi halinde parasız olarak, ister çok düşük bir fiyat üzerinden satmak suretiyle verecekler, geriye kalanı serbestçe satacaklar. Bu türlü bir rejim devletin köylü kitlesi üzerindeki baskısını da azaltacaktır.

Buradan nikbin bir faraziye çıkıyor. Halbuki Sovyet idarecilerinin yine doktrinci olarak kalmaları, kolhozun nihaî rejim yolunda sadece bir merhaleden ibaret oldu-

ğunu ve ancak sovhozun, yani devlet mülkiyetinin sosyalizmde son adımı teşkil edeceğini düşünmeleri de mümkündür.

Stalin'in ölümünden biraz önce neşretmiş olduğu eserleri de bize bu ikinci ihtimali gösteriyor. Kolhozlar yine de birer kooperatiftir ve ziraî ürünler, sosyalist bir rejimde satışın yerini dağıtım alacak şekilde satılmaktadır. Plâncılar ziraatte ferdî arazi tahsislerine verilen önemi hoş karşılamıyorlar. Köylülerin şahsen sahip oldukları bu arazi parçaları elde mevcut işgücünün nisbetsiz bir kısmını yutmaktadır (fakat bunlar çiftlik mahsullerinin de yarıya yakın bir kısmını üretiyor).

Teorik bakımdan bu duruma iki çözüm tarzı düşünülebilir: Bunlardan biri şahsî arazileri mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmaktan ibaret olan doktrinci yol, diğeri de beşerî bir hadiseyi, yani köylülerin ferdî mülkiyete düşkünlüklerini hesaba katan liberal veya teknik yoldur. Eğer Sovyet idarecileri ikinci yolu benimserlerse bu onların köylü üzerindeki baskısını bir ölçüde gevşetecek ve daha az sıkı bir ziraat politikasının uygulanmasına yol açacak, fakat sovyetizmin özüne dokunmayacaktır. Böyle bir reform önce plânlama metodlarını değiştirmek için yapılacak bir müdahaleden çok daha kolaydır.

Sınaî gelişme ne kadar hız kazanırsa kitlelerin hayat seviyesini düşürmek o kadar mecburî oluyor ve baskı vasıtalarından vazgeçmek de o kadar güçleşiyor. Köyler üzerindeki baskının gevşetilmesi için, Sovyet idarecilerinin polise daha az, ekonomik metodlara ise daha çok inanmaları gerekir. Bu fikri teröre daha az, fiyatlara daha çok inanmak diye de ifade edebilirsiniz. Fertlerin arzularına daha az itibar edilirse fiyatların getireceği teşvike daha az başvurulur, ve kuvvet kullanmak mecburiyeti

de o kadar artar. Son yıllarda görülen temayül, benim yakıştırdığım bir tabirle, liberal istikamette olmuştu -çok nisbi bir manâda, "terörün gevşetilmesi" manâsında bir liberalizm-. Sovyetler Birliğinde plânlamanın şiddetli ve bir çeşit polis usulü takip etmesi, hiç değilse bir dereceye kadar, iktisadî gelişmenin belli bir safhasına bağlı bir durumdu. Teknik seviyenin yükselmesi, ekonominin rasyonel idaresi ve topyekûn üretimin artışı neticesinde rejimin bu marazî görünen vasıfları da yavaş yavaş ortadan kalkacağa benzer.

Bu söylediğim netice, yine olması imkânsız bulunmayan bir başka duruma bağlıdır: Sovyet idarecileri, zamanla, daha az doktrinci ve batıdaki anlamiyle daha makul olacaklar. *Batı'daki anlamıyla* diyorum, çünkü iktisadî ve sosyal meselelerde aklın önemi münakaşaya yatkın birşeydir. Şimdi buradan da teknokratlarla ideologları karşı karşıya getiren ikinci tip gerginliğin tahliline geçiyorum.

Önce şu Sovyet ideolojisi denen şeyin neden ibaret olduğu tayin etmeliyiz. Benim kanaatimce bu ideolojinin birbirinden gayet farklı birçok cepheleri vardır. Herşeyden önce bu ideoloji sovyetlerdeki iktisadî tatbikatın izahını, haklı çıkarılmasını, ve doktrin bakımından işlenmesini ihtiva etmektedir. Ben işte iktisadî hayatın idaresi bahsinde bu noktaları incelemiştim.

Sonra bu ideolojide siyasî tatbikatın, yani tek parti dogmasının izahı ve müdafaası vardır; ideoloji eşitlik prensibinin bir küçük-burjuva inancı olduğunu, sosyalizme ulaşmak için farklı ücret kademeleri koymanın zaruretini, bilhassa devlet doktrininin emir mahiyetinde olduğunu ve bütün vatandaşlar tarafından bir emir gibi kabul edilmesi gerektiğini bildiren kararnameyi tasvip ediyor.

Nihayet, belki de en önemlisi olmak üzere, bizim müşahede ettiğimiz ve Sovyet vatandaşlarının bizzat yaşadıkları şekliyle sovyet cemiyeti, bu ideoloji sayesinde, marksizmin ebedî cemiyet doktrinine bağlanmaktadır. Bu bağlantı parti ile proleteryanın birbirine karıştırılmasına yol açıyor, ve parti tarihten veya gökten tam bir temsil yeteneği alıyor: Burada benim kanaatımca Sovyet cemiyetinin temel tezadı (çelişki) ile karşılaşıyoruz; ön tahminlere imkân vermeyen bir tezat, çünkü ideolojiden vazgeçmek kadar onu ayakta tutmak da zordur.

İdeolojiyi yaşatmak niçin zordur? Bir defa daha tekrar edelim: Çünkü işçilerin, işçi olarak, küçük bir gruba devleti veya bütün insanlığı yönetme vazifesini tamamen ve ebediyen verdiklerini, bu yöneticiler ne zaman bir karar alsa onlar vasıtasiyle işçi sınıfının kendini ifade ettiğini söylemek saçma olur. Fakat, diğer taraftan, bu iddia bırakıldığı zaman da sovyet cemiyeti hususiyetini kaybeden belki batı cemiyeti kadar renksiz bir hale gelir, ama yine de meziyet ve kusurlariyle, faydalı ve mahzurlu taraflarıyla ayrı bir şahsiyeti olur. İnsaniyetin tek kurtuluş yolu üzerindeki bir merhale olmaktan çıkar. Ondan sonra da, zannederim Stalin'in halefleri bunun farkındaydılar, ideolojinin terkedilmesi demek Sovyetler Birliğinin artık bütün dünya işçilerinin vatanı olmaktan çıkması demek olur. İdeolojinin ayakta tutulması ise gözönündeki gerçekleri ve fikirleri inkâr ederek kendi kendine zarar vermek demektir.

Komünist Partisi genel sekreteri Bay Kruşçev, XX nci Kongreye verdiği son tebliğinde, şahısları putlaştırmanın doğurduğu kötü neticeleri uzun uzun anlattı. Stalin'in şahsına bağlı birçok hadiseleri açığa vurdu; gerçi bunlar

Batı'da hiç değilse kitap takip edenlerin bildiği şeylerdi, ama ne Rusya'da ne de peyk memleketlerinde resmen biliniyordu. Kruşçev'in nutku da aslında doktrincilere çözümü imkânsız bir problem getirmektedir. Eğer Sovyetlerde parti aracılığıyla proleterya iktidarda ise, o takdirde şahısların putlaştırılması yüzünden doğan hadiseler nasıl meydana geliyor İnsan burada İtalyan komünist partisi sekreteri Togaliatti'nin ortaya attığı suali sormaktan kendini alamıyor: Şahısların putlaştırılması ile ilgili hadiseler tek bir insanın eseri olamaz, bunlar sovyet cemiyetinin bünyesinden doğan şeylerdir. Stalinci terörün kökleri sovyet cemiyetinin bünyesinde bulunsa bile, bu durum sovyet cemiyetinin de bir başka cemiyet kadar kötü oluşundan değil, fakat bir azınlık tarafından yönetilmesinden ileri gelmektedir: Birkaç yıl öncesine kadar bir kişi, şimdi de bir grup insan kararlar alabiliyor, hatalar yapıyor, proleteryanın iktidarıyla hiç ilgisi bulunmayan suçlar işleyebiliyorlar.

Sovyet idarecileri, ideolojideki katılığı yumuşatmak istediklerinden bu yana henüz içinden çıkamadıkları bir tezadın zararlarını görmektedirler. Her ne pahasına olursa olsun şu iki doğmayı ayakta tutmak mecburiyetinde kalıyorlar: Parti ile proleterya aynı şeydir, ve sovyet rejimi insanlığın tek kurtuluş yolu üzerinde vazgeçilmez bir merhaleyi teşkil etmektedir. Sonra da biyologların jenetik kanunlarını kabul etmelerine, romancıların daha az sıkıcı şeyler yazmalarına, hattâ belki ressamların mücerred resimler yapmalarına müsamaha göstermek istiyorlar. Ama hürriyet her yere sirayet eden, her yere yayılan bir şeydir. Münevverlere "serbestçe münakaşa edebilir, yazı yazabilirsiniz, ama sovyet cemiyetinin en hassas noktalarını teşkil eden resmî ideoloji prensiplerini münakaşa ko-

nusu yapmayacaksınız" demek, eşyanın tabiatına aykırı birşey istemek olur.

En azından iki memlekette bu tezat bir ihtilâl halinde patlak vermiş bulunuyor. Polonya'da olduğu kadar Macaristan'da da fertlere serbest münakaşa hakkı verilir verilmez, bu adamlar Sovyet idarecilerinin her ne pahasına olursa olsun korumak istedikleri dogmalara karşı çıktılar. Her iki memlekette de hürriyet yolunda aşılan merhaleleri takip etmek kadar insanı saran birşey olamaz. Önce resmî ideolojinin aşırılıkları gitti, tabiat ilimleri serbest bırakıldı, arkasından da, belli bir ölçüde edebiyata, müziğe ve resme hürriyet verildi, sonra sosyal ve ekonomik meselelerde bile herşey olduğu gibi söylenmeye başlandı. Plânlamanın mahzurları görüldü, keyfî olarak tesbit edilen fiyatların şu veya bu maddenin kıtlığına ve vesika sistemine yol açtığı söylendi, Polonya'da devlet sınaî teşebbüslerinin dörtte üçünün, köylerdeki kolhozların işe yaramadığı beyan edildi. Mamafih bu arada saygı gösterilmesi gereken şeylere, yani rejimin doktriner prensiplerine hücum edilmedi.

Neticede bu memleketlerin birinde ayaklanma oldu, diğerinde de herşey yeniden gözden geçirildi. Polonya'da rejim artık Sovyet Rusya'daki rejim değildir. Bu memleket halâ coğrafî, siyasî ve askerî bakımlardan Sovyet blokuna ve Varşova paktına dahildir, ama ziraatte kollektifleştirmenin yayılmasını durdurdu; zirai ürünler artık nisbeten serbest fiyatlarla piyasada satılmaya başladı. İktisadî hayatı bütün teferruatiyle merkezden plânlanmanın artık gerekli olmadığı ilân edildi. Sosyalizm adına zenaat ve küçük ticaret erbabını ortadan kaldırmanın faydasızlığı anlaşıldı. Başka ifade ile söylersek, dış ticaretteki devlet tekeli, umumî bir plânlama fikri, sanayiin devlet malı ol-

ması (hiç kimse fabrika satın alacak güçte değildir) devam etmektedir, ama Sovyet tipi bir iktisadî tatbikata ait pekçok unsurlar tadil edildi.

Hepsi bundan ibaret değil. Ben birkaç gün önce, tekrar memleketine dönmek üzere buraya gelmiş bulunan bir Polonyalı münevverin konferansını dinledim. Konferansçı bize, Varşova'da dünyanın büyük kuvvetleri arasındaki ihtilâfların nasıl görüldüğünü anlattı. Polonyalılar bugün bütün modern memleketlerdeki ortak vasfın bir sanayi ekonomisi kurmak olduğunu anlıyorlar. Konferansçı, biz Sovyet ve Amerikan olmak üzere iki tip sanayi ekonomisi tanıyoruz, diyordu. Polonya'da Sovyet sistemine "fakir Amerikacılığı", Amerikan sistemine de "zengin komünistliği" deniyor. Stalinizmin, hattâ Marksizm - Leninizmin doğmalarından geriye ne kalıyor?

İktisadî gelişmenin zaruretini, fabrikalar kurmanın zaruretini kabul ederseniz (ki kabul etmek lâzımdır), şimdiye kadar hem teknik bakımdan hem de yoksul insanların sefaletini giderme bakımından en iyi neticeler vermiş olan metod, herşeye rağmen, Sovyet metodundan çok Amerikan metodudur. Konferansçı, büyük bir tevazu ile, şunu da ilâve etti: Biz eskidenberi karşılıksız aşka alıştık, tekniği seviyoruz ama o bizi sevmiyor. Plânlama metodlarında yapılan değişiklikler Polonya ekonomisinin yenileşmesine kâfi gelmiyor. Bugün için belki daha da artan güçlüklerle karşılaşmış bulunuyoruz.

Böylece, sovyet bloku şimdi tecanüsünü kaybetmiş durumdadır. Artık tek bir sistem, tek bir ideoloji yoktur; Sovyetler Birliği esas vasıflarını yine muhafaza ediyor, ama ortada başka örnekler de görülmektedir. Bir defa, Yugoslav örneği karşımızdadır. Tito başlangıçta

ideolojiden sapmaktan ziyade ona sıkı sıkıya bağlı idi. Plânlamada reform yapmaktan ziyade Stalin'e bağlı olmasıyla bağımsızlık kazanıyordu. Ama Stalinci katı doktrin, iktisadî tatbikat gitgide değiştirildi. Bugün için Yugoslav ziraatının büyük bir kısmı ferdî müstahsillerin elindedir, sınaî teşebbüslere bir miktar muhtariyet verilmiştir (teşebbüsün işçi tarafından kontrol edildiğinden bahsediliyor, ama ben bu usulün elverişliliğinden emin değilim). Her ne olursa olsun, merkezî plânlama ve keyfî fiyat doğması terkedilmiş bulunuyor, teşebbüsler arasında mübadele edilen malların fiyatlarını tesis edecek bir piyasa kurmaya çalışılıyor.

Buna karşılık Polonya ideolojiye sıkı sıkıya bağlı olmaktan ziyade ondan sapmaktadır. Belki o da ideolojiye Yugoslavya kadar bağlı kalmak isterdi, ama coğrafi durumu buna müsait olmadığı için Kremlin'e boyun eğdi; ama dogmalara ve komünist partisine gitgide daha az bağlı kalıyor. Şimdiki halde resmen çok parti sisteminin kabul edilmesi bahis konusu değildir, fakat orada teferruatlı plânlamanın terkedilmesinden çok daha önemli bazı değişmeler olmuştur: Serbestçe konuşuluyor ve, belli bir ölçüde, serbestçe yazılıyor[1]. Moskovadaki idarecilerin Varşova'dan yaptıkları başlıca şikâyetler ne ziraî kollektifleştirmenin durdurulmasıyla, ne de kömür fiyatının yükseltilmesiyle ilgilidir, onlar esas itibariyle Polonya basınının yazdıklarından hoşlanmıyorlar. Bugün demir-perde gerisinde resmen sovyetizmi kabul etmiş olan bir memleket birçok konularda Moskova gibi değil, Paris gibi hareket ediyor. Fransa'daki siyasî durum, Pierre Herve'in

[1] 1963'te yazma hürriyeti 1957'dekine kıyasla büyük ölçüde tahdid edilmiştir.

veya diğer bazı komünistlerin kavgaları da dahil, Varşova'daki münevverlerin müthiş ilgisini çekiyor.

Buna karşılık, Sovyetler Birliğinde başlıca konulardaki durum Stalin devrinde gördüğümüz gibi devam etmektedir. Rusya'da durum böyle gittiği müddetçe, Polonya'da ve Macaristan'da gördüğümüz bütün değişmeler bir gün ortadan kalkma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Sovyetler Birliğinde şimdilik normalleştirilmiş bir Stalinizm hüküm sürüyor. Şahsî bir anormallik olmazsa, hiçbirşey resmî ideolojinin müsamahasızlığını resme ve biyolojiye kadar sokamaz, idarecileri temizleyemez, bütün büyük doktorların hain veya canî olduğunu ilân edemez, kukla mahkemeler kuramaz. Eski genel sekreterin şahsiyetine atfedilebilen şeyler de ortadan kalkmıştır. Sovyet rejimi bir çeşit teknokrasiye yaklaşıyor, ama rejimin dayandığı ideolojinin temel noktalarına hiç dokunulmamıştır. Bay Kruşçev her nutkunda Sovyet realitesini Marksist efsaneye yaklaştırmaya devam ettirmektedir; onun partisi proleteryayı ifade ediyor, Sovyet sosyalizmi bütün dünyaya yayılacaktır.

Şimdiki durum işte böyledir. Şimdi de, akla gelen bütün ihtirazî kayıtlarla, uzun vadede neler olacağı hakkında birşeyler söyleyelim.

Bir defa daha değişmez bir nikbinlik içindeyim. Eğer daha az gerektiği ölçüde kuvvetlenen bir totalitarizm faraziyesi ile devamlı bir gevşeme faraziyesi arasında tercih yapsaydım ikincisini seçerdim. Bazı kuvvetler Sovyet rejiminin normalleşmesi (demokratlaşma demiyorum), aşırı despotizm ve terör hallerinin ortadan kalkması istikametinde işlemektedir. Tarih boyunca, ihtilâlcilerin dehşeti hiçbir zaman zamanın aşındırmasına sonuna kadar mu-

kavemet edememiştir. Sovyetler Birliğinde bu dehşet metodu uzun müddet devam etti, ama bunda birtakım istisnaî durumların da rolü vardı. İkinci nesilden yöneticiler, öyle görünüyor ki, öncülerden ziyade varislere mahsus vasıflar taşımaktadırlar. Halkın kültür seviyesi, kadroların teknik formasyon seviyesi gitgide yükselecektir. Marksist tarzda bir diyalektik yapsaydım, yeterli bir ekonomi kurmak için eğitimi yaygınlaştıran bir rejimin düştüğü tezadı bilhassa belirtmek isterdim, çünkü eğitimin yaygınlaşması, uzun vadede, despot bir idareyi sarsacaktır. Ve nihayet, ileride hakim olacak temayülün de teknokrasi olacağını sanıyorum; "fakir Amerikanizmi" gitgide daha zengin bir hale gelecek ve, dolayısiyle, idareciler kendi şüpheli imanlarının yayılmasından ziyade kendilerini ve halkın refahını düşüneceklerdir.

Ama unutmayalım ki bu söylediklerimiz uzun vadeye ait şeylerdir, şimdiki halde bir tahmin yapmaya imkân görmüyorum. Birçok ihtimaller mevcuttur; Stalinizmin kadrolarında bir gerileme (Sovyetler Birliğindeki durum), tek parti sisteminden cayma (Polonya'daki durum), yahut çok partili bir sistem (imkân verilseydi Macaristan'daki durum bu olacaktı). Sovyet yöneticilerinin kendi bölgeleri içindeki rejim farklılaşmalarından endişe ederek, buzların çözülmesiyle (Stalinizmin yumuşaması) ortaya çıkan ve bütün Sovyet bloku için tehlike taşıyan bu sarî hastalık mikroplarını bertaraf etmeye kalkışmaları da mümkündür.

Bu çeşitli imkânların daha ötesine gitmeyeceğim, çünkü size bir defa daha hatırlatayım ki ekonomik - sosyal bir tahlilin birtakım sınırları vardır. Benim bu yıl ve geçen yıl kendimi verdiğim inceleme topyekûn cemiyetin şu üç unsuru ile ilgiliydi: İktisadî uygulamalar, sos-

yal gruplar, ve idareci azınlıklar. Bu inceleme tam değildir, tam olmasını da istemiyorum. Bu incelemede bir nokta, belki de en önemli olanı, ele alınmadı: İktidar rejimi. Burada incelemiş olduğumuz üç değişkenin bir cemiyetteki devlet ve esas teşkilât tipini tayin etmeye yeterli olduğunu düşünmek için sebep yoktur. Her ne ise, bu problem benim gelecek seneki derslerimin konusu olacak; orada bu devirde görebildiğimiz iki saf hükümet şeklini, demokratik ve sovyetik rejimleri inceleyeceğiz. Fakat siyasî rejimler hakkındaki bu teoriye gelmeden önce, gelecek ve son derste bu iki yıllık derslerin neticelerini özetlemeye çalışacağım.

XIX

Neticeler

Sosyoloji, benim bu derslerde anladığım manâda, siyasî felsefe tarafından ortaya konan problemlere vazıh bir ifade ve imkân dahilinde cevap vermeye çalışır. Eğer sosyoloji felsefî mahiyetteki problemlerden ilham almaktan veya o problemler istikametinde çalışmaktan vazgeçerse, kendini teferruat içinde kaybetme tehlikesi ile karşılaşır; teferruatlı incelemelerdeki kesinlik ve sağlamlık bile insanın ilgisini çekmeye yetmez. Diğer taraftan, bizim disiplinimiz (sosyoloji) felsefî problemlere dogmatik cevaplar vermeye çalışsaydı ampirik ve objektif olmaktan da çıkardı. Sosyal vakıaları veya iktisadî mekanizmaları incelemek suretiyle, bir tedbirin muhtemel neticelerini veya bir rejimin ne cins fayda ve mahzurlar arzettiğini buluyoruz. İlmî düşünce adına, hangi kararın uygun olacağını veya hangi rejimin seçilmesi gerektiğini tayin etmek nadiren mümkün olan, hattâ hiç olmayan birşeydir, çünkü mahzur ihtiva etmeyen hiçbir karar, kusuru bulunmayan hiçbir rejim yoktur.

Geçen yılki ve bu yıl verdiğimiz dersler geleneksel siyasî düşüncenin şu iki meselesine yönelmiş bulunuyordu: Birincisi eşitlik ve eşitsizlik meselesi, ikincisi de bütün bir cemiyetin değişik ve sonunda birbirine rakip gruplara ayırılması. Ben bu iki meseleyi iki filozof - sosyologa atıf

1973 — Birinci Basılış — F. 20

yaparak tayin ettim: Tocqueville ve Marx. Tocqueville fertler arasındaki sosyal mevki farklarının bugünkü cemiyetlerde silineceği ve gitgide ortadan kalkacağı inancından hareket ediyordu. Modern cemiyetler demokratiktir ve başka türlü olamazlar. Muhakkak ki, diyordu, iktisadî eşitsizlikler tamamen ortadan kalkmaz, ama hayat şartlarının eşit olması gibi esaslı bir hadise karşısında ikinci derecede bir önem taşır. Onun gözünde asıl tercih hür kitle cemiyetleriyle despotik kitle cemiyetleri arasında yapılacaktı. Marx da mevki farklarının ortadan kalkacağını söyledi, ama o aynı zamanda birbirine muhalif sınıfların devam edeceğini belirtti, asıl meselenin hem fertlerin eşitliğini ilân eden hem de, üretim vasıtaları üzerinde hususî mülkiyet tanıyarak, eski cemiyetlerde görüldüğü kadar veya onlardan daha şiddetli sosyal çatışmalara yol açan bir cemiyetin düştüğü tezat olduğunu söyledi. İleride bu çatışmaların bir ihtilâl halinde patlayacak kadar şiddetleneceğini de düşündü.

Başka ifade ile, bizim iki meselemiz şunlardı: 1) Sosyal tecanüssüzlük vakıası ve bu vakıanın ehemmiyeti; 2) Sınıfların millet birliğini parçalaması. Modern sanayi cemiyetleri gerçekte ne dereceye kadar birbirine düşman gruplara ayrılmaktadır?

Bu noktada netice olarak öyle bir fikre dayanıyoruz ki bu fikir ne Tocqueville'de ne de Marx'ta bütün önemiyle ortaya çıkmıştı: Geleneksel eşitsizlik probleminin manâsını kökten değiştiren iktisadî gelişme veya verimliliğin gelişmesi. Tocqueville ayrıca, Montesqieu gibi, sanayi cemiyetleriyle ticaret cemiyetlerini birbirine karıştırıyordu. Ona göre modern cemiyetler sadece bir cinsin türlerinden ibaretti: Aristokrasiyi ortadan kaldırarak, refahı en yüksek sosyal kıymet haline getiren bir cemiyet

cinsi. Bizim cemiyetlerimiz esas itibariyle ticaret değil sanayi cemiyetleridir, yani zenginliğimizin kaynağı ne mübadele, ne de siyasî kudret veya fetih sayesinde mübadele hızının[1] istenildiği gibi tayin edilmesidir; modern cemiyetlerdeki zenginlik işin verimliliğini tayin eden makinelerin ve iş organizasyonunun kalitesinden ileri gelmektedir. Biz, muhtemelen, siyasî kudret vasıtasıyla değil de işin verimliliği sayesinde zengin olunan ilk tarihî devri yaşıyoruz. Bu temel vakıanın herkesçe bilinmesi gerekirdi, fakat bu konudaki yanlış anlama devam ediyor, çünkü insanı cemiyetleri yüzlerce veya binlerce yıl kudret ile serveti birbirinden hiç ayırmamışlardır.

Marx bu temel vakıayı ihmal etmedi. Onun eserindeki herşey bir iktisadî gelişme teorisini telkin eder. Zamanının iktisatçılarından daha vazıh bir şekilde, modern ekonomilere özellik kazandıran şeyin gitgide ilerleme ve büyüme olduğunu gördü; sanayi cemiyetlerinin asıl özelliğinin sermaye birikiminde ve üretim güçlerinin gelişmesinde (yatırıma, yani üretim sevviyesini yükseltme faktörüne verilen bir başka isim) bulunduğunu anladı. Fakat kendi zamanında sanayileşmenin ilk safhasıyla birlikte ortaya çıkan birçok hadiseler, ilk fabrikalar etrafında toplanmış bulunan işçileri saran fakirlik, sosyal mikyasın bir ucunda aşırı zenginlik öbür ucunda da aşırı fakirliğin bulunması, üretim vasıtalarını ellerinde bulunduranların sahip oldukları kudret ile sömürülen işçilerin zahirî kudretsizliği arasındaki ihtilâf onun zihnini çok işgal ettiği için, umumî bir gelişme teorisi kuramadı.

O devirde tamamen gerçek olan bu hadiselerden hareket eden Marx, bütün sosyal ihtilâfların kaynağında

[1] Malların alış ve satış fiyatları arasındaki nisbet.

hususî mülkiyetin bulunduğunu ve bu yüzden sınıfların mücadele ettiğini ileri süren bir teori kurdu. Kapitalizmin oluşu hakkında da bir teori ortaya attı ve üretim güçleri geliştiği ölçüde fakirliğin de artacağını söyledi. Marx haklı olsaydı, yani sermaye birikimi arttıkça halk kitleleri de gitgide daha yoksul düşseydi bir ihtilâlin patlamasına mani olunamazdı. İhtilâl sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda arzu edilen birşeydi. Nitekim *Kapital*'e göre fakirleşmeyi tayin eden şey bilhassa sanayideki ihtiyat ordusudur. Fakirleşme felâketinin ortadan kalkması için, marksist düşünce şeması içinde bile, işgücü piyasasında bir değişiklik yapmayı düşünmek, sendikalı işçi zümresinin müteşebbislerle eşit şartlar içinde müzakerelere girişebileceğini tasavvur etmek kâfidir. Bu bedbin görüşü bir tarafa bırakırsak, marksizm esas itibariyle geçerli bir iktisadî gelişme teorisine imkân verir; bütün iktisadî rejimler için geçerli olan bu teorinin ışığında herbir sanayi cemiyetinin özel durumları, herbir modelin faydalı ve mahzurlu tarafları açığa çıkar (artık - değerin ve bunun paylaşılmasının merkezî mesele olarak alınması verimli bir fikirdir).

Bütün bunları söyledikten sonra, bir aşırı uçtan öbürüne atlamakla ve iktisadî gelişmenin faydalarını yanlış anladıktan sonra, bizim bütün kötü taraflarımızı düzeltecek mucizevî bir çare tasavvur etmekle hataya düşmüş oluruz. Bugün Fransa'nın durumundan biliyoruz ki, bir ekonomi aynı zamanda hem süratli bir gelişme içinde olabilir hem de döviz kaynaklarının tükenmesi yüzünden[1] bir buhran tehlikesine düşebilir. Biliyoruz ki, üretimin artması işin verimini artırabilen bir organizasyonla mümkündür. Ama

[1] 1957'de.

çalışmanın tesirli olabilmesi için onun madde üzerine tatbik edilmesi gerekir. Modern ekonomide bile sıfırdan başlanmaz, enerjiye ve ham maddeye ihtiyaç vardır; şu halde sanayileşme yolunda birtakım tabiî ve coğrafî engeller mevcuttur. Bugünkü dünyada, tabiî kaynakları hesaba kattığımız takdirde bütün insanlığı içine alacak bir kalkınma pek imkânsız sayılmaz.

Fakat sanayi cemiyetlerinde hayat seviyesinin yükselmesi için ikinci bir şart daha vardır: üretim artışının nüfus artışından daha hızlı olması. Yüksek bir doğum hızı, 20 nci yüzyılda bile, iktisadî kalkınma yoluyla fakirliği yenmek için sarfedilen gayreti boşa çıkarabilir. Birçok cemiyetler biliyoruz ki, buralarda ilim insanları yaşatmaya yetmekten ziyade onları ölümden kurtaracak kadar gelişmiş bulunuyor. İktisadî kalkınma eşitlik sebebi değil, eşitsizliğin kalkmasının sebebidir. Fakat bu sadece doğum hızının azaldığı ve halkın teknik ve entellektüel kalitesinin süratle yükseldiği cemiyetler için doğrudur.

Bu müsait durumlarda bile, sanayi medeniyetinin eşitlik getireceğine inanmak hata olur. Size defalarca söyledim, şimdi de netice olarak tekrarlıyorum: Dünya'nın bugünkü kaynakları gözönüne alınırsa, gayet eşit bir gelir paylaşmasının yüksek gelirlilere onların kabul edilir bulacakları bir hayat seviyesi verebileceği hiçbir cemiyet mevcut değildir. Bir sanayi cemiyetinde iş organizasyonu esastan hiyerarşiktir, meslekler keyfiyet itibariyle farklılaşmıştır, ve fonksiyon bakımından farklılaşmanın gelir farklılaşmasına yol açmayacağını düşünmeye bile imkân yoktur. Bir hususî sermaye ve piyasa rejiminde sermaye sahiplerinde belli bir kâr birikmesi elbette olacaktır. Bir topyekûn plânlama rejiminde eşit bir gelir dağılımı gerçekleştirilebilir veya, daha ihtiyatlı konuşursak, düşünü-

lebilir. Fakat bu eşit dağılım ancak herbiri diğeri kadar ihtimal dışı olan şu iki şarta bağlıdır: 1) Plâncılar kendi şahısları için kanaatkâr olacaklar; 2) plâncılar gelir eşitliğinin (iktisadî olmasa bile hiç değilse sosyal bir engel çıkaran bir usul) mümkün olduğuna, meslekler arasındaki keyfiyet farklarıyla uzlaşabileceğine inanacaklar.

Ekonomik ve sosyal eşitsizlik bugün geçmişteki kadar bir manâ ve önem taşımıyor. Bunun birinci sebebi, gelir farkları doğrudan doğruya yapılan iş farklarının bir ifadesi olarak görünmektedir. İş farklılaşması ise sanayi cemiyetinin özünde vardır. Eğer kâfi derecede hareketli, fertlerin başlangıçtaki hareket noktalarının çok farklı bulunmadığı bir cemiyet düşünecek olursanız, çalışanların bir fonksiyon kademelenmesine ve aynı zamanda bir gelir sıralanmasına göre ayrılmış olması eşitliği pek bozucu bir hal değildir, çünkü bu iki eşitsizlik birbirine bağlıdır ve hiç değilse nisbî bir adaletin bulunması insanları tatmin edebilir. Üstelik size göstermeye çalıştım ki, milletin varlıklı tabakasına giden millî gelir yüzdesi iktisadî kalkınma ilerledikçe azalmaya yönelmektedir. Fakat ben bu söylediklerimde yanılmış olsam bile, netice çok kötü olmayacaktır, çünkü gelir farklarının neticelerini en çok telâfi eden şey hayat seviyesinde genel bir yükselmenin görülmesidir.

İşi böyle nikbin bir görüşle bitirecek değilim. Eşitsizlik, psikolojik ve sosyal olarak, pekçok sebeplerden dolayı ciddî bir problem olarak duruyor. Farklı insanlar arasında muayyen bir eşitlik tanımayan hiçbir cemiyet görülmüş değildir. Bizim cemiyetlerimiz refah ve zenginlik üzerinde ne kadar çok duruyorsa bu konularda eşitlik emelleri de o kadar artıyor. Böylece şu paradoks veya tezat ortaya çıkıyor: Modern cemiyetler iktisadî eşitsizliğin

ortadan kaldırılmasına muhtemen bütün diğer cemiyetlerdekinden daha çok çalışıyorlar; ama bugüne kadar hiçbir cemiyette eşitlik konusunda bu kadar fazla istek de olmamıştı, çünkü sosyo-ekonomik şartlar eskilere nisbetle bugünün insanı için çok daha önemlidir. Sanayi medeniyeti geleneksel nizamın temellerini yıkıyor, insanların kader veya tanrı emri gibi gördükleri bir hiyerarşi içinde oturup kalmalarına son veriyor. Böylece, topyekûn gelir kaynaklarının artışı bazan tatmin edilmesi imkânsız bir eşitlik arzusu yaratıyor.

Şu halde, "iktisadî kalkınma eşitsizlikleri giderme istikametindedir" gibi bir hüküm hem doğru, hem de orta derecede manâlı ve önemli bir hüküm olur. Sosyolog için asıl mesele, iktisadî gelişmenin tatmin edilmeyecek veya daha az tatmin edilecek kadar istekler yaratıp yaratmadığını bilmektir. Dünyanın bazı memleketlerinde, gelir dağılımı iktisadî gelişmeyi felçe uğrattığı ölçüde eşitsizlik de merkezî bir problem olarak devam ediyor. Müreffeh bir azınlık millî gelirin önemli bir bölümünü, beşte veya dörtte birini, alırsa, elindeki serveti tasarruf etmeyip veya yatırıma harcamayıp da lükse sarfetme alışkanlığından vazgeçmezse, o takdirde eşitsizlik sadece bizim burada anladığımız eşitlik fikri bakımından adaletsiz birşey olmakla kalmaz, iktisadî bakımdan da kalkınmaya bir engel teşkil eder. Belki bu türlü cemiyetlerde ihtilâlin (marksist manâda) zarureti kabul edilebilir.

Şimdi de bu derslerden çıkan bazı neticelerini özetleyeceğim ikinci konuya geçiyorum: Topyekûn cemiyetin nisbeten tutkun gruplar halinde bölünmesi meselesi.

Hatırlayacaksınız, çok çeşitli sebeplerden dolayı, sosyal sınıfların tarifinde büyük bir güçlük çekmiştik. Her-

şeyden önce, kabul edilebilecek ayırıcı kriterlerin çokluğu bizi güçlüğe düşürmüştü. Gerçekten, sanayi cemiyetleri sosyo - ekonomik şartlar, itibar hiyerarşisi, ve nihayet iktidara katılma dereceleri bakımından gayrimütecanis topluluklardır. Bu farklı sınıflama kriterleri muhakkak birarada bulunmuyor ve başlıca sosyal grupları tayin etmemizi de kolaylaştırmıyor. Sanayi cemiyetlerinin bünyesi hakkında ileri sürülen fikirler iki uç arasında gelip gitmektedir. Bazıları bütün cemiyet için tek bir tabakalaşma olduğunu söylüyorlar. Bütün fertler gelir, itibar ve kudret ölçekleri üzerinde dağılmaktadır; bu ölçekler birbirine tamamen uymaz, ama herbiri kendi içinde birçok kademeler, tabandan zirveye kadar muntazam aralıklar ihtiva eder. Bazıları da cemiyette sınıflar halinde bir bölünme olduğunu söylüyor; sınıf kendine göre bir tabakalaşma içinde nisbeten mütecanis ve tutkundur. Bütün sınıflar topyekûn cemiyetin içinde bir çeşit hususî cemiyetler teşkil edecek derecede birbirinden maddî ve manevî bakımdan ayrıdırlar. Bazıları ise bu ikinci teorinin değişik bir örneğini kabul ediyor, ve biri iktidarı elde tutan diğeri de ona boyun eğen olmak üzere iki ana sınıf vardır diyorlar. Bu teorilerin hiçbiri de ne tamamen doğru ne de tamamen yanlış olduğu için, içlerinden birini seçmek zordur. Kesin bir tarif yapılmayışı sadece sosyologların tercihlerinden veya sosyoloji ilminin kaypaklığından değil, fakat bizzat realiteden ileri gelmektedir. Sanayi cemiyetleri ne küçük küçük gruplar halinde dağınık, ne de birkaç büyük grup halinde organize olmuş durumdadır.

Hangi hallerde sosyal sınıflardan bahsedilemez? Üç hal aklıma geliyor: Birincisi, sosyal farklılaşmada asıl prensibin ekonomik değil, dinî veya ırkî olduğu durumdur. Meselâ Güney Afrika'da cemiyetin topyekûn organi-

zasyonuna hakim olan prensip elbette ki ırk ayrılığıdır. Aynı şekilde Yakın - doğu memleketlerinin çoğunda da ayırım kriterleri sosyal olmaktan ziyade dinîdir. İkinci olarak, eğer her ferdin kaderi onun cemiyette ait olduğu bütün gruba değil de tamamen kendi gayretine bağlı ise, eğer bir cemiyetin bütün fertleri tek bir çizgi üzerinde aynı noktadan yarışa başlıyorlarsa, orada da sosyal sınıftan bahsedilemez. Herkesin eşit şansla hayata atılması modern sanayi cemiyetlerinin hiçbirinde gerçekleştirilmiş değildir. Nihayet, bütün fertlerin sosyo - ekonomik durumlarının esas itibariyle aynı olduğu bir cemiyette de sosyal sınıf yoktur, ama böyle bir hal görülmüş değildir.

Bu üç faraziyenin dışında sosyal sınıflardan, yani birçok kriterlerle tarif edilen ve topyekûn cemiyetin içinde az veya çok gerçek gruplar teşkil eden sosyo - ekonomik topluluklardan bahsedebiliriz. Burada bütün karışıklık benim kasden kullandığım üç kelimeden doğuyor: "az veya çok gerçek". Eğer bütün fertler bir sosyal sınıfın üyeleri olsalar, hepsi de ait oldukları sınıfı bilseler, kendi cemaatlarının işte bu sınıf olduğuna ittifakla inansalardı, mesele çok basitti. Bir sanayi cemiyetinde pekçok kimseler hangi kategoriye dahil olduklarını, kabaca, bilirler. Eğer kendilerinden sorulur ve sosyologlar usta olurlarsa onlara itibar hiyerarşisinin, yaklaşık olarak, hangi kademesinde bulundukları da söyletilebilir. Bir neticeye varmakta ısrar eder ve fertlere verecekleri cevabı telkin ederseniz, onlara bir sınıfa mensup olduklarını söyletebilirsiniz. Fakat bu cevap onların içten inandıkları ve bildikleri birşeyi göstermez.

Mütehassısların kabul ettikleri dört esas sınıfın en azından üç tanesi kesinlikle belirli olmayan, diğerlerinden belli - belirsiz ayrılabilen gruplardır. Burjuvazi (hiç de-

ğilse ancak üst sınıf diye bilindiği zaman) ne çok tutkun, ne de kendisinin çok farkında olan bir birlik teşkil eder. Bunu görmek için, birçok burjuvaların "sınıf mücadelesi" denen şeyde "düşman" tarafını tuttuklarına bakmak yeter. Orta sınıflar (bunlara orta sınıf mı, orta sınıflar mı demek gerekir, bilmiyoruz) karmakarışık bir grup teşkil ederler ki orada ne köylü tabakasına, ne proleteryaya ne üst tabakaya dahil olmayan insanlara rastlarsınız. Köylülere gelince, bunlar da mülklerinin büyüklüğüne veya hukukî statülerine (mülk sahibi, çiftçi, ziraat işçisi) göre kâh tek bir sınıf sayılır, kâh birçok sınıflara ayrılmış olarak görülür. İdeal sınıf tipinden pek fazla ayrılmayan yegâne topluluk işçi sınıfıdır. Birçok memleketlerde sübjektif bakımdan olduğu kadar objektif bakımdan da kuvvetli bir realite teşkil eden yegâne sınıf bu idi, fakat sanayi cemiyetlerinde bile bu grup teoride gösterildiği kadar birlik halinde olmaktan çok uzaktır. Benim kanaatımca işçi sınıfı kuvvetli bir birlik olmaktan ziyâde dağılmaya doğru gidiyor. İngiltere'de işçilerin üçte bir kadarının işçileri temsil ettiği bilinen partiye rey verdikleri tahmin edilmektedir. Tam manâsıyla bir siyasî eylem olan rey sınıf şuurunu harekete geçirmeye kâfi gelmiyor, halbuki sınıf şuuru bir topluluğun sınıf sayılması için şarttır.

Hakikatte, sosyal sınıflar kendi şuurlarına vardıkları ölçüde, *yani kelimenin marksist ideolojideki hususî manâsıyla* kendi varlıklarının, diğer sınıflarla olan mücadelelerinin farkında oldukları nisbette, tarihin seyrini değiştiren birer faktör olmaktadırlar. İşte buradan çıkan her zamanki gibi apaçık ve biraz garip netice: Sosyal sınıflar kendilerini birer sınıf olarak tanıdıkları müddetçe sanayi cemiyetlerinin hayatına hakim olurlar, ve kendilerini bir sınıf olarak tanımaları için de mensuplarının muay-

yen bir doktrine inanmaları gerekir. Bir defa daha tamamen marksist bir netice ile karşılaşıyoruz, çünkü Marx işçi sınıfının ancak ihtilâlci olduğu takdirde, yani kendini ezilen bir grup olarak gördüğü ve ihtilâl iradesi ile hareket ettiği takdirde, gerçekten mevcut olduğunu söylüyordu.

İşçiler bu tarihî görevin şuurunda olmadıkları zaman yine ortak birtakım objektif, maddî ve psikolojik vasıflara sahip bir grup olmaya devam ediyorlar, ama cemiyetlerin bünyesini değiştirecek canlı bir sebep olmak için gerekli vasıftan mahrumdurlar; kendi birliklerinin farkında değildirler ve sosyal bünyeyi kökten değiştirme projeleri yoktur. Sınıf kavramı üzerine kurulan kehanetin garip bir kaderi oldu. Bu kehanet tarihte önemli bir rol oynadı ve, neticede de, muayyen bir şekilde, hadiselerle doğrulandı. Eğer proleteryanın ihtilâlci görevi olduğunu söyleyen ideoloji işçilerin ona inanması ölçüsünde doğru ise, bu ideolojiyi bir bakıma isbat edilmiş sayabilirsiniz, ama ideoloji aynı zamanda red de edilmiştir, çünkü onu benimseyenler, teoriye göre, ihtilâlci olmadılar. Şimdiye kadar bu ideolojinin kabul edilmesi kapitalist gelişme ile tersine bir münasebet içinde olmuştur. İşçiler genellikle, üretim güçleri geliştiği ölçüde kelimenin marksist manâsıyla ihtilâlci olmaktan gitgide uzaklaşıyorlar. Halbuki, doktrine göre, onların gitgide daha ihtilâlci olmaları gerekirdi Her zaman olduğu gibi burada da büyük bir teori aynı zamanda hem doğru hem de yanlıştır; şöyle de diyebilirsiniz: bu doktrin kendisinin öngördüğü şartlardan daha başka durumlarda doğrulanmıştır.

Sanayi bakımından en ileri memleketlerde ihtilâlci marksizmin bugün aldığı şekil biraz çağ - dışı bir karak-

ter kazanmıştır. Sınıflar arasında ölünceye kadar mücadele olacağı görüşü az-gelişmiş memleketlerin gerçekten sefil proleterine nisbetle Amerikan işçisini daha az kandırıyor. İktisadî kalkınmanın devam ettiği batı memleketlerinde, sınıflar arasındaki katî neticeli savaş ideolojisi artık tarihe karışmıştır. Hiç şüphesiz bu ideoloji yine de filân felsefe yüzünden falan münevverleri, gerçek bazı sıkıntılardan dolayı da bir kısım işçileri inandırıyor; ama bizim Doğu Avrupa'da incelemiş olduğumuz rejim tipi, batıdaki sanayi medeniyetine dahil ülkeler için, bir geriliği temsil etmektedir. İktisadî bakımdan, Sovyetlerin merkeziyetçi plânlama rejimi bizim Batı'da gördüğümüz iktisadî rejimlere kıyasla daha ziyade iptidaîdir. Fransa'da veya İngiltere'de ulaşılan hayat seviyesi şimdilik demirperde gerisindekilerinden üstündür; Batılıların büyük çoğunluğu, işçiler dahil, kendi durumlarının Rus vatandaşlarıyla bir hizaya getirilmesini protesto edeceklerdir. Bu demek değildir ki sovyet rejimi tamamen başarısız olmuştur, o da kendine düşen görevlerden birini başarmış bulunuyor: Sovyet askerî ve siyasî kudretinin temeli olan ve, belirsiz bir gelecekte, bütün cemiyetin refahına da temel teşkil edebilecek muazzam bir ağır sanayi kurmak.

Batı'daki bu tüketim ve demokrasi cemiyetleriyle süratli sermaye biriktiren cemiyetler arasında üçüncü bir tip daha mevcuttur: Az-gelişmiş adı verilen bu milletler bizim incelediğimiz iki tipe de girmezler, fakat bu iki tipin gidişatı üzerinde kati neticeli olmasa bile önemli bir tesir yaparlar. İki blok arasındaki anlaşmazlık sadece azamî saadetin ve en yüksek hayat seviyesinin kendi sistemleriyle gerçekleşeceği iddiası değildir; arada askerî ve siyasî bir rekabet, diğer cemiyetleri kandırmak için bir müca-

dele de vardır. Sovyetlerin şiddetle tenkid edilen veya beğenilen sanayileşme metodu bazan "üçüncü dünya" memleketlerini kandırmaktadır. Sovyet metodu, iktisadî gelişmenin hızlanmasına müsait gösteriliyor; Batı'dan sanayi sistemi alınıyor, fakat bu sistemi inkâr ve onunla mücadele eden bir siyasî rejim yaşatılıyor.

Nihayet, idareci sınıfın iktisadî kalkınma yapmaya yeterli olmadığı bütün cemiyetlerde bir ihtilâl (veya inkılâp) zarurî görünüyor. Ve komünist partisi, Sovyetler Birliğini model alan bir kalkınmayı gerçekleştireceğini iddia ediyor. Ne olursa olsun, sanayileşmenin ilk şartı bir iradeye sahip insanların cemiyeti idare etmesidir. Komünist partisi sevilebilir veya sevilmeyebilir, ama bu parti iktidara bir defa gelince yatırımı artırmak üzere kollektif tasarrufu mecburî kılıyor ve tercih ettiği sektörlerin menfaatı için birtakım öncelikler tesis edebiliyor. Eğer eski idareciler aynı şeyi başka metodlarla yapamazlarsa, bazı hal ve şartlarda marksist bir ihtilâlci patlama gerçekleşiyor; ama bu ihtilâl sanayi cemiyetinin gelişmesi sonunda değil de bu gelişmenin başlangıç safhasında ortaya çıkmaktadır.

Bu derslerde ortaya çıkan tarihî şema ne tamamen Alexis de Tocqueville'in ne de Karl Marx'ın şemasıdır; burada gitgide yekpare hale gelecek bir cemiyet tipine doğru kaçınılmaz bir gidiş bahis konusu değildir, çünkü hiç değilse tutkun, birbirinden ayrı ve birbirine hasım sınıfların teşekkül etme ihtimali devam etmektedir. Yine, bizim şemamızda artık radikal bir sarsıntı vasıtasiyle sosyalist cemiyete doğru zarurî bir gidiş de yoktur.

Buna göre, kabul edilecek olan model aynı zamanda hem iktisadî gelişme merhaleleri hem de sanayileşme tarzları arasındaki farkları gözönüne alacaktır. Gelişmenin

(kalkınma) her merhalesinde ortaya çıkan problemler, meydana gelen tezatlar ve bu problemlerle tezatlar için uygun olan iktisat metodu veya hükümet şekli bilinmelidir. Meselâ ilk birikim safhasında kuvvetli bir kollektif tasarruf usulü konmalı, süratle yatırımlar yapılmalıdır. Siyasi ve sosyal rejim ne olursa olsun, kuvvetli bir devlet otoritesine ihtiyaç vardır; bu otorite Batı Avrupa'da eskiden mutlakiyet rejimlerinin kalıntıları vasıtasıyla, Sovyetler Birliğinde de stalinizmin insanlık dışı şiddetiyle temin ediliyordu. Bu ilk birikim safhasında nasıl bir otoriter rejim kurmak gerektiğini söyleyemeyiz, ama şunu söyleyebiliriz ki, sanayileşmenin bu safhasındaki zaruretleri kuvvetli bir otorite olmadan karşılamak ihtimal dahilinde değildir.

Gelişmiş bir ekonomide otoriter idarenin aşırılıkları gidiyor, ama gruplar arasında çatışma riski devam ediyor. Bir asır önce Tocqueville'in karşısındaki alternatif: kitle cemiyeti evet ama, liberal şekli de despotik şekli de hâlâ var. Hiçbir gelişme modeli yoktur ki, şartlar ne olursa olsun, hükümetin daima demokratik kalmasını garanti edebilsin. Eğer filanca iç veya dış mesele çözülemiyecek gibiyse, eğer milyonlarca işsiz varsa, geleneksel bir hiyerarşiye dayanmayan kitle cemiyetleri şiddetli bir mücadeleye sahne olur ki bazan bu mücadeleden ancak otoriter bir rejim doğar. Sadece şunu söyleyebiliriz ki, despot bir idare gelmesi ihtimali, tecrübelerimize göre, iktisadî gelişme ilerledikce azalmaktadır.

Bu netice çok ihtiyatla ifade edilmiştir, öyle olması da gerekir. Sanayi cemiyeti hakkında yapılan bütün izahlar, ekonomiden ve sosyal münasebetlerden başlamak üzere, siyasî bakımdan pekçok imkânlara açık bulunuyor. Ancak siyasî sistemlerin tahlilini yapmak suretiyle çeşitli rejimlerin mahiyetini ve akıbetini tesbit edebiliriz.

Geriye kalan birkaç dakika içinde, bizim cemiyetlerimizdeki eşitsizlik probleminin nihaî önemi üzerinde düşünmeye çalışalım. Tarih boyunca insanlar hiç değilse üç türlü eşitlik sistemini emel edinmiş görünüyorlar: Önce akıl sahibi oldukları için herkesin eşit olması fikri geliyor. Bu türlü eşitliğin senbolik ifadesine Eflatun'un bir diyaloğunda rastlıyoruz; bu diyalogda Sokrates bir köleye matematiği öğretmiştir. Köle de rasyonel hakikatleri anlama kabiliyetine sahiptir. Sonra hristiyanlığın getirdiği manevî eşitlik geliyor. Hristiyanlık köleleri bu vaziyetlerinden kurtarmadan önce, ruhlarının da ebedî bir kadere tabi olduğunu söylüyordu. Nihayet, üçüncü olarak, hepsi de devlet idaresine katılan vatandaşların eşitliği geliyor. Bizim devrimizde insanlar herkesin millî gelirden pay alması şeklinde ortaya çıkan bir başka çeşit eşitlik daha istiyorlar.

Bu sosyo - ekonomik eşitliğin halen iki sınırı bulunmaktadır: Birincisi ve belki de geçici olanı, halklar ve ırklar arasında aşırı farkların, mesafelerin mevcudiyetidir. Servet ve refah elde ettiğimiz zaman ancak küçük bir azınlığı kurtarmış oluyoruz: İnsanlığın büyük çoğunluğu için fakirlik bir kanun halinde devam ediyor. Bizim cemiyetlerimizde aşılamaz bir engel halindeki ikinci sınır ise mesleklerin, maharetlerin, ve nihayet, entellektüel kabiliyetlerin değişik oluşudur. Sanayi medeniyeti fonksiyon farklılaşmalarını ve ferdî kabiliyetler arasındaki aşırı eşitsizliği ortadan kaldıramamıştır - ve muhtemelen hiç kaldıramayacaktır da. Bu noktada son problem, siyasî rejim meselesi ortaya çıkıyor.

Birbirine eşit olmayan insanları hangi prensibe göre idare etmeli? Devleti kimler idare etmelidir? Bu adamlar kabiliyet eşitsizliğinin bütün neticelerine göre hareket etmek mecburiyetinde midirler, yoksa herşeyden önce her-

kese eşit bir haysiyet mi tanıyacaklar? Yunan düşünürleri de böyle bir mesele ortaya atmışlardı. Sitenin başına kim geçecek? Teknisyenler, idareciler gemi kaptanlarına benzetilebilir mi? Muhakkak ki onların bilgili olmaları gerekir. Ama cemiyetin refahı için gerekli bilgiye sahip olanlar filozoflardır, yani *ide*'leri sezen kimselerdir. İyi bir cemiyette iktidar ya filozofların olacak, yahut da idareciler filozofların sözünü dinleyeceklerdir. Veya oligarşi, monarşi ve demokrasi prensiplerini dengeli bir şekilde birleştiren bir aristokrasi rejimi olabilir. Filozoflar sofist denilenlerden farklı düşünüyorlar, çünkü sofistler rejim farklarına aldırmıyorlar, daima kudretlilerin hakim olduğunu, bir tarafta adalet denen şeyin öbür tarafta adaletsizlik sayıldığını söylüyorlar. Sofistler filozoflarla karıştırılıyor, zira *ide*'leri benimseyerek *bütün site*'nin kanunlarına kıymet vermeyen filozoflar tıpkı *bütün siteler*'in kanunlarını hem kabul eden hem de kıymet vermeyen, bu kanunların hem aynı derecede değerli hem de değersiz olduklarını söyleyen sofistlere benzetiliyor. Bugün için herzamankinden daha çok teknisyenlere muhtacız. Hükûmetteki bakanlar faiz haddinin ne demek olduğunu, süratli bir iktisadi kalkınmanın nasıl temin edileceğini, deflasyonla nasıl mücadele edileceğini ve, daha da zoru, enflasyondan nasıl kaçılacağını bilmek zorundadırlar. Ama teknisyenler milattan sonra yirminci yüzyıldaki sanayi cemiyetlerinin ne iyiliğini ne de hedef ve gayelerini tayin ediyorlar; bu bakımdan onlar milattan önce beşinci asırdakinden daha tesirli değildirler, o zaman da Yunan sitelerinde buna benzer bir mesuliyet almaya muktedir değillerdi.

Birkaç filozofu bir tarafa bırakırsak, biz artık *ide*'leri bilen kişilerin devlet adamlarına hükûmet etme sanatını öğretebileceklerine inanmıyoruz: Kısacası, biz iki

cemiyet tipini ifade eden iki, ve sadece iki prensip arasında kararsız durumdayız. Bizim tarafımızda teknisyenleri seçimle gelen adamların, yani bizim seçtiğimiz kişilerin emrine veriyoruz, ama seçilenlere karşı da sadece yarım bir itimadımız olduğu için onların çok sayıda olmalarını, bütün kudreti elde toplamamalarını, seçmenlerle münasebetlerini kesmemelerini istiyoruz. Kendilerine rey verdiğimiz adamları filozof saymıyoruz, onların duyular-dışı bir alemle temas halinde olduklarına da inanmıyoruz. Bunların iktidarı daima geçici olduğu için birbirlerini nötr hale getirirler, ve bu yüzden onlardan gelecek zarar da sınırlıdır. Bu türlü bir rejim bize yüksek bir misyon sahibi olduklarını iddia eden siyasî liderlerin rejimlerinden daha iyi görünmektedir.

Bir başka görüş de diyalektikçilerin, yani Atina filozoflarının bozulmuş örneklerinin görüşüdür. Bunlar duyular-dışı alemle temas iddiasında değiller, ancak tarihin bütününü anladıklarını ve dolayısiyle teknisyenlerin ve ideologların üstünde olduklarını düşünürler. Bizde makinaları işletmeyi veya malî işleri yürütmeyi bilen mütehassıslar eksik değildir. Netice itibariyle bütün rejimlerin bir kıymeti bulunduğunu, Pirenelerin bu tarafında doğru olanın öbür tarafında yanlış olduğunu söyleyen şüpheci filozoflar da çoktur. Bugünün sofistleri tarihî izafiyeti en son gerçek diye kabul ediyorlar, daha ötede bir hakikatın bulunamayacağını söylüyorlar. Diyalektikçiler bu tavrın ötesine geçiyorlar, ama Eflâtun gibi ebedî *ide*'ler adına değil de, Hegel gibi topyekûn tarih görüşüne dayanarak. Kendi mutlak hakikatlerinin bir gereği olmak üzere, en azından geçici olarak mutlak olan bir iktidar iddia ediyorlar. Diyalektikçiler tarihten çıkardıkları hakikate herkesi inandırdıkları takdirde, kendileriyle halk arasındaki

diyalogu belki yeniden kurabilirler; şimdiki halde onlar topyekûn bilgiyi ellerinde tutuyorlar, aşağı bir bilgi sahibi görülen, yani filân hedefe ulaşmak üzere hangi vasıtaların kullanılacağını bilip de hangi sonun görüleceğini bilmeyenlere kumanda ediyorlar.

Bizim çağımızda seçime dayanan idarecilerle diyalektikçiler arasında bir tercih yapmak zorundayız. Gelecek yıl bunlardan birinin diğerlerine hakim olduğu rejimlerin nasıl işlediğini izah etmeye çalışacağım. Bu yılki derslerime son verirken, niçin seçimle gelenlerin tarafında olduğumu basit bir şekilde bildirmek istiyorum. Bütün sanayi cemiyetleri gayrimütecanis (heterojen) dirler ve bu durumları ancak millî gelir kaynaklarının bir çeşit iktisadî eşitliğe ve arkasından da bir sosyal tecanüse imkân vereceği nihaî bir safhada sona erebilir - eğer sona erebileceği düşünülürse. O zamana kadar bizim cemiyetimizde insanın kaderi konuşma, anlaşma, rekabet, ve ihtilâftan ibarettir. Mütecanis olmayan cemiyetlerin gruplar arasında, seçenler ile seçilenler arasında, hükûmetler arasında diyaloğu kabul etmeleri için, hiçbir grubun nihaî hakikate sahip bulunma iddiasında olmamaları değil hiç reğilse hiçbirinin kendi inandığı mutlak hakikatı başkalarına zorla kabul ettirecek kadar kudretli olmaması lâzımdır. Hiç kimse artık hakikati bulma gayretinde olmadığı zaman diyalog kesilir. Birgün bir şahıs veya bir grup herkesi kendi bildiği hakikate inanmak mecburiyetinde bırakacak kudrete eriştiği zaman da diyalog durur.

E K

Bazı tenkidciler "Sanayi Cemiyeti Üzerine Onsekiz Ders" adlı kitabıma istatistik malûmat koymadığım için beni yermişlerdi. Ben bu yermelere pek aldırış etmiyorum, çünkü bu derslerin mahiyeti istatistikleri gerektirmiyor. Benim derslerim hiçbir şekilde Rus cemiyeti veya Amerikan cemiyetinin, sovyet tipi cemiyet veya batılı cemiyetin bir tasviri değildir. Ben burada birtakım temel kavramları ortaya çıkarmaya, bir tahlil metodunu denemeye, efsane veya peşin hükümleri ortadan silmeye çalışıyorum. Bugünkü Sovyet beş-yıllık kalkınma plânının gerçekleşme derecesi, Sovyetler Birliğinin millî üretimi ile A. B. D. ninki arasında mevcut bulunan fark, ne kadar ilgi çekici olursa olsun, bizim buradaki araştırmamızın neticeleri üzerine tesir etmez.

Yine de, bazı okuyucuların meraklarını gidermek ve aynı zamanda şu son yıllardaki iktisadî gelişmenin derslerde pekaz işaret ettiğimiz bazı meselelerini belirtmek için, kitabıma bir ek koyarak tamamlayıcı malûmat ve bazı yeni istatistikler vermeyi faydalı buldum.

Batı Avrupa'da 1950 - 1960 yılları arasındaki iktisadî gelişme (kalkınma) hızı sadece bu yıllar içindeki İngiliz ve Amerikan gelişme hızlarından değil, aynı zamanda batı memleketlerinin uzun bir devre için hesaplanmış eski kalkınma hızlarından da çok üstün olmuştur.

Fransa'da 1950 - 1960 arasında fert başına yıllık üretim artış hızı ziraatte yüzde 4.7, sanayide 4.5, hizmet sektöründe ise 3.3 olmuştur 1949 - 1959 arasında Almanya'da ve İtalya'daki gelişme hızları daha yüksekti: Her iki ülke-

de de ziraatte 5.6, sanayide Almanya'da 5.4, İtalya'da da 7.1. Bu rakamlar A. B. D. için 3.9 ve 3.7, İngiltere için ise 3.9 ve 2.1 idi.

1960'da Fransa'da fert başına düşen gayrisafî millî hasıla, Amerikan fiyatlarına göre ağırlıklı rakam verirsek %63, Avrupa fiyatlarına göre ağırlıklı rakam verirsek %47'dir. Gayri safî iç hasılada yüzde 4.7 lik bir artış hızı kabul edilirse, Fransa'nın fert başına GSMH'sı 1985 yılında Amerika'nın kendi fiyatlarına göre bugünkü fert başına GSMH'sına kıyasla 152, Avrupa fiyatlarına göre ise 115 olacaktır. Eğer Fransa'nın 1950 - 1960 arasındaki gelişme hızı devam eder ve Amerika'daki uzun bir devre içinde müşahede edilen yüzde 2'den biraz az gelişme hızı yükselmeyecek olursa, kesinlikle diyebiliriz ki bizim fert başına GSMH'mız A. B. D. dekine 20 veya 30 yıl yaklaşacaktır. Bütün bu hesaplamalar klasik bir metoda dayanıyor. Önce işgücü hacmi tesbit edilir, sonra istihsalde bir artış hızı ve işgücünde de GSMH hacmine bağlı olmak üzere sektörler arasında belli bir nihaî talep dağılımı olacağı düşünülür. En ileri memleketler, işgücünün ve nihaî talebin dağılımı konusunda atıf noktası olarak alınır. Önemli bir ölçüde katiyetsizlik arzeden bu kantitatif tahminler, 1960 ile 1985 arasında adam başına tüketimin 2.5 misli artacağını hesaba katmaktadır. Böylece 1985'de fert başına istihlâk hacmi, 1959 daki fiyatlarla, yılda 9100 frank olacaktır (üç kişilik bir aile için ayda ortalama 2300 frank). Sınaî istihsal daima topyekûn üretim içinde en büyük kısmı teşkil edecektir: Bütün istihsalin üçte ikisine yakın bir miktar. Nüfusun yüzde 45'i de hizmet sektöründe çalışacaktır.

Batı Avrupa'da fert başına GSMH Amerika'dakine yaklaşsa bile, topyekûn GSMH bakımından Amerika es-

ki kıtaya göre daha süratle ilerleyecek, çünkü Amerika'da görülen yüzde 1.8'lik demografik artış hızı Fransa'da veya Almanya'da görülen artış hızından (her iki memlekette de yüzde 1'den az) çok daha yüksektir. Üstelik A. B. D. çok geniş mikyasta ihtiyat kaynaklara sahiptir ki ne İngiltere'de ne de Almanya'da bu durum mevcuttur.

Bu rakamlar tarihî önemi olan bir suali ortaya çıkarıyor: 1950 - 60 yıllarının gelişme hızları acaba devam etmesi veya yine görünmesi pek mümkün olmayan sebeplere bağlı birer istisna mıdır, yoksa batılı ekonomilerde hakikî bir keyfiyet değişmesini mi ifade etmektedir? İstatistiklerde ve metodlardaki katiyetsizlikler (bilhassa başlangıç yılında, bitiş yılında, veya aradaki yıllarda hangi fiyatların kabul edileceği konusunda) yüzünden çeşitli yazarlar tarafından hesap edilen hızlar arasındaki farklar ne olursa olsun, bütün yazarlar bu hızların yüksekliği üzerinde ittifak etmektedirler. 1839'dan başlayarak yapılan hesaplara göre A. B. D. de fert başına GSMH'daki artış hızı (reel kıymetle) yılda yüzde 1.5 - 1.8 arasındadır; GSMH'da reel kıymetle artış hızı ise yılda yüzde 3.5 tur[1].

Bir başka araştırmada D. C. Page, F. T. Blackaby ve S. Freund (bu araştırma da *Sedeis* tarafından neşredilmiştir, no. 804, 1 Ocak 1961) reel kıymetlerle fert başına yılda düşen millî gelirdeki artış hızını (başka ifade ile, bir yıl boyunca bir işçinin üretim hızı) hesaplıyorlar. Uzun bir devre için, yani Japonya için 1880'den, İtalya için 1863'ten, Almaya için 1853'ten, Fransız için 1855'-

[1] Bu rakam Raymond W. GOLDSMİTH'in bir makalesinden alınmıştır: "La croissance économique des Etats-Unis d'après le pruduit national", *Bullettin Sedis*, no 844, 10 Şubat 1963.

ten, A. B. D. için 1871'den, İngiltere için 1857'den başlamak üzere, hesalanan artış hızları Japonya için yüzde 2.9 luk bir azamî, İngiltere için de yüzde 1.2 lik bir asgarî rakam arasında yayılmaktadır; A. B. D. yüzde 2 ile batılı ülkelerin başında gidiyor. Almanya'da ve Fransa'daki artış hızı ise 1.5'tur. Eğer Plânlama Dairesi 1960-1985 için adam başına üretimde yılda yüzde 4.7 lik bir artış hızı öngörürse Fransız iktisatçılarının ve hattâ batılı iktisatçıların pekçoğunun hesaplarını dayandırdıkları gerçek inkılâp ölçülür.

Bugün niçin geçmişte görülenlerin çoğunu aşan gelişme hızları elde edilebilmektedir? Bu nikbin durumun dayandığı temeller bence şu saydıklarımdır: Gelişmenin farkına varılmış olması hem teşebbüs sahiplerinin hem de halk kitlelerinin çalışma ve verimlilik karşısındaki tutumlarını değiştirmeye yardım etmiştir. Daha önce doğrudan doğruya görülmeyen ve bazan zorla idrâk edilen birtakım ferdî faaliyetlerin bir neticesi olan gelişme, şimdi artık hem teşebbüs sahipleri hem de hükûmet seviyesinde bir iradî faaliyet konusu olmuş bulunuyor.

Batı Avrupa memleketleri bazı sektörlerinde, meselâ ziraatte, ilmî terakkiye mukavemet edilmiş bulunan bir ekonominin her sahasına modern üretim tarzlarını yaymaktadırlar. Bunların önünde daha ileri memleketlerin örnekleri vardır ve birkaç yıllık bir gelişmenin başlıca neticelerini hiç değilse yaklaşık olarak tahmin edebilmektedirler. Araştırmalara harcanan muazzam miktarda paralarla temin edilen teknik ilerleme yavaşlamaktan ziyade hızlanıyor. Ve nihayet, onbeş yıldanberi kıta Avrupası memleketleri devrî dalgalanmaları önemli bir nisbette gidermeyi başarmışlardır. Artık bu türlü dalgalanmalar birbiri

ardınca genişleme ve daralmalardan değil, sadece daha hızlı ve daha yavaş gelişme safhalarının ardarda gelişinden ibarettir. Fakat benim bu söylediklerim hiçbir zaman Batı Avrupa ekonomilerinin, bilhassa Fransız ekonomisinin adam başına yılda yüzde 4.5 - 5 lik bir üretim artışı hızı verebileceğini gösterme iddiası taşımıyor. Bu artış hızları, geçmişte de rastlandığı gibi (1922 - 29 arasında Fransa'da, 1872 - 80 veya 1871 - 1889 arasında A. B. D. de) birer istisnadır. Onyıllarca süre ile devam ettikleri takdirde bu rakamları istisna saymak lâzımdır. Bir asır boyunca yüzde 4 veya 5'lik bir gelişme hızı aynen kalamaz. Yüzde beşlik bir hız elli yılda 11 mislinden, yüz yılda ise 130 mislinden fazla artar. Yüzde dörtlük bir hız ise elli yılda yedi, yüz yılda ise elli mislinden fazlaya çıkar.

İmkânsız olan sadece bugünkü üretim artış hızının alabildiğine devam etmesi değil, aynı zamanda tüketilen enerji ve ham madde miktarının da bugünkü hızla devam etmesidir. Yapılan hesaplara göre, dünyanın bugün 5 milyon ton kömüre eşit olan enerji ihtiyacı 1975'de 9 milyon ton kömür enerjisine eşit olacaktır. Yılda yüzde 5'lik bir artış hızıyla, 2000 yılında petrol istihlâki 7,5 milyon tonu bulacaktır.

Burada bizim asıl meselemiz uzak vadede enerji ve ham madde tüketimini veya ilmî terakki sayesinde elde edilecek refahı araştırmak değildir. Bütün göstermek istediğimiz şey şu ki, batılı ekonomilerde millî hesaplarla ölçülen üretim artışı sabit kalacaktır, ve bugün Avrupa'daki artış hızları A. B. D.'yi dünyanın en zengin memleketi yapan o uzun vade için hesaplanmış artış hızlarından daha üstündür. Herşey bir tarafa, yüzde 2'lik bir artış hızı yüz yıl sonunda 7 misli bir artışa yol açacaktır.

Şimdi de Sovyet rakamlarına ve Stalin'in ölümünden bu yana geçen on yıla gelelim. Sovyet ekonomisindeki ve bilhassa sanayiindeki gelişme 1953 - 58 arasında artan bir hızla gelişmeye devam etmiştir, 1958'denberi de açıkça yavaş bir şekilde gelişmektedir.

1953 - 58 yılları içinde Stalin'in halefleri birçok reformlar yaptılar ki bunların en önemlisi kolhozculara üretim yapmak ve üretimi devlete vermek için yeni sebepler göstermek üzere "makine istasyonları"nın kaldırılması oldu. 1950 - 52 den 1957 - 59 arasına kadar ziraî istihsaldeki artış hızı yılda yüzde 6'yı bulmuştu. O tarihtenberi hemen hemen tam bir durgunluk vardır (bu yüzden hükümet 1 Ocak 1962'de toprak mahsullerinin fiyatlarını yükseltmeye mecbur kaldı). Bu son yıllarda ziraattaki başarısızlık, herşeyden önce, idarecilerin hatalarına bağlı görünüyor. (Asya'daki bakir toprakların zıraata açılması ve diğer bazı kararlar teknik bakımdan ümit verici şeyler değildir).

Son yılların başarısızlığı elbette ki Stalin'in ölümünden hemen sonraki yıllarda elde edilen ilerlemeyi silmiyor. 1958'deki inanılmayacak derecedeki düşük seviyeye kıyasla köklü bir artış mevcuttur: 1953 yılı başı ile 1962 başı arasında sığır sayısında yüzde 45, koyun ve keçi sayısında ise yüzde 31 artış oldu. Et üretimi fert başına 41,5 kilodur, yani A. B. D. et üretiminin yüzde 40'ı kadardır. Buna karşılık yağ istihsali bu iki memlekette eşit sayılabilir, sovyetlerde 1962'de fert başına 291 kilo olan süt üretimi ise A. B. D. den biraz düşüktür (% 15 kadar). Diğer taraftan, Sovyetlerin bugünkü kaynaklarıyla 1928'dekileri nüfus başına düşen miktar bakımından kıyaslayacak olursak, kollektifleştirmenin feci neticelerinin ancak silinme yoluna girmiş olduğu intibaı alınır. Yine

unutmayalım ki, ziraî gelirler topyekûn işgücünün yarısına kadar indirilmiş bir nisbetiyle elde edilmektedir.

Hayat seviyesine gelince, Stalin'in ölümünden sonraki beş yıl zarfında süratli bir ilerleme görülmüştür. 1952 - 1960 arasında yüzde elli kadar (ama çok aşağı bir seviyeden başlamak üzere) bir artış vardır. 1962'de ziraî mahsul fiyatlarının yükselmesinden sonra ve ziraî üretimde durgunluk sebebiyle hayat seviyesi düştü. Batı'da yapılan bütün hesaplara göre, sovyetlerde hayat seviyesi Batı Avrupa'dakinden aşağıda, A. B. D. dekinden çok daha aşağıdadır.

Sınaî gelişme bu son senelerde oldukça yavaşlamış olmakla beraber yine de hızlıdır. 1956 plânı 1957 Eylülünde terkedildi. Onun yerine yedi yıllık (1959 - 1965) bir plân ortaya atıldı. Fakat bu plân da yarı yarıya terkedilmiş, yahut hiç değilse ne ziraî istihsal ne de hayat seviyesi bakımından gerçekleştirilebilmiştir. Ağır sanayi tesisleri bile tahminlere nisbetle biraz geri durumdadır.

Herşeye rağmen, Sovyetlerde millî üretimin artış hızı çok yüksek kalmış bulunuyor. Tahminler değişmekle beraber, son on yıl içinde GSMH'daki artış hızının yüzde 6 - 7 olması gerekir. Bu netice Stalin devrinde olduğu gibi ziraat dışındaki işgücünde kitle halinde bir artış (yılda yüzde 4 - 5) ve çok yüksek nisbette (profesör A. Bergson'a göre yüzde 30) gayrisafî yatırım sayesinde elde edilmişti. Stalin'den sonra gelenler birçok reformlar yaptılar ve rejimi "rasyonelleştirme"ye çalıştılar. Fakat şu son üç yıl zarfında eski ademi merkeziyetçi temayülün yerini tekrar kuvvetli bir merkeziyetçilik temayülü almaktadır. Sovyet iktisatçıları ve yöneticileri sınaî ekonomideki gelişmenin ortaya çıkardığı problemlerin ve yatırımlar arasında yapılacak zarurî tercihlerin farkındadır-

lar, ama ne ziraatte ne de sanayide otoriter ve teferruatçı bir plânlamaya tabi tutulan bir ekonomiye mahsus durumlar ortadan kaldırılmış veya oldukça azaltılmış değildir. Batılı ekonomilere yaklaşma işi istihsal hacmi ve belki de teknik kalite (hiç değilse bazı şahalarda) bakımından yürümüyor. Kaynakların dağılımı, fiyatların rolü, gelişme faktörleri hususunda Sovyetlerle Batılılar bugün de on yıl öncesinde olduğu kadar birbirlerinden uzaktırlar.

Gitgide daha çok manajerlere veya teknisyenlere ihtiyacı olan Sovyetler Birliği yine parti adamları tarafından idare edilmektedir. Resmî ideoloji partiyi ve devleti haklı çıkarmaya devam ediyor. Stalinizmin marazî aşırılıkları ortadan kalkmıştır; aşırı terör usulleri de maziye karışmış bulunuyor. Bu manâda bir liberalleşme olduğu muhakkaktır. Ama Marksizm - Leninizm yine üniversel hakikatin sadece kendisinde bulunduğunu iddia etmeye ve başka doktrinlere hayat hakkı vermemeye devam ediyor. Kruşçev devletler arasında barış içinde yanyana yaşamayı kabul etmiş, ideoloji sahasında barış içinde yanyana yaşama prensibini kabul etmemiştir.

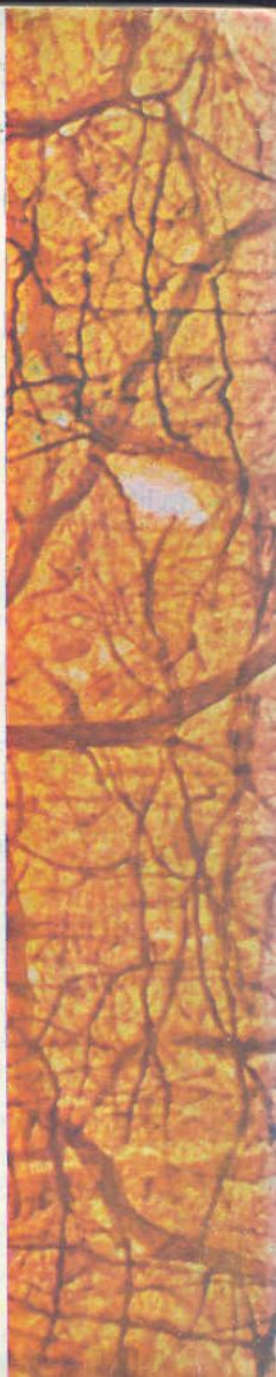
Muhakkak ki durum eskisinden daha belirgin bir hal almış değildir. Sovyetler Birliği yöneticileri şahısların putlaştırılmasına karşı çıkıyorlar ve sanatkârların, yazarların ve müzikçilerin yaratıcı faaliyetlerinde hür olmaları gerektiğini tekrarlıyorlar, ama partinin emirlerini sadakatle takip etmek ve sosyalizmin kurulması hizmetinde çalışmak şartıyla. Böylece denge ibresi kâh liberalizm tarafına kayıyor - ve toplama kamplarına ait yazılar neşrediliyor -, kâh öbür tarafa kayıyor ve Bay Kruşçev mücerred resmin ve dodekafonik müziğin dejenere batıya ait şeyler olduğunu, ideolojinin barış içinde yanyana yaşama prensibini reddettiğini hatırlatıyor.

Başka ifade ile söylersek, Sovyet rejiminin özünde bulunan tezat (çelişki) çözülmüş değildir ve çözülemez de. Eğer Sovyet aydınları tam bir söz hürriyetine sahip olsalardı rejimin temel dogmalarını, proleteryanın parti içinde massedilmesini, devletin katı ideolojisini, parti adamlarının üstünlüğü vakıasını münakaşaya dökerlerdi. Fakat fikir hürriyetinin bastırılması da Stalin devrindeki saçma sınırlamalara kadar götürülmez ve götürülmemesi de gerekir. Fikir hürriyeti ne noktaya kadar rejimin istikrarı ile uzlaşabilir? Sovyetler Birliği yöneticileri bu suale el yordamıyla bir cevap arıyorlar; Batı ile caydırma politikası ve Çin ile yapılan kavga da bu cevabı çok acil bir hale getirmektedir[1].

---

[1] Bugün Sovyetler Birliği'nin GSMH'sı A. B. D.'ninkinin yüzde kaçıdır? Bu noktada da tahminler birbirinden farklı. Abram Bergson'a göre Sovyet GSMH'sı 1960'da A. B. D.'nin yüzde 48'i idi. Yüzde beşlik bir artış hızıyla Sovyet GSMH'sı 1980'de 127.8 (1960'da Amerikan GSMH'sı 100 hesap edilirse) olacak, yüzde 6'lık bir hızla da 153,9'a erişecektir. Bu arada Amerikan GSMS'sı yüzde 3'lük bir hızla 1980'de 180.6, yüzde 4'lük bir hızla da 219.1 olacaktır. Amerikan GSMH'sındaki bu üstünlük yine de Sovyet sınaî istihsalinin, hiç değilse bazı sahalarda, Amerikan sınaî istihsaline ulaşmasına veya onu geçmesine engel değildir. Fakat bu faraziyelerle dahi, Sovyetlerdeki hayat seviyesi batı memleketlerine kıyasla çok düşük kalacaktır, zira orada gelişme hızı bir mecburî yatırım metoduyla elde edilmektedir ve bu hız, ziraatte ve organizasyonda temelli reformlar yapılmadığı takdirde, plâncıların iktisadî gelişme ürünlerini büyük çapta halka dağıtacakları zaman ,artık devam edemez. Bu son 1962 ve 1963 yılları zarfında ziraattaki kriz şiddetlendiği gibi, sınaî gelişme de durgunlaşmış görünüyor.

DEVLET KİTAPLARI

№ 5038

F. 600 Kuruş

SATIŞ VE DAĞITIM YERİ : İstanbul'da Devlet Kitapları Müdürlüğü ve İllerde Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri